

พุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางของ
พระเทพวราคุณ (สมาน สุเมธ)

THE BUDDADHAMMA FOR DEVELOPMENT OF LIFE QUALITY
ACCORDING TO PHRATHEPVARAKUN (SAMAN SUMEDHO)

พระมหาสมชาย สิริจินโท (ห่านนท์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๔๗
ISBN 974-364-280-3

พุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางของ
พระพุทธเจ้า (สมาน สุเมโธ)

พระมหาสมชาย สิริจันโท (ห่านนท์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๔๗

ISBN 974-364-280-3

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

THE BUDDADHAMMA FOR DEVELOPMENT OF LIFE QUALITY
ACCORDING TO PHRATHEPVARAKUN (SAMAN SUMEDHO)

PHAMAHA SOMCHAI SIRICHANDHO (HANON)

A Thesis Submitted In Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....
(พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์.....ประธานกรรมการ
(.....)
.....กรรมการ
(.....)
.....กรรมการ
(.....)
.....กรรมการ
(.....)
.....กรรมการ
(.....)

คณะกรรมการการควบคุมวิทยานิพนธ์	พระครูศรีปริยัติสุนทร	ประธานกรรมการ
	รศ.ดร.เอกฉันท จารุเมธีชน	กรรมการ
	ดร. ประยูร แสงใส	กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : พุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางของ
พระเทพวรคุณ(สมาน สุเมโธ)

ผู้วิจัย : พระมหาสมชาย สิริจินโท (ห่านนท์)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระครูศรีปริยัติสุนทร ป.ธ.๕., ศน.บ., M.A., Ph.D.
: รศ.ดร.เอกฉัตร จารุเมธีชน ป.ธ.๕, พ.ม., กศ.บ., อ.ม., Ph.D.
: ดร.ประยูร แสงใส ป.ธ.๔., พ.ม., พธ.บ., M. A., P.G.DIP.
IN JOURNALISM., Ph.D.

วันสำเร็จการศึกษา/...../.....

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อการศึกษาพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต ตามแนวทางของพระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) ซึ่งเป็นพระเถระรูปหนึ่งเป็นที่เคารพนับถือของพุทธศาสนิกชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยแบ่งประเด็นที่ศึกษาดังต่อไปนี้

การพัฒนาคุณภาพชีวิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท แบ่งออกเป็น ๔ ด้าน ได้แก่ (๑) การพัฒนาทางความประพฤติ คือ ทางกาย และวาจา ให้มีศีล (๒) การพัฒนาด้านอินทรีย์ ๖ คือ ให้อารมณ์อินทรีย์ของตนอย่างมีสติกำกับ (๓) การพัฒนาด้านจิตใจให้เกิดความเข้มแข็งและมั่นคงสามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ และ (๔) การพัฒนาด้านปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในการปฏิบัติตนต่อสรรพสิ่งทั้งปวง ไม่ให้เกิดความลุ่มหลงมัวเมา แต่ให้เป็นอิสระจากสิ่งต่างๆ นอกจากนั้น ก็ได้ศึกษาถึง โทษ(ผลกระทบ) ของการไม่พัฒนาคุณภาพชีวิต คุณค่าของการพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งต่อตนและสังคม หลักพุทธธรรมที่นำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต หลักธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต และบทสรุป

การพัฒนาตนตามแนวทางของพระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) มุ่งศึกษาในด้านต่าง ๆ ได้แก่ ด้านความประพฤติ (ศีล) ด้านจิตใจ และด้านปัญญา มุ่งศึกษา หลักธรรมที่นำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ได้แก่ หลักเศรษฐกิจในการพัฒนาตน หลักการปลูกจิตสำนึกในหน้าที่ตามหลักทศ ๖ หลักการศึกษากับเยาวชน หลักการดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท หลักการดำเนินชีวิตด้วยความสุข หลักกรรมและกฎแห่งกรรม และหลักสังสารวัฏ การเวียนว่ายตายเกิด โทษของการไม่พัฒนาคุณภาพชีวิต ประโยชน์ของการพัฒนาคุณภาพชีวิต

จากการศึกษา พบว่า ผลการพัฒนาคุณภาพชีวิตของพระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) สงเคราะห์ลงเป็น ๒ ด้าน ได้แก่ (๑) ผลในด้านกายภาพที่มีต่อสังคมและชุมชน (๒) ผลในด้านจิตใจและปัญญาที่มีต่อสังคมและชุมชน ซึ่งในข้อแรก มีผลต่อการพึ่งตนเอง, หน้าที่ในครอบครัว, การอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นอีสาน, การสืบสานประเพณี, โครงการและการพัฒนาองค์กรสงฆ์และชุมชน ส่วนในข้อที่สอง เป็นการส่งเสริมความรู้ด้านปรัชญาและวิชาการทางพระพุทธศาสนา และเป็นการส่งเสริมความรู้เชิงอนุรักษ์

Thesis Title : The Buddhadhamma For Development Of Life Quality
According To Phrathepvarakun (Saman Sumedho)

Researcher : Phramaha Somchai Sirichandho (Hanon)

Degree : Master Of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phrakruseepariyattisuntorn, Pali 5., B.A., M.A., Ph.D.

: Assoc. Prof. Dr. Ekkachat Jarumetheechon, Pali 5, B.Ed., M.A.
Ph.D.

: Dr. Prayoon Saengsai, Pali 4, M.A., P.G.DIP. In Journalism,
Ph.D.

Date of Graduation :/...../.....

Abstract

The purpose of this thesis was to study the Buddhadhamma for development of life quality according to Phrathepvarakun (Saman Sumedho) who is one of the most respected in Northeast, Thailand. This study was divided by the following terms :-

The development of life in Theravada Buddhism; there were, the following four parts:- (1) the development of morality by physical and verbal actions by keeping five precepts, (2) the development of one's six senses by mindfulness, (3) the development of mind to be strong and secure for efficiently working and (4) the development of wisdom and knowledge, understanding every by oneself without a misguided mind and freedom from everything. Other aspects, it was studied of the effects without development of life with Buddhadhamma. The good quality of development oneself and society, by applying the Buddhadhamma was hindered by not following the Dhamma correctly.

The development of life quality according to Prathepvarakun (Saman Sumedho), was aimed at the following objects, behavior (morality), mind and wisdom. The applying of Buddhadhamma for development. There were economy for self development, to be responsible in oneself by the six directions, the education for youth, the carefulness for life way, the Happiness for life way, Karma and karma law, the round of rebirth, effect without development and it's benefit.

From the study, it was found the benefit for the development of Phrathepvarakun (Saman Sumedho) was collected in two parts : -(1) benefit in the physical development of the society and community (2) benefit in the wisdom development of the society and community. The forth meaning was the benefit to oneself, duty for one's family, the keeping of I-SAAN culture and custom, supported to protect and develop Buddhist monks organization and communities. The second meaning was supported knowledge by philosophy, education in Buddhism and supported by the maintaing knowledge.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ สำเร็จลงได้ด้วยดี เพราะความเอื้ออาทรด้วยเมตตาธรรมจาก คณะครู อุปัชฌาย์ คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ โดยเฉพาะ พระครูศรีปรียัติสุนทร, รศ.ดร.เอกฉัตร จารุเมธีชน, ดร.ประยูร แสงใส ซึ่งเป็นผู้ดูแลในการตรวจสอบความถูกต้องของเนื้อหาวิชา และเป็น อาจารย์ที่ปรึกษา ให้ความอนุเคราะห์ ด้านวิชาการในการจัดทำวิทยานิพนธ์ด้วยดีตลอดมา และคณะกรรมการบัณฑิตวิทยาลัยทุกท่าน

ขอถวายความเคารพอย่างสูงในความเมตตาของ พระเดชพระคุณ พระเทพวรคุณ (สมาน สุมะโร) เจ้าคณะภาค ๕ (ธรรมยุต) เจ้าอาวาสวัดป่าแสงอรุณ จังหวัดขอนแก่น ผู้เห็นความสำคัญ ในการศึกษาของพระสงฆ์ในระดับมหาบัณฑิต โดยได้เมตตาอนุเคราะห์ให้นำหลักพุทธธรรมที่ท่านเผยแผ่แก่พุทธบริษัทในโอกาสต่าง ๆ มาจัดทำเป็นวิทยานิพนธ์เป็นงานเชิงวิชาการเพื่อเป็น ธรรมทานแก่ผู้สนใจทั่วไป และขอขอบพระคุณในเมตตาจิตของ พระครูวิเวกวัฒนาทร เจ้า อาวาส และพระครูวิเวกธรรมคุณ รองเจ้าอาวาส ผู้ให้ความอนุเคราะห์ที่อยู่อาศัยในวัดวิเวกธรรม , ขอขอบพระคุณ พระมหาศกธินันท์ ธีรนนุโท เจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัย ห้องเรียนวิทยาเขต ขอนแก่น, พระมหาเข็มทอง ดนุติปาโล และพระจิวพัฒน์

สมาจารี ผู้อำนวยการความสะดวกด้านอุปกรณ์การพิมพ์ และร่วมมือแก้ไขปัญหาทุกอย่างในการ พิมพ์ให้ลุล่วงไปด้วยดี, ขออนุโมทนาในกุศลจิตของคุณพ่อต๋น - แม่ปัด หานนท์ โยมบิดามารดา และญาติพี่น้องตระกูลหานนท์ทุกคน พร้อมด้วยครอบครัวคุณชัยภูมิ ที่เป็นขวัญและกำลังใจแก่ ผู้วิจัยด้วยดีมาตลอด, คุณพ่อเฮ้า - แม่บุญเพ็ง ธวัชโชติ ผู้เป็นกำลังหลักด้านปัจจัยค่าใช้จ่าย คณะ อุบาสก อุบาสิกาทั้งมวล ผู้ให้ความเมตตาอนุเคราะห์ในการศึกษาครั้งนี้

ความดีทุกประการในการจัดทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ขอถวายเป็นพุทธบูชา ธรรม บูชา สังฆบูชา และบูชาคุณบิดามารดา ครูอุปัชฌาย์อาจารย์ทุกท่าน ทั้งในอดีตและปัจจุบัน ขอให้ท่านเหล่านั้นสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตของตน ให้พ้นทุกข์ภัยแห่งวิภูสงสาร ถึงทาง แห่งมรรค ผล นิพพาน ในอนาคตกาลโดยทั่วกัน

พระมหาสมชาย สิริจันโท (หานนท์)

๔ มกราคม ๒๕๔๘

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ณ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๕
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๕
๑.๔ คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๕ ทบทวนเอกสารและรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๖ ขอบเขตการวิจัย และวิธีการดำเนินการวิจัย	๑๐
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย	๑๒
บทที่ ๒ พุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๓
๒.๑ แนวคิดในการพัฒนาคุณภาพชีวิต	๑๓
๒.๒ ประเภทของการพัฒนาชีวิต	๑๖
๒.๓ โทษและผลกระทบของการไม่พัฒนาคุณภาพชีวิต	๖๗
๒.๔ คุณค่าของการพัฒนาคุณภาพชีวิต	๖๕
๒.๕ หลักพุทธธรรมที่นำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต	๗๒
๒.๖ ธรรมที่เป็นอุปสรรคในการพัฒนาคุณภาพชีวิต	๗๖
๒.๗ บทสรุปวิเคราะห์	๘๑
บทที่ ๓ พุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต ตามแนวทางของพระเทพวรคุณ (สमान สุเมโธ)	๘๓
๓.๑ แนวคิดในการพัฒนาตน	๘๓
๓.๒ การพัฒนาตนตามหลักศีล	๘๔

๓.๓ การพัฒนาด้านจิตใจ	๘๗
๓.๔ การพัฒนาด้านปัญญา	๘๘
๓.๕ หลักพุทธธรรมที่นำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต	๘๖
๓.๖ โทษของการไม่พัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักพุทธธรรม	๑๕๕
๓.๗ ประโยชน์ของการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักพุทธธรรม	๑๕๗
๓.๘ บทสรุปวิเคราะห์	๑๖๑
บทที่ ๔ ผลการพัฒนาคุณภาพชีวิต ตามแนวทางของพระพุทธคุณ (สมาน สุเมโธ)	๑๖๓
๔.๑ ผลในด้านกายภาพที่มีต่อสังคมและชุมชน	๑๖๕
๔.๒ ผลในด้านจิตใจและปัญญาที่มีต่อสังคมและชุมชน	๑๗๐
๔.๓ บทสรุป	๑๗๒
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	๑๗๓
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๗๓
๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย	๑๗๕
๕.๓ ข้อเสนอแนะในการวิจัย	๑๘๐
บรรณานุกรม	๑๘๒
ภาคผนวก	๑๘๓
ก. ภาพและประวัติของพระพุทธคุณ (สมาน สุเมโธ)	๑๘๓
ข. ภาพตัวอย่างการปฏิบัติศาสนกิจ – เผยแผ่พุทธธรรม	๒๐๓
ค. ตัวอย่างแบบสัมภาษณ์เพื่อประกอบการทำวิทยานิพนธ์	๒๐๖
ประวัติผู้วิจัย	๒๑๑

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์นี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๕ โดยได้กล่าวถึงแหล่งที่มา/เล่ม/ข้อ/และหน้าตามลำดับ เช่น อัง.ติก. (ไทย). ๒๐/๓๕/๑๘๕. หมายถึง อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต เล่มที่ ๒๐ ข้อที่ ๓๕ หน้า ๑๘๕ และพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ ก็มีนัยคู่เดียวกัน

ส่วนคำกิริยรรรชกถา จะแจ้งที่มา/เล่ม/หน้า เช่น ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๘๕/๔๐๒. หมายถึง หมายถึง ทีฆนิกาย สุมงฺคฺลวิลาสิณี มหาวคฺคอุทฺตกถา เล่มที่ ๒ ข้อ ๓๘๕ หน้า ๔๐๒ ฉบับอรรถกถามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๒.

๑. พระสูตรต้นตปิฎก

ที.ม. (บาลี)	=	สูตรตตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
ที. ม.(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค (ภาษาไทย)
ที.ปา. (บาลี)	=	สูตรตตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
ที. ปา.(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิวรรค (ภาษาไทย)
ม.มฺ. (บาลี)	=	สูตรตตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	มุลปณฺณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ม. มฺ.(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	มุลปณฺณาสก (ภาษาไทย)
ม.ม. (บาลี)	=	สูตรตตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	มชฺฉิมปณฺณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ม. ม. (ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	มชฺฉิมปณฺณาสก (ภาษาไทย)
ม.อ. (บาลี)	=	สูตรตตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	อุปริปณฺณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ม. อ. (ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	อุปริปณฺณาสก (ภาษาไทย)
สํ.ส. (บาลี)	=	สูตรตตปิฎก	สังยุตตนิคาย	สคฺคาถวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
สํ. ส.(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก	สังยุตตนิคาย	สคฺคาถวรรค (ภาษาไทย)
สํ.นิ. (บาลี)	=	สูตรตตปิฎก	สังยุตตนิคาย	นิทานวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
สํ. นิ.(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก	สังยุตตนิคาย	นิทานวรรค (ภาษาไทย)
สํ. ข. (บาลี)	=	สูตรตตปิฎก	สังยุตตนิคาย	ขนฺธวารวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)

ลี้. สฟา. (บาลี) =	สุดตฺนตปิฎก	สงฺยุตฺตนิคาย	สพายตฺนวกุคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
ลี้. สฟา. (ไทย) =	สุดตฺนตปิฎก	สังยุตตนิคาย	สพายตฺนวรรค (ภาษาไทย)
ลํ.ม. (บาลี) =	สุดตฺนตปิฎก	สงฺยุตฺตนิคาย	มหาวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
ลํ.ม.(ไทย) =	สุดตฺนตปิฎก	สังยุตตนิคาย	มหาวารวรรค (ภาษาไทย)
องฺ.เอกก. (บาลี) =	สุดตฺนตปิฎก	องฺคฺคตฺตนิคาย	เอกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
องฺ. เอกก. (ไทย) =	สุดตฺนตปิฎก	อังคฺคตฺตนิคาย	เอกนิบาต (ภาษาไทย)
องฺ.ทุก. (บาลี) =	สุดตฺนตปิฎก	องฺคฺคตฺตนิคาย	ทุกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
องฺ. ทุก.(ไทย) =	สุดตฺนตปิฎก	อังคฺคตฺตนิคาย	ทุกนิบาต (ภาษาไทย)
องฺ.ติก. (บาลี) =	สุดตฺนตปิฎก	องฺคฺคตฺตนิคาย	ติกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
องฺ. ติก.(ไทย) =	สุดตฺนตปิฎก	อังคฺคตฺตนิคาย	ติกนิบาต (ภาษาไทย)
องฺ.จตุกฺก. (บาลี) =	สุดตฺนตปิฎก	องฺคฺคตฺตนิคาย	จตุกฺกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
องฺ. จตุกฺก.(ไทย) =	สุดตฺนตปิฎก	อังคฺคตฺตนิคาย	จตุกฺกนิบาต (ภาษาไทย)
องฺ.ปญฺจก. (บาลี) =	สุดตฺนตปิฎก	องฺคฺคตฺตนิคาย	ปญฺจกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
องฺ. ปญฺจก.(ไทย) =	สุดตฺนตปิฎก	อังคฺคตฺตนิคาย	ปญฺจกนิบาต (ภาษาไทย)
องฺ.อฏฺฐก. (บาลี) =	สุดตฺนตปิฎก	องฺคฺคตฺตนิคาย	อฏฺฐกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
องฺ. อฏฺฐก. (ไทย) =	สุดตฺนตปิฎก	อังคฺคตฺตนิคาย	อฏฺฐกนิบาต (ภาษาไทย)
องฺ.ทสก. (บาลี) =	สุดตฺนตปิฎก	องฺคฺคตฺตนิคาย	ทสกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
องฺ. ทสก.(ไทย) =	สุดตฺนตปิฎก	อังคฺคตฺตนิคาย	ทสกนิบาต (ภาษาไทย)
องฺ. เอกาทสก.(บาลี) =	สุดตฺนตปิฎก	องฺคฺคตฺตนิคาย	เอกาทสกนิบาต (ภาษาบาลี)
องฺ. เอกาทสก.(ไทย) =	สุดตฺนตปิฎก	อังคฺคตฺตนิคาย	เอกาทสกนิบาต (ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (บาลี) =	สุดตฺนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	ธมฺมปทปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.ธ. (ไทย) =	สุดตฺนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	ธรรมบท (ภาษาไทย)
ขุ.อิตฺติ. (บาลี) =	สุดตฺนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	อิตฺติวุตฺตกปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ. อิตฺติ.(ไทย) =	สุดตฺนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	อิตฺติวุตฺตกะ (ภาษาไทย)
ขุ.สุ. (บาลี) =	สุดตฺนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	สุตฺตนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.สุ. (ไทย) =	สุดตฺนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	สุตฺตนิบาต (ภาษาไทย)
ขุ.ชา. (บาลี) =	สุดตฺนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	ชาตกปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.(ไทย) =	สุดตฺนตปิฎก	ขุทฺทกนิคาย	ชาตก (ภาษาไทย)

ขุ.ม. (บาลี)	=	สุดตุนตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทฺเทสปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.ม. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททนิกาย	มหานิทเทศ (ภาษาไทย)
ขุ.จ. (บาลี)	=	สุดตุนตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูพนิทฺเทสปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.จ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททนิกาย	จูพนิทเทศ (ภาษาไทย)
ขุ.ป. (บาลี)	=	สุดตุนตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสุมภิตามคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.ป. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสุมภิตาวรรค (ภาษาไทย)

๒. พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.ก. (บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก	กถาวคฺคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
อภิ. ก. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	กถาวัดฺค (ภาษาไทย)

๓. อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.ม.อ. (บาลี)	=	ทีฆนิกาย	สุมงฺคฺลวิลาสินี	มหาวคฺคฺคอกฺคฺคกถา (ภาษาบาลี)
ที.ม.อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สุมังคฺลวิลาสินี	มหาวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
ม.อุ.อ. (บาลี)	=	มชฺฉิมนิกาย	ปปลฺลจฺสุทฺธิ	อุปริปฺปณฺณาสกอกฺคฺคกถา (ภาษาบาลี)
ม.อุ.อ. (ไทย)	=	มชฉิมนิกาย	ปปลฺลจฺสุทฺธิ	อุปริปัณณาสกั อรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย	ธมฺมปทฺทฺทกฺคกถา (ภาษาบาลี)	
ขุ.ธ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ธรรมบทอรรถกถา (ภาษาไทย)	

๔. ฎีกาปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ. จูพฎีกา. (บาลี)	=	วิสุทฺธิมคฺคจูพฎีกา (ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ. จูพฎีกา. (ไทย)	=	วิสุทฺธิมรรคจูพฎีกา (ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนา มีหลักคำสอนที่เหมาะสมแก่จริตนิสัยของบุคคล ในการฝึกฝนพัฒนาตนเอง ในหลายระดับ คือ ตั้งแต่ในระดับศีลธรรม กุศลกรรมบถ และในระดับสังฆธรรมชั้นสูง อันหมายถึง มรรคมงคล ๘ ในอริยสัจ ๔ ประการ^๑ ทั้งนี้เพื่อพัฒนาฝึกฝนอบรมปุถุชนซึ่งมีชีวิตที่ระคนอยู่ด้วยความอยากได้ อยากดี อยากมี อยากเป็น ให้มีความสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข มีสัมมาชีพ รู้จักการดำเนินชีวิตตามมรรควิธี ก็ด้วยการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนตามแนวทางพระพุทธศาสนา ๔ ประการ ได้แก่

๑. กายภาวนา คือ การพัฒนาฝึกฝนอบรมกาย หมายถึง พัฒนาอินทรีย์ทั้งห้า ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ให้มีอินทรีย์สังวร ความสำรวมในอินทรีย์ รู้จักระมัดระวังรักษาตนไม่ให้ก่อโทษทางกาย และต้องรู้จักปรับตนเองให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่เหมาะสม

๒. สីลภาวนา คือ การพัฒนาด้านศีล ความประพฤติเรียบร้อยดีงาม มีระเบียบวินัย มีกติกาทิศังคมร่วมกัน อย่างน้อยที่สุดในระดับชาวบ้านก็คือศีลห้าข้อ เพื่อป้องกันความเดือดร้อนเสียหายแก่คนอื่น การไม่ล่วงละเมิดในสิทธิของคนอื่น และให้สามารถอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล รักษาผลประโยชน์ของส่วนรวม ประเทศชาติไว้ได้

๓. จิตตภาวนา คือ การฝึกฝนอบรมจิตใจให้มีความมั่นคง เข้มแข็ง มีความเจริญไพบูลย์ด้วยคุณธรรมทั้งปวง เช่น ฝึกฝนตนให้มีความรัก ความเมตตาต่อสรรพสัตว์ พัฒนาจิตใจของตนให้มีความสงสารอยากจะช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ที่ลำบากที่กำลังประสบกับความทุกข์นานาประการอยู่ในสังคมยุคปัจจุบัน และฝึกฝนจิตใจของตนให้มีความผ่องใส เบิกบาน ดำเนินชีวิตด้วยความสุขใจ

^๑ ส.ม.(บาลี) ๑๕/๑๖๕/๕๒๘

๔. ปัญญาภาวนา คือ การพัฒนาฝึกฝนอบรมตน จากการได้ศึกษา เล่าเรียน การสดับรับฟังมามาก และการลงมือปฏิบัติตามทฤษฎีที่ศึกษามาแล้วนั้น ให้เกิดประโยชน์ ต่อตน และคนอื่น^๓ ส่วนปัญญาในระดับสูง หมายถึง การรู้ตามสภาพของสังขารทั้งหลาย ที่มาปรุงแต่งกันเข้า แล้วรู้จักปล่อยวางสังขารเหล่านั้นเสียด้วยปัญญา คือ สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) และสัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) โดยมีเหตุปัจจัยให้เกิด ๒ ทางคือ ปัญญาที่เกิดจากผู้อื่นชักจูง การรับฟังจากสื่อต่าง ๆ บุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร และการใคร่ครวญด้วยปัญญาของ ตนเอง

ปัญหาในปัจจุบันที่เป็นเรื่องหนักใจแก่สังคมไทยทั่วไป ไม่น้อยไปกว่าปัญหา ด้านอื่นๆ นั่นคือ เมื่อโลกมีความเจริญด้านวัตถุมากยิ่งขึ้นเท่าใด ความเจริญด้านจิตใจของ มนุษย์ในสังคมกลับมีความเสื่อมถอยลง เพราะความนิยมในวัตถุ จนเรียกได้ว่า คนใน ปัจจุบันตกอยู่ภายใต้อำนาจของวัตถุนิยมก็ว่าได้^๔ เพราะแทบไม่มีกิจกรรมใด ๆ ในโลกนี้ ซึ่งจะไม่อิงอาศัยสิ่งอำนวยความสะดวกด้านวัตถุเลย อย่างเช่น เครื่องอำนวยความสะดวก ด้านสื่อสาร มีโทรศัพท์มือถือ คอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต โทรทัศน์ วิทยุกระจายเสียง เป็นต้น แต่เมื่อวัตถุเจริญก้าวหน้าไปเท่าใด ด้านจิตใจของมนุษย์ก็สับสน วุ่นวายมาเป็นเท่าตัว เพราะการไม่สามารถจะพัฒนาตนให้รู้ทันต่อสภาพความจริง จึงตกเป็น ทาสวัตถุเหล่านั้นได้ง่าย และยังทำให้เกิดปัญหาที่ตามมาต่าง ๆ คือ การบูชาวัตถุเงินทอง การบูชาคนมีฐานะร่ำรวย การบูชาคนมีอำนาจ คนสมัยนี้ชอบความสุขทางกาย ทางเนื้อ หนัง สุขปัจจุบันเฉพาะหน้า^๕ โดยไม่ได้มุ่งหวังที่จะพัฒนาตนให้อิสระจากเรื่องเหล่านี้ มีแต่จะแสวงหาเพิ่มเติมไม่มีความอิ่ม แม้พระพุทธรองค์ ก็ตรัสเตือนไม่ให้เพลิดเพลินด้วย อำนาจแห่งค้นหาความอยาก ดังตรัสไว้ว่า โลกพร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอิ่ม เป็นทาสแห่ง ค้นหา^๖

^๓ อก.ปญจก.(บาลี) ๒๒/๓๕/๑๒๑

^๔ พุทธทาสภิกขุ, บางแง่มุมของกามในทัศนะพุทธทาสภิกขุ,(กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๒), หน้า ๔๕ - ๔๗.

^๕ พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต), การศึกษาของคณะสงฆ์ ปัญหาที่รอทางออก, (กรุงเทพฯ : มุลินธิโกมล คิมทอง, ๒๕๒๕), หน้า ๔๘ - ๔๙.

^๖ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๐๕/๓๖๕

หลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น ไตรสิกขา คือ สីล สมาธิ และปัญญา นับว่าเป็นเครื่องมือในการพัฒนาทั้งด้านความประพฤติ ด้านจิตใจและด้านปัญญา^๓ ในการป้องกันและส่งเสริมให้สังคมมนุษย์สามารถดำเนินชีวิตไปอย่างมีคุณภาพ เป็นกระบวนการขัดเกลาให้ตัณหาเบาบางลงไป เพื่อให้ตนและสังคมดำเนินไปได้ด้วยดี แม้หลักพุทธธรรมอื่น ๆ ที่นำมาประยุกต์ใช้กับชีวิตประจำวันแล้ว ก็ย่อมส่งผลดีเช่นเดียวกัน เช่นหลักทศ ๖ ทำให้คนรู้จักบทบาทและหน้าที่ที่ตนต้องปฏิบัติต่อกันอย่างสมดุล ทำให้เกิดจิตสำนึกที่ดีในด้านความรับผิดชอบต่อน้ำใจของตน

ประเทศไทยได้รับเอาหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา ปรากฏตามหลักฐานที่แน่นอน และพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองเรื่องควบคู่ไปกับการพัฒนาประเทศ ตั้งแต่สมัยสุโขทัย^๔ สมัยอยุธยา สมัยธนบุรี และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในปัจจุบันนี้ เหล่าพุทธบริษัทก็ชวนขวนขวายศึกษา ท่องบ่น สาธยาย บอกรถกล่าว และปฏิบัติตามหลักพุทธธรรม จนสามารถเข้าถึงปฏิเวธธรรม คือ ผลแห่งการปฏิบัตินั้น

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือภาคอีสานนั้น มีพื้นที่กว้างใหญ่ครอบคลุมถึง ๑๕ จังหวัดด้วยกันและมีพระสงฆ์ที่เป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่หลักพุทธธรรม ช่วยเหลือจรรโลงสังคมมาอย่างต่อเนื่องมิได้ขาดสาย ทั้งสายการศึกษาเล่าเรียนและฝ่ายอรัญญวาสีปฏิบัติธรรมในป่าเขา แถบเทือกเขาต่าง ๆ จึงมีบรรดาพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย ทรงไว้ซึ่งหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์หลายรูปที่สร้างความภาคภูมิใจให้ชาวอีสาน ในการพัฒนาด้านต่าง ๆ ทั้งในด้านการปกครอง การศึกษา การเผยแผ่หลักพุทธธรรม การศึกษาสงเคราะห์ การสาธารณูปการก่อสร้าง และด้านสาธารณสงเคราะห์ เช่น พระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน) วัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี พระเทพวิฑายาคม (หลวงพ่อคุณ ปริสุทฺโธ) วัดบ้านไร่ จังหวัดนครราชสีมา พระครูวิเวกวิวัฒนาทร (หลวงพ่อบุญเพ็ง กปฺปโก) วัดวิเวกธรรม จังหวัดขอนแก่น พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) วัดป่าแสงอรุณ จังหวัดขอนแก่น เป็นต้น ซึ่งพระเถระ

^๓พระเทพเวที, (ประยูร ปรุคโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลง กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๖๘๐.

^๔พระครูปลัดเจริญ ฐิตปัญโญ, “การศึกษาชีวิตและงานของพระราชพุทธิญาณ”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. (บัณฑิตวิทยาลัย :, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๕, หน้า ๓.

เหล่านี้ ต่างก็มีวิธีการเผยแผ่หลักพุทธธรรม เพื่อให้สังคมชาวพุทธไทยในท้องถิ่นนั้น ๆ เจริญมั่นคงด้วยหลักธรรมเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดำเนินไปได้ด้วยดีอย่างปกติสุข

พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) เป็นพระสงฆ์ที่มีถิ่นกำเนิดในภาคอีสาน และเป็นชาวจังหวัดขอนแก่น โดยกำเนิด ท่านได้ฝึกฝนตนให้มีความสนใจด้านการแสดงธรรม โดยเฉพาะตั้งแต่เมื่อครั้งเป็นสามเณรสมาน อุบลพิทักษ์ จนกระทั่งได้มีโอกาสเผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างต่อเนื่อง ภายหลังท่านสอบไล่ได้เปรียญธรรม ๕ ประโยคแล้ว ด้วยความขยันหมั่นเพียรในการแสวงหาความรู้อยู่เสมอ จึงทำให้ท่านเป็นผู้ทรงจำ พุทธศาสนสุภาษิต ผญาสุภาษิตของชาวอีสาน โคลง บทกลอน นิทานชาดก นิทานธรรมบท พระสูตรต่าง ๆ โดยท่านได้นำมาแสดงพระธรรมเทศนาแก่เหล่าพุทธบริษัท ในภาคตะวันออกเฉียง

เหนือ โดยเฉพาะจังหวัดขอนแก่น และปริมณฑล เช่น พระธรรมเทศนาที่แสดงถึงโทษของการไม่รู้จักพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านจิตใจตามหลักพุทธธรรม จึงเสวยผลกรรมในปัจจุบันชาติเปรียบเหมือนเปรตที่หิวกระหายไม่สิ้นสุด ดังความตอนหนึ่งที่แสดงไว้ต่อไปนี้

เรามีชีวิตอยู่ในปัจจุบันอย่าให้เป็นเปรตตั้งแต่ยังไม่ตาย คือ ให้รู้จักการให้ทาน รู้จักพอ ไม่โลภมาก ถ้าปล่อยให้จิตใจโลภโมโทสันจนเกินไป เราก็จะเป็นเปรตตั้งแต่ยังไม่ตาย เพราะมันอึดไม่เต็ม มันจะมีความอยากไม่สิ้นสุด เหมือนกับเปรตที่มีปากเท่ารูเข็ม ตัวท้องเท่าภูเขา กินได้นิดเดียว ท้องใหญ่มากมันจึงกินไม่รู้อึด ไม่เต็ม มีแต่กิเลสอำนาจของกิเลสก็คือ โลภะและโทสะ ซึ่งมันเป็นสิ่งไม่ดี เป็นกิเลสที่ทำลายไม่สร้างสรรค์โดยมันจะทำลายตัวเราก่อน ถ้าตัวเราใจเสียมมันก็จะทำลายทุกอย่างให้เสียหายหมด คือ ทำให้เราเกลียดชังธรรมะเกลียดชังศีล ก็จะไม่เป็นผู้เจริญในศีลในธรรม จะเริ่มเป็นสัตว์ตั้งแต่คราวยังไม่ตาย คือ เป็นสัตว์ดิรัจฉาน ก็จะแสดงความเกรี้ยวกราด โหดร้ายทารุณ ตัวอย่างเช่น บางคนแม่ฆ่าลูก แม่เอาลูกไปทิ้งกองขยะ ลูกฆ่าพ่อ-แม่ เป็นลูกทรพีทำให้ตนรก ทั้งเป็น ดายแล้วยังตนรกอีก^๕

จากประเด็นดังกล่าวมานี้ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางของพระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) ว่ามีลักษณะอย่างไร และสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน เพื่อปลูกฝังศรัทธาความเชื่อตามหลักพระพุทธศาสนาให้มั่นคงยิ่งขึ้น และพัฒนาเสริมสร้างปัญญาความคิดให้ฉลาดทันต่อ

^๕ พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), “ อบรมจิตใจให้ดีมีสุขทุกที ”, แสงอีสาน, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๗ (ธันวาคม ๒๕๔๖ - กุมภาพันธ์ ๒๕๔๗) : ๖๒ - ๖๓.

เหตุการณ์ในการแก้ปัญหา ทั้งระดับตนเอง และระดับสังคมที่เกี่ยวข้องกับตน เพื่อให้ชีวิตสามารถก้าวไปสู่ เป้าหมาย คือ ความสุขกาย สุขใจ ตามหลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนา สืบไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตในพระพุทธศาสนา
เถรวาท

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต ตามแนวทางของ
พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ)

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาผลการพัฒนาคุณภาพชีวิต ตามแนวทางของพระเทพวรคุณ
(สมาน สุเมโธ)

๑.๓. ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ พุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
มีลักษณะอย่างไร

๑.๓.๒ พุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต ตามแนวทางของพระเทพวร
คุณ

(สมาน สุเมโธ) มีลักษณะอย่างไร

๑.๓.๓ ผลการพัฒนาคุณภาพชีวิต ตามแนวทางของพระเทพวรคุณ
(สมาน สุเมโธ) มีลักษณะเป็นอย่างไร

๑.๔ คำจำกัดความที่ใช้ในงานวิจัย

๑.๔.๑ พุทธธรรม หมายถึง หลักสารัตถะธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่ตรัสไว้ดีแล้ว กล่าวคือ หลักธรรมที่แสดงสาระแห่งการพัฒนาคุณภาพชีวิตตนและสังคม ให้มีความเจริญงอกงามทั้งในด้านพฤติกรรมที่แสดงออก ทางกาย วาจา ด้านจิตใจและปัญญา

๑.๔.๒ ศีลธรรม หมายถึง จริยธรรมระดับศีลตั้งแต่ ๕ อันเป็นพื้นฐานของการพัฒนาทางกาย วาจา ของมนุษย์ เป็นต้นไป

๑.๔.๓ การพัฒนาคุณภาพชีวิต หมายถึง การมีพฤติกรรมทางกาย วาจา ที่พึงประสงค์ การมีสุขภาพจิตที่มั่นคง ไม่หวั่นไหวต่ออุปสรรคที่มากกระทบตน และการนำปัญญามาช่วยแก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน ได้อย่างเหมาะสม และรู้เท่าทันต่อเหตุการณ์นั้น

๑.๔.๔ พระพุทธศาสนา หมายถึง พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๔.๕ ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อ ความเลื่อมใส ตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๔.๖ ปัญญา หมายถึง ความรอบรู้ในการแก้ปัญหา ด้วยหลักอริยสัจ ๔ คือ รู้ทุกข์ รู้เหตุแห่งทุกข์ รู้ผลของการดับทุกข์ และรู้มรรควิธีในการดับทุกข์

๑.๕ เอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้รวบรวมการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา กล่าวโดยสังเขปได้แก่ การพัฒนาตนเองในด้านความประพฤติทางกายและวาจาให้มีระเบียบที่ดีงามไม่เป็นโทษภัย เอื้ออำนวยแก่สิ่งแวดล้อมแก่สังคม ด้านจิตใจก็มีความพร้อมในการปฏิบัติหน้าที่การงาน รู้จักปรับปรุงจิตใจให้มีคุณภาพ มีสุขภาพจิตที่มั่นคง ไม่หวั่นไหวในปัญหาที่มากกระทบตนเอง และด้านปัญญาก็มีความสุข รู้จักพิจารณาในเหตุปัจจัยทั้งความเลื่อมและความเจริญ เพื่อชีวิตที่ก้าวหน้าด้วยคุณธรรม ดังต่อไปนี้

พระประเสริฐ ชุตินุโร ได้วิจัย เรื่อง ไสยศาสตร์กับพุทธศาสตร์ตามทรงสนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) สรุปได้ว่าบุคคลจะต้องผ่านกระบวนการไตรสิกขา จึงจะพัฒนาตนเองได้ดี ดังนี้

๑. อธิศีลสิกขา คือ การฝึกความประพฤติสุจริต ทางกาย วาจา และอาชีวะ (หมายรวมเอาองค์มรรค คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ) เป็นเรื่องของการฝึกฝนในด้านพฤติกรรม โดยเฉพาะพฤติกรรมที่เคยชิน ศีลเป็นเครื่องมือที่ใช้ หรือในทางสังคมทั่วไป เรียกว่าวินัย เป็นจุดเริ่มต้นในขบวนการแห่งการศึกษา และการพัฒนามนุษย์ เพราะว่าวินัย เป็นเครื่องมือจัดเตรียม ชีวิตให้อยู่ในสภาพที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนา การดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคมที่อยู่ร่วมกัน ศีล หรือวินัย จะช่วยจัดให้เกิดความเป็นระเบียบ ใ้ในความเป็นอยู่ และเอื้อโอกาส ให้เกิดการพัฒนากัน จนสามารถทำให้มนุษย์มีพฤติกรรม เกิดความเคยชินที่ดีงามตามแบบอย่างของศีลที่กำหนดไว้ดีแล้ว ฉะนั้น การจะฝึกให้เกิดความเคยชินในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จะต้องมึรูปแบบ และวิธีการนั้น ๆ อย่างเช่น ศีล หรือ วินัย เป็นต้น ให้เป็นอุปกรณ์ในการฝึกฝน เบื้องต้น

๒. อธิจิตตสิกขา คือ การฝึกปรือในด้านคุณภาพ และสมรรถภาพของจิต (หมายรวมเอาองค์ คือ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ) สมาธิ เป็นส่วนของการฝึกฝนในด้านจิตใจ หรือ ระดับจิตใจให้เกิดการพัฒนาคุณสมบัติต่าง ๆ คือ ในด้าน คุณธรรม เช่น ความมีเมตตากรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความเข้มแข็งอดทน ตลอดจนความเพียรพยายาม ความรับผิดชอบ ความแน่วแน่มั่นคง มีสติ สมาธิ และในด้านทำให้เกิดความสุข เช่น ความผ่อนคลาย เบิกบาน ความรู้สึกอิ่มใจ หรือ กล่าวโดยสรุปว่า การพัฒนาสุขภาพจิตให้มีความมั่นคง ในการดำรงอยู่ของชีวิตให้มีความสุข

๓. อธิปัญญาสิกขา คือ การฝึกปรือปัญญาให้เกิดความรู้ ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงจนถึงขั้นหลุดพ้น มีจิตใจเป็นอิสระผ่อนคลาย เบิกบานโดยสมบูรณ์ (หมายรวมเอา สัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะ) ปัญญา เป็นเรื่องของการฝึก หรือพัฒนาในด้านความรู้ ความจริง โดยเริ่มตั้งแต่ ความเห็น ความเชื่อ ความเข้าใจ ความหยั่งรู้ในเหตุผล การรู้จักวินิจฉัย ไตร่ตรอง ด้วยความแยบยลให้เห็นตามความเป็นจริง หมายความว่า รู้เท่าทันความเป็นไปของโลก และชีวิต จนทำให้จิตใจเป็นอิสระ ข้ามพ้นความทุกข์ ปราศจากปัญหา ถึงความเป็นอิสระภาพโดยสมบูรณ์

หลักไตรสิกขานี้ โดยสาระครอบคลุม ถึงการทำให้เกิดการพัฒนาทางสังคม พัฒนาทางอารมณ์ และการพัฒนาทางปัญญา หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาทั้งหมด คือ หลักแห่งการศึกษา หรือ หลักแห่งการพัฒนาที่มุ่งเน้น หรือนำไปสู่เป้าหมาย สูงสุดใน

พระพุทธศาสนา หมายเอาปัญญา และที่สำคัญ คือ สามารถนำผู้ปฏิบัติให้ถึงความพ้นทุกข์ได้

รศ.สงวน สุทธิเลิศอรุณ ได้กล่าวถึงการพัฒนาพฤติกรรมมนุษย์กับสังคม ไว้ว่า การพัฒนาตนเป็นการพัฒนาคุณสมบัติที่อยู่ในตัวบุคคลทั้งทางร่างกายและจิตใจ ผู้ที่พัฒนาตนแล้ว ย่อมได้รับความเคารพนับถือ ยกย่องเชิดชู ซึ่งตรงกับหลักธรรมทางพุทธศาสนา ตอนหนึ่งที่ว่า “ทนฺโต เสฏฺฐโณ มนุสฺเสสุ” หมายความว่า การได้ฝึกตนให้ดี ย่อมเป็นผู้ประเสริฐสุด บุคคลที่พัฒนาตนเองได้ดี ก็คือ บุคคลที่สามารถอยู่เหนืออำนาจของความเคยชิน บุคคลประเภทนี้จะปรับตัวพัฒนาขึ้นไปเรื่อย ๆ ซึ่งถือว่าเป็นความสามารถพิเศษ

การพัฒนาตนจะช่วยให้บุคคลสำรวจกายและใจมากขึ้น รู้จักและควบคุมตนเอง ในการแสดงออกได้อย่างเหมาะสม รู้จักข่มใจ มีความอดทน อดกลั้น เพื่อรักษาความดี ความงามของตน จนได้ชื่อว่าเป็นกัลยาณมิตร คือเป็นมิตรกับบุคคลทั่วไปได้อย่างดีฉะนั้น การพัฒนาตน คือ การสร้างความเป็นคนใหม่ในตนเองให้มีสุขภาพกายที่แข็งแรง สุขภาพจิตที่ดี มีทักษะกำลังใจ มีจุดมุ่งหมายของชีวิต และเป็นมิตรกับบุคคลทั่วไป

การพัฒนาตนในด้านคุณลักษณะส่วนบุคคลที่จำเป็น เพื่อเป็นพื้นฐานในการสร้างเสริมมนุษยสัมพันธ์ของบุคคล ได้แก่

๑. ความรู้สึกว่าคุณมีเป้าหมายในชีวิตบุคคลจะต้องพัฒนาตนให้มีเป้าหมายในชีวิต มีอนาคต มีความมุ่งมั่น โดยเชื่อว่าตนสามารถพัฒนาได้ จึงมีความต้องการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตให้ดีขึ้น ชีวิตจะได้สดใสและไม่เฉื่อยชา

๒. ความรู้สึกกล้าที่จะปฏิสัมพันธ์ที่ดีกับผู้อื่น บุคคลจะต้องพัฒนาตนให้มีความรู้สึกกล้า และมีปณิธานอันแน่วแน่ที่จะมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีกับผู้อื่น เพื่อช่วยในการสร้างเสริมมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อไป

๓. ความรู้สึกเปิดเผยและถ่อมตัว บุคคลจะต้องพัฒนาตนให้มีคุณลักษณะส่วนบุคคลที่จำเป็น ให้มีความรู้สึกจริงใจ เปิดเผยและรู้จักถ่อมตัว เพื่อช่วยในการสร้างเสริมมนุษยสัมพันธ์ที่ดี

^{๑๑} พระประเสริฐ ชุตินฺธโร, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ เรื่อง โสยศาสตร์กับพุทธศาสตร์ตามพรรณนาของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : สาขาวิชาปรัชญา, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๒, หน้า ๓๕ - ๔๐.

๔. ความรู้สึกศรัทธาและมั่นคง บุคคลจะต้องพัฒนาตนให้มีคุณลักษณะส่วนบุคคลที่จำเป็น คือ ให้มีความเชื่อ ความศรัทธาในตนอย่างมั่นคง ซึ่งจะทำให้เกิดความรู้สึกภาคภูมิใจในตนว่าเราก็หนึ่งเหมือนกัน ถ้าเราตั้งใจทำกรรมดี ขยันหมั่นเพียร และอดทน ชีวิตนี้จะต้องดีขึ้นเสมอ จะมีคนรัก ชอบ และเข้าใจเรา พร้อมทั้งจะสร้างมนุษย์สัมพันธ์ที่ดีกับเราต่อไป^{๑๑}

พระมหาไฉน ประกอบผล ได้วิจัยไว้ในเรื่อง การศึกษาพุทธจริยธรรมเรื่องหน้าที่ของบุตรธิดาต่อบิดามารดา งานวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ได้กล่าวถึงสังคมไทยที่อิงอาศัยวัตถุนิยมมากขึ้น ดังความตอนหนึ่งว่า อาจกล่าวได้ว่า สังคมไทยในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก จากสังคมที่เคยยกย่องคนดีมีคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริต คนทำผิดจะถูกประณาม และไม่มีใครคบหาด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ สังคมไทยในอดีตมีการอบรมสั่งสอนในหลักคำสอนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่ดีงามหรือมีจริยธรรมที่ดีงามมีความซื่อสัตย์กตัญญูกตเวที เป็นต้นนั่นเอง แต่ในปัจจุบันมีค่านิยมทางวัตถุมากกว่าการส่งเสริมคุณค่าทางจิตใจ การพัฒนาประเทศในระยะสิบปีที่ผ่านมาเน้นหนักในด้านเศรษฐกิจ การพัฒนาจิตใจได้รับความสนใจน้อย การเรียนการสอนในสถานศึกษาก็มุ่งเน้น การพัฒนาด้านร่างกายและสติปัญญา รวมทั้งวิชาการด้านต่าง ๆ มากกว่าการเสริมสร้างด้านคุณธรรม และจริยธรรม^{๑๒}

พระมหาประทีป พรหมสิทธิ์ ได้วิจัยไว้ในเรื่อง การศึกษาเชิงปรัชญาเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงว่าสามารถทำให้มนุษย์พัฒนาตนเองให้รู้จักความพอดีด้านเศรษฐกิจที่เหมาะสมแก่ฐานะดังความตอนหนึ่งว่า จากการศึกษาแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ทราบว่าเป็นหลักจริยศาสตร์ในพุทธศาสนา คือ หลักสันโดษ ซึ่งมีความหมายว่า ความพอดีพอเพียงพอประมาณ ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น โดยพุทธศาสนายอมรับความสามารถของมนุษย์ซึ่งสามารถพัฒนาไปสู่ เป้าหมายในการแก้ปัญหาของมนุษย์และสังคมที่มีอยู่ได้ด้วยการศึกษาให้เข้าใจในชีวิต จิตใจของตนเอง และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมอย่างเข้าใจ และเป็นขั้นตอนซึ่งจะทำให้การจัดการเศรษฐกิจ สังคมสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพ หลัก

^{๑๑} สวงน สุทธิเลิศอรุณ, รศ., พุทธกรรมมมนุษย์กับการพัฒนาตน, (กรุงเทพฯ : อักษราพิพัฒน์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๔๕ - ๑๔๖.

^{๑๒} พระมหาไฉน ประกอบผล, “การศึกษาพุทธจริยธรรมเรื่องหน้าที่ของบุตรธิดาต่อบิดามารดา : กรณีศึกษานักเรียนโรงเรียนปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา, มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๔, หน้า ๔๐.

เศรษฐกิจพอเพียงให้ความสำคัญ กับการแก้ปัญหาจากภายในสู่ภายนอกที่มุ่งเอาชนะกิเลสที่มีอยู่ในจิตใจ คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง เน้นการมีปัญญารู้เท่าทันในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น และเป็นการพัฒนาตนเอง สังคม สิ่งแวดล้อมด้วยความสมดุล^{๑๑}

๑.๖ ขอบเขตการวิจัย

๑.๖.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยครั้งนี้ มุ่งศึกษาพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท เริ่มแต่ แนวคิดในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ประเภทของการพัฒนาคุณภาพ โทษและผลกระทบของการไม่พัฒนาคุณภาพชีวิต คุณค่าของการพัฒนาคุณภาพชีวิต หลักพุทธธรรมที่นำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต หลักธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต นอกจากนั้น ก็ศึกษาพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต ตามแนวทางของพระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) พร้อมทั้งผลการพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งในด้านกายภาพ จิตใจ และปัญหาที่มีต่อสังคมและชุมชนในกลุ่มเป้าหมาย

๑.๖.๒ กลุ่มประชากรที่จะศึกษา

๑. พระสงฆ์ จำนวน ๔ รูป
๒. คฤหัสถ์ จำนวน ๒๖ คน

๑.๖.๓ พื้นที่ที่ศึกษา

๑. วัดป่าแสงอรุณ ต.พระลับ อ.เมือง จ. ขอนแก่น
๒. บ้านพระค้อ, บ้านเลิงเปือย, บ้านหนองใหญ่ ต.พระลับ อ.เมือง จ. ขอนแก่น และชุมชนซอยเรอนจำ, ชุมชนซอยธารทิพย์ ต.ในเมือง อ.เมือง จ.ขอนแก่น

^{๑๑} พระมหาประทีป พรหมสิทธิ์, “การศึกษาเชิงปรัชญาเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง”, รายงานการศึกษาอิสระปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : สาขาปรัชญา, มหาวิทยาลัยขอนแก่น), ๒๕๔๕, บทคัดย่อ.

๑.๖.๔ ระยะเวลาในการวิจัย

การศึกษานี้ ได้เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยแบบสัมภาษณ์ไม่มีโครงสร้าง ในกลุ่มเป้าหมายที่กำหนด บันทึกเทปจากการสัมภาษณ์ และบันทึกภาพที่เกี่ยวข้อง เพื่อทำการเก็บข้อมูล ตั้งแต่เดือน ธันวาคม ๒๕๔๖ ถึงวันที่ ๑๖ กันยายน ๒๕๔๗

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

๑.๗.๑ การเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative method) และการวิจัยจากภาคสนาม (Field Research) เพื่อสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมาย และนำข้อมูลที่ได้มาประกอบเนื้อหาวิทยานิพนธ์ โดยมีขั้นตอนการศึกษาค้นคว้า ดังต่อไปนี้

๑. ศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา อนุฎีกา เป็นต้น
๒. ศึกษารวบรวมข้อมูลหนังสือ เอกสาร วารสาร ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางของพระพุทธคุณ (สมาน สุเมโธ)
๓. ศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือ เอกสารสิ่งตีพิมพ์ที่เกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต เช่น หนังสือพิมพ์ วารสาร อีกทั้งงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
๔. ศึกษารวบรวมข้อมูล ซึ่งได้จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างประชากรที่ศึกษา

๑.๗.๒ เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

๑. แบบสัมภาษณ์
๒. เครื่องบันทึกเสียง
๓. กล้องถ่ายรูป

๑.๗.๓ ชั้นวิเคราะห์ข้อมูล

๑. รวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง
๒. จัดลำดับข้อมูล และจัดหมวดหมู่ของข้อมูล
๓. วิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับหลักพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต

ในพระพุทธศาสนาเถรวาท และตามแนวทางของพระเทพวรคุณ (สमान สุเมโธ)

๔. สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ นำเสนอ
ผลการวิจัย

๑.๘ ประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย

๑.๘.๑ ทำให้ทราบถึงพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต ใน
พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้ทราบถึงพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต ตามแนวทาง
ของพระเทพวรคุณ (สमान สุเมโธ)

๑.๘.๓ ทำให้ทราบถึงผลการพัฒนาคุณภาพชีวิต ตามแนวทางของพระเทพว
รคุณ
(สमान สุเมโธ)

บทที่ ๒

พุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๑ แนวคิดในการพัฒนาคุณภาพชีวิต

การจะพัฒนาฝึกปรือตนตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท มีความมุ่งหมายให้ผู้ฝึกฝนพัฒนานั้น ได้รับประโยชน์สุขตั้งแต่ขั้นต้นในการลงมือปฏิบัติ กล่าวคือ เริ่มแต่การรู้จักปฏิบัติตนที่ดีต่อสภาพสิ่งแวดล้อมภายนอก ซึ่งเรียกว่าความสำรวมอินทรีย์ทั้งหลาย^๑ มีสำรวมตา สำรวมหู สำรวมจมูก สำรวมลิ้น สำรวมกาย และสำรวมใจ เพื่อจะได้ใช้เป็นพื้นฐานของศีล คือ เจตนางดเว้นจากความชั่วทางกาย และเจตนางดเว้นจากความชั่วทางวาจา เรียกว่าพัฒนา ด้านความประพฤติ หรือพัฒนาด้านพฤติกรรมที่ดี อันเป็นช่องทางให้จิตใจพัฒนาและช่วยให้ ปัญญาออกงาม อย่างน้อยพึงพัฒนาพฤติกรรมที่ไม่เบียดเบียน แต่เป็นพฤติกรรมที่สร้างสรรค์ เกื้อกูล^๒ ฉะนั้น พึงทราบความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ เพื่อจะได้พัฒนากาย วาจา และ จิตใจ ได้อย่างถูกต้อง ตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๒.๑.๑ ความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ทางกายภาพ

ความต้องการทางกาย และจิตใจ เป็นเหตุปัจจัย ให้มีการพัฒนามนุษย์ให้ดีขึ้น หรือ เพลิดเพลินได้ เนื่องจากความต้องการนั้น เข้าไปสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม ทั้งภายใน และภายนอก มีดังต่อไปนี้

^๑ ม.อ.(ไทย) ๑๔/๔๕๓ - ๔๖๓/๕๐๔ - ๕๑๐

^๒ พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, ๒๕๔๓), หน้า ๒๓๘.

๑. ความต้องการทางร่างกาย หมายถึง ความต้องการปัจจัย ๔ คือ ความต้องการทางเศรษฐกิจ ได้แก่ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค

๒. ความต้องการทางสังคม หมายถึง ความปรารถนาสร้างหลักฐานทางครอบครัว หลักฐานในหมู่คณะ ในชาติ และกว้างออกไปถึงความต้องการผูกพันระหว่างชาติ เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันชาติ เป็นต้น

๓. ความต้องการทางจิตใจหรือทางศาสนา หมายถึง ความจำเป็นต้องมีศีล คือ การละเว้นจากความชั่ว และมีธรรม คือ การประพฤติปฏิบัติที่ดีงาม อันเป็นรากฐานของกิจการทั้งปวง และต้องการให้หลักธรรมทางศาสนาเป็นเครื่องมือพัฒนาคน เพื่อควบคุมคนให้มีความประพฤติที่ดีงามแก่สังคมของตน . ความกลัวเป็นพื้นฐาน เช่น ปราภฏการณ์ ธรรมชาติบางอย่างที่อธิบาย ไม่ได้ก็ให้ความสำคัญ เคารพนับถือ บูชา เช่น บูชาต้นไม้ ภูเขา เทพเจ้า

ต่าง ๆ เป็นต้น ความต้องการรู้แจ้งเห็นจริง หมายถึง การใช้เหตุผลเพื่อเข้าใจชีวิต ความต้องการรักษาผลประโยชน์ของหมู่คณะ สังคม ให้ปลอดภัย ความต้องการเสรีภาพในการดำเนินชีวิตไม่ตกเป็นเหยื่อของสิ่งใด และความต้องการให้ผู้มีความสามารถ ทำคุณประโยชน์แก่สังคม^๓

กล่าวโดยสรุปการพัฒนาชีวิต ควรพัฒนาที่จิตใจก่อนจึงจะได้ผลดี ดังพระพุทธดำรัสว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่สำเร็จด้วยดีด้วยใจคนจะทำดี พุทธิ หรือ ทำชั่วพุดชั้วก็ล้วนมาจากใจทั้งสิ้น”^๔ ต่อจากนั้นการแสดงออกภายนอกที่เป็นพฤติกรรมทางกายและวาจา เป็นผลติดต่อกันไปดังลูกโซ่ มีข้อน่าสังเกตอยู่ว่า พฤติกรรมที่ถูกอำนาจของจิตใจถ่ายทอดออกมา นั้น มีผล ๒ อย่าง คือ พฤติกรรมฝ่ายดี ให้คุณต่อชีวิต เรียกว่า กุศลกรรม และ พฤติกรรมฝ่ายเลว ให้โทษต่อชีวิต เรียกว่า อกุศลกรรม^๕ กล่าวคือ บุคคลผู้พัฒนาเรียกว่า ผู้มีบุญมีกุศล และบุคคลผู้ไม่พัฒนาตนเองเลยท่านเรียกว่า ผู้ขาดบุญขาดกุศล ดังนั้นกระพริบตาหนึ่งได้รวบรวมและเรียบเรียงไว้ว่า

^๓ พระมหาสมชาย เกิดแก้ว, “พระพุทธศาสนาในสังคมที่เปลี่ยนแปลง : ศึกษาเปรียบเทียบการดักบาตรของพุทธศาสนิกชนในเขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร และอำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗), หน้า ๓๐-๓๕.

^๔ พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑ - ๒/๒๓ - ๒๔

^๕ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๕

เกิดมาเพียรก่อสร้างความดี	แก่เหล่ากุศลมีเสาะบ้าง
เจ็บป่วยพยาธิมัวทั่วกันนา	ตายแต่กายชื้อยังชั่วฟ้าดินสลาย
อันวัควายตายเล่าเหลือเขาหน้าง	ช่างตายยังเหลืองาเป็นศักดิ์ศรี
คนเราตายเหลือไว้แต่ชั่วดี	บรรดามีประดับไว้ในโลกา ^๖

๒.๑.๒ ความหมายและความสำคัญในการพัฒนาชีวิต

การนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งมี ความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง ด้วยเหตุผลดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น เพื่อจะได้พัฒนา ตนเองให้สามารถปฏิบัติหน้าที่กิจกรรมได้อย่างปกติสุข และยังสามารถเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความ เป็นผู้อยู่ใกล้นิพพานยิ่งขึ้นอีกด้วย นับเป็นการปฏิบัติที่ไม่เสื่อมถอย ทำคนให้ตั้งอยู่ในศีลเป็น เบื้องต้นก่อน รู้จักวิธีคุ้มครองรักษาอินทรีย์ รู้จักประมาณในการบริโภค และรู้จักเพิ่มพูนตั้ง สมบำเพ็ญความเพียร^๗ เป็นต้น เพื่อทำตนเองให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี เพราะถ้ายังไม่สิ้นกิเลสอา สวะ มนุษย์ก็จำเป็นต้องพัฒนาตน จนกระทั่งบรรลุถึงปรารถนาระดับสูงสุด^๘ คือ ความ หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง จากความเป็นปุถุชนสู่อริยะชน ซึ่งสามารถสละโลกียวิสัยเสีย ได้ แล้วยอมไม่มาเกิดสู่ภพใด ๆ อีกต่อไป จัดเป็นผู้พัฒนาตนดีแล้ว และเป็นแสงสว่างของ ตน^๙ คือ สร้างที่พึ่งถาวรอย่างที่ใคร ๆ ก็ที่พึ่งอันหาได้ยากนี้ ทำให้ไม่ได้เลย

๒.๑.๓ วัตถุประสงค์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต

วัตถุประสงค์หลัก ก็เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับพัฒนาการของมนุษย์ จากความอยู่รอดด้วยกิเลส มาสู่ความเป็นอยู่ด้วยปัญญา^{๑๐} นอกจากนี้เป็นหลัก และเป็น

^๖ พระพิพิธธรรมสุนทร, (ชัชวพันธ์ รมมวาทุณโน), เทศนาว่าไรต์, (กรุงเทพฯ : เลียงเชียง, ๒๕๓๕), หน้า ๘๐.

^๗ อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๗/๖๐ - ๖๒

^๘ พ.จ. (บาลี) ๓๐/๖๓๓/๓๓๓

^๙ คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เลียงเชียง, พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑ ฉบับมาตรฐาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๓๕), หน้า ๑.

ประโยชน์ในการพัฒนาตนเองแล้ว ยังทำให้เกิดความกรุณาต่อผู้อื่นด้วย คือ ทำให้เกิดความเข้าใจและเห็นอกเห็นใจเพื่อนมนุษย์ คิดจะช่วยเหลือ ตลอดจนช่วยให้สามารถวางตนเป็นกัลยาณมิตร สามารถคิดหาวิธีช่วยแก้ไขปัญหา วัตถุประสงค์ของการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีคือ เพื่อฝึกฝนพัฒนาคนให้รู้จักปฏิบัติต่อชีวิต หรือ ดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องมีความสุข ให้รู้จักแก้ปัญหาชีวิต และหาทางออกจากความทุกข์ได้ด้วยดี โดยไม่ก่อให้เกิดโทษพิษภัยแก่ผู้อื่นและแก่สังคม ให้รู้จักแสวงหา และ เสพความสุขทางวัตถุอย่างถูกต้อง ปราศจากโทษพิษภัย ไร้การเบียดเบียน และพร้อมที่จะใช้สิ่งอำนวยความสะดวกนั้น ๆ ในทางที่เกื้อกูลแก่ ผู้อื่นและสังคม และให้พร้อมและมีความสามารถ บางอย่างในการที่จะเอื้ออำนวยความสะดวกแก่ผู้อื่น และแผ่ขยายความสุขออกไปในสังคม^{๑๐} ทั้งนี้วัตถุประสงค์แท้จริง ก็คือ เพื่อให้พึ่งตนเองได้ โดยไม่ต้องขึ้นต่อวัตถุภายนอกทุกอย่างไป จะพึ่งวัตถุภายนอกในกรณีที่เป็นต่อสุขภาพ อนามัย ความจำเป็นด้านปัจจัย ๔ มีเครื่องนุ่มห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค แต่ไม่ใช่แสวงหาเพื่อมอมเมาจิตใจให้เกิดการสะสมจนไม่รู้จักเพียงพอ ฉะนั้น จุดมุ่งหมายเพื่อให้รู้ความสำคัญในการพัฒนาชีวิต จะได้แก้ปัญหาได้อย่างถูกต้อง รวดเร็ว และทันต่อเหตุการณ์ไม่ประมาทในการทำกิจการ โดยผ่านกระบวนการฝึกฝนอย่างเป็นระบบ เพื่อการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องได้ผลดี

๒.๒ ประเภทของการพัฒนาชีวิต

หลักธรรมหมวดใหญ่ที่ชี้นำแนวทางการพัฒนาเป็นพื้นฐาน หลักธรรมเหล่านี้ จะแสดงหลักการทั่วไปของการพัฒนา ซึ่งมีลักษณะสำคัญ ๒ ประการ คือ ครอบรอบ และ ครอบคลุม หรือรอบด้าน และตลอดวงจร^{๑๑} เรียกว่า ภาวนา หมายถึง การพัฒนาชีวิตให้เกิดความเจริญงอกงามในทางที่ดีงาม ตามหลักพุทธธรรม เริ่มตั้งแต่การรู้จักสำรวจอินทรีย์ ๖ คือ

^{๑๐} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมวดศึกษาศาสตร์, (กรุงเทพฯ :ธรรมสภา, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๑.

^{๑๑} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), ความสำคัญของพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ : มุลินธิพุทธธรรม, ๒๕๔๐), หน้า ๗๕.

สำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้วปฏิบัติตนตามสิกขาบทที่ตนดำรงสถานภาพอยู่ทั้งสิกขาบทของพระภิกษุ สามเณร และศีลสำหรับคฤหัสถ์ เมื่อพัฒนาตนอยู่ในหลักศีลแล้ว ย่อมสามารถเจริญจิตภาวนาหรือเจริญสมาธิให้มั่นคงเป็นสัมมาสมาธิได้ และภายหลังจิตมั่นคงพอเป็นเหตุปัจจัยแก้ปัญญาแล้ว ย่อมพิจารณาธรรมทั้งปวง มีไตรลักษณ์ เป็นต้น ได้อย่างถ่องแท้ชัดเจน เข้าใจถูกต้องตามความจริงตามลำดับแห่งการพัฒนา จนสามารถบรรเทาความทุกข์ได้ตามลำดับ^{๑๒}

กรอบในการวิจัยเรื่องการพัฒนาคุณภาพชีวิต ผู้วิจัยได้ถือตามหลักพุทธธรรม โดยแบ่งประเด็นที่จะศึกษา ออกเป็น ๔ ประเภทใหญ่ ๆ ตามที่ปรากฏใน ทัฬหีนิคายปาฎีกาวรรค และในอังคุตตรนิกาย ปัญจวรรค ได้แก่ การพัฒนาด้านศีล (ศีลภาวนา) การพัฒนาด้านกาย (กายภาวนา) การพัฒนาด้านจิตใจ (จิตภาวนา) การพัฒนาด้านปัญญา (ปัญญาภาวนา)^{๑๓}

ในประเด็นที่จะศึกษานั้น ผู้วิจัยได้อธิบายหลักการพัฒนา ในแต่ละประเด็นไปตามลำดับ คือ การพัฒนาด้านศีล การพัฒนาด้านกาย การพัฒนาด้านจิตใจ และส่วนสุดท้าย การพัฒนาด้านปัญญา และบทวิเคราะห์ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ การพัฒนาด้านศีล (ศีลภาวนา)

การพัฒนาตนเองด้วยหลักศีลนั้น โดยเนื้อหาสาระสำคัญ ก็เพื่อให้บุคคลสามารถดำรงตนให้อยู่ร่วมกับสังคม หรือ อยู่ร่วมกับคนอื่นได้อย่างปกติสุข ทั้งศีลที่เป็นสิกขาบททั่วไป และศีลที่เป็นองค์มรรค คือ อธิศีลสิกขา ดังจะได้กล่าวถึงคำแปล ความหมาย และประเภทของศีลไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๑. คำแปลของศีล มีคำแปลหลายอย่าง ได้แก่ แปลว่า เสียร หมายถึงความว่า ศีรษะ ถ้าคนมีศีรษะขาดก็ตาย ถ้าศีรษะขาดเจ็บก็ไม่สบาย ฉะนั้นใด ถ้าคนศีลขาดก็ตายจากความดีต่าง ๆ ศีล แปลว่า ปกติ หมายความว่า รักษากาย วาจา ให้เรียบร้อยดีเป็นปกติ ศีล แปลว่า เย็น หมายความว่า เย็นกาย เย็นใจ ไม่มีภัย ไม่มีเวร ไม่มีศัตรู ไม่มีความเดือดร้อน มีแต่ความสงบสุข ศีล แปลว่า เกษม หมายความว่า ปลอดภัย ไม่มีอันตราย มีแต่ความสุขกาย สบายใจอยู่

^{๑๒} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๐๓.

^{๑๓} ที.ป.า.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๔๘/๒๗๒ คูเทียบ อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗๕/๑๔๕

เสมอ คีล แปลว่า ตั้งกายกรรม วชิกรรม ไว้ด้วยดี หมายความว่า รักษากายให้ตั้งอยู่ในสุจริต ๓ รักษาวาจาให้ตั้งอยู่ในวจีสุจริต ๔ ไว้เป็นปกติ คีล แปลว่า เข้าไปรับรองกุศลกรรมไว้ หมายความว่า เมื่อบุคคลมีศีลดีแล้ว คุณธรรมอื่น ๆ ที่ดีงาม เช่น ขันติ เมตตา สัจจะ สันโดษ วิริยะ ปัญญา เป็นต้น ก็เกิดขึ้นมาตามลำดับ^{๑๔}

๒. ลักษณะ หน้าที่ ผลปรากฏ เหตุเกิดของศีล เมื่ออธิบายว่า ลักษณะของศีล คือ มีการรักษากาย วาจาให้เรียบร้อยดีงาม หน้าที่ของศีล คือ มีการกำจัดความทุจริต ผลปรากฏของศีล คือ มีความสะอาดกาย วาจา ใจ (กายโสเจยฺยํ วจีโสเจยฺยํ มโนโสเจยฺยํ) ส่วนเหตุเกิดของศีล คือ หิริ (ละอายชั่ว) และโอตตปปะ (กลัวบาป)^{๑๕}

๓. ความหมายของศีล ในแง่ของการฝึกฝนตน คือ การฝึกฝนอบรมตนซึ่งเรียกว่า อธิศีล หรือ ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง หรือ การฝึกฝนอบรมความประพฤติทางกาย วาจา คือ ระเบียบวินัย การอยู่ร่วมกับผู้อื่น และในสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ด้วยดี ให้เกื้อกูลไม่เบียดเบียน ไม่ทำลาย เป็นพื้นฐานแห่งการฝึกอบรมจิตใจใน อธิจิตตสิกขา เรียกสั้น ๆ ว่า ศีล^{๑๖} และศีลยังหมายถึง ระเบียบความประพฤติ หรือระเบียบความเป็นอยู่ทั้งส่วนตัว และที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมทางกายวาจา ตลอดถึงท่ามาหา เลี้ยงชีพ ซึ่งได้กำหนดวางไว้เพื่อทำให้ความเป็นอยู่นั้น กลายเป็นสภาพอันเป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติหน้าที่การงานต่าง ๆ ประจำวัน โดยเป็นไปเพื่อความหมายอันดีงาม นั่นคือ การทำให้คนในสังคม หรือ ชุมชนมีระเบียบวินัย ขณะเดียวกันศีลก็เป็นเครื่องป้องกันความชั่วไปในตัวอีกโสดหนึ่งด้วย แล้วศีลยังช่วยส่งเสริมโอกาสสำหรับทำความดี โดยฝึกคนให้รู้จักสร้าง ความสัมพันธ์ ด้วยกายวาจาที่ดีงาม กับสภาพแวดล้อม ในทางอุดมคติแล้วศีลนั้น ต้องการให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ปราศจากการเบียดเบียนทำร้ายกันและกัน และช่วยเหลือกัน ตามฐานะทางสังคมจะอำนวยให้อีกด้วย^{๑๗}

^{๑๔} พระธรรมธีรราชมหามุนี, (โชคก ญาณสิริ), วิปัสสนาญาณโสภณ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : ศรีอนันต์การพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๔ - ๑๕.

^{๑๕} อ่างแก้ว, หน้า ๑๕ - ๑๖.

^{๑๖} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, อ่างแก้ว, หน้า ๓๔๑ - ๓๔๒.

^{๑๗} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, อ่างแก้ว, หน้า ๔๑๕.

นอกจากนั้น คีลครอบคลุมไปถึง การไม่ละเมิดระเบียบวินัย หรือการไม่เจตนา ล้วงเกินเบียดเบียนผู้อื่น ถ้ามองในด้านการกระทำ คีล จึงหมายถึง ความไม่ละเมิด และการไม่ เบียดเบียน สารของคีลอยู่ที่ความสำรวม หมายถึง การสำรวมระวังคอยปิดกั้น หลีกเว้น ไม่ให้ ความชั่วเกิดขึ้นนั่นเองเป็นคีล และสภาพจิตของผู้ไม่คิดจะละเมิด ไม่คิดเบียดเบียนใครนั้น แผละเป็นตัวคีล^{๑๔}

๔. ความหมายของคีลที่เป็นระเบียบทางสังคัม หมายถึง คีลที่เป็นระเบียบทาง สังคัม หรือระบบการนั้น ๆ คีลจึงมีความเข้มงวดกวดขัน เคร่งครัด หยาบ ประณีต และ รายละเอียดต่าง ๆ กัน ดังมีคีล ๕ คีล ๘ คีลของกฤหัสถ์ คีล ๑๐ สำหรับสามเณร คีล ๒๒๗ สำหรับพระภิกษุสงฆ์ เป็นต้น

๕. คีลเป็นเหตุให้พัฒนาตนเองจนถึงขั้นวิมุตติหลุดพ้น หมายถึง คีลที่ทำให้ เกิดสภาพความเป็นอยู่ที่เกื้อกูลแก่การปฏิบัติกิจต่าง ๆ เพื่อเข้าถึงจุดหมายที่ดั่งมโดยลำดับ ไปจนถึงจุดหมายสูงสุดของชีวิต ในกัมมัฏฐสูตร กล่าวถึงสาระสำคัญของกุศลคีล ว่า สามารถเป็นเหตุให้ดับทุกข์ได้ โดยพระอานนที่ได้ทูลถามพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับผลแห่งคีลที่เป็น กุศล และพระองค์ได้ตรัสตอบว่าคีลที่เป็นกุศล ทำให้สามารถดับทุกข์ได้ มีลำดับการ พัฒนา ได้แก่ คีลที่เป็นกุศล เป็นเหตุให้เกิดอวิปปฏิสาร (ความไม่เดือดร้อนใจ) อวิปปฏิ สาร เป็นเหตุให้เกิดปราโมทย์ ปราโมทย์ เป็นเหตุให้เกิดปีติ ปีติ เป็นเหตุให้เกิดปีสัทธาธิ ปีสัทธาธิ เป็นเหตุให้เกิดสุข สุข เป็นเหตุให้เกิดสมาธิ สมาธิ เป็นเหตุให้เกิด ขยาดุตญาณทัสสนะ ขยาดุตญาณทัสสนะ เป็นเหตุให้เกิดนิพพิทาและวิราคะ นิพพิทาและ วิราคะ เป็นเหตุให้เกิดวิมุตติญาณ ทัสสนะ วิมุตติญาณทัสสนะ เป็นธรรมสูงสุด^{๑๕}

๖. คีลทำให้สมาชิกของสังคัมหรือชุมชนนั้นอยู่ร่วมกันด้วยดี หมายถึง คีลทำให้ สังคัมสงบเรียบร้อย สมาชิกต่างดำรงอยู่ด้วยดี และมุ่งหน้าปฏิบัติกิจของตน โดยสะดวก

๗. คีลจัดเป็นเครื่องมือเพื่อฝึกหัดขัดเกลาตนเอง ทำให้กิเลสอย่างหยาบเบาบาง ลง ด้วยการควบคุมยับยั้งสังวร ปรับการแสดงออกทางกายวาจาให้เกื้อกูลแก่สภาพความ เป็นอยู่ และการอยู่ด้วยกันด้วยดี ซึ่งเป็นความจำเป็นพื้นฐานสำหรับพัฒนาชีวิตของตนให้

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๖๗.

^{๑๕} อัง.เอกาทศก. (ไทย) ๒๔/๑/๑ - ๓

พร้อมที่จะเป็นที่รองรับกุศลธรรมทั้งหลาย เฉพาะอย่างยิ่ง คือ เป็นพื้นฐานของสมาธิ หรือการฝึกปรือคุณธรรมทางจิตใจที่สูงขึ้นไป^{๒๐}

๘. ประเภทของศีลเพื่อนำมาพัฒนาตนเองและสังคม ศีลเพื่อเสริมสร้างความดีงามของชีวิตและสังคม คือ หลักคำสอนในสังคาลกสูตรทั้งหมด เรียกคิหิวินัย หมายถึงวินัยของคฤหัสถ์ เป็นศีลสำหรับประชาชน มี ๒ ระดับ มีดังนี้

๘.๑ ธรรมชั้นศีล คือ ศีลในแง่ธรรม หมายถึง หลักความประพฤติระดับกายวาจาและอาชีพะที่นำมาแนะนำสั่งสอน โดยเน้นที่ปัจเจกชนเป็นสำคัญ ในขั้นนี้ มีความหมายไปถึง อธิศีลสิกขา ซึ่งหมายถึง การฝึกความประพฤติสุจริตทางกาย วาจา และอาชีพะ ได้แก่ รวมเอาองค์มรรค สัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ และสัมมาอาชีพะ เข้ามาว่าโดยสาระก็คือ การดำรงตนด้วยดีในสังคม รักษาระเบียบวินัย ปฏิบัติหน้าที่และความรับผิดชอบทางสังคมให้ถูกต้อง มีความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดีงามเกื้อกูลประโยชน์ ช่วยรักษาและส่งเสริมสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะในทางสังคม ให้อยู่ในภาวะเอื้ออำนวยแก่การที่ทุก ๆ คนจะสามารถดำเนินชีวิตที่ดีงาม หรือ ปฏิบัติตามมรรคกันได้ด้วยดี กล่าวโดยย่อ อธิศีลสิกขา คือ ความประพฤติด้านศีล ตัวอย่างพุทธพจน์ที่แสดงเรื่องศีลในแง่ธรรม สำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนที่แสดงถึงบทบาทของศีลและปัญญาของบุตรธิดาต่อบิดามารดา ดังนี้

“บุตรธิดาที่สามารถยังมารดาบิดาผู้ทุศีล

ผู้ไม่มีศรัทธาให้ตั้งมั่นในศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญาได้

การกระทำอย่างนั้น ชื่อว่า บุตรได้ตอบแทนแก่มารดาบิดา”^{๒๑}

๘.๒ วินัยที่เป็นศีล คือ ศีลในแง่ที่เป็นวินัย หมายถึง กฎระเบียบข้อบังคับที่กำหนดวางกันขึ้นเป็นบัญญัติทางสังคม เพื่อกำกับความประพฤติของบุคคล ตามความมุ่งหมายเฉพาะของหมู่ชน หรือ ชุมชนนั้น โดยมากมุ่งเพื่อสนับสนุนการปฏิบัติตามธรรมให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น และผู้ฝ่าฝืน ต้องได้รับโทษตามความรับผิดชอบต่อชุมชน หรือ สังคมนั้นอีกชั้นหนึ่ง ต่างจากผลทางจิตใจตามกฎธรรมชาติ นั่นคือ วิธีฝึกคนให้มีศีล ซึ่งเป่าหมายของวินัย

^{๒๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๒

^{๒๑} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๖๘

ที่เป็นศีล^{๒๒} ได้แก่ ศีลระดับสังคัมสงฆ์ มีเป้าหมายที่สำคัญอยู่ ๑๐ ประการ คือ เพื่อความดีงามที่เป็นไปโดยความเห็นชอบร่วมกันของสงฆ์ ความผาสุกแห่งสงฆ์ กำราบคนหน้าด้าน ไม่รู้จักอาย ความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม ปิดกั้นความเสื่อมเสีย ความทุกข์ ความเดือดร้อนที่จะมีในปัจจุบัน บำบัดความเสื่อมเสีย ความทุกข์ ความเดือดร้อนที่จะมีในภายหลัง ความเสื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่ยังไม่เสื่อมใส ความเสื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนผู้เสื่อมใสแล้ว ความดำรงมั่นแห่งศีลธรรม และส่งเสริมความเป็นระเบียบเรียบร้อย สนับสนุนวินัยให้

หนักแน่น^{๒๓} ส่วนในอังคุตตรนิกาย ได้เพิ่มเข้ามาอีก ๒ ข้อ คือ เพื่อเอื้ออนุเคราะห์แก่คฤหัสถ์ทั้งหลาย และเพื่อตัดรอนฝักฝ่ายของภิกษุผู้มีความปรารถนาชั่วร้าย^{๒๔}

๕. การพัฒนาตนด้วยศีลที่เป็นองค์มรรค หมายถึง การฝึกฝนอบรมในด้านความประพฤติ ระเบียบวินัย ความสุจริตทางกายวาจาและอาชีวะ ในระดับการพัฒนาศีล ท่านเรียกว่า อธิศีลสิกขา เรียกกันสั้น ๆ ว่า ศีล วิธีแก้ปัญหาโดยวิธีนี้ เป็นวิธีของอารยชนระดับพื้นฐาน เรียกตามบาลีว่า หลักของอริยมรรค แปลว่า ทางดำเนินสู่ความดับทุกข์ที่ทำให้เป็นอริยชน หรือ วิธีดำเนินชีวิตที่ประเสริฐ อริยมรรคนี้ แบ่งระดับการพัฒนาศีลที่เป็นองค์มรรคเป็น ๓ อย่าง คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ^{๒๕} มีความละเอียดดังต่อไปนี้

๕.๑ สัมมาวาจา เจรจาชอบ หมายถึง การพูดหรือเจรจาชอบ มี ๔ ประการ คือ ละมุสาวาท คือ เว้นการพูดเท็จ ขณะเดียวกันให้พูดคำจริง เรียกว่า สัจจวาจา ละปิสุนาวาจา คือ เว้นการพูดส่อเสียด ขณะเดียวกันให้พูดคำสามานสามัคคี เรียกว่า สมัคคกรณีวาจา ละพรุสวาจา คือ เว้นจากพูดคำหยาบคาย ขณะเดียวกันก็ให้พูดแต่คำอ่อนหวาน สุภาพ ไพเราะ น่าฟัง ที่เรียกว่า สันหวาจา ละสัมผัปปลาปะ คือ เว้นการพูดเพื่อจ้อ เหลวไหล

^{๒๒} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, อ่างแก้ว, หน้า ๓๖๘.

^{๒๓} อ.ทสก.(บาลี) ๒๔/๓๑/๓๔

^{๒๔} อ.ทสก.(บาลี) ๒๐/๔๓๖/๑๒๓

^{๒๕} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพฯ : ศยาม, ๒๕๕๖), หน้า ๑๒ - ๑๓.

ไว้สาระ ขณะเดียว กันก็ให้พูดแต่คำมีประโยชน์ สร้างสรรค์ นำมาแต่คุณธรรมปรุงจิตใจให้
 ร่าเริง เบิกบาน เรียกว่าอัตตสังกัณหิตาวาจา^{๒๖} ดังพระพุทธพจน์ตรัสแสดงสัมมาวาจาว่า

“ภิกษุทั้งหลาย สัมมาวาจา เป็นไฉน ? นี้เรียกว่าสัมมาวาจา คือ
 เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ เจตนางดเว้นจากวาจาต่อเสียด
 เจตนางดเว้นจากวาจาหยาบ เจตนางดเว้นจากการพูดเพื่อเจ้า”^{๒๗}

๕.๒ สัมมากรรมันตะ หมายถึง การงานชอบ คือ การกระทำชอบมี ๓
 ประการ ได้แก่ การละจากปาณาติบาต หมายถึง เว้นการทำลายชีวิตทั้งคนและสัตว์ทุกจำพวก
 ขณะเดียวกันก็ช่วยเหลือเกื้อกูลแก่กัน ละอทินนาทาน คือ เว้นการเอาทรัพย์สินสมบัติ สิ่งของคน
 อื่นที่ไม่อนุญาต หรือ ไม่ได้มีเจตนาที่จะให้ ขณะเดียวกัน ก็ควรจะบริจาคทรัพย์สินให้ทานตาม
 โอกาส และฐานะ ละกาเมสุมิฉฉาจารา คือ เว้นความประพฤติดิฉิดในกาม หมายถึง ไม่ล่วงเกิน
 ในสามี ภรรยาอันเป็นที่รักยิ่งของคนอื่น ขณะเดียวกัน ก็ประพฤติ สหการสันโดษ คือ พอใจ
 ในคู่ครองของตนเองเท่านั้น^{๒๘} ดังพระพุทธพจน์ตรัสสัมมากรรมันตะ ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย สัมมากรรมันตะ เป็นไฉน ? นี้เรียกว่า
 สัมมากรรมันตะ คือ เจตนางดเว้นจากการตัดรอนชีวิต
 เจตนางดเว้นจากการถือเอาของที่เขามิได้ให้
 เจตนางดเว้นจากการประพฤติดิฉิดในกามทั้งหลาย”^{๒๙}

๕.๓ สัมมาอาชีพะ หมายถึง การเลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ ละมิฉฉาชีพ เลี้ยง
 ชีวิตด้วยสัมมาชีพ ขณะเดียวกันก็ มีความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพ การงาน หน้าที่
 อันสุจริต เช่นทำงานไม่ให้เอาคูล หมายถึง ไม่ค้ำงาน ไม่ผัดผ่อนงานไม่จับจดงาน ไม่ยุ่งเหยิง
 สับสน เป็นต้น

เมื่อกล่าวถึงหลักการของสัมมาอาชีพะนั้น พึงเข้าใจว่าเป็นการแสวงหาทรัพย์แล้ว
 ใช้สอยทรัพย์นั้นโดยชอบธรรม ตั้งแต่ปัจจัย ๔ อันเป็นพื้นฐานในการครองชีพ และ
 ผลตอบแทนในด้านจิตใจด้วย ไม่ใช่ทำงานเพื่อวัตถุหรือเพียงเพื่อได้ทรัพย์มาเท่านั้น มี
 ประเด็นควรพิจารณา ๓ ประการ ดังต่อไปนี้

^{๒๖} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๔๘-๑๔๙/๑๘๕

^{๒๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๖ - ๑๒๘

^{๒๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๗/๓๖๒ - ๓๖๔

^{๒๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๖

๑) มุ่งให้คนมีปัจจัย ๔ ที่พอเพียงที่จะเป็นอยู่ได้ แต่ไม่ได้มุ่งว่าจะมีมากหรือน้อย คือ มุ่งให้คนทำงานเป็นมากกว่าจะมานั่งนับทรัพย์สิน ซึ่งเป็นผลของการทำงานอีกต่อหนึ่ง มิใช่เป้าหมายของพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จาก ธรรมะที่เกี่ยวกับการปกครองบ้านเมือง หน้าที่ของพระเจ้าแผ่นดินข้อที่หนึ่ง^{๓๐} คือ ทาน หมายถึง การช่วยเหลือด้วยวัตถุสิ่งของแก่ประชาชน คือนำสิ่งของไปช่วยเหลือชาวบ้าน ไม่ให้เก็บไว้จนเต็มท้องพระคลังหลวง ถ้าพิจารณาให้ครบด้าน จะเห็นว่า ก็เป็นการรายได้หลวงบริหารประเทศให้พลเมืองอยู่ดีกินดี และดำรงชีวิตได้ ด้วยองค์กรของรัฐเข้าประทับประคอง

๒) ความสมบูรณ์ด้วยทรัพย์ มิใช่จุดมุ่งหมายแสวงหา แต่เป็นเพียงสิ่งเป็นอุปการะแก่การดำรงชีวิต อันเนื่องมาจากศีลเป็นตัวผลิตให้ ด้วยการทำงานสุจริตนั้น จุดมุ่งหมายจริง ๆ ก็คือ ต้องการให้เกิดการพัฒนาด้านจิตใจและปัญญา มากกว่ามาประกอบอาชีพเพื่อหาทรัพย์มาบำรุงตนฝ่ายเดียว แต่ทรัพย์ภายในอย่างอื่นต้องแสวงหาเพิ่มด้วยเช่นกัน

๓) สัมมาชีพ มิได้หมายถึง มีหน้าที่ในการใช้แรงงาน เพื่อให้เกิดทรัพย์สินสมบัติเท่านั้น แต่ยังหมายถึง การทำหน้าที่ การดำรงตำแหน่ง การมีคุณธรรมศีลธรรมในหน้าที่ กิจการงานของตนเอง เช่น เป็นครู ก็มีธรรมะสำหรับครู เป็นต้น ไม่ใช่สอนเพื่อหวังแต่เงินเดือนตอบแทนเพียงอย่างเดียว ขณะเดียวกันจะต้องถ่ายทอดความรู้ความสามารถวิชาการที่ก้าวหน้าแก่ศิษย์ ตามหน้าที่ จัดว่าเป็นสัมมาชีพของครู คือ มีการใช้แรงงานการสอนวิชาการ และมีผลผลิต คือ รายได้ต่อเดือนเพื่อนำไปเลี้ยงตนและคนที่เกี่ยวข้อง และเสียภาษีช่วยรัฐ

๔) สัมมาอาชีพะโดยทางธรรม หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างแรงงานกับอาชีพะและผลตอบแทน โดยพิจารณาแบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ สำหรับคฤหัสถ์ ได้แก่ การใช้แรงงานในหน้าที่เป็นเรื่องของอาชีพะโดยตรง คือเป็นไปเพื่อได้ผลตอบแทนเป็นทรัพย์สินเงินทอง ใช้เป็นปัจจัยเลี้ยงชีพ เช่นอาชีพ กรรมกร ครู ทหาร ตำรวจ อัยการ ผู้พิพากษา นายกรัฐมนตรี เป็นต้น ส่วนของพระสงฆ์ ได้แก่ การใช้แรงงานในหน้าที่ไม่เป็นเรื่องของอาชีพะ ไม่มีความมุ่งหมายในด้านอาชีพะ คือ ไม่เกี่ยวกับอาชีพะเลย เพราะไม่เป็นไป

^{๓๐} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๕/๖๕

เพื่อให้ผลตอบแทนเป็นปัจจัยเครื่องยังชีพ แต่ปฏิบัติงานเพื่อธรรมและเพื่อผดุงธรรมในโลก ถ้าเอาแรงงานที่พึงใช้ในหน้าที่ มาใช้ในการแสวงหาปัจจัยเครื่องยังชีพ จัดว่าเป็นมิฉะฉิน^{๑๑}

๕) สัมมาอาชีวะในแง่การพัฒนาจิตใจและปัญญา ได้แก่ การรู้จักทำงาน ใช้แรงงาน เมื่อได้ทรัพย์อันเกิดจากกิจกรรมนั้น ๆ แล้ว ก็รู้จักวิจิตรคิด วิธีปฏิบัติต่อทรัพย์ คือ ให้มีความรู้ ความเข้าใจคุณค่าแท้ คุณค่าเทียม และเป็นไปด้วยนิสสรณปัญญา หมายถึง การรู้เท่าทันต่อทรัพย์ไม่ตกเป็นทาสของทรัพย์สิน ไม่หลงมัวเมาในสมบัติที่ตนหาได้แล้วนั้น คือ ให้เป็นนายทรัพย์ ต่อจากนั้น ก็นำทรัพย์ที่หามาได้ ทำให้เกิดประโยชน์ต่อเพื่อนมนุษย์ แก่ตนเอง ครอบครัว สังคมประเทศชาติ ตามลำดับ มีหลักในการปฏิบัติ คือ การแสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรม ไม่ข่มเหง หรือ เบียดเบียนเขาได้มา ส่วนการใช้ทรัพย์ คือ บริหารทรัพย์ เป็น ๓ ส่วน ได้แก่ เลี้ยงตน (และคนที่เกี่ยวข้องกับตน) ให้เป็นสุข ช่วยเหลือแบ่งปันแก่คนอื่น เช่น บริจาคเสื้อผ้า ข้าวสารแก่ผู้ประสบภัยพิบัติ เป็นต้น และบำเพ็ญสาธารณะประโยชน์ เช่น สร้างเครื่องมือแพทย์แก่โรงพยาบาล สร้างโรงเรียน สร้างสะพานข้ามแม่น้ำ ขุดบ่อน้ำ ขุดสระน้ำ เป็นต้น^{๑๒}

๖) สัมมาอาชีวะที่มีคุณค่าทางจิตใจและปัญญา ได้แก่ เมื่อมีทรัพย์ก็ไม่มัวเมา ไม่ใช้จ่ายทรัพย์ไปในทางให้โทษแก่ตนและสังคม เช่น เล่นการพนัน ฟุตบอล หวย ไปชุน เสพยาเสพติด นำไปลงทุนทางผิดต่อศีลธรรม และกฎหมาย เป็นต้น ดังนั้น ทรัพย์จึงมีผลต่อจิตใจและปัญญาเพื่อการดำรงชีพอยู่อย่างปกติสุข ถ้าขาดหลัก สัมมาอาชีวะ ย่อมผิดศีลได้เช่นกัน

๗) สัมมาอาชีวะในความหมายฝ่ายคฤหัสถ์ ได้แก่ สัมมาอาชีวะสำหรับคฤหัสถ์ ผู้ครองเรือน ทางพระพุทธศาสนาก็สอนให้รู้จักพัฒนาด้าน สัมมาอาชีวะ คือ ให้รู้จักการหาทรัพย์ การใช้จ่ายทรัพย์ และความสุขที่เกิดจากการใช้ทรัพย์ มีความหมายโดยสาระทางพุทธธรรม คือ หลักการแสวงหาทรัพย์ มีอยู่ ๔ ประการ ได้แก่ (อุฏฐานสัมปทา) ความขยันหมั่นเพียรในการแสวงหา ไม่ เกียจคร้านกิจการงานทุกอย่าง ทำงานไม่ทอดทิ้งงาน ไม่อาภูล ไม่ฉ้อฉล (อารักขสัมปทา) รู้จักวิธีรักษาทรัพย์ที่ได้มานั้น รู้จักบำรุงดูแล หาของใหม่มาแทนของเก่า รู้จักซ่อมแซมปรับปรุงให้ใช้งานได้ดี

^{๑๑} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๒๗๕/๑๖๖

^{๑๒} อ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๕๑/๑๕๔

และการบริหารทรัพย์ควรให้คนมีความซื่อสัตย์ไว้ใจได้ดูแลทรัพย์สิน (กัลยาณมิตตา) การรู้จักคบหา เสวนา กับบัณฑิต หรือ

สัตบุรุษ คนดี ผู้มีศีล เว้นคนทุศีล โจร ผู้ก่อการร้าย ผู้มีอิทธิพลซึ่งเป็นภัยต่อสังคมและประเทศชาติ สมชีวิตา คือ ใช้จ่ายอย่างฉลาด ได้แก่ มีรายได้ รายรับ และรายเหลือ^{๓๓}

๘) อาชีพที่ขัดต่อการพัฒนาด้านสัมมาอาชีวะสำหรับคฤหัสถ์

นอกจากการประกอบอาชีพที่สุจริตแล้ว บุคคลผู้หวังความเจริญด้านสัมมาอาชีวะพึงหลีกเลี่ยงโทษ ในการประกอบอาชีพค้าขายสิ่งที่ไม่เหมาะให้โทษ ๕ อย่าง คือ ค้าขายอาวุธ ค้าขายมนุษย์ ค้าขายเนื้อสัตว์ ค้าขายน้ำเมา (รวมถึงสิ่งเสพติดทุกประเภท เช่น ยาบ้า ฝิ่น เป็นต้น) และค้าขายยาพิษ^{๓๔}

๒.๒.๒ การพัฒนาด้านกาย (กายภาวนา)

การพัฒนาด้านกายนั้น จักอนุโลมอยู่ในการพัฒนาระดับศีล เพราะถ้าพึงเพียงกายอย่างเดียว ไม่มีศีลควบคุมแล้ว พระพุทธศาสนาไม่ถือเป็นการพัฒนาทางกาย แต่ตรงกันข้ามถ้าพัฒนากายด้านเดียวแล้ว อาจเป็นการส่งเสริมให้เกิดต้นเหตุนานาประการ เพื่อให้เกิดวิบัติมาบารุงกายให้เจริญ โดยพระพุทธศาสนาไม่พิจารณาการพัฒนากายแยกต่างหากจากจริยธรรม เพราะถ้าพึงความเจริญทางกายอย่างเดียว ย่อมไม่มีความหมายเป็นสิกขา และตามปกติจะเอียงไปทางเป็นการสนับสนุนให้ค้นหา ได้เครื่องมือที่จะแสวงหาข้อแย้งโลกามิส^{๓๕} ซึ่งเป็นสายตรงข้ามกับการศึกษา คือ ไตรสิกขาเพื่อพัฒนาฝึกปรือตนเองให้เจริญยิ่งขึ้น เมื่อไม่พัฒนาเรื่องกายให้ชัดเจนหรือชำนาญแล้ว ก็ย่อมตกเป็นเครื่องมือของวัตถุนิยมไปโดยหลีกเลี่ยงได้ยาก โดยเฉพาะในสังคมปัจจุบัน ที่ใช้สื่อมวลชนสาขาต่าง ๆ เช่น สื่อทางโทรทัศน์ สื่อทางหนังสือพิมพ์ สื่อทางอินเทอร์เน็ต เป็นต้น มอมเมาให้ผู้ไม่ฝึกฝน พัฒนาตนเองต้องเสียคน เสียความดีของตนไปก็มากด้วยสื่อที่เข้ามาแล้ว ไม่พัฒนากายหรืออินทรีย์ให้รู้เท่าทันตาม จึงเกิดปัญหาตามมาทางสังคมหลายประการ เช่น กรณีพี่ชายข่มขืนน้องสาว

^{๓๓} อจ.อภฺรฺรูก. (บาลี) ๒๓/๑๔๔/๒๘๕

^{๓๔} อจ.ปญฺจก.(บาลี) ๒๒/๑๗๗/๒๓๓

^{๓๕} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๔๘/๒๗๒ ดูเทียบ อจ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๕/๑๔๕

ของตนเอง เพราะขณะนั้นพี่ชายกำลังคูเว็บไซค์ก่อนอาจารย์ จึงไม่สามารถควบคุมพฤติกรรม ความต้องการทางเพศของตนได้ จึงได้ทำผิดศีลธรรมอย่างน่าสลดใจยิ่งนัก^{๓๖}

ฉะนั้น การพัฒนากายตามหลักพระพุทธศาสนา มีดังต่อไปนี้

๑. ความหมายในการพัฒนากาย คือ พัฒนาอินทรีย์ ๖ การพัฒนากาย ในความหมายที่แท้จริง ก็คือ การพัฒนาอินทรีย์ ได้แก่ การใช้อินทรีย์ ๖ ภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ซึ่งเป็นสิ่งที่ใช้สำหรับสัมผัส หรือเป็นทาง เชื่อมต่อกับโลกภายนอก (คือ อินทรีย์ภายนอก ๖) ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อารมณ์ที่ใจรับรู้ เปิดช่องทางที่เข้าไปสัมผัสกับสภาพแวดล้อมทางวัตถุ และทางธรรมชาติทั้งหมด ในการฝึกพัฒนากาย หรือ ฝึกพัฒนาอินทรีย์นั้น การพัฒนากายจึงเป็นการการพัฒนาอินทรีย์ คือ ฝึกให้มีอินทรีย์สังวร ได้แก่ ความสำรวมอินทรีย์ ๖ เพื่อเป็นเครื่องมือให้เกิดความแข็งแกร่งของศีล ความประพฤติ เพื่อสนับสนุนจิตให้มีพลังงานที่มั่นคงและเป็นทางให้เจริญปัญญาอีกด้วย ในมหาอัสดรสูตร พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่าเป็นกิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

“เธอทั้งหลายควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักเป็นผู้คุ้มครองทวารแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย เห็นรูปทางตาแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ จักปฏิบัติเพื่อความสำรวมจักขุนทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้ว ก็จะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรม คือ อภิขณาและโทมนัสครอบงำได้ จักรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์... ฟังเสียงทางหู... ฯลฯ ฐัธรรมทางใจ...”^{๓๗}

๒. วัตถุประสงค์ในการพัฒนา (พัฒนาอินทรีย์ ๖) มีวัตถุประสงค์เพื่อฝึกฝนในด้านการใช้งาน คือ ทำให้อินทรีย์เหล่านั้น มีความเยียบคม มีความละเอียด มีความไว มีความคล่อง มีความชัดเจน คล้ายกับการฝึกทักษะและเพื่อฝึกฝนในด้านการเลือกสิ่งที่มีคุณค่า และมีประโยชน์มากที่สุด ขณะเดียวกันก็มีวิธีหลีกเลี่ยงจากสิ่งที่เป็นภัย เป็นโทษหรือสิ่งไม่ดีต่าง ๆ ไม่ให้ทะลักเข้ามาสู่อินทรีย์ภายใน โดยมีใจเป็นตัวรับรู้ทั้งหมด จะต้องป้องกันไว้ก่อน

๓. การเตรียมความพร้อมในการพัฒนากาย (พัฒนาอินทรีย์ ๖) การเตรียมความพร้อม

^{๓๖} แม่จันทน์สนีย์ เสถียรสุด, เพื่อนทุกข์ ๒, (กรุงเทพฯ : แปลนพริ้นติ้ง, ๒๕๔๔), หน้า ๓๐ - ๓๑.

^{๓๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๒๑/๔๕๕

พร้อมในก่อนการพัฒนากายมีความจำเป็นอย่างยิ่ง กล่าวคือ ในความพร้อมส่วนตัวซึ่งหมายถึงความดีหรือบุญเก่าเป็นทุนเดิม สถานที่หรือที่โคจรไป บุคคลที่ควรคบหาสมาคมด้วย หรือกัลยาณมิตร แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ในการพัฒนา ทศนคติ ค่านิยม ตลอดจน ความไม่ประมาท ในการพัฒนาตนเองอยู่เสมอด้วยสติสัมปชัญญะ มี ๖ ประการ ดังนี้

๓.๑ ความพร้อมเรื่องส่วนตัว ได้แก่ คุณสมบัติเฉพาะที่เป็นอุปนิสัยเดิม มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน^{๓๘} คือ ความเป็นคนได้ตั้งสมความดีมาแต่เดิม (บุพเพกตปุญญตา) การมีความพร้อมในด้านต่างๆ คือ มีสติปัญญา (สชาติกปัญญา) ด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ เป็นต้น การวางตนให้พอเหมาะคือ รู้เหตุ รู้ผล รู้ตน รู้ประมาณ รู้กาลเวลา รู้ชุมชนและรู้บุคคล เรื่องราวที่ตนไปเกี่ยวข้อง และต้องใช้อินทรีย์นั้น ๆ อย่างระมัดระวังรอบคอบ^{๓๙}

๓.๒ ความพร้อมด้านสถานที่ทำกิจกรรม หมายถึง การเว้นจากที่ โจร และไปที่สู่ที่โคจร หมายถึง การไปมาหาสู่ในสถานที่อันไม่เหมาะสม เช่นการไปมาหาสู่หญิงแพศยา หญิงโสเภณี หญิงหม้าย บัณฑิตเจ้า ก่อสร้าง^{๔๐} ในปัจจุบันนี้ สำหรับเยาวชนไม่ควรไปบ่อยนัก ได้แก่ บรรดาร้านเล่นเกมส์ ร้านอินเทอร์เน็ต เพราะเป็นแหล่งสร้างความรู้แรงด้านความรู้สึกทางอารมณ์เป็นอย่างยิ่ง^{๔๑} แต่ควรไปในที่โคจร เช่น วัดเป็นสถานที่ทำบุญ โรงเรียนสถานศึกษาต่างๆ เป็นต้น

๓.๓ ความพร้อมด้านแหล่งความรู้ และแบบอย่างที่ดี (กัลยาณมิตร) ได้แก่ บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะสั่งสอน แนะนำ ชี้แจง ชักจูง ช่วยบอกช่องทาง หรือ เป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นดำเนินไปในมรรคาแห่งการฝึกฝนอบรมอย่างถูกต้อง^{๔๒} เช่น พระพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก ครู อาจารย์ และท่านผู้เป็นพหูสูตรทรงปัญญา สามารถสั่งสอนแนะนำเป็นที่ปรึกษาได้ แม้จะอ่อนวันกว่า^{๔๓} นัยตรงกันข้าม ควรเว้นบุคคลผู้เป็นคนพาล มิใช่บัณฑิตเสีย

^{๓๘} อจ.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๓๑/๓/๕๐

^{๓๙} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓

^{๔๐} อจ.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๓๑/๕๐

^{๔๑} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, อ่างแก้ว, หน้า ๓๕๕.

^{๔๒} อจ.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๓๑/๒/๕๐ ดูเทียบในข้อที่ ๑ อจ.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๒๔๘/๓๖๘ -

๓.๔ ความพร้อมด้านแรงจูงใจใฝ่รู้อุสร้างสรรค์ (ฉันทสัมปทา) ได้แก่

ความพร้อมด้านความพึงพอใจ โดยมีกุศลจิตเป็นพื้นฐาน รู้จักพิจารณาควบคุมต่ออินทรีย์ภายใน เมื่อได้รับสัญญาณจากอินทรีย์ภายนอก เช่น เมื่อตาเห็นรูป หูฟังเสียงเป็นต้น แล้วปฏิบัติตามขั้นตอนการรับรู้อย่างมีสติสัมปชัญญะ คือ ให้ความพอใจในกุศลการทำสุจริตกรรม ซึ่งมีนันทะเป็นผู้นำเบื้องต้น และละเว้นอกุศลการทำทุจริตกรรมอันมีต้นเหตุเป็นตัวนำก่อน เมื่อลงมือปฏิบัติหน้าที่กิจการงานของตนเอง เพื่อความปลอดภัยจากตัวทุกขนั้นเอง หรือให้มีทุกขน้อยที่สุด ถ้าเราสามารถปฏิบัติตน ฝึกฝนตนให้มีฉันทสัมปทานี้^{๔๔}

๓.๕ ความพร้อมด้านทัศนคติและค่านิยมให้รับแนวเหตุผล

(ทิวฐีสัมปทา) ^{๔๕} ได้แก่มีความถึงพร้อมด้วยความเห็นเข้าใจตามนัยเหตุผล หลักการที่เห็นสมข้อที่ถูกใจ ปัจจุบันนิยมเรียกว่า ค่านิยม รวมไปถึงอุดมการณ์ แนวทัศนะในการมองโลก ที่นิยมเรียกว่า โลกทัศน์และชีวทัศน์ต่าง ๆ ตลอดจนทัศนคติพื้นฐานที่สืบเนื่องจากความเห็น

ความเข้าใจ และความใฝ่นิยมเหล่านั้น^{๔๕} ซึ่งความเห็นนี้ ถือว่าสำคัญมากต่อการแสดงออกทางกาย และวาจา ถ้าคิดดีเห็นดีก็จัดเป็นกุศลกรรมบท ถ้าคิดชั่วก็จะพูดชั่วและทำชั่วเป็นอกุศลกรรมบท^{๔๖}

๓.๖ ความพร้อมด้านสติความตื่นตัวในการทำกิจ (อัปปมาทสัมปทา)

ได้แก่ ความไม่ประมาท ความเป็นอยู่อย่างมีสติ ความไม่เพลา ความไม่เลินเล่อผลอสติ ความไม่ปล่อยปละละเลย ความระมัดระวังที่จะไม่ทำเหตุแห่งความผิดพลาดเสียหาย และไม่ละเลยโอกาสที่จะทำเหตุแห่งความดีงามและความเจริญ เป็นคนรอบคอบ โดยเมื่อกกล่าวสรุป คือ ไม่ประมาทใน ๔ สถาน คือ ในการละกายทุจริต ประพฤติกายสุจริต ในการละวจีทุจริต

^{๔๓} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, อ่างแก้ว, หน้า ๖๒๓.

^{๔๔} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมวดพุทธศาสตร์, อ่างแก้ว, หน้า ๑๔๐ - ๑๔๑.

^{๔๕} อ่างแก้ว, หน้า ๑๔๐ - ๑๔๑.

^{๔๖} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, อ่างแก้ว, หน้า ๗๓๕- ๗๓๖.

ประพติวจีสุจริต ในการละมโนทุจริต ประพติมโนสุจริต และในการละมิจฉาทิฎฐิ แล้ว
ประพตีสัมมาทิฎฐิ^{๔๗}

๔. สิ่งที่เป็นอุปสรรคในการพัฒนากาย หรือ อินทรีย์ ๖ เมื่อบุคคลไม่สำรวมกาย
หรือไม่สำรวมอินทรีย์ ๖ มี ตา หู เป็นต้น ย่อมเสพอารมณ์ที่มากระทบด้วยผัสสา จึงเกิดทุกข์
เพราะอาศัยอินทรีย์นั่นเอง โดยผัสสา^{๔๘} เกิดได้ ๖ ทาง รูปผัสสา ความทะยานอยากได้รูป
สัทผัสสา ความทะยานอยากได้เสียง คันธผัสสา ความทะยานอยากได้กลิ่น รสผัสสา
ความทะยานอยากได้รส โผฏฐัพพผัสสา ความทะยานอยากได้การถูกต้องด้วยกาย
ธัมมผัสสา ความทะยานอยากได้อารมณ์ของใจ^{๔๙} โดยให้พิจารณาในสายเหตุไปหาผล
จะพบว่าบุคคลผู้ไม่พัฒนากายนั้น มีปัญหาจากการไม่คบหาสัตบุรุษ การไม่ฟังสัทธรรม
ความไม่เกิดศรัทธา การขาดหลักโยนิโสมนสิการ จนกระทั่งสิ้นสุดการทำงานที่อวิชา ซึ่ง
เป็นผล ฉะนั้น จึงไม่สามารถทำให้เกิดความสมบูรณ์ในการพัฒนาได้เลย ดังวงจรต่อไปนี้

การไม่คบสัตบุรุษ → การไม่ฟังสัทธรรม → ความไม่มีศรัทธา →
การมนสิการโดยไม่แยบคาย → ความไม่มีสติสัมปชัญญะ → ความไม่สำรวม
อินทรีย์ → ทุจริต ๓ → นีวรณ ๕ → อวิชาที่บริบูรณ์^{๕๐}

๕. กระบวนการสำหรับพัฒนากาย คือ กระบวนการที่สามารถจะพัฒนาตนเอง
ให้เป็นผู้ถึงดับความทุกข์ได้ตามลำดับ โดยมีขั้นตอนการดับทุกข์ตามลำดับดังนี้

ขั้นที่ ๑ อินทรีย์ภายใน + อินทรีย์ภายนอก+วิญญาณ = ผัสสะ

ขั้นที่ ๒ เวทนา (การเสวยอารมณ์)

ขั้นที่ ๓ ปัญญา (โยนิโสมนสิการ)

อธิบายกระบวนการสำหรับพัฒนากาย ว่า เมื่อบุคคลเสพอารมณ์ภายนอกผ่าน
ประสาทสัมผัสภายใน เช่น ตาเห็นรูป จะปรากฏวิญญาณ คือ สภาพรับรู้ข้อมูลทันที หลังจากนั้น
นั้นก็เกิดการสัมผัส คือ ถูกต้องกัน แล้วเกิดเวทนา คือ การเสพหรือเสวยอารมณ์ที่ได้รับมา

^{๔๗} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), ทศวรรษธรรมทัศนะพระธรรมปิฎก หมวดพุทธศาสตร์,
อ้างแล้ว, หน้า ๔๐๑ - ๔๐๒.

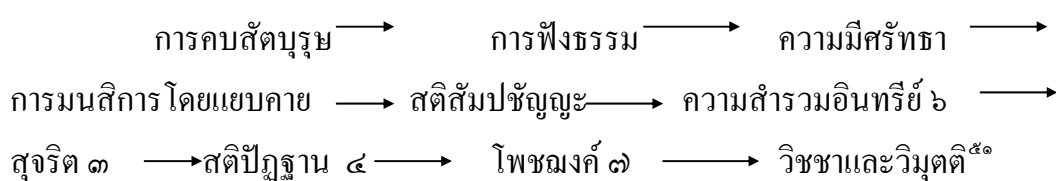
^{๔๘} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๓/ ๓๑๘

^{๔๙} สายเกิดทุกข์ที่เกี่ยวกับอินทรีย์ ๖ ประการนี้ ดูเพิ่มเติมได้ใน ตัณหาสูตร อจ.ทสก.(ไทย)
๒๔/๖๒/ ๑๓๗ - ๑๓๘.

^{๕๐} อจ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๑/ ๑๓๕

นั้น ต่อจากนั้น ปัญหาหรือโยนิโสมนสิการก็จะทำการตัดค้นหา คือ ความอยากในขณะนั้น เช่นกันเพื่อป้องกันไม่ให้สภาพจิตใจหลงไหลไปตามกระแสแห่งค้นหา จึงเป็นสายดับทุกข์ นั้นเอง ขณะที่บุคคลเสพอารมณ์ที่มากระทบอินทรีย์ภายในด้วยปัญญา ย่อมเป็นเหตุให้เกิด ความดับทุกข์ได้ โดยเป็นการใช้โยนิโสมนสิการควบคุมอินทรีย์ ให้ทำงานอย่างไม่ตกเป็น ทาสแห่งค้นหา ก็จะเป็นการนำสู่การดับทุกข์ตามลำดับ คือ สามารถจะสกัดกั้นค้นหาไว้ได้ ด้วยปัญญา กระบวนการสายดับทุกข์ เมื่อพิจารณาจากจุดเริ่มต้น คือ การคบสัตบุรุษคนดีเป็น กัลยาณมิตร การฟังธรรม ความมีศรัทธา ไล่ไปจนสุดสายดับทุกข์ กระทั่งจนถึง วิชชาและ วิมุตติ ก็เป็นผลสืบเนื่องจากความสำรวมอินทรีย์ เป็นหนึ่งขององค์ประกอบเหล่านั้นด้วย

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงวิชาและวิมุตติซึ่งเป็นผลสูงสุดในการพัฒนากาย โดยมีความสัมพันธ์กับหลักธรรมที่เกี่ยวข้อง คือ วิชาและวิมุตตินั้น เกิดขึ้นมาได้ ด้วยอาศัย โพชฌงค์ สติปัญญา สัจจিত ความสำรวมอินทรีย์ ความมีสติสัมปชัญญะ การมนสิการโดย แยกกาย ความมีศรัทธา การฟังธรรม และการคบสัตบุรุษเป็นเหตุเริ่มต้นของวิชาและวิมุตติ นั้นเอง โดยพิจารณาจากเหตุไปหาผล ดังนี้

๖. เหตุปัจจัยที่เป็นอุปการะต่อการพัฒนากาย

๖.๑ การป้องกันด้วยการเห็น หมายถึง การเข้าไปหาเข้าไปพบเห็น สัตบุรุษ คือ คนมีความประพฤติดี สัตบุรุษ หมายถึง ผู้มีสัปปุริสธรรม ๗ ประการ ได้แก่ เป็นผู้รู้เหตุ รู้ผล รู้ตน รู้จักประมาณ รู้จักกาลอันควรและไม่ควร รู้จักชุมชนสังคมนั้น และรู้จัก บุคคลโดยความแตกต่างกันทั้งทางจรตนิสัย และคุณสมบัติที่จะฝึกฝนได้หรือไม่ เพราะถ้า ขาดการเห็นสัตบุรุษ ไม่เข้าใจหลักธรรมของท่าน ไม่พิจารณาถึงธรรมที่ควรมนสิการ และไม่ ควรมนสิการ ย่อมจะเกิดอาสวะ^{๕๒}

๖.๒ การป้องกันอาสวะด้วยการบริโภคปัจจัย หมายถึง การจะใช้สอย ปัจจัย ๔ คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค จะต้องพิจารณาโดยแยกกาย

^{๕๐} อ.ทศก.(ไทย) ๒๔/๖๑/ ๑๓๕ - ๑๓๖

^{๕๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๗ - ๒๑/๑๘ - ๒๑

ก่อนจึงบริโภค คือ อย่าใช้สอยเพื่อสนองต่อตัณหา^{๕๓} ข้อนี้สำคัญมากต่อการเกิดค่านิยมทางวัตถุในปัจจุบัน เพราะเมื่อคนเราขาดการพิจารณาโดยแยกกายแล้ว อาสวะจะเจริญได้เร็วมากและยากที่จะป้องกันได้ ส่วนมากจะไปแก้ที่ปลายเหตุ คือ เมื่อเกิดปัญหา การแย่งชิงทรัพย์สินอันเป็นปัจจัยที่ดีและดีกว่ามาสนองต่อตัณหาของตน เข้าทำนองว่า “แย่งถิ่นกันอยู่ แย่งคู่กันพิศवास แย่งอำนาจกันเป็นใหญ่”^{๕๔} เนื่องจากว่า ปัจจุบัน วัฒนธรรมในการบริโภควัตถุนิยมจนทำให้เสียความเป็นไทยลงไปทุกทีในด้านนี้ เพราะต้องขึ้นอยู่กับสินค้า^{๕๕} ชีวิตแอบอิงอาศัยกับวัตถุ จนมีวัตถุเป็นสรณะ ลืมสรณะภายในคือความดีงาม ความเจริญของงามด้านจิตใจ ปัญญา เมื่อมีค่านิยมที่บริโภควัตถุจนเป็นทาสวัตถุแล้ว ย่อมเกิดปัญหาอื่น ๆ ตามมาอีก เช่น ปัญหาสังคม เศรษฐกิจ อาชญากรรม เพราะจะต้องแย่งชิงสิ่งของกันในขณะที่อยากได้มาก ๆ มาบำเรอตน หรือแม้กระทั่งเด็กอนุบาลก็ใช้มือถือกันแล้ว^{๕๖} เป็นเรื่องของพ่อแม่รังแกลูก คือ ไม่สอนให้เด็กเจริญด้วยปัญญา แต่สอนให้เขาเจริญด้วยวัตถุ เมื่อโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่จะต้องทำความลำบากแก่ผู้ปกครอง ซึ่งปัญหาทางวัฒนธรรมนี้มีมูลเหตุจากการไม่พิจารณาก่อนการบริโภค ใช้สอยปัจจัย ๔ หรือ ขาดความสำรวมอินทรีย์ที่ดี ไม่ควบคุม ไม่รู้จักคิดโดยหลักโยนิโสมนสิการ เป็นต้น

๖.๓ การป้องกันอาสวะด้วยการบรรเทา หมายถึง ให้พิจารณาโดยแยกกายภายในใจ โดยไม่ยอมรับอกุศลวิตกมาสู่ใจของตน ได้แก่ ไม่รับกามวิตก คือ ความคิดในเรื่องกามคุณ ๕ ที่น่ายักรำพอใจ ไม่รับพยาบาทวิตก ได้แก่ ความคิดในเรื่องแผนการทำร้ายคนอื่น และ ไม่รับวิหิงสาวิตก ได้แก่ ความคิดชนิดเบียดเบียนคนอื่นด้วยวิธีการต่าง ๆ ให้พินาศไป และละบาปอกุศลทั้งปวงที่เกิดขึ้นแก่ตน แต่พยายามละอีกต่อไปถ้ายังไม่หมด^{๕๗}

๖.๔ การป้องกันอาสวะด้วยการเจริญ หมายถึง เมื่อพิจารณาโดยแยกกายแล้ว พึงเจริญโพชฌงค์ คือ ฝึกให้เป็นคนมีสติ รู้จักเลือกเฟ้นธรรมะ มีความเพียร แล้วได้ปฏิบัติ

^{๕๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓ /๒๒ - ๒๓

^{๕๔} พระพิจิตรธรรมพาทิ, (ชัยวัฒน์ ธรรมวาทะโน), เทศนาว่าไรดี, อ่างแก้ว, หน้า ๑๕๐.

^{๕๕} ญัฐกานต์ ลุ่มสถาพร, “วัฒนธรรมโลกาภิวัตน์”, สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์, ปีที่ ๔๕ ฉบับที่ ๔๑, (๗ - ๑๓ - มีนาคม ๒๕๔๖) : ๕๕

^{๕๖} สรวรมณีย์ สิทธิสมาน, “เพื่อนบ้าน”, สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์, ปีที่ ๔๕ ฉบับที่ ๔๑, (๒๑ - ๒๗ มีนาคม ๒๕๔๖) : ๒๘.

^{๕๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๖ /๒๕

มีความสงบทางกาย (กายปีสัสทธิ) มีความสงบทางใจ (จิตปีสัสทธิ) หรือมีสมาธินั่นเอง แล้ว
ข้อสุดท้าย คือ ให้มีอุเบกขาความวางเฉยต่ออารมณ์ โดยอาศัยความวิเวก วิราคะ นิโรธ ให้
นุ่มไปเพื่อความสละทิ้ง จนกว่าจะหายความเร่าร้อน ความคับแค้นใจ^{๕๘}

๒.๒.๓ การพัฒนาจิต (จิตภาวนา)

การพัฒนาจิต หมายถึง อธิจิตตสิกขาในไตรสิกขานั้นเอง ซึ่งหมายถึง การฝึกปรือ
ในด้านคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ได้แก่รวมเอาองค์มรรคข้อสัมมาวายามะ สัมมาสติ
และสัมมาสมาธิ เข้ามา ว่าโดยสาระก็คือ การฝึกให้มีจิตใจเข้มแข็ง มั่นคง แน่วแน่ ควบคุมตน
ได้ดี มีสมาธิ มีกำลังใจสูง ให้เป็นจิตที่สงบ ผ่องใส เป็นสุข บริสุทธิ์ ปราศจากสิ่งรบกวน
หรือ ทำให้เศร้าหมอง อยู่ในสภาพเหมาะแก่การใช้งานมากที่สุด โดยเฉพาะการใช้ปัญญาอย่าง
ลึกซึ้ง และตรงตามความเป็นจริง^{๕๙} กล่าวโดยย่ออธิจิตตสิกขา ก็คือ หลักสมาธิ ความแน่วแน่
แห่งจิตใจ โดยใช้หลักสมถะและวิปัสสนาเป็นสำคัญ ในการพัฒนาจิตเพื่อให้มีคุณภาพที่ดี
จนสามารถละอวิชชาได้ตามลำดับ ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า

“สมถะที่ภิกษุเจริญแล้ว ย่อมให้จิตเจริญ จิตที่เจริญแล้ว

ย่อมละระคาได้ วิปัสสนาที่ภิกษุเจริญแล้ว ย่อมให้ปัญญาเจริญ

ปัญญาที่เจริญแล้ว ย่อมละอวิชชาได้”^{๖๐}

การจะพัฒนาจิตใจให้เกิดความสำเร็จในด้านต่างๆ เช่น ให้มีกำลังที่เข้มแข็ง มี
สุขภาพจิตที่ดี เป็นต้น ควรทราบถึง คุณสมบัติของจิตโดยสังเขป จากนั้น ฟังทราบเป้าหมาย
ในการพัฒนาจิต ดังต่อไปนี้

๑. **คุณสมบัติของจิต** เมื่อกล่าวถึงคุณสมบัติของจิต ย่อมมีลักษณะที่พิเศษหลาย
ประการ ได้แก่ ดิ้นรน กวัดแกว่ง รักษายาก ห้ามยาก ดิ้นรนไปมา เห็นได้ยาก ละเอียดยิ่งนัก
เที่ยวไปไกล เที่ยวไปดวงเดียว ไม่มีรูปร่าง อาศัยอยู่ในถ้ำ^{๖๑}

๒. **เป้าหมายในการพัฒนาจิต** คือ ทำให้บุคคลที่ฝึกฝนพัฒนาจิตดีแล้ว ย่อมได้

^{๕๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๗ /๒๕ - ๒๖

^{๕๙} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต) พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, อ่างแล้ว, หน้า
๕๑๕.

^{๖๐} อ.จ.ท. (ไทย) ๒๐ /๓๒/๗๖

^{๖๑} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๗/๓๗

ถึงเป้าหมายได้ใน ๓ ลักษณะ ดังนี้

๒.๑ ด้านคุณภาพของจิต คือ ให้มีคุณธรรมต่าง ที่เสริมสร้างจิตใจให้ดีงาม เป็นจิตใจที่สูง ประณีต เช่น มีเมตตา มีความรัก ความเป็นมิตร มีกรุณา อยากรช่วยเหลือ ปลดปล่อยทุกข์ของผู้อื่น มีจาคะ คือ มีน้ำใจเพื่อแผ่ มีคารวะ มีความกตัญญู เป็นต้น

๒.๒ ด้านสมรรถภาพของจิต คือ ให้เป็นจิตที่มีความสามารถ เช่น มีสติดี มีวิริยะ คือ ความเพียร มีขันติ คือ อุตทน มีสมาธิ คือ จิตตั้งมั่นแน่วแน่ มีสัจจะ คือ จริงจัง มีอธิษฐาน คือ เต็มใจแน่วแน่ต่อจุดหมายที่ทำ เป็นจิตใจที่พร้อมและเหมาะที่จะใช้ งานโดยเฉพาะงานทางปัญญา คือ การคิดพิจารณาให้เห็นความจริงชัดเจนถูกต้อง

๒.๓ ด้านสุขภาพของจิต คือ ให้เป็นจิตที่มีสุขภาพที่ดี มีความสุข สดชื่น ร่าเริงเบิกบานปลอดโปร่ง สงบ ผ่องใส พร้อมที่จะยิ้มแย้มได้ มีปีติ ปราโมทย์ ไม่เครียด ไม่กระวนกระวาย ไม่คับข้องใจ ไม่ขุ่นมัวเศร้าหมอง ไม่หดหู่โศกเศร้า เป็นต้น^๒

๒.๒.๔ การพัฒนาจิตตามหลักอริยมรรค

การพัฒนาจิตตามหลักอริยมรรค หมายถึง หลักอริยจิตศึกษา คือ มรรค ๘ ชื่อว่า ด้วย สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ โดยแบ่งเป็น ๓ องค์มรรค ดังต่อไปนี้

๑. สัมมาวายามะ หมายถึง ความเพียรถูกต้อง สมบูรณ์ ซึ่งเรียกว่า สัมมัปปธาน โดยแบ่งเป็น ๔ ประการ ได้แก่ สังวรปธาน คือ เพียรป้องกัน หรือ เพียรระวัง (อกุศลที่ยังไม่เกิด) หมายถึง กระทำโดยการสำรวมอินทรีย์ ๖ มีสำรวมตา หู จมูก เป็นต้น ปหานปธาน คือ เพียรละ หรือเพียรกำจัด (อกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว) หมายถึง ไม่ปล่อยจิตใจไปตามกามวิตก ความในกาม พยาบาทวิตก ความคิดในพยาบาท วิหิงสาวิตก ความคิดเบียดเบียนคนอื่น เป็นต้น อันเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาจิตอย่างยิ่ง ภวานาปธาน คือ เพียรเจริญ หรือ เพียรสร้าง (กุศลที่ยังไม่เกิด) หมายถึง การเจริญโพชฌงค์ ๗ ให้เกิดขึ้น เป็นต้น และอนุรักษนาปธาน คือ เพียรอนุรักษ์ หรือ เพียรรักษาและส่งเสริม (กุศล

^๒ พระธรรมปิฎก,(ป.อ.ปยุตฺโต), ความสำคัญของพระพุทธศาสนา ในฐานะศาสนาประจำชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๐), หน้า ๘๐ - ๘๑.

ที่เกิดขึ้นแล้วมิให้เสื่อมถอยลง) หมายถึง การรักษาสมาธินิมิตที่ตนได้แล้วให้มั่นคงต่อเนื่อง และยังมีข้อปลีกย่อยสำหรับการบำเพ็ญความเพียร^{๖๓}

๒. สัมมาสติ หมายถึง คือ การคอยระวังถึงอยู่เนื่อง ๆ การหวนระลึก สติ คือ การระลึกได้ ภาวะที่ทรงจำไว้ ภาวะที่ไม่เลื่อนหาย ภาวะที่ไม่ลืม สติที่เป็นอินทรีย์ สติที่เป็นพละ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ ที่เป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค^{๖๔} สัมมาสติ มี ๔ ความหมาย ดังนี้

๒.๑. สัมมาสติในพระสูตร เรียกว่า สติปัญญา มี ๔ ประการ คือ กายานุปัสสนา (พิจารณากาย หรือ การตามคู้รู้ทันกาย) เวทนานุปัสสนา (พิจารณากาย หรือ การตามคู้รู้ทันเวทนา) จิตตานุปัสสนา (พิจารณาจิต หรือ การตามคู้รู้ทันจิต) และ รัชมานุปัสสนา (พิจารณาธรรมต่าง ๆ หรือ การตามคู้รู้ทันธรรม)^{๖๕}

๒.๒ สติในฐานะอัปปมาทธรรม คือ ในการดำเนินชีวิตหรือ การประพฤติปฏิบัติโดยมีสติกำกับอยู่เสมอ นั้น เรียกว่ามีอัปปมาท หรือความไม่ประมาท และจัดเป็นองค์ประกอบภายใน เพื่อเร่งรัดพัฒนาสมาธิ (ส่วนโยนิโสมนสิการพัฒนาด้านปัญญา)^{๖๖}

๒.๓ สติมีคุณค่าทางสังคม คือ เมื่อทำงานหรือกิจกรรมร่วมกับคนอื่น และ สตินั้นมีความจำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะอำนวยให้บุคคลสมปรารถนาในกาลทั้งปวง เช่น ตัวอย่างนักกายกรรม ๒ คน ที่ต้องอาศัยกันและกันโดยขณะเล่นกายกรรม คนหนึ่งจับนคออีกคน ดังนั้น จึงต้องระมัดระวังไม่ให้คนที่อยู่บนบ่าของตนตกสู่พื้น^{๖๗}

๒.๔ บทบาทของสติในการพัฒนาปัญญา คือ เมื่อบุคคลมีสติแล้ว ย่อมจะระมัดระวังอินทรีย์ในการใช้งานอย่างพินิจพิจารณาให้เหมาะสมแก่กิจกรรม โดยไม่ละทิ้งสติ หรือไม่ประมาทในเรื่องนั้น เมื่อสำรวจอินทรีย์ดีแล้ว คุณธรรมอื่น ๆ ที่พึงเจริญ เช่น เมตตา กรุณา เป็นต้นย่อมเกิดขึ้นตามลำดับ เพราะอาศัยสตินั่นเองเป็นเบื้องต้น

^{๖๓} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๗๗

^{๖๔} อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๑๘๒/๑๔๐

^{๖๕} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๖/๑/๒๗๖

^{๖๖} อัง.เอก. (บาลี) ๒๐/๑๑๖/๒๓

^{๖๗} ส.ม.(บาลี) ๑๕ /๓๕๘ - ๓๖๒/๒๒๔ - ๒๒๕

๓. สัมมาสมาธิ การฝึกพัฒนาจิตในระดับนี้ มุ่งสัมมาสมาธิเป็นหลักในการปฏิบัติตามนัยแห่งมรรคข้อสุดท้ายในบรรดามรรคมืองค์ ๘ เหล่านั้น เป็นการฝึกที่ลึกซึ้งละเอียดประณีตยิ่ง ทั้งในเรื่องของจิตอันเป็นของละเอียดอยู่แล้ว^{๖๔}

๓.๑ ความหมายและความมุ่งหมายของสมาธิ คำว่า “สมาธิ” แปลว่า “ความตั้งมั่นของจิต” หรือ ภาวะที่จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนดจดจ่ออยู่นั้น คำจำกัดความของสมาธิที่พบเสมอ คือ “จิตตัสเสกัคคตา” หรือ เรียกสั้น ๆ ว่า “เอกัคคตา” ซึ่งแปลว่า ภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง คือ การที่จะกำหนดแน่วแน่อยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ไม่ฟุ้งซ่านหรือส่ายไป อื่นหนึ่ง คือ การดำรงจิต และเจตสิกไว้ในอารมณ์หนึ่งเดียวอย่างเรียบ สม่่าเสมอ ด้วยดี^{๖๕}

๓.๒ สารสำคัญของสมาธิ ก็เพื่อจุดหมายให้จิตหลุดพ้น เป็นไปเพื่อปัญญาที่รู้เข้าใจสรรพสิ่งทั้งปวงตามเป็นจริง ไม่ใช่เพื่อต้องการลาภผลแก่ตนเองด้วยตัณหา ความอยาก เช่น ทำสมาธิ ฝึกสมาธิเพื่อมีฤทธิ์แสดงฤทธานูภาพได้ ปลุกเสกวัตถุมงคลให้ขลัง เป็นต้น และการฝึกสมาธินี้ เป็นเบื้องต้นแห่งวิปัสสนาแม้จะมีสมาธิไม่สูงมากนัก คือ อยู่ในระดับต่ำ ๆ พอเจริญวิปัสสนาได้ก็ถือว่าใช้ได้แล้ว เรียกว่า วิปัสสนาสมาธิ คือ สมาธิสำหรับประกอบกับวิปัสสนา หรือเพื่อสร้างปัญญาที่รู้แจ้ง อันเป็นสมาธิในระหว่างขณิกสมาธิกับอุปจารสมาธิ

๓.๓ ความมุ่งหมายของสมาธิ ผู้เจริญสมาธิก็ต้องการเพื่อจะนำสมาธิที่ได้นั้น ไปเป็นเบื้องต้นแห่งเจริญปัญญาในระดับต่อไปให้มีประสิทธิภาพสูงสุดเท่าที่กำลังของสมาธิ จะส่งผลให้ได้ ความมุ่งหมายของสมาธิ คือ การรู้เห็นสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นจริงก็มี ต้องการทำความเห็นให้ถูกต้องหมดจดจนเกิดความรู้ และจุดมุ่งหมายเฉพาะในการพัฒนาจิต ที่แสดงไว้ในสมาธิภาวนาสูตฺร มี ๔ อย่าง ได้แก่ เพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน เพื่อญาณทัสสนะ เพื่อสติสัมปชัญญะ และเพื่อความสิ้นอาสวะ^{๖๖}

๔. เป้าหมายของการพัฒนาจิตและปัญญา เมื่อบุคคลสามารถฝึกฝนอบรมตนด้วยการพัฒนาด้านจิต สมาธิ และปัญญาที่มีความพร้อมความสมบูรณ์ในตนแล้ว ย่อมให้คุณค่าในเชิงจริยธรรม ในแต่ละลำดับ ดังต่อไปนี้

^{๖๔} มรรคมืองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ, สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ, สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.

^{๖๕} พระธรรมปิฎก, (ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, อ่างแล้ว, หน้า ๘๒๔.

^{๖๖} อญ. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๑/๖๘ - ๗๐

๔.๑ ความหลุดพ้นด้วยการข่ม (วิกขัมภณวิมุตติ) หมายถึง การข่มกิเลสเอาไว้ คือ ระงับนิวรณ์ธรรมเป็นต้น ด้วยอำนาจแห่งจิตภาวนาหรือสมาธิ ได้แก่ สมาธิในระดับ สมาบัติ ๘ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ แต่บางที่อาจผ่อนลงมาถึงระดับอุปปจารสมาธิด้วยก็ได้

๔.๒ ความหลุดพ้นด้วยองค์ธรรมจำเพาะ (ตัทธกวิมุตติ) หมายถึง การพ้นอกุศลอย่างหนึ่ง ๆ ด้วยธรรมที่เป็นคู่ปฏิบัติกัน ว่าตามความหมาย ได้แก่ พ้นความเห็นผิด ยึดถือผิดด้วยอาศัยญาณ คือ ความรู้ฝ่ายวิปัสสนาที่ตรงข้ามเป็นคู่ปรับกัน เช่น อนิจจัง เป็นคู่ปรับนิจจัง (ความเที่ยง) ทุกขังเป็นคู่ปรับสุขัง (ความสุข) อนัตตา เป็นคู่ปรับอัตตา (ตน) เมตตากู่ปรับพยาบาท เป็นต้น

โดยวิมุตติทั้งสองอย่างแรกนี้ เป็นโลกียวิมุตติ และหลุดพ้นด้วยใจ (เจโตวิมุตติ) ด้วยผลแห่งการเจริญจิตภาวนานั่นเอง

๔.๓ ความหลุดพ้นด้วยเด็ดขาดหรือตัดขาด(สมุจเฉทวิมุตติ) หมายถึง การทำลายกิเลสที่ผูกมัดไว้หลุดพ้นเป็นอิสระออกไปได้ด้วยญาณ หรือ วิชาขั้นสุดท้าย ได้แก่ วิมุตติในความหมายที่เป็นมรรค

๔.๔ ความหลุดพ้นด้วยความสงบระงับสนิทรอบคอบ (ปฏิบัติสัทธาวิมุตติ) หมายถึง ความเป็นผู้หลุดพ้นออกไปได้แล้ว มีความเป็นอยู่อิสระ เพราะกิเลสที่เคยผูกมัด หรือครอบงำถูกกำจัดรอบคอบไปแล้ว ได้แก่วิมุตติในความหมายที่เป็นผล

๔.๕ ความหลุดพ้นที่เป็นภาวะหลุดรอดปลอดภัย (นิสสรณวิมุตติ) หมายถึง ภาวะแห่งความเป็นอิสระที่ผู้หลุดพ้นเป็นอิสระแล้วระสับอยู่ ชื่นชมหรือเสวยอยู่ และซึ่งทำให้ผู้นั้นปฏิบัติกิจอื่นๆ ได้ด้วยดีต่อไป ได้แก่ วิมุตติในความหมายที่เป็นนิพพาน^{๓๐}

วิมุตติทั้ง ๓ อย่างสุดท้ายนี้ เป็นโลกุตตรวิมุตติ เมื่อกล่าวโดยสาระแท้ ๆ วิมุตติ ๕ นี้ ก็คือ สมณะ วิปัสสนา มรรค ผล และนิพพาน ตามลำดับ

๕. ระดับของการฝึกฝนสมาธิ ระดับของการฝึกฝนสมาธิแบ่งได้ถึง ๓ ระดับ ตามลำดับการปฏิบัติขั้นเบื้องต้น ขั้นเฉียด ๆ และขั้นแน่วแน่ถึงอัปนาสมาธิ ดังนี้

๕.๑ ขณิกสมาธิ คือ สมาธิชั่วขณะ เป็นสมาธิในขั้นต้นโดยจะอำนวยประโยชน์แก่ผู้ฝึกฝนแล้ว เพื่อใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างผลดี และยังใช้เป็นเหตุให้เจริญวิปัสสนาได้อีกด้วย

^{๓๐} ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๒๖

๕.๒ อุปจารสมาธิ คือสมาธิเฉียดๆ หรือ สมาธิจนจะแน่วแน่ เป็นระดับ

สมาธิในขั้นสามารถจะระงับนิรณได้ ก่อนที่จะเข้าสู่ภาวะแห่งฌาน หรือสมาธิในบุรพภาคแห่งอัปปนาสมาธิ

๕.๓ อัปปนาสมาธิ คือสมาธิแน่วแน่หรือสมาธิที่แนบแน่น จัดเป็นสมาธิขั้นสูงสุด ซึ่งมีฌานทั้งหลาย ถือว่าเป็นผลสำเร็จที่ต้องการ ในการฝึกฝนพัฒนาจิตภาวนานี้

๖. การพัฒนาจิตในทัศนะของผู้รู้ทางพระพุทธศาสนา

๖.๑ พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ทัศนะเรื่องจิตหรือสมาธิกับวัยรุ่นว่า วัยรุ่นเป็นวัยที่กำลังเจริญเติบโต อยากเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ สำหรับชีวิต ถ้าได้ฝึกฝนจิตใจของตนก็เป็นบุญไป แต่ถ้าไม่ได้ฝึกฝนจิตพ่อแม่ก็จะลำบากไปด้วย ที่นี้พอถึงเด็กวัยรุ่น มันกำลังจะบ้าแล้ววัยพวกเด็กวัยรุ่นนี้ กำลังจะบ้า จับตัวมาฝึกระบบอานาปานสติ ให้รู้จักบังคับความรู้สึกจับได้ ความรู้สึกที่ไม่พึงปรารถนาออกไป สร้างสรรค์ความรู้สึกที่ควรจะมี ถ้าเด็กวัยรุ่นทำได้อย่างนี้ มันไม่ต้องไปคิสโก้เชค ให้พ่อแม่ต้องนำตาไหลเหมือนที่เป็น ๆ อยู่มันจะไม่ทำอะไรให้พ่อแม่ น้ำตาตก เหมือนเด็กชนิดที่มันไม่รู้จักรับบังคับจิต^{๑๒} นอกจากนั้น ท่านยังได้กล่าวไว้อีกหลายแห่งว่า สมาธิทำให้จิตใจเราได้พักผ่อน คือได้ผ่อนคลายความกังวลในเรื่องต่าง ๆ สมาธิทำให้เกิดความสุขเฉพาะตน สมาธิทำให้ความรู้สึกร้าย ๆ หายไป สมาธิรักษาโรคภัยไข้เจ็บบางชนิดได้ดีกว่ายาเสียอีก^{๑๓} การรู้เรื่องจิตจนสามารถควบคุมจิตได้นั้นแหละ เป็นสิ่งสำคัญที่สุดกว่าสิ่งใดหมด สำหรับพุทธศาสนาเราก็มีวิชานี้เป็นหัวใจ เป็นคุณค่าที่สูงที่สุด คือ วิชาที่บังคับจิตใจให้ได้ ไม่ให้จิตทำความทุกข์ให้เกิดขึ้นอีกต่อไป^{๑๔}

๖.๒ พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ทัศนะจิตที่เป็นสมาธิไว้ความ

^{๑๒} พุทธทาสภิกขุ, วิปัสสนาในอิริยาบถหนึ่ง, (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๗๕ - ๑๗๖.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๕ - ๑๗๖..

^{๑๔} อ้างแล้ว, หน้า ๗๖.

ตอนหนึ่งว่า “ถ้าจะพิจารณาคิดเรื่องอะไร ก็อยู่กับสิ่งนั้นสิ่งเดียว สิ่งอื่นเข้ามาแทรกมาจนไม่ได้ อย่างนี้ เรียกว่า สมาธิ...สมาธิเป็นเรื่องของจิต คือ ทำจิตให้สงบ แต่พอสงบแล้วจิตก็ไต่เตลยใช้ปัญญาได้ดี มองเห็นอะไรได้ชัดเจน”^{๗๕}

๖.๓ พระชินวงศาจารย์ (หลวงพ่อพุทธ ฐานิโย) ได้ตอบคำถามเกี่ยวกับเรื่องประโยชน์ของสมาธิต่อนักปกครอง นักบริหารไว้ความตอนหนึ่งว่า^{๗๖} สมาธิมีประโยชน์ต่อนักบริหาร และต่อทุกคนที่ไม่ใช่นักบริหาร คือ ในเมื่อ ทำสมาธิให้จิตสงบมั่นคง จะทำให้เรามีสติ มีความรู้สึกสำนึกผิดชอบชั่วดี และสมาธินี้ ถ้าใครทำถูกต้อง เดิมเป็นคนขี้เกียจจะกลายเป็นคนขยัน ถ้าเป็นคนไม่ซื่อสัตย์ จะต้องเป็นคนซื่อสัตย์ ยกตัวอย่างเช่น แม่บ้านเป็นคนขี้เกียจหุงข้าวให้สามีรับประทาน ในเมื่อทำสมาธิแล้ว จะมีความขยันหุงข้าวให้สามีรับประทาน รู้จักหน้าที่ของตนเองเป็นอย่างดี เพราะฉะนั้น สมาธิจึงมีประโยชน์แก่นักบริหาร และนักปกครอง อย่างเหลือที่จะพรรณนาทีเดียว

๗. ประโยชน์ของสมาธิ คือ ผลอันเกิดจากการพัฒนาจิตไปตามลำดับ เมื่อจิตมีสมาธิแน่นแล้ว สามารถจะมีพลังมหาศาล มีกำลังมากพอที่จะเอาชนะกิเลสฝ่ายต่ำได้ ซึ่งเรียกว่า บรรลุเจโตวิมุตติ คือ หลุดพ้นด้วยใจ และพิจารณาด้วยปัญญาที่สมบูรณ์แล้ว ย่อมบรรลุ ปัญญาวิมุตติ คือ หลุดพ้นด้วยปัญญาอันชอบ (สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ) กล่าวโดยสรุป สมาธิให้ประโยชน์ ๔ ประการ ดังนี้

๗.๑ ประโยชน์ที่เป็นจุดหมาย หมายถึง ประโยชน์ที่เป็นความมุ่งหมายแท้จริงของสมาธิ ตามหลักพระพุทธศาสนา คือเป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งของการปฏิบัติเพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุด ได้แก่ ความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง เป็นบาทแห่งวิปัสสนา เพื่อทำให้เกิดญาณทัศนะ อันจะนำไปสู่วิชาและวิมุตติในเบื้องปลาย และทำจิตให้เกิดเจโตวิมุตติ วิขัมภณวิมุตติ คือ หลุดพ้นด้วยการข่มกิเลสไว้ด้วยอำนาจของปฐมฌานข่มนิวรณ์ไว้ได้ตลอดระยะเวลาที่อยู่ในฌานนั้น^{๗๗}

^{๗๕} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมวดพุทธศาสตร์, อ้างแล้ว, หน้า ๑.

^{๗๖} พระภาวนาพิศาลเถร, (หลวงพ่อพุทธ ฐานิโย), ธรรมปฏิบัติและตอบปัญหาการปฏิบัติธรรม, (กรุงเทพฯ : หอรัตนชัยการพิมพ์, ม.ป.ป.), หน้า ๑๘๓.

^{๗๗} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, อ้างแล้ว, หน้า ๑๕๔ - ๑๕๕.

๑.๒ ประโยชน์ของสมาธิในด้านความสามารถพิเศษ เหนือสามัญวิสัยของมนุษย์ธรรมดาที่เป็นผลสำเร็จอย่างสูงในทางจิตเรียกว่าประโยชน์ด้านอภิญญา ได้แก่ การใช้สมาธิในระดับฌานสมาบัติเป็นฐาน ทำให้เกิดฤทธิ์ และอภิญญาในชั้นโลกีย์ อย่างอื่น ๆ เช่น หูทิพย์ ตาทิพย์ ทายใจคนอื่นได้ ระลึกชาติได้^{๗๘}

๑.๓ ประโยชน์ของสมาธิในด้านสุขภาพจิตและการพัฒนาบุคลิกภาพ เช่น ทำให้เป็นคนร่าเริงแจ่มใส มีใจคอหนักแน่น เข้มแข็ง สงบ ใจเย็น สดชื่น เป็นต้น เรียกอย่างในปัจจุบันว่า มีความมั่นคงทางอารมณ์ และมีภูมิคุ้มกันโรคทางจิต

๑.๔ ประโยชน์ของสมาธิในชีวิตประจำวัน มี ๓ อย่าง คือ (๑) ทำให้เกิดการผ่อนคลายทางจิตสำหรับปุถุชน และสำหรับพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ สมาธิแบบนี้ถือว่า เจริญเพื่อเป็นการพักผ่อนในขณะที่ว่างจากการบำเพ็ญกิจ เรียกว่า มีทิฏฐุธรรมสุขวิหาร (๒) ทำให้การทำงาน กิจกรรมต่าง ๆ ประจำวัน สามารถดำเนินไปได้อย่างน่าอัศจรรย์ และมีความแน่วแน่ในการทำงาน ได้อย่างดีเยี่ยม เพราะถ้าขาดสติแล้วก็ทำงานให้ประสบความสำเร็จได้ยากขึ้น (๓) และมีประโยชน์ต่อการส่งเสริมสุขภาพ และรักษาโรคบางชนิดได้

เพราะร่างกายกับจิตใจสัมพันธ์กัน ทำงานร่วมกันเป็นสิ่งต่อเนื่องกัน ดังนั้น เมื่อจิตใจดี มีสมาธิย่อมระงับเวทนาบางอย่างได้ดี เช่น คนธรรมดาที่มีเรื่องดีใจ ปลาบปลื้มอímใจ ไม่หิวข้าว หรือ พระที่บรรลุนิพพานแล้ว มีปีติเป็นภักขา ฉันทอาหารวันละมือเดียวก็อยู่ได้ ไม่ลำบากเรื่องสุขภาพทางกาย^{๗๙}

๒.๒.๕ การพัฒนาจิตด้วยสมถะกรรมฐาน ๔๐

ในสมัยครั้งพุทธกาล กัลยาณมิตรผู้ให้กรรมฐาน ส่วนใหญ่จะเป็นพระพุทธเจ้าเอง หรือ พระอรหันต์สาวก ถ้าวรณะลงมาก็เป็นพระปุถุชนผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบ และเป็นผู้ศึกษามากเล่าเรียนมาก เป็นพหูสูต เมื่อได้พระอาจารย์ผู้เป็นกัลยาณมิตรแล้ว พึงเข้าไปอุปัฏฐากสนทนา

^{๗๘} อ.จ.ภก. (ไทย) ๒๒/๔/๔๑๒ - ๔๑๔

^{๗๙} พระธรรมปิฎก, (ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, อ่างแล้ว, หน้า ๘๓๓ - ๘๔๔.

ธรรมพอสมควร และหาโอกาสขอเรียนกรรมฐานจากท่าน โดย เริ่มจากกิจเบื้องต้น ตามแบบแผน คือ วิธีฝึกอบรมเจริญสมาธิอย่างที่ได้ปฏิบัติ สืบ ๆ กันมา ในพระพุทธศาสนาเถรวาท มีวิธีปฏิบัติ โดยสังเขป ได้แก่ การตัดปณิโธ คือ เหตุให้กังวลใจ ที่เรียกว่า ตัดปณิโธ^{๕๐} เข้าไปหาพระอาจารย์ผู้ให้กรรมฐาน รับเอากรรมฐานข้อใดข้อหนึ่งจากกรรมฐาน ๔๐ นั้น แล้วเข้าไปสู่ที่สงบหรือที่พอเหมาะแก่อารมณ์กรรมฐานปัจจุบัน มีสถานที่ปฏิบัติธรรมประจำวัดที่มีความสะดวก จึงไม่ต้องไปสู่วาเหมือนครั้งพุทธกาลก็ได้ ปฏิบัติตามขั้นตอนของการเจริญกรรมฐานที่รับมาแล้วนั้น

ส่วนในด้านคำแปลของกรรมฐานนั้น แปลว่า ที่ตั้งแห่งการทำงานของจิต หรือ ที่ให้จิตทำงาน กรรมฐาน หมายถึง สิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์ในการเจริญภาวนา หรือ อุปกรณ์ในการฝึกจิตอบรมจิต หรือ อุบายหรือกลวิธีเหนี่ยวนำสมาธิ นั่นคือ สิ่งที่เอามาให้จิตกำหนดจิตจะได้มีงานทำเป็นกิจลักษณะ สงบอยู่กับที่ได้ ไม่เที่ยงวิงเล่นเคล็ด หรือ เลื่อนลอยฟุ้งซ่านไปอย่างไร้จุดหมาย เฉพาะในการฝึกนี้ หมายถึง สิ่งที่เอามาให้จิตกำหนดเพื่อชักนำให้เกิดสมาธิ หรือ อะไรก็ได้ที่พอจิตกำหนดจับเข้าแล้ว จะชักนำให้แน่วแนอยู่กับมันจนเป็นสมาธิได้เร็วและมั่นคงที่สุด ดังนั้น กรรมฐาน ก็คือ สิ่งที่ใช้ฝึกให้มีสมาธิ^{๕๑} โดยกรรมฐานนั้น มีอารมณ์เพื่อฝึกหัดพัฒนาจิต แบ่งเป็น ๔๐ ประการ ได้แก่ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ อาหารแปดประการ ๑ จตุราควัตถุ ๑ และ อรูปฌาน ๔ มีรายละเอียดดังนี้

๑. การฝึกจิตโดยกสิณ กสิณ คือ การเพ่งดูวัตถุ อาจจะใช้กสิณที่ทำขึ้นเอง ในการเพ่งดูก็ได้ หรือ จะใช้แบบธรรมชาติก็ได้เช่นกัน เพราะสาระของกสิณอยู่ที่ทำให้จิตแน่วแนอยู่กับวัตถุที่นำมาเพ่งนั้น กสิณ แปลว่า วัตถุอันจูงใจ หรือ วัตถุสำหรับเพ่ง คือ จูงจิตให้เป็นสมาธิ เป็นวิธีใช้วัตถุภายนอกเข้ามาช่วยในการฝึกจิต โดยให้เพ่งเพื่อรวมจิตให้เป็นหนึ่ง กสิณมี ๑๐ ประการ ได้แก่

^{๕๐} ปณิโธ มี ๑๐ ได้แก่ (๑) ที่อยู่อาศัย คือ วัดหรือบ้าน (๒) ตระกูล คือ กังวลตระกูลอุปัทว (๓) ลาก คือ กิณนิมิต ถ้าเป็นคฤหัสถ์คือมีงานพิเศษทำ (๔) คณะ คือ กังวลเกี่ยวกับบริวารคนใกล้ชิด (๕) กรรม คือ โดยเฉพาะนวักรรม การก่อสร้าง (๖) อัทธานะ คือ การเดินทางไกล (๗) ญาติ คือ กังวลเรื่องญาติ (๘) อาหาร คือ เรื่องสุขภาพ ความเจ็บป่วยไข้ (๙) คันถะ คือ การศึกษาเล่าเรียน ปริยัติ (๑๐) อิทธิ คือ ฤทธิ์ของปุลฺกชน สำหรับผู้จะเจริญวิปัสสนา.

^{๕๑} พระธรรมปิฎก, (ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, อ่างแก้ว, หน้า ๘๕๐ - ๘๕๑.

๑.๑ กลุ่มภูตกลิน ได้แก่การเพ่งกลิน ๔ ต่อไปนี้

- ๑) ปฐวีกลิน เพ่งดินเป็นอารมณ์
- ๒) อาโปกลิน เพ่งน้ำเป็นอารมณ์
- ๓) เตโชกลิน เพ่งไฟเป็นอารมณ์
- ๔) วาโยกลิน เพ่งลมเป็นอารมณ์

๑.๒ กลุ่มวรรณกลิน ได้แก่การเพ่งกลิน ๔ ต่อไปนี้

- ๑) นีลกลิน เพ่งสีเขียวเป็นอารมณ์
- ๒) पीตกลิน เพ่งสีเหลืองเป็นอารมณ์
- ๓) โลहितกลิน เพ่งสีแดงเป็นอารมณ์
- ๔) โอทาทกลิน เพ่งสีขาวเป็นอารมณ์

๑.๓ กลินอื่น ๆ อีก ๒ อย่าง คือ

- ๑) อากาศกลิน เพ่งอากาศเป็นอารมณ์
- ๒) อาโลกกลิน เพ่งแสงสว่างเป็นอารมณ์

๒. การฝึกจิตโดยใช้สุภะเป็นอารมณ์ อสุภะกรรมฐานนี้ มีประโยชน์

แก่ผู้มีราคะเป็นเจ้าเรือน หรือ คนประพฤติ ราคะเป็นปกติ สาระประโยชน์เพื่อบรรเทาความ
มัวเมาหลงใหลในรูปที่สวयงาม ในเสียงที่ไพเราะ เป็นต้น โดยมองเป็นของน่าปฏิกูล มี ๑๐
ประการ ดังนี้

- ๒.๑ อุทฺฐมาตกะ เอาซากศพที่ขึ้นอืดเป็นอารมณ์
- ๒.๒ วินีตกะ เอาซากศพที่มีสีเขียวเป็นอารมณ์
- ๒.๓ วิปฺพพกะ เอาซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลออกเป็นอารมณ์
- ๒.๔ วิจฺฉิททกะ เอาซากศพที่ขาเป็นท่อนเป็นอารมณ์
- ๒.๕ วิขายิตกะ เอาซากศพที่ถูกสัตว์กัดขาดวินไปเป็นอารมณ์
- ๒.๖ วิกฺขิตตกะ เอาซากศพที่ถูกสัตว์กัดกระจายในที่นั้น ๆ

เป็นอารมณ์

- ๒.๗ หตฺวิกขิตตกะ เอาซากศพที่ถูกฆ่าตายเป็นอารมณ์
- ๒.๘ โลहितกะ เอาซากศพที่มีโลหิตไหลออกอยู่เป็นอารมณ์
- ๒.๙ ปุพฺพกะ เอาซากศพที่มีหมูหนอนไหลออกมาอยู่เป็นอารมณ์

๒.๑๐ อัญญิกะ เอาซากศพที่เป็นโครงกระดูกเป็นอารมณ์^{๕๒}

๕ การฝึกจิตโดยใช้นุสติเป็นอารมณ์ มี ๑๐ อย่าง ดังนี้

๕.๑ พุทธานุสติ ระลึกพระพุทธคุณเป็นอารมณ์

๕.๒ ธรรมานุสติ ระลึกพระธรรมเป็นอารมณ์

๕.๓ สังฆานุสติ ระลึกถึงพระสังฆคุณเป็นอารมณ์

๕.๔ สីลानุสติ ระลึกถึงศีลของตน

๕.๕ จาคานุสติ ระลึกถึงทานที่ตนได้บริจาคแล้ว

๕.๖ เทวดานุสติ ระลึกถึงคุณที่ทำนุคคฺลให้เป็นเทวดา

๕.๗ มรณัสสติ ระลึกถึงความตายที่จะมาถึงตน พิจารณาให้เกิด

ความไม่ประมาท

๕.๘ กายคตาสติ คือ การตั้งสติไว้ในกาย หรือ ระลึกถึงเกี่ยวกับ

ร่างกาย

คือ กำหนดพิจารณาภายใน ให้เห็นว่าประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ ได้แก่ อากาโร ๓๒ อันไม่
สะอาด ไม่งาม น่าเกลียด เป็นทางรู้เท่าทันสภาวะของภายใน ไม่ให้หลงไหลมัวเมาอยู่

๕.๙ อานาปานสติ คือ การตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าออก

๕.๑๐ อุปมานุสติ คือ การระลึกถึงคุณพระนิพพานซึ่งเป็นที่ระงับกิเลส

และกองทุกข์ทั้งปวงเสียได้^{๕๓}

๖. การฝึกจิตโดยหลักอัปปมัญญา ๔ พรหมวิหาร คือ การเจริญจิตภาวนา

โดย

ธรรมที่พึงแผ่ออกไป ในสรรพสัตว์ทั้งหลาย โดยมีจิตใจสม่ำเสมอทั่วกัน ไม่มีประมาณ ไม่
จำกัดขอบเขต โดยมากเรียกกันว่าพรหมวิหาร ๔ อย่าง (ธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ
หรือคุณธรรมประจำตัวของท่านผู้มีจิตใจกว้างขวางยิ่งใหญ่) ดังนี้ เมตตา ความรัก คือ
ปรารถนาดี มีไมตรี อยากให้สรรพสัตว์มีความสุขทั่วหน้า กรุณา ความสงสาร คือ อยาก
ช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ มุทิตา ความพลอยยินดี คือ เมื่อผู้อื่นได้ดีก็มีจิตใจแจ่ม
ชื่นเบิกบาน

^{๕๒} พุ.ป. (บาลี) ๓๑/๒๑๓/๑๔๐

^{๕๓} อญ.เอก.(บาลี) ๒๐/๑๗๕-๑๘๐/๓๕-๔๐ /๕๔

อุเบกขา ความมีใจเป็นกลาง คือ วางเฉยในอิฏฐารมณฺ์ และ อนิฏฐารมณฺ์แล้วปราศจากอคติ คือ มีรัก มีเกลียด^{๔๔}

๗. การฝึกจิตโดยพิจารณาอาหารเป็นอารมณ์ การเจริญจิตภาวนาที่เกี่ยวกับอาหารหมายถึง อาหารแปฏิกูลสติปัญญา คือ การพิจารณาอาหารโดยความเป็นของแปฏิกูล น่าเกลียด ไม่น่าหลงใหล เป็นสิ่งที่มนุษย์ส่วนใหญ่ให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก ในเรื่องโภชนาการ หรืออาหารนี้ จนกระทั่งปรับปรุงตกแต่งให้มีรสชาติที่แปลก ๆ กันไปตามลักษณะของตามอยาก และแรงกระตุ้น คือ ตัณหา ฉะนั้น การพิจารณาอาหารโดยวิธีนี้นอกจากจะช่วยบรรเทาความเมาในอาหารแล้ว ยังช่วยประหยัดในด้านเศรษฐกิจอีกด้วย^{๔๕}

๘. วิธีเจริญจิตภาวนาโดยใช้ธาตุเป็นอารมณ์ คือ การพิจารณาในธาตุ คือ จตุธาตุ วัตถาน การกำหนดพิจารณาธาตุ ๔ คือ พิจารณาเห็นร่างกายของตน โดยสักว่าเป็นธาตุ ๔ แต่ละอย่าง ๆ เท่านั้น ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา เพื่อไม่ให้หลงใหลมัวเมาในร่างกายนี้ ละความถือตัวถือตนด้วยมานะให้เบาบางลง

๙. จริตของคนในการพัฒนาจิต การพิจารณาความเหมาะสมของจริต หรือ ความประพฤติปกติ หมายถึง พื้นเพของจิต พื้นนิสัยเดิม ลักษณะความประพฤติที่หนักไปทางใดทางหนึ่ง ตามสภาพจิตที่เป็นปกติของแต่ละคนนั้น ท่านเรียกว่า เป็นจริยาของเขา คือ เขาจะประพฤติอยู่อย่างนั้นเสมอ ๆ จึงเรียกคนผู้ประพฤตินั้นว่า จริต เช่นคนประพฤติมีราคะ เรียกว่า คนราคะจริต เป็นต้น จริตมี ๖ ลักษณะ ดังนี้

๙.๑ คนมีราคะจริต ผู้มีราคะเป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะหนักไปทางราคะ รักสวยรักงาม ละมุนละไม ควรเจริญกรรมฐาน ๑๑ อย่าง คือ อสุภะ ๑๐ และ กายคตาสติ ๑

๙.๒ คนมีโทสะจริต ผู้มีโทสะเป็นความประพฤติ มีลักษณะนิสัยหนักไปในทางโทสะ ประพฤติไปทางใจร้อนหงุดหงิดรุนแรง ควรเจริญกรรมฐาน ๘ อย่าง คือ อัปมัชฌญา ๔ และวรรณกสิณ ๔

^{๔๔} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๑๘๔/๒๒๕

^{๔๕} อญ.เอก. (บาลี) ๒๐/๒๒๔/๕๔

๕.๓ คนมีโมหะจริต คือ ผู้มีโมหะเป็นความประพฤติ มีลักษณะนิสัยหลัก

ไปทางโมหะ ประพฤติหนักไปทางเขลา เห่งซึ่ม งมงาย ใครว่าอะไรก็คล้อยตาม พึ่งแก้ด้วยการเรียน ใต้อตามฟังธรรม สนทนาธรรมตามกาล หรืออยู่กับครู ควรเจริญอานาปานสติกรรมฐานด้วย

๕.๔ คนมีสัทธาจริต คือ ผู้มีศรัทธาเป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยมากด้วยศรัทธา ประพฤติหนักไปทางมีจิตซาบซึ้ง ชื่นบาน น้อมใจ เลื่อมใสง่าย พึ่งชักนำไปในสิ่งที่ควรแก่ความเลื่อมใส และความเชื่อที่มีเหตุผล ควรเจริญอนุสติ มี พุทธานุสติ เป็นต้น

๕.๕ คนมีพุทธิจริต คือ ผู้มีความรู้เป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยความประพฤติหนักไปทางใช้ความคิดพิจารณา และมองไปตามความจริง พึ่งส่งเสริมในการใช้ปัญญา เช่นพิจารณาไตรลักษณ์ และ ควรเจริญกรรมฐาน ๔ อย่าง คือ มรณานุสติ อุปสมานุสติ อาหารปฏิภูณสติ และจตุราศววัตถาน

๕.๖ คนมีวิตกจริต คือ ผู้มีวิตกเป็นความประพฤติ มีลักษณะนิสัยความ

ประพฤติหนักไปทางคิดวอกวน สับสน นึกคิดจับจดฟุ้งซ่าน พึ่งแก้ด้วยสิ่งที่สะกดอารมณ์ เช่นเจริญอานาปานสติ (หรือ เพ่งกสิณ เป็นต้น)

กรรมฐานที่เหลือนอกจากนี้ ๑๐ อย่าง คือ ปฐวี อาโป เตโช วาโย อากาสะ อาโลกะ อรูปกรรมฐาน ๔ เป็นที่สบายแก่จริตทั้งปวง

๑๐. นิमित ได้แก่ เครื่องหมายสำหรับให้จิตกำหนด หรือสภาพที่เห็นในใจขณะเจริญสมาธิซึ่งเป็นตัวแทนของสิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์ของกรรมฐาน มี ๓ ระดับ ดังนี้

๑๐.๑ บริกรรมนิमित แปลว่า นิमितขั้นเตรียม หรือ เริ่มต้น ได้แก่ สิ่งใดก็ตามที่กำหนดเป็นอารมณ์ในการเจริญกรรมฐาน เช่น ดวงกสิณที่เพ่งดูอยู่นั้นเป็นนิमितของผู้เจริญ และนิमितขั้นนี้ สามารถเกิดได้ในกรรมฐานทุกอย่าง

๑๐.๒ อุกคหนิมิต แปลว่านิमितที่ใจเรียนหรือนิमितติดตา ได้แก่ บริกรรมนิमितนั่นเองที่เพ่ง หรือ นึกกำหนดจนเห็นแม่นยำกลายเป็นภาพติดตาติดใจ เช่น ดวง

กสิณที่เพ่งจนติดตาหลับตาลงยังมองเห็นอยู่เหมือนลิ้มตา เป็นต้น และสามารถเกิดใน
กรรมฐาน
ทุกอย่าง

๑๐.๓ ปฏิภาคนิมิต แปลว่านิมิตเสมือน นิมิตคู่เปรียบ หรือนิมิตเทียบเคียง
ได้แก่ นิมิตที่เป็นภาพเหมือนของอุคคหนิมิตนั่นเอง แต่ติดลึกลงไปอีกจนเป็นภาพที่เกิดจาก
สัญญาของผู้ที่ได้สมาธิ จึงบริสุทธิ์ปราศจากสิ่งเป็นต้น และไม่มีมลทินใด ๆ ทั้งสามารถนึก
ขยาย หรือย่อให้มาก ให้น้อย ได้ตามที่ใจปรารถนา นิมิตนี้จะเกิดในกรรมฐาน ๒๒ อย่าง คือ
กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ กายคตาสติ ๑ อานาปานสติ ๑

๑๑. ประเภทของภาวนา ๓ ในการเจริญจิตภาวนา แบ่งเป็น ๓ ประเภท ดังนี้

๑๑.๑ บริกรรมภาวนา เกิดได้ในกรรมฐานทุก ๆ อย่าง

๑๑.๒ อุปะการภาวนา เกิดในกรรมฐาน ๑๐ อย่าง คือ อนุสสติ ๘ อา

หาร

ปฏิถุสสัญญา ๑ จตุธาตววัตถาน ๑

๑๑.๓ อัปปนาภาวนา เกิดในกรรมฐาน ๓๐ อย่างนี้ คือ กสิณ ๑๐
อานาปานสติ ๑ ให้ได้ฌานที่ ๑ ถึงฌานที่ ๔ อสุภะ ๑๐ กายคตาสติ ๑ ให้ได้ฌานเพียง
ปฐมฌาน

พรหมวิหาร ๓ (เมตตา กรุณา มุทิตา) ให้ได้ฌานที่ ๑ ถึง ๔ อุเบกขาพรหมวิหาร ให้ได้
ฌานที่ ๔ และอรูปกรรมฐาน ๔ ให้ได้รูปฌาน ๔

๑๒. การเจริญจิตภาวนาที่เป็นรูปฌานและอรูปฌาน การพัฒนาจิตตามหลักของ
พระพุทธศาสนาขั้นสมณะนี้ เมื่อจิตเป็นสมาธิโดยอาศัยองค์ธรรมต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วนั้น
และสมาธิในขั้นอัปปนาสมาธิเป็นสมาธิในองค์ฌาน เมื่อปฏิบัติจิตภาวนาถึงอัปปนาสมาธินี้
แล้ว ย่อมทำให้นิเวศน์สงบราบคาบไปโดยอัตโนมัติ และได้องค์ฌาน ๕ ขึ้นมาแทนที่ ฌานนี้
เป็นผลของการเจริญจิตภาวนาในขั้นสูงของสมณะภาวนา ซึ่งเป็นธรรมที่เกิดแก่ผู้เจริญจิต
ภาวนา ด้วยความเพียรอย่างยิ่ง และควรที่จะทำความเข้าใจ ดังนี้

๑๒.๑ ความหมายของฌาน คือ ภาวะจิตที่เพ่งอารมณ์อันแน่วแน่ และ
ฌาน

นั้นยังสามารถแบ่งออกเป็น ๒ ระดับใหญ่ ๆ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ รวมเป็น ๘ อย่าง เรียกว่า ฌาน ๘ หรือสมาบัติ ๘ ประการ ได้แก่

๑) รูปฌาน ๔ คือ ฌานที่มีรูปธรรมเป็นอารมณ์ ดังนี้

ก. ปฐมฌาน ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข และ เอกัคคตา

ข. ทุตติยฌาน ประกอบด้วยองค์ ๓ คือ ปีติ สุข และเอกัคคตา

ค. ตติยฌาน ประกอบด้วยองค์ ๒ คือ สุข และเอกัคคตา

ง. จตุตถฌาน ประกอบด้วยองค์ ๒ คือ อุเบกขา และเอกัคคตา

๘๖

๒) อรูปฌาน ๔ คือ ฌานที่มี อรูปเป็นอารมณ์

ก. อากาสานัญญาตนะ พงศ์ความว่างเปล่าไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์

ข. วิญญูญญาตนะ พงศ์วิญญาณไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์

ค. อากิญจัญญาตนะ พงศ์ความไม่มีอะไร ไม่มีที่สุดเป็น อารมณ์

ง. เนวสัญญานาสัญญาตนะ พงศ์ความมีสัญญา ก็ไม่ใช่ไม่มี สัญญาก็ไม่ใช่เป็นอารมณ์

๑๒.๒ ความหมายของรูปฌาน ๔ ในรูปฌาน เมื่อนับคุณสมบัติ ของฌานแล้วมี ๖ อย่าง คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข อุเบกขา และเอกัคคตา ผู้เจริญจิตภาวนา จะต้องกำหนดให้ดี จะได้ไม่เกิดความสับสน หรือ ลังเลในการเจริญจิตภาวนานี้ เพราะเมื่อ ไม่เข้าใจถึงคุณสมบัติพิเศษต่าง ๆ เหล่านี้แล้ว จะทำให้การเจริญภาวนาต้องช้าลงไป หรือ หยุดกลางคัน ด้วยขาดหลักการที่จำเป็นในการปฏิบัติ จึงควรใส่ใจพิเศษให้มากในเรื่องฌาน เพราะจะหลีกเลี่ยงไปไม่ได้เลย เมื่อมีความเพียรมาก ฌานก็จะเกิดโดยธรรมชาติของผู้ฝึกฝน เป็น

ลำดับ ๆ ไป ดังนั้น ควรรู้ความหมายขององค์ฌานทั้ง ๕ พอสังเขปดังนี้

๑) วิตก แปลว่า ความตรึง หมายถึง การจรดจิต หรือ การปักจิตลงไป ในอารมณ์ หรือยกจิตสู่อารมณ์ (อารมณ์หมายถึงกรรมฐาน ๔๐ ประการ)

๒) วิจารณ์ แปลว่า ความตรอง หมายถึง การประคองจิตไว้ในอารมณ์ หรือ เอาจิตผูกพันอยู่กับอารมณ์นั้น ๆ

องค์ฌาน ๒ ข้อนี้ ต่อเนื่องกัน โดยวิตกทำหน้าที่ขจัดสู่อารมณ์และวิจารณ์เข้ามา ประคองช่วยไว้ไม่ให้จิตตกไป (เหมือนมารคารักษาบุตรไม่ให้อันตราย)

๓) ปีติ แปลว่า ความอิ่มใจ หรือ อิ่มเอม หมายถึงเอาเฉพาะปีติชนิด เอิบอาบซาบซาบไปทั่วสรรพางค์กาย ปีตินี้จะเกิดแก่ทุกคนที่ได้เจริญจิตภาวนา เมื่อจิตเริ่มสงบ ปีติอย่างอย่างก็จะบังเกิดขึ้น เช่น มีอาการเหมือนนมด หรือไรมาไต่บนใบหน้า หรือตาม ลำตัว เป็นต้น ลักษณะอาการของปีติมีมาก เกิดแก่ผู้เจริญจิตภาวนาเหมือนกันก็มี ไม่เหมือนกันก็มี ปีติ ๕ ข้อ คือ (๑) ขุททกาปีติ ปีติเล็กน้อย เช่น เกิดขนชูชัน เกิดน้ำตาไหล (๒) ขณิกาปีติ ปีติชั่วขณะ เช่น รู้สึกเสียวแปลบขึ้นตามร่างกาย เหมือนฟ้าแลบ หรือ บางคราวคันตามใบหน้าเหมือนมีมดไรมาไต่ บางทีเนื้อกระดูก (๓) โอกันติกาปีติ ปีติเป็นพัก ๆ (๔) อุเพงคาปีติ ปีติไหลลลย เป็นอย่างแรงให้ใจรู้สึกว้า อาการบางอย่าง โดยมีได้ตั้งใจ เช่น เปล่งอุทาน หรือรู้สึกตัวเบาลอยขึ้นไป (๕) ผรณาปีติ ปีติซาบซาบ ให้รู้สึกเย็นซ่าแผ่ เอิบอาบไปทั่วร่างกาย

๔) สุข แปลว่า ความสุข หมายถึง ความชำนาญ ชื่นฉ่ำ ปราศจากความบีบ คั้นหรือรบกวนใด ๆ มีในฌานที่ ๑ ถึงที่ ๓

ความแตกต่างระหว่างปีติและสุข ได้แก่ ปีติ หมายถึง ความยินดีในทางได้ อารมณ์ที่ต้องการ สุข หมายถึง ความยินดีในการเสวยอารมณ์ที่ต้องการ ตัวอย่างเช่น คนผู้ หนึ่งเดินทางในทะเลทราย หนื่อยอ่อน แส่นจะร้อนและหิวกระหาย ต่อมาเห็นหมู่บ้านและ แอ่งน้ำ หรือพบคนอีกคนหนึ่ง เขาบอกว่ามีหมู่บ้านและแอ่งน้ำอยู่ใกล้ที่นั่น หลังจากนั้นก็ได้ เข้าไปถึง ได้พักผ่อนและดื่มน้ำที่หมู่บ้านและแอ่งน้ำสมใจ อาการเมื่อเห็นหรือได้ยินข่าวหมู่บ้าน และแอ่งน้ำนั้น เรียกว่า ปีติ อาการชื่นใจ เมื่อได้เข้าพักที่ดื่มไม่ดื่มน้ำ เรียกว่า สุข^{๔๓}

๕) เอกัคคตา หมายถึง ความมีอารมณ์แน่วแน่เป็นหนึ่ง ในขณะที่เจริญจิต ภาวนา และยังหมายถึง อุเบกขาในระดับองค์ฌานที่ ๕ อีกด้วย คือ แน่วแน่และอุเบกขาต่อ

^{๔๓} อรรถฯ ท้าวสัน, “การศึกษาเปรียบเทียบวิธีปฏิบัติกรรมฐานแบบวัดอโศการามกับวัด พระธรรมกาย”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย มหิดล, ๒๕๓๑), หน้า ๒๔.

อิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์นั่นเอง โดยสกัดกั้นระงับนิวรรณ์ ๕ ได้อย่างสงบราบคาบขณะจิตมีสมาธิมีฌาน

๖. หลักพุทธธรรมที่สัมพันธ์ในการพัฒนาจิต

๖.๑ ความพร้อมด้านอินทรีย์ ๕ ในขณะที่เจริญจิตภาวนายู่ที่นั้น องค์ธรรมที่เกื้อกูลให้เกิดสมาธิได้ง่ายขึ้น และทำหน้าที่กำจัดกวาดล้างอกุศลธรรมฝ่ายตรงข้าม คือ ความเกียจคร้าน ความหดหู่ที่อดอยใจ เป็นต้น ได้แก่ อินทรีย์ ๕ ใช้ได้ ตั้งแต่เบื้องต้น คือ การเจริญจิตภาวนา และเบื้องปลาย คือ การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน อินทรีย์ แปลว่า สภาพที่เจริญใหญ่ในกิจของตน หมายถึง การทำหน้าที่ขจัด สกัดทิ้ง อกุศลธรรม ทำให้เกิดความพร้อมสมบูรณ์ในการเจริญจิตภาวนาให้ก้าวหน้า ความหมายของอินทรีย์ ๕ ประการ ดังนี้

๑) สัทธินทรีย์ คือ ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อ เชื่ออย่างมีเหตุผล มั่นใจในความจริง ความดีของสิ่งที่นับถือปฏิบัติอยู่นั้น เชื่อว่าสัตว์โลกทั้งปวงเป็นกรรมเป็นของตนเอง ใครทำกรรมดีก็ได้รับผลดี ใครทำกรรมชั่วก็จะได้รับผลชั่วแห่งกรรมนั้น

๒) วิริยินทรีย์ คือ วิริยะ หมายถึง ความพากเพียร เป็นความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม และเจริญกุศลธรรมให้สมบูรณ์พร้อม มีความแข็งขันมุ่งมั่นทำงานอย่างต่อเนื่อง

๓) สตินทรีย์ คือ สติ หมายถึง ความระลึกได้ การมีสติในตัวเองที่ดี เช่น การเจริญแน่วแน่ในสิ่งที่กำหนดมีเจริญอานาปานสติกรรมฐานคลุมหายใจเข้าหายใจออกอย่างมีสติระลึกทั่ว

๔) สมาธินทรีย์ คือ สมาธิ หมายถึง การตั้งมั่นของจิต คือ จิตที่มีอารมณ์เป็นหนึ่ง แน่วแน่ในสิ่งที่กำหนด หรือในกิจที่กระทำ

๕) ปัญญินทรีย์ คือ ปัญญา หมายถึง การรู้ถึงสรรพสิ่งที่เกิดขึ้น สิ่งที่เกี่ยวข้องไปของสภาวะธรรม หรือ การรู้โดยนัยแห่งอริยสัจ ๔ ประการ^{๔๘}

อินทรีย์ทั้ง ๕ ประการนี้ เป็นผลต่อเนื่องถึงกัน คือ เมื่อมีศรัทธาตั้งมั่นลงไปแล้วว่าจะเจริญจิตภาวนา จึงทำความเพียรต่อเนื่องกันไป อย่างมีสติ และจิตใจมั่นคงไม่หวั่นไหว ในอารมณ์ต่าง ๆ เช่น นิวรรณ์ธรรมที่มารบกวนจิต เป็นต้น โดยอาศัยปัญญานั้นแลส่งเสริม

^{๔๘} ที.ป.า.(ไทย) ๑๑/๓๒๐/๒๓.

เกื้อกูลต่อศรัทธาและองค์ประกอบอื่น ๆ ในอินทรีย์ทั้ง ๕ อย่าง ทำงานร่วมกันเป็นหลัก ปฏิบัติทางใจให้ถึงความหลุดพ้นโดยตรง^{๔๕}

๖.๒ ความพร้อมด้านวสี คือ ความชำนาญในการเจริญจิตภาวนา เมื่อบุคคลเจริญจิตภาวนาได้บรรลุถึงปฐมฌานแล้ว ต้องฝึกให้มีความชำนาญ เรียกว่าวสี มี ๕ อย่าง คือ (อวิชชวสี) ชำนาญในการนึก (สมาธิชชวสี) ชำนาญในการเข้า (อธิฏฐานวสี) ชำนาญในการอธิษฐาน (วฏฐานวสี) ชำนาญในการออก (ปัจจเวกชนวสี) ชำนาญในการพิจารณา^{๔๖}

๖.๓ ผลแห่งการพัฒนาจิตและปัญญา ทั้งในฝ่ายสมถะและฝ่ายวิปัสสนา

ย่อมทำให้บุคคลผู้ปฏิบัติสมาธิภาวนานั้น สามารถได้บรรลุอภิญญา ๖ ประการ คือ (อิทธิวิธี)

แสดงฤทธิ์ได้ (ทิพพโสต) มีหูทิพย์ (ปรจิตตวิชานน) รู้วาระจิตของบุคคลอื่น (ปุพเพนิวาสานุสสติ) ระลึกชาติได้ (ทิพพจักขุ) มีตาทิพย์ (อาสวักขยญาณ) ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป^{๔๗}

๒.๒.๖ การพัฒนาปัญญา (ปัญญาภาวนา)

ปัญญา หมายถึง ความรู้ทั่ว ปรึกษาข้งรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจ ชั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามเป็นจริง”^{๔๘} ปัญญานั้น เป็นเครื่องวินิจฉัยสุตะ คือ ความรู้ที่เข้ามาเป็นข้อมูลดิบ เป็นของดิบ ยังไม่รู้ว่าเป็นอย่างไร มีคุณค่าอย่างไร จะเอาไปใช้อย่างไร ถ้าคนไม่มีปัญญา ความรู้นั้นก็เอามากองไว้เฉย ๆ ไม่รู้ว่าจะเอาไปใช้ประโยชน์ได้อย่างไร แต่คนที่ปัญญาจะสามารถวินิจฉัยได้ เลือกรับได้ว่า ถ้าเราจะทำ

^{๔๕} อัง.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๑๔/๑๗ - ๑๘

^{๔๖} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, อ่างแก้ว, หน้า ๒๖๔

- ๒๖๕.

^{๔๗} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๔๓๑/๓๐๗

^{๔๘} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, อ่างแก้ว, หน้า ๑๖๔.

อะไรให้สำเร็จสักอย่างหนึ่ง จะต้องเอาความรู้นี้ไปใช้ไปทำอะไร ไปตัดแปลงอย่างไร เอาความรู้ที่เข้าใจเรื่องใช้งานทำการแก้ไขปัญหาจัดทำสิ่งต่าง ๆ ให้สำเร็จผลตามต้องการได้ ความรู้ที่เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ความรู้ที่สามารถสืบสาวเหตุปัจจัยของสิ่งต่าง ๆ ความรู้ที่สามารถคิด พิจารณาวินิจฉัยได้ เลือกเฟ้นกลั่นกรองได้ เชื่อมโยงประสานได้ ทำให้เอาสูตรหรือข้อมูลข่าวสารวิชาการต่าง ๆ ไปใช้งาน สามารถจัดสรร จัดการทำสิ่งต่าง ๆ ให้สำเร็จได้ ความรู้อย่างนี้ เรียกว่า ปัญญา^{๕๓} การมีปัญญาที่พัฒนาแล้ว ได้แก่การได้ฝึกฝนอบรมตนเองให้มีปัญญารู้สิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง เช่น การมีปัญญาพิจารณารู้ไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ตามความเป็นจริง ปราศจากการยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรา^{๕๔}

ส่วนความหมายปัญญาในแง่ของอริปัญญาศึกษา หมายถึง การฝึกปรือปัญญาให้เกิดความรู้ ความเข้าใจสรรพสิ่ง ทั้งปวงตามความเป็นจริง จนกระทั่งหลุดพ้น มีจิตใจเป็นอิสระ ผ่องใส เบิกบานโดยสมบูรณ์ ได้แก่รวมเอาองค์มรรค ข้อสัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ สองอย่างแรกเข้ามา ว่าโดยสาระก็คือ การฝึกอบรมให้เกิดปัญญาบริสุทธิ์ที่รู้แจ้งชัดตรงตามสภาพความเป็นจริง ไม่เป็นความรู้ ความคิด ความเข้าใจที่ถูกบิดเบือนเคลือบคลุม ย้อมสี อำพราง หรือ พร่ามัว เป็นต้น เพราะอิทธิพลของกิเลสมี อวิชาและคณาเป็นผู้นำที่ครอบงำอยู่ การฝึกปัญญาเช่นนี้ต้องอาศัยการฝึกจิตให้บริสุทธิ์เป็นพื้นฐาน แต่ในเวลาเดียวกัน เมื่อปัญญาที่บริสุทธิ์รู้เห็นตามเป็นจริงนี้เกิดขึ้นแล้ว ก็กลับช่วยให้จิตนั้น สงบ มั่นคง บริสุทธิ์ ผ่องใสแน่นอนยิ่งขึ้น^{๕๕} เมื่อก้าวโดยย่ออริปัญญาศึกษา ก็คือ ปัญญา ความรอบรู้ ความเข้าใจตามความจริงนั่นเอง

ปัญญามีหลายชื่อด้วยกัน ปัญญา ที่เป็นตัวความรู้ในสังขารนั้น เป็นสิ่งที่จะต้องทำให้เกิดให้มีขึ้น ต้องฝึกปรือ ทำให้เจริญเพิ่มพูนขึ้นไปโดยลำดับ ปัญญาจึงมีหลายชั้นหลายระดับ และมีชื่อเรียกต่าง ๆ ตามขั้นตอนของความเจริญบ้าง ตามทางเกิดของปัญญานั้นบ้าง

^{๕๓} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), ความสุขที่แท้จริง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘.

^{๕๔} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๒/๓๔ - ๓๗

^{๕๕} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, อ่างแก้ว, หน้า ๕๑๕.

ตามลักษณะเฉพาะของปัญญานิคเน้นบ้าง อันจะพึงศึกษา ดังจะยกตัวอย่างชื่อของปัญญามาแสดง เช่น เรียกว่า ปริปัญญา ญาณ วิชชา อัญญา อภิญญา พุทธิ โภธิ สัมโพธิ เป็นต้น^{๕๖}

ด้วยเหตุที่ปัญญา มีความหมายและสาระสำคัญดังกล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ พึงทราบถึงความรู้ที่จำแนกโดยพัฒนาการทางปัญญา ประเภทของการเกิดขึ้นแห่งปัญญา ความรู้ที่จำแนกโดยกิจกรรมและผลงานของมนุษย์ ความรู้ชุดเบ็ดเตล็ด ความถูกต้องของความรู้ เหตุปัจจัยให้เกิดปัญญา มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. ความรู้ที่จำแนกโดยพัฒนาการทางปัญญา ความรู้ที่อยู่ในขอบเขตของการฝึกอบรม สามารถแบ่งตามลำดับของการพัฒนาการหรือ ความเจริญทางปัญญา มี ๓ ทาง ดังนี้

๑.๑ สัจญา ความกำหนดได้หมายรู้ ได้แก่ ความรู้ที่เกิดจากการกำหนดหมาย หรือจำได้หมายรู้ ซึ่งบันทึกไว้เป็นแบบเทียบเคียง และเป็นวัตถุคิขของการรู้และการคิดต่อ ๆ ไป สัจญาที่เกิดขึ้นตามปกติในกระบวนการรับรู้ อาจแตกต่างกันได้เป็นความรู้หลายระดับตั้งแต่รู้คลุมเคลือไปจนถึงรู้ชัดเจน ตั้งแต่บางแง่ถึงรู้สมบูรณ์ รู้ผลจนถึงรู้ถูกต้อง ซึ่งเป็นเพียงเรื่องการรับรู้และไม่รู้เท่านั้น จึงเป็นเรื่องของการพัฒนาความรู้โดยตรง

๑.๒ ทิฏฐิ ความเห็น หมายถึง ความเข้าใจโดยนัยเหตุผล คือ ความรู้ที่ได้ข้อสรุปอย่างใดอย่างหนึ่ง และมีความยึดถือไว้กับตัวตน อาจเป็นความรู้ที่มาจากแหล่งภายนอก แต่ได้คิดกลั่นกรองยอมรับ หรือ สรุปเข้ามาเป็นของตนเอง โดยพระสารีบุตรอธิบายไว้ในมคังคินทียสูตร แสดงความหมายของคำว่า “ทิฏฐิ” ว่าหมายถึง สัมมาทิฏฐิ เท่านั้น มี ๑๐ ประการ ได้แก่ ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล การเช่นแล้วมีผล ผลวิบากของกรรมที่ทำดีทำชั่วมีอยู่ โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามีคุณ บิดามีคุณ สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะมีอยู่ สมณะพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบรู้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยตนเอง แล้วสอนให้ผู้อื่นรู้แจ้งมีอยู่ในโลก^{๕๗}

๑.๓ ญาณ คือ ความรู้ ญาณ หมายถึง ความหยั่งรู้ เป็นไวพจน์หนึ่งของปัญญา ความหมายเฉพาะในปัญญาที่ทำงานออกผลเป็นเรื่อง ๆ ญาณคือความรู้บริสุทธิ์ที่ผิสดสว่างขึ้นมา เป็นความรู้ที่มองเห็นสภาวะของสิ่งนั้น ๆ โดยไม่มีความรู้สึกของตนหรือ ความ

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

^{๕๗} บ.ม.(ไทย) ๒๕/๓๔/๒๒๓ - ๒๒๔

ยึดถือตัวตนเข้าไปเกี่ยวข้อง ญาณมีหลายระดับ บางครั้งเกิดขึ้นโดยอาศัยความคิดเหตุผล และ
ไม่ขึ้นต่อความคิดเหตุผล แต่ออกไปสัมผัสกับสถานะที่เป็นอยู่จริง^{๕๔}

สัญญาเป็นวัตถุดิบของความรู้และความคิดต่าง ๆ สัญญาจึงเป็นพื้นฐานให้เกิด
ทิวฏฐิ และญาณ เมื่อทิวฏฐิ ญาณ เกิดขึ้นแล้ว ก็ย่อมมีการหมายรู้ตามทิวฏฐิ หรือ ญาณนั้น จึงเกิด
เป็นสัญญาใหม่ ซึ่งเป็นวัตถุดิบของความรู้และความคิดอื่นต่อไปอีก ข้อแตกต่างระหว่างทิวฏฐิ
และญาณคือ ทิวฏฐิทำให้เกิดสัญญาที่ผิดพลาด ส่วนญาณจะช่วยให้เกิดสัญญาที่ถูกต้อง และ
แก้สัญญาที่ผิดพลาดได้

ดังนั้น เมื่อกล่าวถึง สัญญา ทิวฏฐิ และญาณแล้ว ย่อมมีแหล่งให้เกิด ให้อาศัย รวม
เรียกหลัก ๓ อย่างนี้ว่า ทางเกิดของปัญญาก็ได้ ดังต่อไปนี้

๒. ประเภทของการเกิดขึ้นแห่งปัญญา ประเภทหรือแหล่งความรู้ ๓ อย่างที่กล่าว
มา คือ สัญญา ทิวฏฐิและญาณ นั้น มีความสัมพันธ์กับการเกิดปัญญา ๓ ประการ คือ (สุขมย
ปัญญา) คือ ปัญญาที่เกิดจากการคิดพิจารณาหาเหตุผลด้วยตนเอง^{๕๕} (จินมยปัญญา) คือ ปัญญา
ที่เกิดจากการเล่าเรียนหรือถ่ายทอดต่อกันมา (ภวานมยปัญญา) คือ ปัญญาที่เกิดจากการลงมือ
ปฏิบัติฝึกหัดอบรม^{๕๖}

ในการทำกิจกรรมใด ๆ ของมนุษย์ จะต้องอาศัย ความรู้ ความเข้าใจ เพื่อจะได้
พัฒนาให้ถูกต้องเหมาะสม และเกิดผลงานที่เป็นประโยชน์ต่อมวลมนุษย จึงสรุปความรู้ในชุด
จำแนกโดยกิจกรรมและผลงานของมนุษย์ เป็นลำดับ

๓. ความรู้ที่จำแนกโดยกิจกรรมและผลงานของมนุษย์ ความรู้ชุดนี้เป็นความรู้ที่
เนื่องด้วยการปฏิบัติการทางสังคม เช่น การสื่อสาร ถ่ายทอด แสวงหา เอ่ยอ้าง นับถือ และที่
เป็นมรดกถ่ายทอดกันสืบ ๆ มาเป็นสมบัติของมนุษย์ มี ๓ ประการ^{๕๗} ดังนี้

๓.๑ สุตตะ (หรือ สุตติ) ความรู้ที่ได้สดับ เล่าเรียน หรือถ่ายทอดกันมา

^{๕๔} บ.ม.(ไทย) ๒๕/๓๔/๒๒๔ ญาณ คือ (๑) กัมมัตสกตาญาณ หมายถึง ญาณที่เชื่อว่าสัตว์มีกรรม
เป็นของตน (๒) สัจจานุโลมิกญาณ หมายถึง ญาณเกิดตามอริยสัจ ๔ (๓) อภิญาญาณ หมายถึง ญาณคืออภิญา
๖ และ (๔) สมบัติตติญาณ หมายถึง ญาณในสมบัติ ๘.

^{๕๕} บ.ม.(ไทย) ๒๕/๓๔/๒๒๔. สุตตะ ในที่นี้ หมายถึง การศึกษานวักคัสตฤศาสน์ คือ สุตตะ เภยยะ
เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ อัมภุตธรรม และเวฬุคละ.

^{๕๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๔๓/๒๗๑

^{๕๗} พระธรรมปิฎก, (ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, อ่างแล้ว, หน้า ๕๓ -
๕๔.

มี ๒ ได้แก่ (๑) ความรู้ที่ได้ด้วยการสดับรับฟัง เช่น ฟังพระเทศน์ แม้แต่การศึกษา จากตำรา คัมภีร์พระไตรปิฎก เป็นต้น (๒) ความรู้ที่บางศาสนา ถือว่าได้รับการเปิดเผยแจ้งจิตใจ จากองค์บรมเทพ เช่น ศาสนาพราหมณ์ที่ถือว่าคนได้รับถ่ายทอดโดยตรงจากพระพรหม ความรู้นี้ เรียกว่า สุติ

๓.๒ ทิฏฐิ คือ ความเห็น ทฤษฎี ลัทธิ ความเชื่อถือต่าง ๆ ได้แก่ ความรู้ที่ได้ลงข้อสรุปให้แก่ตนเองโดยหนึ่ง ประกอบด้วยความยึดถือผูกพันกับตัวตน จนเกิดเป็นสำนักเพื่อเผยแพร่ลัทธิความเชื่อของตนเอง

๓.๓ ญาณ คือ ความรู้ ความหยั่งรู้ ความรู้บริสุทธิ์ ความรู้ตรงตาม มลภาวะ หรือปัญญาที่ทำงานออกผลเป็นเรื่อง ๆ หรือมองเห็นตลอดสายในด้านหนึ่ง ๆ ญาณ เป็นความรู้ระดับสุดยอดของปัญญามนุษย์ และเป็นผลสำเร็จสำคัญของมนุษย์ ด้วยเหตุว่า ญาณ สามารถผลักดันให้มนุษย์สำเร็จขั้น โภชิตญาณ ซึ่งหมายถึง ความตรัสรู้ เช่น การที่ พระพุทธเจ้าตรัสรู้ เราเรียกว่า สัมมาสัมโพชิตญาณ เป็นศัพท์เฉพาะพระองค์ นอกจากนี้ ยังมีวิธี จำแนกความรู้่ออย่างอื่นอีก จัดเป็นข้อปลีกย่อยลงไป คือ นำความรู้หมวดต่าง ๆ ในเบื้องต้นที่ กล่าวแล้วนั้น มาคลุกเคล้าเข้าหมวดกัน

๔. ความรู้ชุดเบ็ดเตล็ด ความรู้ในชุดนี้รวมแล้ว มี ๕ ลักษณะ ได้แก่ (๑) ความรู้ที่ได้จากการบอกกล่าว เล่าลือ ด้รับฟัง เล่าเรียน ถ่ายทอด (๒) ความรู้ที่ได้จากการคิดเหตุเหตุผล คือ ตรรก อนุমান การตริตรตรงตามเหตุผล (๓) ความรู้ตามแบบแผนตำรา เช่น ความรู้จาก พระไตรปิฎก (๔) ความรู้ที่พิจารณาเห็นสมหรือยอมรับเข้าเป็นทิฏฐิหรือทฤษฎีของตน (๕) ความรู้ที่ได้ด้วยรู้แจ้งชัดประจักษ์กับตัว คือ ความรู้ที่ได้เห็นจริง ได้รู้จริง ได้ซึ่งเหตุผลแล้ว ได้ไตร่ตรองแล้ว ได้ทำให้แจ่มชัดปรากฏชัดแล้ว^{๑๐๒}

๕. ความถูกต้องและความผิดพลาดของความรู้ เมื่อมีการสดับฟัง หรือ เล่าเรียน ในวิชาการสาขาต่าง ตลอดจนการรับรู้ข้อมูลในสรรพสิ่งทั้งปวงในโลกนี้ เพื่อเป็นการป้องกัน ความสับสนและความเข้าใจผิดต่อความเป็นจริง พระพุทธศาสนาสอนให้มองใน ๒ ระดับ ได้แก่

๕.๑ ในแง่ของสัจจะ มี ๒ ระดับ คือ (๑) สมมติสัจจะ ความเป็นจริงโดย สมมติ หมายถึง การสมมติของโลกตามภาษาบัญญัติต่าง ๆ เช่น บิดา มารดา พระสงฆ์ วัด โรงเรียน เป็นต้น (๒) ปรมัตถสัจจะ หมายถึง ความเป็นที่เป็นปรมัตถ์ คือ จริงตาม

^{๑๐๒} ขุ.ม. (บาลี) ๒๕/๗๒๘/๔๓๖

ธรรมชาติของมันอย่างนั้น เช่น เมื่อแยกส่วนประกอบของคนเราออกแล้ว ก็จะเป็นธาตุ ชั้นอายตนะ อากาโร ๓๒ เป็นต้น จะเห็นว่า เป็นการแยกแยะมองอย่างความเป็นจริงของสังขารร่างกาย^{๑๐๓}

๕.๒ ในแง่ของวิปัสสนา คือ ความเข้าใจคลาดเคลื่อน ผิดจากความเป็นจริงของสรรพสิ่งทั้งปวง หมายถึง การหลงผิด การหลงตัวเอง วางใจ วางท่าที่ ประพฤติปฏิบัติไม่ถูกต้อง ต่อโลก ต่อชีวิต ต่อสรรพสิ่งทั้งหลาย และเป็นเครื่องกีดกันบังตาไม่ให้เห็นสัจภาวะมี ๓ อย่าง คือ (สัญญาวิปัสสนา) สัญญาคลาดเคลื่อน คือ การจำผิด (จิตวิปัสสนา) จิตคลาดเคลื่อน คือ คิดผิด และ (ทัญญูวิปัสสนา) ทัญญูคลาดเคลื่อน คือ เห็นผิด โดยจำผิด คิดผิด และเห็นผิดในลักษณะ ๔ ประการ คือ (๑) ในสิ่งไม่เที่ยงว่าเที่ยง (๒) ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าไม่ทุกข์ (๓) ในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา และ (๔) ในสิ่งที่ไม่งามว่างาม^{๑๐๔}

๖. เหตุปัจจัยให้เกิดการพัฒนาปัญญา

๖.๑ เหตุปัจจัยให้เกิดปัญญาตามนัยแห่งปัญญาสูตร คือ การอาศัยพระศาสดา หรือ เพื่อนพรหมจรรย์ที่น่าเคารพรัก เข้าไปได้ถามเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธพจน์ ฟังธรรมแล้วทำความสงบกายและใจ มีศีล เป็นพหูสูตร ปราศจากความเพียร ไม่พูดเรื่องติรัจฉานกถา เห็นความเกิดและความดับแห่งเบญจขันธ์^{๑๐๕}

๖.๒ เหตุปัจจัยให้เกิดปัญญาตามหลักปัญญาวุฒิชธรรม ลำดับขั้นตอนการศึกษาภาคทฤษฎีและลงมือปฏิบัติตาม เริ่มตั้งแต่วางนอกลงไปหาวงใน คือ ผู้ฝึกฝนพัฒนาอบรมตน จะต้องอาศัยบุคคลผู้เป็นกัลยาณมิตรก่อน แล้วตั้งจิตใจฟังธรรมะของท่าน จากนั้นก็พิจารณาใคร่ครวญไปตามกระแสแห่งธรรมะที่ฟังอยู่นั้น เมื่อฟังจับสาระได้แล้วก็นำมาปฏิบัติตามสมควรแก่ความเพียรทางจิต และปัญญาความรอบรู้ จึงเรียกวิวัฒนาการแห่งปัญญา นี้ว่าเป็นปัญญาวุฒิชธรรม ซึ่งมี ๔ ประการ คือ (สัพปริสังเสวะ) การคบหาสัตบุรุษ หรือการคบคนดี เสวนาคคนดี (ธัมมัสสวนะ) การฟังคำแนะนำสั่งสอนของสัตบุรุษนั้น (โยนิโสมนสิการ) การพิจารณาไตร่ตรองโดยแยกคายหรือรู้จักคิดให้ถูกวิธี (ธัมมานุวัตรปฏิบัติ) การนำไปปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลัก ตามความมุ่งหมาย^{๑๐๖}

^{๑๐๓} อภ.ก.(บาลี) ๓๓/๑๐๖๒/๓๓๘

^{๑๐๔} อจ.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๔๕/๖๖

^{๑๐๕} อจ.อภฺจก.(ไทย) ๒๓/๒/๑๕๖ - ๒๐๐

^{๑๐๖} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๘/๓๖๓ - ๓๖๘

๖.๓ หลักการพัฒนาปัญญาในสรภังคสูตร มีใจความว่า สรภังคดาบส
เฉลยปัญหาแก่มาณพ ซึ่งมีเรื่องเกี่ยวข้องกับปัญญา โดยมาณพ ถามขึ้นก่อนว่า

“บุคคลในโลกนี้ จะทำอะไร ทำด้วยอุบายอย่างไร ประพฤติอะไร
เสพอะไร จึงจะได้ปัญญา ขอท่านจงได้โปรดบอกปฏิบัติทาแห่งปัญญา
บัดนี้ นรชนทำอะไร จึงจะเป็นผู้มีปัญญา”

(สรภังคดาบสนั้น) จึงเฉลยปัญหาว่า

“บุคคลในโลกนี้คบหาท่านผู้รู้ทั้งหลาย ละเอียดลอ เป็นพหูสูตร
ฟังเป็นนักเรียนและไต่ถาม ฟังตั้งใจคำสุภาษิตโดยเคารพ นรชนทำอย่างนี้
จะเป็นผู้มีปัญญา ผู้มีปัญญาย่อมพิจารณาเห็นกามคุณทั้งหลาย โดยความเป็น
ของไม่เที่ยง เป็นทุกข์และเป็นโรก ผู้เห็นแจ้งอย่างนี้ ย่อมละความพอใจใน
กามทั้งหลายอันเป็นทุกข์ มีภัยอันใหญ่หลวงเสียได้ ผู้นั้นปราศจากราคะแล้ว
กำจัดโทสะได้ ฟังเจริญเมตตาจิตไม่มีประมาณ งดอาญาในสัตว์ทุกจำพวกแล้ว
ไม่ถูกติเตียน ย่อมเข้าถึงแดนแห่งพรหม”^{๑๑๓}

๖.๔ หลักธรรมที่เป็นอุปการะแก่ปัญญาในจังกิสูตร ได้กล่าวถึงคุณ
ธรรมอุปการะ ๑๒ ข้อ โดยเป็นธรรมที่มี อุปการะมากแก่ปัญญา มีเพียง ๒ ข้อ คือ ความ
อดุทธาหะ เป็นธรรมมีอุปการะแก่ปัญญาเครื่องพิจารณา การทรงจำธรรมไว้ มีอุปการะมากแก่
ปัญญาเครื่องใคร่ครวญเนื้อความ^{๑๑๔}

๒.๒.๓ การพัฒนาปัญญาตามหลักอริยมรรค

การพัฒนาปัญญาในเบื้องต้นจำต้องอาศัย ความรู้ ความเข้าใจ ความเห็นที่ถูกต้อง
เมื่อมีความเห็นความเข้าใจถูกต้องการปฏิบัติก็ถูกต้องไปด้วย หลักดังกล่าวนี้ เรียกว่า
สัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นแกนกลางแห่งการศึกษา และพัฒนามนุษย์ให้สามารถ พัฒนาได้สูงสุดจน
อาจหลุดพ้นไปจากกองทุกข์ การรู้จักคิดหรือคิดเป็น ประกอบด้วยวิธีการคิดต่าง ๆ หลาย
อย่าง การฝึกฝนพัฒนาความรู้จักคิดหรือคิดเป็น ก็คือ การฝึกฝนพัฒนาตน หรือฝึกฝนพัฒนา
บุคคลตามแนวทางของพระพุทธศาสนา^{๑๑๕} คนเราจะปฏิบัติ ทำดี และคิดดีได้นั้น จำต้องมี

^{๑๑๓} จุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๘๒ - ๘๕/๖๐๘ - ๖๐๙

^{๑๑๔} ม.ม. (ไทย) ๔๓๔/๕๔๓ - ๕๔๖

^{๑๑๕} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, อ่างแล้ว, หน้า ๘.

ความรู้ ความเข้าใจในการอบรมฝึกฝนมาจากสิ่งแวดล้อมทั้งภายในตนเองและจากคนอื่น จึงกล้าแสดงออกตามความเชื่อ ค่านิยมและความคิดเห็นของตนเอง ถ้าแสดงออกทางพฤติกรรมที่ดีก็เกิดคุณเกิดประโยชน์แก่ตนและสังคม เรียกว่า เป็นคนมีสัมมาทิฐิ คือ รู้จักบาป บุญ คุณ โทษ รู้คุณบิดามารดา รู้จักกตัญญูเกื้อกูลต่อเพื่อนร่วมสังคม ดังนั้น การพัฒนาปัญญาตามหลักอริยมรรค มี ๓ อย่าง คือ สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ มีความละเอียด ดังจะได้อธิบายโดยสังเขป ต่อไปนี้

๑. สัมมาทิฐิ ได้แก่ ความเห็นชอบ สัมมาทิฐิ^{๑๐๐} หมายถึง เห็นชอบ ทศนะ ความคิด แนวคิด ความเชื่อถือ ทศนคติ ค่านิยมต่าง ๆ ที่ตั้งามถูกต้อง มองสิ่งทั้งหลายตามเหตุปัจจัยสอดคล้องกับความเป็นจริง หรือตรงตามสภาวะ^{๑๐๑} สรุปเป็นคำจำกัดความของ สัมมาทิฐิ ไว้ได้ ๔ ความหมาย ได้แก่ (๑) ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกขสมุทัย ความรู้ในทุกขนิโรธ และความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา^{๑๐๒} (๒) รู้กุศลและอกุศลมูล กับ กุศลและอกุศลมูล^{๑๐๓} (๓) เห็นไตรลักษณ์^{๑๐๔} (๔) เห็นปฏิจazzสมุปบาท^{๑๐๕}

๑.๑ ระดับของสัมมาทิฐิ มีความหมาย ๒ ระดับ ได้แก่

๑) ระดับโลกียสัมมาทิฐิ ได้แก่ ความเห็นชอบระดับโลกีย์ คือ ยังเนื่องในโลก ขึ้นต่อโลก ได้แก่ ความเห็น ความเชื่อ ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตที่ถูกต้องตามหลักแห่งความดี เป็นไปตามคลองธรรม หรือสอดคล้องกับศีลธรรม จึงจะพัฒนาปัญญาได้ซึ่งเกิดจากปรโตโฆสะ คือ ปัจจัยภายนอก ได้แก่องค์ประกอบทางสังคม เช่น การอบรมสั่งสอนทางศีลธรรม การถ่ายทอดทางวัฒนธรรม เป็นต้น^{๑๐๖}

๒) ระดับโลกุตตรสัมมาทิฐิ ได้แก่ ความเห็นชอบระดับ

^{๑๐๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๕ - ๑๐๔/๘๑ - ๑๐๐

^{๑๐๑} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, อ่างแก้ว, หน้า ๑๒ - ๑๓.

^{๑๐๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๕๕/๓๔๘

^{๑๐๓} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๑๑/๘๕

^{๑๐๔} ตี.ข. (บาลี) ๑๓/๑๐๓/๖๓, ตี.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๔๕/๑๗๕

^{๑๐๕} ตี.นิ. (บาลี) ๑๖/๔๒/๒๐

^{๑๐๖} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๒๕๘/๑๘๑

โลกุตตระ คือ เห็นโลก ไม่ขึ้นต่อโลก ได้แก่ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริง หรือรู้เข้าใจตามสภาวะของธรรมชาติ ซึ่งสัมมาทิฐิ ชนิดนี้เกิดจากโยนิโสมนสิการ การพิจารณาโดยแยกคาย^{๑๑๗}

๑.๒ **ธรรมที่เกื้อกูลแก่สัมมาทิฐิ** ปัจจัยที่ทำให้บรรลุถึงเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ เมื่อมีสัมมาทิฐิแล้ว ก็จะเจริญเข้าสู่จุดหมายด้วยการอุปการะขององค์ธรรม ๕ ประการ ได้แก่ ศีล คือ ความประพฤติดีงาม สุตะ คือ ความรู้จากการสดับ เถาเรียน เป็นต้น สากัจฉา คือ การสนทนา อภิปราย สอบค้นความรู้ สมถะ คือ อุบายสงบใจ และวิปัสสนา คือ อุบายเรื่องปัญญา^{๑๑๘}

๑.๓ **เหตุปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิ** มี ๒ ประการ ได้แก่

๑) **ปัจจัยภายนอก (ปรโตโมสะ)** แปลว่า เสียงจากผู้อื่น หรือเสียงบอกจากผู้อื่น ได้แก่ การรับถ่ายทอดหรืออิทธิพลจากสิ่งแวดล้อมทางสังคม^{๑๑๙} เช่น ได้รับถ่ายทอดจากบิดามารดา ครูอาจารย์ เพื่อนที่คบหา หนังสือ สื่อมวลชน และวัฒนธรรม ซึ่งให้ข่าวสารที่ถูกต้อง สั่งสอน อบรม ฝึกหัดพัฒนา แนะนำชักจูงไปในทางที่ดีงาม^{๑๒๐}

๒) **ปัจจัยภายใน (โยนิโสมนสิการ)** แปลว่า การทำในใจโดยแยกคาย หมายถึง การคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด หรือคิดเป็น และในขณะที่เดียวกัน โดยนัยตรงกันข้าม ก็มีแหล่งที่มาของความรู้ที่ผิด หรือ การศึกษาที่ไม่ถูกต้อง เรียกว่าปัจจัยแห่งมิจฉาทิฐิ มี ๒ อย่างเหมือนกัน คือ ปรโตโมสะ การรับรู้ข้อมูลข่าวสารมาในทางที่ไม่ดีไม่งาม ไม่ถูกต้องเป็นฝ่ายบาป ฝ่ายอกุศลธรรม และอโยนิโสมนสิการ การทำในใจไม่แยกคาย การไม่รู้จักคิด คิดไม่เป็น หรือการขาดหลักโยนิโสมนสิการที่คั่นเอง ซึ่งเป็นอันตราย เป็นภัยทั้งแก่ผู้คิดเองและถ้าแสดงออกทางกาย วาจา ก็เป็นภัยต่อคนอื่น ต่อส่วนรวม จึงควรศึกษาหลักของการเกิดปัญญาให้ถูกต้อง เพื่อจะได้ปฏิบัติถูกต้อง

๒. **สัมมาสังกัปปะ** คือ คำริชอบ หมายถึง ความคำริชอบ ความคิด ความคำริชไตรตรง หรือคิดการต่าง ๆ ที่ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ไม่เศร้าหมองขุนมัว

^{๑๑๗} พระธรรมปิฎก, (ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, อ่างแก้ว, หน้า ๓๓๘.

^{๑๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๘.

^{๑๑๙} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๕/๕๓๕

^{๑๒๐} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, อ่างแก้ว, หน้า ๑๑.

เป็นไปในทางสร้างสรรค์ ประโยชน์สุข เช่น คิดในทางเสียสละหวังดี มีไมตรี ช่วยเหลือ เกื้อกูลและความคิดบริสุทธิ์ อิงสัจจะ อิงธรรมะ ไม่เอนเอียงด้วยความเห็นแก่ตัว ความคิดจะ ได้จะเอา หรือความคิดเคียดแค้นชิงชัง มุ่งร้ายคิดทำลาย^{๑๒๐} ฉะนั้น สรุปความหมายของ สัมมาสังกัปปะ ออกเป็น ๓ ประการ ดังต่อไปนี้

๒.๑ เนกขัมมสังกัปปะ (เนกขัมมวิตก) ก็เรียก หมายถึง ความดำริที่ปลอด จากโลภะ ความนึกคิดที่ปลอดโปร่งจากกาม ไม่หมกมุ่นพัวพันติดข้องในสิ่งสนองความอยาก ต่าง ๆ ความคิดที่ปราศจากความเห็นแก่ตัว ไม่ปะปนด้วยราคะ และโลภะนั้นเอง

๒.๒ อพยบาทสังกัปปะ (อพยบาทวิตก) หมายถึง ความดำริที่ไม่มี ความเคียดแค้น ชิงชัง ขัดเคือง หรือ เพ่งมองในแง่ร้ายต่าง ๆ โดยเฉพาะมุ่งเอาธรรมที่ตรงข้าม คือ เมตตา (ปรารถนาดีต่อสรรพสัตว์ทั้งปวง) นั่นคือดำริที่ปราศจากโทสะ

๒.๓ อวิหิงสาสังกัปปะ (อวิหิงสาวิตก) หมายถึง ความดำริที่ไม่มีการ เบียดเบียน การคิดร้าย หรือทำลาย โดยมุ่งเอากรรมมาเป็นแนวปฏิบัติในการคิดด้วย เป็นการ คิดที่ปราศจากโทสะเช่นกัน^{๑๒๒}

๒.๒.๘ การพัฒนาปัญญาตามหลักของโยนิโสมนสิการ

โยนิโสมนสิการ หมายถึง การใช้ความคิดอย่างถูกวิธี จัดอยู่ใน กระบวนการพัฒนาปัญญาที่อยู่เหนือศรัทธา เพราะเป็นขั้นที่เริ่มใช้ความคิดของตนเองเป็น อิสระ ส่วนในระบบการศึกษาอบรม โยนิโสมนสิการเป็นการฝึกการใช้ความคิด ให้รู้จักคิด อย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระเบียบ รู้จักคิดวิเคราะห์ ไม่มองเห็นสิ่งต่าง ๆ อย่างตื้น ๆ ผิวนั้น เป็น ขั้นสำคัญในการสร้างปัญญาที่บริสุทธิ์เป็นอิสระ ทำให้ทุกคนช่วยตนเองได้ และนำไปสู่ จุดหมายของพุทธธรรมอย่างแท้จริง^{๑๒๓} โยนิโสมนสิการ แยกศัพท์เป็น โยนิโส + มนสิการ โยนิโส มาจาก โยนิ ซึ่งแปลว่า เหตุ ต้นเค้า แหล่งเกิด ปัญญา อุบาย วิธี ทาง ส่วนมนสิการ แปลว่า การทำในใจ การคิด คำนี้ถึง นึกถึง ใส่ใจ พิจารณา เมื่อรวมเข้าเป็นโยนิโสมนสิการ แปลต่อ ๆ กันมาว่า การทำในใจโดยแยกคาย มีรายละเอียดของโยนิโสมนสิการ ดังต่อไปนี้

๑. คำแปลและความหมายของโยนิโสมนสิการ มี ๔ ประการ ได้แก่

^{๑๒๐} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๑

^{๑๒๒} บางที่ท่านเรียกว่า กุศลสัญญา ก็มี เช่นใน ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๒

^{๑๒๓} พระธรรมปิฎก, (ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, อ่างแก้ว, หน้า ๖๖๗.

๑.๑ อุบายมนสิการ แปลว่า คิดหรือพิจารณาโดยอุบาย คือ คิดอย่างมีวิธี หรือคิดถูกวิธี หมายถึงคิดถูกวิธีที่จะให้เข้าถึงความจริง สอดคล้องเข้าแนวสัจจะ ทำให้หยั่งรู้ สภาวะลักษณะและสามัญลักษณะของสิ่งทั้งหลายได้

๑.๒ ปถมนสิการ แปลว่า คิดเป็นทาง หรือคิดถูกทาง คือ คิดได้ต่อเนื่อง เป็นลำดับ จัดลำดับได้ หรือมีลำดับ มีขั้นตอน แล่นไปเป็นแถวเป็นแนว หมายถึง ความคิด เป็นระเบียบตามแนวเหตุผล เป็นต้น ไม่ยุ่งเหยิงสับสน ไม่วกไปวนมาทำหิ้ง คือ คิด กระโดดไปกระโดดมา

๑.๓ การณมนสิการ แปลว่า คิดตามเหตุ คิดค้นเหตุ คิดตามเหตุผล หรือ คิดอย่างมีเหตุผล หมายถึง การคิดสืบค้นตามแนวความสัมพันธ์สืบทอดกันแห่งเหตุปัจจัย พิจารณาสืบสาวหาสาเหตุ ให้เข้าใจถึงต้นเค้า หรือแหล่งที่มาซึ่งส่งผลต่อเนื่องมาตามลำดับ

๑.๔ อุปาทกมนสิการ แปลว่า คิดให้เกิดผล คือ ใช้ความคิดให้เกิดผลที่ พึงประสงค์ เล็งถึงการคิดอย่างมีเป้าหมาย หมายถึง การคิดพิจารณาที่ทำให้เกิดกุศลธรรม เช่น ปลุกเร้าให้เกิดความเพียร การรู้จักคิดในทางที่ทำให้หายหวาดกลัว ให้หายโศร การพิจารณา ที่ทำให้มีสติ หรือทำให้จิตใจเข้มแข็งมั่นคง เป็นต้น^{๑๒๔}

๒. ความสำคัญของโยนิโสมนสิการ มีหลายประการด้วยกันที่ทำให้ผู้ฝึกฝนคิด พัฒนาความคิดโดยวิธีมีความเจริญ เรียกว่า ตั้งแต่กัลยาณมิตรไปจนถึงการบรรลุอนุตตรธรรมสูงสุดในพระพุทธศาสนา ดังตัวอย่างเช่น ผู้เจริญโยนิโสมนสิการให้มากแล้ว ย่อมทำให้ มรรค ๘ เจริญยิ่งขึ้น^{๑๒๕} ...โพชฌงค์ ๗ เจริญยิ่งขึ้น^{๑๒๖} ...อนุตตรวิมุตติเกิดขึ้นได้^{๑๒๗} ... ย่อมจะรักษาพระสัทธรรมคำสั่งสอนเอาไว้ได้^{๑๒๘} สัมมาทิฏฐิจะเกิดขึ้นได้โดยอาศัย โยนิโสมนสิการ เมื่อพัฒนาตนถึงขั้นสูงสุดแล้ว วิมุตติความหลุดพ้นย่อมปรากฏแก่ตนเอง ก็ เพราะธรรมคือโยนิโสมนสิการนั่นเอง ดังกระบวนการแห่งความหลุดพ้น โดยอาศัยหลัก โยนิโสมนสิการ ตามลำดับ ดังต่อไปนี้

โยนิโสมนสิการ → ปราโมทย์ → ปัตติ → ปัสสัทธิ → สุข →

^{๑๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗๐.

^{๑๒๕} ส.ม.(ไทย) ๑๕/๕๕/๔๔

^{๑๒๖} ส.ม.(บาลี) ๑๕/๔๑๔/๑๑๓

^{๑๒๗} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๔๒๕/๑๕๓

^{๑๒๘} อภ.เอก.(บาลี) ๒๐/๑๒๔/๒๔

สมาธิ → ยถากุตญาณทัสสนะ → นิพพิทา → วิราคะ → วิมุตติ^{๑๒๕}

๓. วิธีคิดให้เกิดปัญญาตามนัยแห่งโยนิโสมนสิการ

วิธีคิดเพื่อให้เกิดการพัฒนาในด้านปัญญานั้น ทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า โยนิโสมนสิการ คือ การคิดครบถ้วนกระบวนการ ความ มี ๑๐ ประการ ได้แก่ คิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ คิดแบบสามัญลักษณะ คิดแบบอริยสัจ คิดแบบอรรถสัมพันธ์ คิดแบบคุณโทษและทางออก คิดแบบคุณค่าเทียบคุณค่าแท้ คิดแบบอุปายปลูกเร้าคุณธรรม คิดแบบมีสติอยู่กับอารมณ์ปัจจุบัน และคิดแบบวิภาษวาทที่มีรายละเอียดพร้อมหลักการ วิธีการ ตัวอย่าง และขั้นคิดวิเคราะห์ ดังต่อไปนี้

๓.๑ วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย เรียก วิธีคิดแบบอทิปปัจจยตา^{๑๒๖} ได้ มีองค์ประกอบที่พึงทราบ ได้แก่

๑) หลักการ เป็นแนวคิดแบบปัจจัยสัมพันธ์ โดยโยนิโสมนสิการ ต่อสรรพสิ่งที่อิงอาศัยกันเกิดขึ้นพร้อม และคิดแบบสอบสวน หรือตั้งคำถาม

๒) วิธีการ ให้ถือหลักที่ว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่ เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ”^{๑๒๗} และชักใช้ไล่เลียง จากเหตุไปหาผล และจากผลไปหาเหตุ คำตอบก็จะได้เหมือนเดิมเสมอไม่เปลี่ยนแปลง

๓) ตัวอย่างเช่น “หญิงใจร้ายคลอดลูกฝงทั้งเป็น” ใจความว่า ที่จังหวัดนครศรีธรรมราช เจ้าหน้าที่ตำรวจได้รับแจ้งให้ ไปสถานที่เกิดเหตุเป็นปายางพารา ของชาวบ้าน และพบศพทารกเพศหญิงแรกเกิด ถูกสุนัขกัดกินบางส่วน นำส่งสารยังนัก”^{๑๒๘}

๔) ขั้นคิดวิเคราะห์ อาจคิดจากผลไปหาเหตุก็ได้ เช่น ศพเด็กหญิง ถูกมารดาฆ่าตาย เพราะมาจากสาเหตุความไม่พร้อมด้านการครองชีวิตคู่ บางที สาเหตุอาจเป็นเพราะถูกหลอกโดยไม่ตั้งใจ หรือบางที สามีอาจไม่ชอบเด็กจึงให้ภรรยานั้นฆ่าบุตรเสีย บางที มีสาเหตุเรื่องการประชดอีกฝ่ายหนึ่ง ที่ไม่ยอมรับผิดชอบต่อการเลี้ยงดู แต่เมื่อสรุปสาเหตุหลัก ก็คือ หญิงผู้เป็นมารดานี้ ไม่ประสงค์จะมีบุตร ด้วยเหตุผลทางสถานภาพครอบครัว และสิ่งแวดล้อม เงินทอง เป็นต้น มาเป็นตัวกำหนดความพร้อม

๓.๒ วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ มีองค์ประกอบ ได้แก่

^{๑๒๕} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๔๓๕/๓๒๕

^{๑๒๖} ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๑๔๔/๗๗, ๑๕๔

^{๑๒๗} เถลินิวส์, (๒ มิถุนายน ๒๕๔๗) : ๑, ๑๘.

๑) หลักการ ใช้วิธีผสมผสานแนวคิดอื่น ๆ เข้ามาร่วมวิเคราะห์ คือ ใช้วิธี คิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัยมาร่วมปฏิบัติการด้วย และในการคิดเรื่องใด ๆ ก็พึงใช้วิธีคิดแยกแยะส่วนประกอบของสิ่งนั้นออกเป็นส่วนย่อย จนละเอียดสุด ไม่สามารถแยกแยะออกไปได้ และอาจจะนำวิธีคิดแบบสามัญลักษณะ มาร่วมวิเคราะห์แยกแยะด้วย เพื่อให้เห็นภาพความจริงได้ชัดเจน ไม่ผิดพลาด

๒) วิธีการ ให้มองลึกโดยนัยปรมาณู จากสิ่งที่สมมติบัญญัติ เช่น คนทั่วไป มองเห็นว่า มนุษย์เป็นหญิงสวยงาม ชายรูปหล่อ เป็นต้น แต่เมื่อนำวิธีการเข้าไปจับวิเคราะห์แล้ว ตามนัยแห่งปรมาณู แยกเป็นเพียง ชั้น ๕ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) และธาตุ ๔ (ดิน น้ำ ไฟ ลม) ประกอบกันอยู่อย่าง จึงไม่ใช่บุคคล ตัวคน เรา เขา ชาย หญิง เป็นต้น

๓) ตัวอย่าง เช่น รถยนต์หนึ่งคัน

๔) ชั้นคิดวิเคราะห์ ถ้าแยกแยกชิ้นส่วนของรถออก รถคันสวย ราคาแพง ๆ ก็จะไม่มีการเหลืออยู่เลย เช่น แยกเป็นล้อ แยกเป็นพวงมาลัย เพลา คุม ไฟ หน้า ไฟท้าย เบรก เกียร์ เป็นต้น (จะไม่เรียกว่ารถในส่วนประกอบเหล่านั้นเลย)

๓.๓ วิธีคิดแบบสามัญลักษณะ หรือ วิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา มีดังนี้

๑) หลักการ คือ ให้รู้เท่าทันสภาพแห่งความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตา หรือ รู้เท่าทันต่อสภาพที่ปรากฏจริงของสรรพสิ่งทั้งปวงในโลก

๒) วิธีการ คือ ให้รู้เท่าทันต่อความเป็นไตรลักษณ์ของสังขาร แล้ววางตัวให้เป็นอิสระจากเครื่องผูกมัดนั้น เช่น ถ้าทำงานก็ทำด้วยความเป็นหน้าที่อย่าไปยึดว่า ต้องเป็นเราเท่านั้นถึงทำงานได้ดี คนอื่นทำงานได้ไม่ดีเท่าเรา ก็จะเกิดทุกข์ถ้าคิดแบบนี้ แล้วรีบแก้ไข และปฏิบัติไปตามเหตุปัจจัยที่เกิดขึ้น

๓) ตัวอย่าง เช่น คำประพันธ์ที่ว่า

“เหื่อนั้นแหละคือน้ำมนต์ให้ผลเลิศ ทำให้เกิดสุขสวัสดิ์พัฒนาผล
น้ำมนต์รดเท่าใดไม่ช่วยคน จนกว่าตนมีเหื่อนเมื่อทำจริง”^{๑๓๒}

๔) ชั้นคิดวิเคราะห์ ผู้ประพันธ์มีความต้องการให้รู้เท่าทันหลักธรรมว่า คนเราเมื่อทำงานเสียเหื่อน ยอมลำบากคิดว่าจะมาให้พระภิกษุท่านรดน้ำมนต์ให้

^{๑๓๒} พระพิพิธธรรมสุนทร, (ชัชวาลย์ ธมฺมวฑฺฒโน), เทคนาวาไรตี, อ่างแก้ว, หน้า ๑๖๔.

ร่ำรวย หรือ อีกนัยหนึ่งก็คือ ให้มีความพยายามพากเพียรต่อสู้ด้วยหยาดเหงื่อแรงงาน ดีกว่าจะ
มาขอให้พระท่านช่วยเสกเป่าให้ตนเองมีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้น แต่ไม่ยอมลงแรง เป็นต้น

๓.๔ วิธีคิดแบบอริยสัจ หรือ คิดแบบแก้ปัญหา, วิธีคิดดับทุกข์ ดังนี้

๑) หลักการ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค

- คู่ที่ ๑ : ทุกข์เป็นผล เป็นตัวปัญหา เป็นสิ่งที่ไม่ต้องการ
 : สมุทัยเป็นเหตุ เป็นที่มาของปัญหา เป็นสิ่งที่ต้องกำจัดไป
- คู่ที่ ๒ : นิโรธเป็นผล เป็นภาวะสิ้นปัญหา เป็นจุดที่ต้องเข้าถึง
 : มรรคเป็นเหตุ เป็นวิธีการ แนวทางแก้ไขปัญหาคงทำให้มีขึ้นเกิด

ขึ้นภายในตนเอง

๒) วิธีการ ให้คิดตามเหตุผล หรือเป็นไปตามเหตุและผล ดังนี้

- ก. วิธีปฏิบัติต่อทุกข์ หรือปัญหา คือ ให้กำหนดรู้เท่าทัน (ปริยญา)
- ข. วิธีปฏิบัติต่อสมุทัย หรือสาเหตุปัญหา คือ ให้กำหนดละ หรือกำจัดเสียอย่า
ปล่อยให้เข้ามาทำลายสภาพจิตใจ ให้เสียอิสระภาพได้ (ปหาน)
- ค. วิธีปฏิบัติต่อนิโรธ คือ ความดับทุกข์ โดยให้ประจักษ์แจ้ง ทำให้เป็นจริง ทำให้
สำเร็จ หรือบรรลุถึง (สัจฉิกิริยา)
- ง. วิธีปฏิบัติต่อมรรค คือ ทางดับทุกข์ โดยให้ลงมือทำ หาวิธีการทำให้เหมาะสม
ต่อปัญหานั้น รู้จักวิธีว่าทางใด มรรคใดเจริญ ทางใดเสื่อมควรหลีกเลี่ยง (ภาวนา)

๓) ตัวอย่าง “สลดเด็กไทยยุคใหม่ห่างวัด สถิติ ม.ปลาย มีเซ็กแซง
มะกัน”^{๑๑๑} เปิดผลวิจัยเด็กไทยไกลวัด ไกลบ้าน ไม่เคยทำบุญ ตักบาตร ๔๕ % ไม่เคยฟัง
เทศน์ ๖๕ % วัยรุ่นต่างจังหวัด แห่ตามคนเมืองเกินกว่าครึ่ง เข้าห้าง ดูหนัง กินฟาสต์ฟู้ด (fast
food) มีมือถือ ดิเจกอมเกม แลสื่อลามกเสกกันตั้งแต่ชั้นประถมศึกษา ทั้งหญิงชาย พบ
ข้อมูลมีเพศสัมพันธ์ระดับ ม.ปลาย ๕๐ % มีประสบการณ์เรื่องเพศสัมพันธ์ สถิติพุ่งกว่าเด็ก
อเมริกัน (รายงานของกระทรวงวัฒนธรรมต่อสื่อมวลชน)

๔) ชั้นคิดวิเคราะห์ เมื่ออ่านข่าวนี้แล้ว นำมาคิดโดยวิธีอริยสัจ ๔
ดังต่อไปนี้

ก. ชั้นปัญหา เด็กมีพฤติกรรมที่เสื่อมเสีย เช่น มีเพศสัมพันธ์ก่อนวัยอันควร ชอบ
เล่นเกม ชอบดูหนัง ใช้จ่ายฟุ่มเฟือย เป็นต้น

^{๑๑๑} มติชน, (๑๘ มิถุนายน ๒๕๔๗) : พาดหัวข่าวหน้า ๑.

ข. **ขั้นสาเหตุปัญหา** วัตถุประสงค์ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่พอใจ ภายนอก และกามตณหาภายในที่ทำให้เกิดความอยากในวัตถุสิ่งเหล่านั้นเนื่อง ๆ ในใจตน

ค. **ขั้นดับปัญหา** คือ การจัดให้เด็กประพฤตินิไมละเมิดศีล ๕ และขจัดการเป็นนักบริโภคนิยมในวัตถุ ความประหยัดในการใช้จ่าย การเลิกเที่ยว การเลิกพฤติกรรมเสพวัตุนิยม

ง. **ขั้นมรรควิธี** คือ การหาทางออกแก่เด็กไทยในยุคโลกาภิวัตน์ ตัวอย่างเช่นนำปฏิบัติธรรม ฝึกฝนเจริญสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน อาจเป็นที่วัด หรือที่รัฐบาลจัดให้โรงเรียนจัดให้ มีลักษณะ บ้าน วัด โรงเรียน ร่วมมือกันอย่างจริงจัง บิคา มารดา ครูอาจารย์ ควรเป็นตัวอย่างที่ดีแก่เยาวชน ให้สาระการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาแก่เยาวชน สื่อมวลชน ควรเสนอสื่อที่ไม่ล่อแหลมต่อแรงกระตุ้นให้เยาวชน อยากจะทำตามแฟชั่นสมัยใหม่ หรือ ทำตามสื่อโฆษณาที่ขู่ความอยาก ควรจัดเวลาและเรื่องให้เหมาะสม

๓.๕ วิธีคิดแบบบรรณธรรมสัมพันธ์ มีดังนี้

๑) **หลักการ** คือการคิดแบบมีหลักการ และคิดแบบมีความมุ่งหมาย

๒) **วิธีการ** คือ ปฏิบัติหรือทำงานนั้นเพื่ออะไร มีหลักการอย่างไร มีจุดหมายปลายทางอย่างไร เป้าหมายกลางเป็นอย่างไร คือให้เข้าใจตลอดแนววิธีปฏิบัตินั้น ๆ

๓) **ตัวอย่าง** เช่น การมองแต่ดีมีคุณจริง ช่วยปรุงจิตให้ละเมียดละไม ดังกลอนว่า

“สุขหรือทุกข์อยู่ที่ใจมิใช่หรือ ถ้าใจถือก็เป็นทุกข์ไม่สุขใจ
หากไม่ถือก็เป็นสุขไม่ทุกข์ใจ เราอยากได้ความสุขหรือทุกข์นา”^{๓๔}

๔) **ขั้นคิดวิเคราะห์** หลักการของกลอนสอนใจนี้ เพื่อต้องการให้ทราบถึง การดำรงชีวิตของมนุษย์ว่า จะสุขหรือทุกข์ก็ตาม เมื่อใจไม่เอนเอียงไปตามแล้ว สุข หรือ ทุกข์นั้น ก็จะทำอะไรเขาไม่ได้เลย จึงมุ่งประสงค์ที่จะสอนให้คนเรารู้จักรักษาใจให้มั่นคงไม่หวั่นไหว

๓.๖ วิธีคิดแบบคุณโทษและทางออก ดังนี้

๑) **หลักการ** โดยทั่วไปการคิดแบบคุณโทษและทางออก มี ๓ ลักษณะ คือ (๑) อัสสาทะ คิดแง่คุณค่า ข้อดี (๒) อาทีนวะ คิดแง่โทษ ข้อเสีย และ(๓)

^{๓๔} พระพิจิตรธรรมพาที, (ชัยวัฒน์ ธรรมวาฑฒโน), เทศนาว่าไรดี, อ่างแล้ว, หน้า ๑๑๑.

นิสสรณะ คิดแง่ทางออก ทางแก้ปัญหา ทางรอดปลอดภัย

๒) วิธีการ ให้รู้จักคิดทั้งสองด้าน คือ ทั้งในแง่ของข้อดี มีคุณประโยชน์(อัสสาทะ) และในแง่ของข้อเสีย เป็นโทษกำกับกันไปเสมอ (อาทีนวะ) แล้วหาวิธีการที่จะดำเนินออกทางปัญหาที่ประสบอยู่นั้น (นิสสรณะ) อย่างฉลาด มีอุบายที่เหมาะสมว่าจะปฏิบัติอย่างไร เกี่ยวข้องกับอะไรบ้าง จะแก้แบบถาวร หรือ ชั่วคราว ในการแก้ปัญหา

๓) ตัวอย่าง พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า รัชกาลที่ ๖ ทรงพระนิพนธ์ไว้ ดังนี้

“ความรักเหมือนโรคา	บันดาลตาให้มีคมน
ไม่อินและไม่ยล	อุปสรรค – ไคไค
ความรักเหมือนโคถึก	กำลังศึกพิว้างไว้
ย่อมโหดจากคอกไป	บ่ยอมอยู่ ณ ที่ขัง
ถึงหากจะผูกไว้	ก็ดึงไปด้วยกำลัง
ยิ่งห้ามก็ยิ่งคลั่ง	บ่หวนคิดถึงเจ็บตาย” ^{๑๓๕}

๔) ชั้นคิดวิเคราะห์ การคิดโดยวิธีนี้ สามารถวิเคราะห์ “ความรัก” ได้ดังนี้

ก. ความรักอย่างปุถุชนที่มีกิเลส ย่อมประกอบด้วยทุกข์ระคนสุข คิดในแง่ของอาทีนวะ คือโทษของกามแล้ว ย่อมจะไม่สุขเลย นี้เรียกว่า คิดในแง่ความรักที่เป็นโทษ

ข. ความรักแบบเมตตา มีฉันทะและปัญญากำกับ จะมีความสุขยิ่งกว่าวิธีแรกเสียอีก คือ คิดในแง่การออกจากกามหรือเนกขัมมะ นี้เรียกว่า คิดในแง่ความรักที่เป็นคุณเป็นประโยชน์ ความรักแบบสร้างสรรค์ให้สังคมสงบสุข ร่มเย็น เป็นพื้นฐานในทุกศาสนา

ค. ถ้าคิดในแง่หาทางออก หรือ หาทางแก้ปัญหา จะพบว่า ความรักต่อสรรพสัตว์ก็ตาม ต่อบุคคลก็ตามเป็นสิ่งที่ดี ถ้ารู้จักมีจิตประกอบด้วยเมตตา ไม่รักใคร่ด้วยตัณหา และรู้จักวิธีปฏิบัติตนต่อความรักนั้น ด้วยปัญญาอันฉลาด ไม่ให้เสียดแทงจิตใจให้เกิดความทุกข์ แม้จะเป็นความรักในระดับ บิดามารดาต่อบุตรธิดา ครูอาจารย์ต่อศิษย์ กษัตริย์ต่อประชาชน พระสงฆ์ต่อมวลมนุษยชน อันนี้ก็ถือว่าเป็นความรักในฝ่ายกุศลจิต คือ รักดีปรารถนาดีที่จะให้เขาพ้นจากทุกข์

๓.๗ วิธีคิดแบบคุณค่าเทียบ – คุณค่าแท้ ดังนี้

^{๑๓๕} อ้างแล้ว, หน้า ๒๖๐.

๑) หลักการ คือ ให้พิจารณาก่อนการใช้สอยวัตถุสิ่งของ ปัจจัย ๔ ที่เกี่ยวข้อง เป็น ๒ ลักษณะ คือ คิดถึงคุณค่าแท้ และคุณค่าเทียม

๒)วิธีการ คือ ให้ คิดถึงคุณค่าของวัตถุที่จะใช้สอยว่า เกิดประโยชน์มากน้อยเพียงใดสำหรับ ความจำเป็นในการบริโภค ใช้สอย การกิน การซื้อ สิ่งของมาบริโภคนั้น ๆ และ คิดถึงคุณค่าเทียมจากสิ่งที่แสดงให้เห็นเพียงภายนอก แต่ราคา สูงกว่า แพงกว่า ก็ควรจะเลือกเอาสิ่งของที่มีราคาถูกลงกว่า และใช้งานได้เหมือน ๆ กัน

๓) ตัวอย่าง เช่น การเลือกซื้อนาฬิกาข้อมือหนึ่งเรือน

๔) ขั้นตอนวิเคราะห์ คุณค่าของนาฬิกา อยู่ที่ความเที่ยงตรง แม่นยำในการบอกเวลา สาระของนาฬิกาไม่ได้อยู่ที่ราคาแพงหรือไม่ มาจากประเทศใด แต่ ผู้บริโภคมักนิยมสินค้าราคาแพง ๆ เพื่อจะได้เหมาะสมและความพอใจของกิเลสตัณหาของตน อันที่จริงราคาถูก แพงก็ดูเวลาเหมือนกัน ไม่ต่างกันเลยเรื่องเวลา ถึงจะเดินเร็ว หรือ ช้า ก็เพียงเล็กน้อย เป็นวินาที ฉะนั้น การคิดโดยวิธีนี้ การจะซื้อนาฬิกาหนึ่งเรือน จึงขึ้นอยู่กับ คุณค่าของมัน ไม่ใช่ราคา มีข้อข้อ

๓.๘ วิธีคิดแบบอุปมาปลุกเร้าคุณธรรม ดังนี้

๑) หลักการ คือ ใช้ประสบการณ์ นิสัยเคยชินปลุกเร้าฝ่ายกุศล แทนฝ่ายอกุศล

๒)วิธีการ ได้แก่ คิดโดยอาศัยประสบการณ์และเอาความเคยชิน นั้นแหละเป็นเครื่องมือในการคิด แต่เป็นการคิดในฝ่ายปลุกเร้ากุศลธรรม สร้างจิตสำนึกใหม่ เพื่อละนิสัยเดิมที่อกุศลครอบงำไว้ แล้วคิดแบบกุศลโดยใช้อุปมาต่าง ๆ ช่วยในการคิดวิธีนี้

๓) ตัวอย่าง “วิธีคิดแก่นิสัยมักโกรธคนอื่น” โดยใช้อุปมาในการแก้ปัญหา หรือ วิธีปลุกเร้ากุศลมีหลักการที่สำคัญ ดังนี้

ก. ใช้เมตตาระงับความโกรธ เมื่อคิดถึงคนที่เราผูกโกรธเอาไว้ ไม่ชอบหน้า
ข. ให้นึกถึงเฉพาะส่วนดีของคนที่เราโกรธอยู่นั้น ถ้ายังมองไม่เห็น ก็ให้คิดว่าเขาจะต้องประสบสิ่งที่เลวร้ายด้วยตนเอง ไม่เกี่ยวกับเรา

ค. ให้นึกว่า ขณะที่เราโกรธเขาอยู่นี้ เรานั้นแหละกินไม่ได้ นอนไม่หลับ ส่วนตัว ผู้ถูกเราโกรธ เขาไม่รู้เรื่องด้วยเลย จึงควรไม่ถือโกรธต่อไป

ง. ให้นึกว่ามนุษย์มีกรรมเป็นของตนเอง เขาจะต้องรับผลกรรมเองไม่ต้องไป โกรธให้เสียเวลา

จ. ให้นึกถึงการสร้างพระบารมีของพระพุทธเจ้าว่า ครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ จะเห็นว่า ในบางชาติถูกกัณฑ์แก้งจนเสียชีวิตแม่แก่ศัตรู บางชาติถูกจับทรมานร่างกาย จึงไม่ควรถือความโกรธเป็นใหญ่ จะเป็นอุปสรรคในการบำเพ็ญบารมีแก่ตนเอง

ฉ. ให้นึกว่ามนุษย์ทุกคน คงจะเคยเกิดเป็นญาติกัน เป็นบิดามารดา กัน เป็นครูอาจารย์กัน เป็นต้น เพื่อลดความโกรธให้ลดลง ถือว่า เป็นเรื่องแห่งวิญญูะสงสาร

ช. ให้นึกถึงอานิสงส์แห่งเมตตา เมื่อมีจิตเป็นกุศลคือเมตตาแล้ว จะได้รับความสุขหลายประการ เช่น นอนก็เป็นสุข ตื่นก็เป็นสุข มีเทวดารักษา เป็นต้น

ฉ. ให้นึกถึงความจริงของร่างกายมนุษย์นี้ สักว่าธาตุเท่านั้นเอง จะมัวไปโกรธอยู่ทำไมกับธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม และอาการ ๓๒ มีผม ขน เล็บ กระดูก เป็นต้น นั้นแสดงว่ากำลังโกรธกระดูกอยู่ ไม่มีประโยชน์อันใดเลย เขาประชุมกันอยู่อย่างนี้ ไม่รู้จริงเองจึงโกรธ

ฉ. ใช้วิธีหยามชอกเอาหยามบ่งแบบโบราณ คือ เมื่อตระหนี่ก็ให้ทาน หาส่งของไปให้ไปสงเคราะห์และรับของให้ตอบแทนกันไป หันหน้าเข้าหากัน ค่อยพูดเจรจาเมื่อมีโอกาส หรือจะไม่พูดก็ไม่เสียหายอะไร^{๓๖}

๓.๕ วิธีคิดแบบมีสติเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน มีดังนี้

๑) หลักการ ให้มีสติระลึกอยู่เฉพาะในกิจกรรมที่ทำอยู่ในขณะนั้น ๆ เวลานั้น ไม่คิดถึงอดีต ไม่คิดถึงอนาคต ไม่คิดถึงเรื่องอื่น ๆ มาปะปนกิจกรรมที่กำลังทำอยู่ โดยใช้การฝึกสติแบบสติปัฏฐาน ๔

๒) วิธีการ ให้สละความคิดที่แ่ไปตามกระแสตัณหาในอดีตและอนาคต แล้วนำจิตของตนให้คิดเฉพาะปัจจุบัน โดยเป็นการคิดด้วยปัญญาเท่านั้น เพราะจะเกิดความรู้ตามความเป็นจริงได้ มิใช่ภาพมายา หรือ ความรู้ที่แฝงด้วยตัณหา คือ อยากจะรู้แต่รู้ไม่จริง

๓) ตัวอย่าง เช่น พระพุทธดำรัสตรัสไว้ในกัณฑ์เทวรัตตสูตร ว่า “บุคคลไม่ควรคำนึงถึง สิ่งล่วงไปแล้ว ไม่ควรหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่งใดล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็พ้นอันละไปแล้ว และสิ่งใดที่ยังไม่มาถึง สิ่งนั้นก็พ้นอันยังไม่มาถึง” บุคคลควรทำความเพียรเสียแต่วันนี้ ใครเล่ารู้ได้ว่า ความตายจักมี ในวันพรุ่งนี้ เพราะว่าความผิดเพี้ยนกับมัจจุราชผู้มีเสนามากนั้น ย่อมไม่มีแก่เราทั้งหลาย ผู้ที่เป็นอยู่อย่างนี้

^{๓๖} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, อ่างแล้ว, หน้า ๓๐๐ - ๓๐๑.

มีความเพียร ไม่ซึมเซาทั้งคืนวัน พระสันตมุนีเรียกขานว่า
ผู้มีแต่ละวันเจริญดี”^{๑๓๗}

๔) ขั้นคิดวิเคราะห์ พระพุทธประสงฆ์ให้ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรม

เจริญจิตภาวนา ปัญญาภาวนา มีจิตใจอยู่กับปัจจุบันรักษาจิตโดยมีสติสัมปชัญญะไม่ขาดสาย
เป็นไปอย่างต่อเนื่อง โดยไม่ประมาทในการบำเพ็ญสมณะธรรม เพราะภัยใหญ่กำลังรอคอยอยู่
ข้างหน้า คือ ความตาย จึงไม่ควรใส่ใจในอดีต และอนาคต แต่ให้รีบทำความเพียรในวันนี้
ขณะนี้

๓.๑๐ วิธีคิดแบบวิภาษวาท ดังนี้

๑) หลักการ คือ การคิดที่เลียนแบบมาจากคำพูดที่เรียกว่า

วิภาษวาทิ หมายถึงการคิดแยะแยะออกเป็นประเด็น ในแต่ละแง่ แต่ละด้าน เพื่อให้รู้ความจริง
ของเรื่องนั้น ๆ

๒) วิธีการ ได้แก่ จำแนกเรื่องที่จะคิดโดยความจริง จำแนก
เรื่องที่จะคิดให้เห็นส่วนประกอบย่อย จำแนกเรื่องที่จะคิดโดยลำดับเวลาที่เกิดเหตุ จำแนก
เรื่องจะคิดโดยหาความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย จำแนกเรื่องจะคิดโดยเงื่อนไข เช่น คนดี มีรู้
เหตุ รู้ผล รู้กาล เป็นต้น จำแนกเรื่องจะคิดโดยอนุโลมตามหลักปัญหาพยากรณ์ ๔ ประการ

๓) ตัวอย่าง เช่น “โจ้เชียงใหม่ซัดกันหน้ารถคลาม รพ”^{๑๓๘}

มีใจความว่า วัยรุ่นกลุ่มหนึ่ง รุมทำร้ายอีกวัยรุ่นอีกกลุ่ม สาเหตุเพราะไม่พอใจที่อีกข่วงปา
ด้วยกระป๋องเบียร์ จึงเข้าทำร้ายกัน จนได้รับบาดเจ็บเหตุเกิดที่จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ ๗
มิถุนายน ๒๕๔๗ ช่วงกลางดึก และถูกเจ้าหน้าที่ตำรวจจับกุมไว้ได้

๔) ขั้นคิดวิเคราะห์ ให้พิจารณาในหลาย ๆ ประเด็นร่วมกันไป
โดยไม่ตัดเรื่องใดเรื่องหนึ่งทิ้งจนกว่าจะได้ความจริงปรากฏชัด คือ ให้วินิจฉัยได้โดยพิจารณา
เงื่อนไขต่าง ๆ อย่างน้อยก็ ๔ ประเด็นหลัก ดังนี้

^{๑๓๗} ม.อ.(ไทย) ๑๔/๒๗๒/ ๓๑๕ - ๓๒๐

^{๑๓๘} เติลนิวัตต์, (๕ มิถุนายน ๒๕๔๗) : ๑, ๑๐.

ก. ความโน้มเอียง ความพร้อม นิสัย ความเคยชินต่าง ๆ ซึ่งเยาวชนได้สั่งสมไว้ โดย การอบรมเลี้ยงดู และอิทธิพลทางวัฒนธรรม เป็นต้น เท่าที่มีอยู่ในขณะนั้น

ข. โยนิโสมนสิการ คือ เยาวชนรู้จักใช้โยนิโสมนสิการหรือไม่ และเพียงไร

ค. กัลยาณมิตร คือ เยาวชนมีบุคคลหรืออุปกรณ์ ที่จะช่วยชี้แนะแนวทางการคิด ความเข้าใจ (ถึงโทษการเที่ยวกลางคืนและดื่มสุรา) อย่างถูกต้องต่อสิ่งที่พบเห็นหรือไม่ ทั้งคนในครอบครัว มิตรสหาย สื่อมวลชน หรือ คนทั่วไปแนะนำเยาวชนกันเพียงไร

ง. ประสบการณ์ คือสิ่งที่ปล่อยให้แพร่ หรือให้เยาวชนพบเห็นนั้น มีลักษณะที่ ก่อให้เกิดอารมณ์ร่วม หรือ ช่วยอารมณ์ให้คิดทำร้ายกันได้มากน้อยเพียงใด^{๑๓๕}

๒.๓ โทษและผลกระทบของการไม่พัฒนาคุณภาพชีวิต

โทษอันเกิดจากการไม่ประพฤติปฏิบัติตนตามหลักพุทธธรรม ได้แก่ ไม่พัฒนา กาย ไม่พัฒนาศีล ไม่พัฒนาจิต และไม่พัฒนาปัญญา ย่อมก่อให้เกิดความทุกข์หลายประการ แก่ผู้ไม่ได้ฝึกฝนอบรม พัฒนาตนเองนั้นเป็นส่วนตัว คือ ปังเจกชนก็มี และเป็นผลกระทบต่อ ส่วนรวมแก่สังคมก็มี ดังต่อไปนี้

๒.๓.๑ โทษในการไม่พัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักภavana ๔ มีดังนี้

๑. การไม่พัฒนาด้านกาย ทำให้เกิดปัญหาด้านการบริโภคนิยม พวกวัตถุนิยมต้องอาศัยวัตถุในการเสพ ในการอิงอาศัยในชีวิตประจำวัน จนไม่เป็นอิสระ ไม่เกื้อกูลต่อการบำเพ็ญความดี^{๑๓๖} เป็นอุปสรรคหรือกีดกันในการเจริญศีล เจริญจิตและเจริญปัญญา

๒. การไม่พัฒนาด้านศีล ทำให้ปัญหาต่อตนเองและสังคม คือ ความ

^{๑๓๕} พระธรรมปิฎก, (ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, อ่างแก้ว, หน้า ๓๑๑ - ๓๑๔.

^{๑๓๖} พระธรรมปิฎก, (ปยุตฺโต), จะอยู่อย่างเป็นเหยื่อหรือขึ้นเหนือไปนำเขา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : เอดิสัน เพรสโปรดักส์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๒.

เดือดร้อน เพราะการกระทำทางกายและวาจาเป็นเหตุให้เราร้อน กระทบกระวาย ไม่เป็นพื้นฐานแห่งจิตในการเจริญสมาธิภาวนาได้เลย กลายเป็นคนทุศีล ทำลายโภคทรัพย์สมบัติ ไม่มีใครอยากคบหา และไม่มีผลดีต่อการเจริญปัญญาอีกด้วย แม้ในชาติหน้าก็ยังคงต้องเสวยผลบาปกรรมชั่วเพราะไม่รักษาศีลนั้นอีกโศดหนึ่ง จึงเป็นโทษทั้งในชาตินี้และโทษในชาติหน้า ดังในพระไตรปิฎกในได้แสดงโทษของการไม่พัฒนาด้านศีล ว่ามี ๕ ประการ^{๑๔๑} ได้แก่ ถึงความเสื่อมโภคทรัพย์เป็นอันมาก กิตติศัพท์อันชั่วย่อมนระลอกไป เข้าไปยังบริษัทใด ๆ ย่อมเก้อเขิน ไม่แก่กล้า หลงลืมสติตาย และหลังตายแล้ว ไปสู่อบาย ทุกติ วินิบาต นรก เมื่อคนเราขาดศีล ล่วงเกินต่อสิกขาบทเป็นเนื่องนิจ มักประพฤติแต่อกุศลกรรมบถ มีการฆ่าสัตว์ การลักสิ่งของคนอื่น การล่วงเกินทางประเวณี เป็นต้น เป็นสาเหตุที่ทำให้ได้รับผลเสียหายหลายอย่าง ได้แก่ ความเสื่อมถอยแห่ง อายุ วรรณะ สุขะ โภคะ พละ^{๑๔๒} และยังได้รับความโทษทุกข์ภัยต่อในโลกหน้าอีก ได้แก่ คือโทษคือความทุกข์ในอบายภูมิ ๔ เมื่อตายไปแล้ว^{๑๔๓}

ในปัจจุบันคนมักทำผิดศีลพบเห็นบ่อย ๆ ตามข่าวประจำวัน กรณีเช่นการผิดศีลด้านประเวณีล่วงเกินคนรักของคนอื่น เช่น ครูผู้ชายประจำวิชาสอนศีลธรรม สั่งให้นักเรียนหญิงวัย ๕ ขวบ ๓ คน นั่งหลับตาทำสมาธิในห้องเรียนแล้วกระทำอนาจารต่อเด็กทีละคน จนสำเร็จความใคร่ แล้วสั่งห้ามร้อง ห้ามขัดขืน ต่อมาผู้ปกครองเด็กเห็นอาการเด็กผิดสังเกต จึงสอบและได้ความว่าถูกครูทำอนาจาร จึงได้เข้าแจ้งความและเจ้าหน้าที่ตำรวจนำตัวไปไต่สวนและส่งฟ้องศาล โดยไม่ให้ประกันตัว และให้ออกมีโทษถึงให้ออกราชการ^{๑๔๔}

๓. การไม่พัฒนาจิตภาวนา ทำให้เกิดปัญญาด้านจิตใจไม่มั่นคง ไม่มีคุณภาพ ไม่มีสมรรถภาพ ไม่มีสุขภาพจิตที่ดี มีแต่ความวิปริตผิดเพี้ยนในด้านจิตใจ ตกเป็นทาสแห่งความหวาดผวา ตื่นตระหนก ตกใจกลัว ขาดความมั่นใจต่อการพัฒนาความดีด้านต่าง ๆ อีก ตามมา เช่น ขาดเมตตา ขาดกรุณา เห็นแก่ตัว เห็นแก่ได้ จิตมักโลภจัด จิตมักโกรธจัด จิตมักประทุษร้ายชอบใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหา ขาดสติปัญญากำกับจิต จนกลายเป็นภัยอย่างยิ่งใหญ่กว่าสิ่งอื่นใดในโลกนี้ เมื่อบุคคลไม่รักษาจิต ชื่อว่าไม่รักษากายกรรม วชิกรรม

^{๑๔๑} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๔ - ๓๐๕

^{๑๔๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๑ - ๕๘/๖๓ - ๖๒

^{๑๔๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๓๕/๔๓๒

^{๑๔๔} พิชัย ธีรรุ่งโรจน์, “ข่าวการศึกษา”, เติลนิเวศ, (๔ มิถุนายน ๒๕๔๗) : ๓๓.

และมโนกรรม...^{๔๕} ปัญหาทั้งหมดเกิดจากการไม่บังคับจิต คือไม่ฝึกฝนจิตภาวนา ไม่อบรมให้จิตมีสมาธิภาวนา เช่น สี่ลามาก อนาคตความทারণโหดร้ายเป็นต้น ดังนี้ ปัญหาทุกอย่างเกิดจากการไม่ได้บังคับจิตนี้ ยุคใดหรือถิ่นใดมีการเจริญด้วยความรู้เรื่องจิต หรือการบังคับจิต มันก็ไม่มีเรื่องลามก อนาคต เรื่องทারণโหดร้าย เรื่องความยุติธรรม หรืออะไรทำนองนั้น ในยุคใด ถิ่นใด ไม่มีความสำรวมหรือบังคับจิตใจแล้ว มันก็มีสิ่งที่ตรงกันข้าม คือ มีความทারণโหดร้าย มีการทำอย่างไม่เป็นธรรม มีสิ่งลามกอนาคต^{๔๖}

๔. การไม่พัฒนาด้านปัญญา ทำให้เกิดปัญหาในด้านความคิด

จินตนาการ ไม่สร้างสรรค์ ไม่ส่งเสริมความดีต่าง ๆ เช่น กลายเป็นคนโง่ เชื่อสิ่งใดโดยปราศจากเหตุและผลอันควรจะเชื่อถือได้ คือเชื่ออย่างงมงายไร้สาระ มีภัยมีโทษในความเชื่อหรือทัศนคติ ความเห็นที่ตนถืออยู่นั้น เช่น เชื่อว่าทำบุญไม่ได้บุญ ทำบาปไม่ได้รับผลบาป จัดเป็นมิจฉาทิฎฐิ^{๔๗} ซึ่งตรงข้ามกับสัมมาทิฎฐิ และเป็นอันตรายแก่ตนและคนอื่นเป็นอย่างยิ่ง เพราะจะไม่เชื่อต่อการทำความดีใด ๆ เลย

๒.๓.๒ โทษที่เกิดจากอกุศลกรรม

โทษที่เกิดจากอกุศลกรรม คือ กรรมชั่ว ที่เรียกว่า วิบัติ ซึ่งแปลว่า ช้อเสีย หรือ จุดอ่อน หมายถึง ความบกพร่องแห่งองค์ประกอบต่าง ๆ ซึ่งไม่อำนวยความสะดวกที่ กรรมดีจะปรากฏผล แต่กลับเปิดช่องให้กรรมชั่วแสดงผล มี ๔ อย่าง ดังนี้

๑. คติวิบัติ ความวิบัติแห่งคติ หมายถึง คติเสีย เกิดอยู่ในภพ ภูมิ ถิ่น ประเทศ สภาพแวดล้อมที่ไม่เจริญ ถิ่นที่ไปไม่อำนวยความสะดวกให้

๒. อุปธิวิบัติ ความวิบัติแห่งร่างกาย หมายถึง รูปร่างเสีย เช่น ร่างกายพิการ อ่อนแอ ไม่สวยงาม กิริยาท่าทางน่าเกลียด ไม่ชวนชม ตลอดจนสุขภาพไม่ดี เจ็บป่วย มีโรครุม

๓. กาลวิบัติ ความวิบัติแห่งกาล หมายถึง กาลเสีย เกิดในยุคสมัยที่บ้านเมืองมีภัยพิบัติ ไม่สงบเรียบร้อย ผู้ปกครองไม่ดี สังคมเสื่อมจากศีลธรรม มากด้วยการเบียดเบียน ขกย่องคนชั่ว บีบบังคับคนดี ตลอดจนทำอะไร ไม่ถูกกาลเวลา ไม่ถูกจังหวะ

^{๔๕} อภ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๑๐/๓๕๒.

^{๔๖} พุทธศาสนิกฯ, วิปัสสนาในอิริยาบถหนึ่ง, (กรุงเทพฯ :ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๗๘.

^{๔๗} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑๗๕-๑๘๐/๑๒๐

๔. ปโยควิบัติ ความวิบัติแห่งการประกอบ หมายถึง กิจการเสีย เช่น ฝักใฝ่กิจการ หรือ เรื่องราวที่ผิด ทำการไม่ตรงความถนัด ความสามารถ ใช้ความเพียรในเรื่องไม่ถูกต้อง ทำการครั้ง ๆ กลาง ๆ เป็นต้น^{๑๔๘}

๒.๔ คุณค่าของการพัฒนาคุณภาพชีวิต

๒.๔.๑ คุณค่าในแง่ของกุศลกรรม

คุณค่าของกุศลกรรมอันเป็นผลสืบเนื่องจากบุญกรรม ซึ่งตนได้บำเพ็ญกุศลมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เรียกว่า สมบัติ แปลว่าข้อดี หมายถึง ความเพียบพร้อมสมบูรณ์ แห่งองค์ประกอบต่าง ๆ ซึ่งช่วยเสริมส่งอำนวยโอกาสให้กรรมดี ปรากฏผล และไม่เปิดช่องให้กรรมชั่วแสดงผล มี ๔ ประการ ดังต่อไปนี้

๑. **คติสมบัติ** สมบัติแห่งคติ ได้แก่ ความพร้อมด้วยคติ หรือคติให้ คือ เกิดอยู่ในภพ ภูมิ ถิ่น ประเทศที่เจริญเหมาะ หรือ เกื้อกูล ตลอดจนในระยะสั้น คือ ดำเนินชีวิตหรือไปในถิ่นที่อำนวย สะดวกสบาย

๒. **อุปธิสมบัติ** สมบัติแห่งร่างกาย ได้แก่ ความถึงพร้อมด้วยร่างกาย หรือรูปร่างให้ เช่น มีรูปร่างสวย ร่างกายสง่างาม หน้าตาทำทางดี น่ารัก น่านิยมเลื่อมใส สุขภาพแข็งแรง

๓. **กาลสมบัติ** สมบัติแห่งกาล ได้แก่ กาลให้ คือ เกิดในสมัยที่บ้านเมือง มีความสงบสุข ผู้ปกครองดี ผู้คนมีศีลธรรม ยกย่องคนดี ไม่ส่งเสริมคนชั่ว ตลอดจนในระยะสั้น คือ ทำอะไรกาลเวลา ถูกจังหวะ

๔. **ปโยคสมบัติ** สมบัติแห่งการประกอบ ได้แก่ ความถึงพร้อมด้วยการประกอบกิจ หรือกิจการให้ เช่น ทำเรื่องตรงกับที่เขาต้องการ ทำกิจวัตรกับความถนัดความสามารถของตน ทำการถึงขนาดถูกหลักการครบถ้วนตามเกณฑ์ หรือ เต็มอัตรา ไม่ใช่ทำครั้ง ๆ กลาง ๆ หรือทำเหาะแหะ หรือไม่ถูกเรื่องกัน รู้จักจัดทำ รู้จักดำเนินการ^{๑๔๙}

^{๑๔๘} พระธรรมปิฎก, (ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, อ่างแก้ว, หน้า ๑๕๐ - ๑๕๑.

^{๑๔๙} พระธรรมปิฎก, (ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, อ่างแก้ว, หน้า ๑๕๐ - ๑๕๑.

๒.๔.๒ คุณค่าในแง่ประโยชน์ ๓ อย่าง

๑. ประโยชน์ระดับต้น (ทิฏฐิธัมมิกัตถะ) อันเป็นเพื่อประโยชน์

ในปัจจุบัน ได้แก่ การมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความสมบูรณ์ทางด้านร่างกายและความเป็นอยู่ที่ดี มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ มีสถานภาพที่ดีในสังคม มีเกียรติ การจะบรรลุถึงเป้าหมายระดับนี้ได้ ต้องประกอบด้วยหลักพุทธธรรมสำคัญได้แก่ ความขยันหมั่นเพียรไม่เกียจคร้านในการทำงาน ความประหยัดอดออม รู้จักรักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้มิให้เสื่อม การรู้จักพบสมาคมกับคนดีแล้วนำเอาคุณสมบัติของคนดีมาเป็นตัวอย่าง และรู้จักวิธีหาทรัพย์สินเงินทอง และรู้จักทางเสื่อมของเงินทอง แล้วใช้จ่ายทรัพย์ตามความจำเป็น จึงจะถือว่าได้รับความสุขจากการปฏิบัติในระดับต้นนี้^{๕๐}

๒. ประโยชน์ในชาติหน้า (สัมปรายิกัตถะ) หมายถึง ประโยชน์ที่จะได้รับภายหลังเมื่อสิ้นชีวิตไปแล้ว โดยเป็นเครื่องประกันว่าผู้พัฒนาตนเองดีแล้วจะไม่ไปสู่ทุกคติ มีอบาย นรก เปรต หรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน^{๕๑} ตรงข้ามชีวิตหลังความตายของเขาจะไปสู่สุคติ มีเทวโลก และมนุษย์^{๕๒} เป็นเบื้องหน้า ด้วยการสร้างคุณธรรม^{๕๓} คือ ความมีศรัทธา ความถึงพร้อมด้วยศีล ความเสียดละถึของวัตถุทรัพย์สินเป็นทาน และความมีปัญญาเป็นเหตุให้สำเร็จประโยชน์ในเบื้องหน้าได้

๓. ประโยชน์อย่างสูงสุด (คือนิพพาน) หมายถึง สาระที่แท้จริงของชีวิต

ตามหลักพระพุทธศาสนา จัดเป็นเป้าหมายสูงสุดสำหรับการปฏิบัติตนเอง การพัฒนาตนเองในระดับปรมาตม์ ซึ่งบุคคลผู้บรรลุถึงประโยชน์นี้ มีความรู้แจ้ง ความเข้าถึงสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันคตินิยมของสังขารธรรม^{๕๔} พร้อมกันนั้น ก็ไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิต มีจิตใจที่เป็นอิสระโปร่งผ่องใส เหตุปัจจัยใด ๆ ไม่สามารถจะมาบังคับบีบคั้น

^{๕๐} พ.จ. (บาลี) ๓๐/๖๗๓/๓๓

^{๕๑} พ.อิตติ. (บาลี) ๒๕/๒๗๓/๓๐๑

^{๕๒} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๕/๔/๓๐๑

^{๕๓} อง.อภุฎก. (บาลี) ๒๓/๑๔๔/๒๕๒

^{๕๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๕๐๕/๕๕๐

ให้เกิดความทุกข์ภายในใจได้ จึงมีชีวิตที่ต่างจากปุถุชนโดยสิ้นเชิง เมื่อกล่าวถึงจิตใจและความ เป็นอยู่ จึงเรียกบุคคลผู้บรรลุถึงระดับนี้ว่า ผู้ถึงวิมุตติ หรือ ผู้บรรลุนิพพานนั่นเอง^{๕๕}

ความสัมพันธ์ของประโยชน์ทั้ง ๓ ระดับที่บุคคลพึงได้รับนั้น จะต้องสัมพันธ์กัน ไปตามลำดับ คือ เริ่มตั้งแต่การพัฒนาความเป็นอยู่ที่เรียกว่ามีศีล พัฒนากายที่เรียกว่าอินทรีย์ สวรรค์ พัฒนาจิตใจที่เรียกว่าสมาธิ และพัฒนาปัญญาทั้งที่เป็นจินตะ สุตตะ และภาวนา จะตัด ความสัมพันธ์ส่วนใด ส่วนหนึ่งทิ้งไปไม่ได้เลย เพราะองค์ประกอบแต่ละอย่างล้วนเป็น อุปการะแก่กันและกันให้ดำเนินไปได้อย่างเหมาะสม หรือ เป็นไปตามเหตุปัจจัยตามหลัก อาศัยกันและกันดังลูกโซ่

๒.๔.๓ คุณค่าในแง่ของประโยชน์ตนและประโยชน์คนอื่น

๑. **อิตถัตถะ (ประโยชน์ตน)** ได้แก่การถึงประโยชน์ ๓ อย่างมีประโยชน์ใน ปัจจุบัน ประโยชน์ในชาติหน้า และประโยชน์อย่างยิ่งยวด นั่นเอง โดยผลที่เกิดขึ้นนั้นตน ได้รับประโยชน์ เน้นการพึงตนได้ทุกระดับ เพื่อไม่ต้องเป็นภาระแก่ผู้อื่น หรือ เป็นตัวถ่วง สังกมให้ตกต่ำลง คือ ไม่สร้างปัญหาแก่สังคมทุกระดับ ขณะเดียวกันก็บำเพ็ญบุญกุศล หรือ พัฒนาตนให้เป็นประโยชน์ หาที่พึ่งอันประเสริฐแก่ตน เช่น หลักนาถกรรมธรรม ๑๐ ประการ ^{๕๖} เช่น มีศีล สดับฟังมาก มีกัลยาณมิตร เป็นต้น กล่าวโดยสรุป ก็คือ ปฏิบัติตนตามหลัก ไตรสิกขา มีศีล สมาธิ ปัญญาได้สมบูรณ์

๒. **ปรัตถัตถะ (ประโยชน์คนอื่น)** ได้แก่ การพัฒนาตนเองตามหลัก ประโยชน์ ๓ อย่างที่กล่าวมาแล้ว และไปเกี่ยวข้องกับบุคคลอื่น เกี่ยวข้องกับสังคม หน้าที่งาน การร่วมกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โดยจะต้องอาศัยหลักกรรม คือ กรุณา และมีหลักกรรม ที่เป็นหัวใจสำคัญ คือ สังคหวัตถุ ๔ นั่นเอง สงเคราะห์ อนุเคราะห์ เอื้อเฟื้อ ดูแลกันและกันให้ มีที่พึ่งทั้งภายนอก คือ วัตถุสิ่งของ ทรัพย์สินเป็นสาธารณะประโยชน์ เป็นต้น

^{๕๕} พุ.อิติ.(บาลี) ๒๕/๒๒๒/๒๕๘

^{๕๖} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๖/๓๕๙ - ๓๖๑

๓. อุภยัตตะ (ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย) ได้แก่ ตนและคนอื่นได้รับประโยชน์ร่วมกัน เพราะกิจกรรมนั้นๆ อำนวยให้ เช่น หลักสาราณียธรรม^{๕๗} เป็นต้น ตลอดจนพฤติกรรมที่เกื้อกูล ที่พึงประสงค์ ที่สังคมพึงต้องการโดยทั่วไป

๒.๔.๔ คุณค่าในแง่ครอบคลุมครบวงจร

คุณค่าที่ครอบคลุมถึงการปฏิบัติถูกต้อง ที่เป็นส่วนย่อยของการดำเนินชีวิต ทั้งการพัฒนากาย สีล จิตและปัญญา เมื่อก้าวโดยสรุปแล้ว คือ ทำให้รู้จักแก้ปัญหาเป็น คือ รู้จักวิธีแก้ความทุกข์ในตนเองได้ด้วยหลักพุทธธรรม ทำให้รู้จักการคิดเป็น การพูดเป็น สื่อสารเป็น ทำเป็น ทำให้รู้จักการรับรู้ ได้แก่ การดูเป็น ฟังเป็น ดมเป็น ลิ้มเป็น สัมผัสเป็น คิดเป็น และทำให้รู้จักการเสพหรือบริโภค ได้แก่ การกินเป็น ใช้น้ำเป็น บริโภคเป็น คบหาหรือเสวนาเป็น^{๕๘}

๒.๕ หลักพุทธธรรมที่นำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาชีวิต

หลักพุทธธรรมที่นำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ซึ่งมีความจำเป็นจะต้องฝึกฝนตนเองตามหลักพระพุทธศาสนา เพื่อให้การดำรงอยู่ด้วยความไม่ประมาท ไม่เมาในชีวิต เมาในความมั่งมี เมาในสิ่งนั้นในสิ่งนี้ ซึ่งเป็นสิ่งไม่ถาวรแต่ประการใดเลย นอกจากธรรมะที่เป็นยารักษาใจให้พ้นจากความทุกข์ แม้เราจะมี ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายเป็นกฎธรรมดาของโลก^{๕๙} แต่ถ้ารู้จักพัฒนาตนให้ปฏิบัติต่อการดำเนินชีวิตที่ดีแล้ว ย่อมดำเนินชีวิตอย่างมีคุณภาพไปในตัวเอง

^{๕๗} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๒๑ - ๓๒๒ สาราณียธรรม ๖ ได้แก่ มี เมตตากายกรรม, เมตตาวิจิตรกรรม, เมตตาโมโนกรรม, การแบ่งลาภโดยชอบธรรมแก่กัน, มีศีลเสมอกัน, มีความเห็นเสมอกัน.

^{๕๘} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, อ่างแล้ว, หน้า ๖.

^{๕๙} พระธรรมโกศาจารย์, ธรรมะกับชีวิตประจำวัน, (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๔๗), หน้า ๘

บรรดาธรรมทั้งปวง เมื่อปฏิบัติแล้ว สามารถประมวลลงในมรรคมี ๘ อันเป็นส่วนหนึ่งของอริยสัจ ๔ และมรรคมืองค์ ๘ นี้ก็ประมวลสรุปเข้าในไตรสิกขา^{๑๑๐} คือ สิกขา ศึกษาในศีล จิตตสิกขา ศึกษาในจิต และปัญญาสิกขา ศึกษาในปัญญา หรือว่า ศีล สมาธิ ปัญญา อีกนัยหนึ่ง ก็ประมวลเข้าตามหลัก โอวาทปาฏิโมกข์ ๓ ข้อ คือ การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม และการชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้วบริสุทธิ์ ไตรสิกขาก็ดี โอวาท ๓ ก็ดี ถือว่าเป็นหัวใจแห่งพระพุทธศาสนา ในด้านการปฏิบัติธรรม เรียกอีกนัยหนึ่งว่า เป็นหัวใจของกุศลธรรมทั้งสิ้นที่พึงปฏิบัติ จัดเป็นภาวะัตถุธรรม^{๑๑๑} คือ ธรรมที่พึงอบรมทำให้มีขึ้น ทำให้เป็นขึ้น อันเรียกว่า ภาวนานั่นเอง

กรณีตัวอย่างหลักพุทธธรรมที่นำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น (๑) ไตรสิกขา ๓ ได้แก่ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา (๒) ปัญญา ๓ ได้แก่ จินตมยปัญญา ปัญญาจากการคิด สุตมยปัญญา ปัญญาจากการฟัง และภาวนามยปัญญา ปัญญาจากการเจริญภาวนาทั้งฝ่ายสมถะและวิปัสสนากรรมฐาน^{๑๑๒} ซึ่งผู้วิจัยได้อธิบายไว้แล้ว ในการพัฒนาศีล การพัฒนาจิต และการพัฒนาปัญญาตามลำดับในบทที่ ๒ นี้

ลำดับต่อจากนี้ไป จะได้อธิบายพุทธธรรมอีก ๓ ประการ ซึ่งจำเป็นต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตประจำวัน คือ เบญจศีล เบญจธรรมและสังคหัตถุ ๔ ได้แก่

๒.๕.๑ เบญจศีล

การประพฤติปฏิบัติตามหลักเบญจศีล ๕ หรือ สิกขาบท ๕ ก็เรียก ดังนี้

๑. เว้นปาณาติบาตา คือ ไม่ทำลายชีวิต ได้แก่ ความประพฤติหรือการดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นทางด้านชีวิตร่างกาย

๒. เว้นอทินนาทานา คือ ไม่เอาของที่เขาไม่ได้ให้ การไม่ลักขโมย ได้แก่ ความประพฤติหรือการดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นทางด้านทรัพย์สิน และกรรมสิทธิ์

^{๑๑๐} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๒๘/๒๓๑

^{๑๑๑} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช, (เจริญ สุวฑฺฒโน), หัวใจพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๒๐ - ๒๑.

^{๑๑๒} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๒๘/๒๓๑

๓. เว้นกามศุมิจฉาจารา ไม่ประพฤตินิคิดในกามทั้งหลาย ได้แก่ ความประพฤติ หรือการดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นทางด้านคู่ครอง บุคคลที่รักหวงแหน ไม่ผิด ประเพณีทางเพศ ไม่นอกใจในคู่ครองของตนเอง

๔. เว้นมุสาวาทา คือ ไม่พูดเท็จ ได้แก่ ความประพฤติหรือการดำเนินชีวิตที่ ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นด้วยวาจาเท็จ โทหกหลอกลวงตัดรอนประโยชน์หรือแกล้ง ทำลาย

๕. เว้นจากของเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ได้แก่ ไม่เสพ ของมีนเมา ได้แก่ ความประพฤติหรือการดำเนินชีวิตที่ปราศจากความประมาท พลังพลาดมัว เมาเนื่องจากการใช้สิ่งเสพติดที่ทำให้เสียดสีสัมปชัญญะ^{๖๖}

หลักเบญจศีลทั้ง ๕ ประการนี้ เป็นหลักประกันในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข เพื่อให้เกิดความเคารพในสิทธิของผู้อื่น และเพื่อเป็นการคุ้มครองชีวิตและทรัพย์สินของกัน และกันให้เป็นไปโดยชอบธรรม สมัยใดที่มนุษย์เรายังคงรักษา และปฏิบัติในศีล ๕ ข้อนี้ โลกก็อยู่โดยปราศจากการเบียดเบียน ทำร้ายกัน แต่ถ้ามุขยขาดศีล ๕ แล้ว สังคมส่วนใหญ่ ย่อมหาความสงบร่มเย็นได้ยาก ตรงข้าม คนในสังคม จะแข่งขันในทางที่ประทุษร้ายต่อกัน มากยิ่งขึ้น

๒.๕.๒ เบญจธรรม

ธรรมที่เกื้อกูลแก่การรักษาเบญจศีล ผู้รักษาเบญจศีลควรมิธรรมนี้ไว้ประจำใจ ๕ ประการ ดังนี้

๑. เมตตาและกรุณา หมายถึง ความรักใคร่ปรารถนาดีต่อกัน อยากให้คนอื่นมี ความสุข ความเจริญและความสงสารคิดอยากจะช่วยให้พ้นทุกข์ พ้นภาวะวิฤติที่เขากำลัง ประสบอยู่ ใ้ใช้กับศีลข้อที่ ๑ เพื่อประโยชน์ในการดำเนินชีวิต บุคคลควรเจริญเมตตาและกรุณา ซึ่งมีคุณูปการแก่สรรพสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้

๒. สัมมาอาชีวะ หมายถึง การเลี้ยงชีพในทางสุจริต คู่กับศีลข้อที่ ๒ ซึ่งหมายเอา การปฏิบัติครบวงจร ครอบคลุมไปถึงด้านต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิตที่เรียกว่าสัมมาอาชีวะ

^{๖๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕, ๑๐/๓๐๒ - ๓๐๓

๓. **กามสังวร** หมายถึง ความสังวรในกาม หรือ ความสำรวมระวังรู้จักยับยั้งควบคุมตนเองในทางกามารมณ์ ไม่ให้หลงไหลในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส คู่กับศีลข้อที่ ๓

๔. **สังจา** หมายถึง ความสัตย์ หรือ ความซื่อตรง คู่กับศีลข้อที่ ๔

๕. **สติสัมปชัญญะ** หมายถึง การระลึกได้และรู้ตัวทั่วพร้อมอยู่เสมอ คือ พัฒนาตนเองให้เป็นคนรู้จักยังคิด รู้จักตัวเสมอว่า ขณะนี้เรากำลังทำอะไรอยู่ เป็นกิจที่ควรทำหรือไม่ ระวังไม่ให้เป็นคนประมาทในการดำเนินชีวิต^{๑๖๔}

เบญจธรรมทั้ง ๕ ประการนี้ เมื่อมนุษย์ได้ประพฤติปฏิบัติตามแล้ว ย่อมก่อให้เกิดความเมตตารักใคร่ต่อกัน เหมือนหนึ่งว่า เป็นญาติพี่น้องกัน ทำให้คนเรารู้จักคุณค่าของความ เป็นมนุษย์แล้วรู้จักเลือกดำเนินชีวิตไปในทางที่ชอบ เว้นจากการละเมิดในหญิงหรือชายอันเป็นที่รักของบุคคลอื่น มีความซื่อสัตย์ต่อกัน ทำงานโดยมีสติสัมปชัญญะกำกับ คือ มีความระมัดระวัง รู้จักยังคิด พิจารณาเห็นคุณโทษในสิ่งต่าง ๆ บำเพ็ญตนเกื้อกูลต่อกัน

๒.๕.๓ สังคหัตถุ

ธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว คือยึดเหนี่ยวจิตใจของบุคคล และประสานหมู่ชนไว้ในความสามัคคีกันเอาไว้ มี ๔ ประการ ดังนี้

๑. **ทาน** ได้แก่ การให้ การเอื้อเพื่อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน

๒. **ปิยวาจา** หรือ เปยวาจา ได้แก่ วาจาเป็นที่รัก วาจาคุศุมน้ำใจ หรือวาจาซาบซึ่งใจ คือ กล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่ นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจงใจให้นิยมยอมตาม

๓. **อัตถจริยา** ได้แก่ การประพฤติประโยชน์ คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุง ส่งเสริมในทางจริยธรรม

๔. **สมานัตตตา** ได้แก่ ความมีตนเสมอ คือ ทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอในบุคคลทั่วไป และเสมอในสุขทุกข์โดยรวมรับรู้ปัญหา ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี^{๑๖๕}

^{๑๖๔} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๘๖/๒๔๗

^{๑๖๕} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๔๐/๑๖๗

การให้วัตถุสิ่งของมีความจำเป็นมาก เพราะเป็นปัจจัยให้ชีวิตมนุษย์ดำเนินไปได้ด้วยดี เช่น การบริจาคเงินทองช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ในโอกาสต่าง ๆ เช่น ในคราวประสบภัยพิบัติ อุทกภัย อัคคีภัย โจรภัย เป็นต้น แม้การพูดจาปราศรัยกันด้วยคำพูดที่ไพเราะ เสนาะหู ย่อมทำให้ผู้ฟังเกิดความพึงพอใจ และได้รับประโยชน์ด้วยกันทั้งสองฝ่าย การบำเพ็ญตนให้เกิดคุณค่าแก่สังคมก็จัดเป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนไว้ได้ตลอดไป และการทำตนให้พอดีพอมเหมาะกับฐานะ สถานภาพของคนที่ขึ้นอยู่กับธรรมบ้าง โดยศีลบ้างย่อมทำให้คนรักใคร่สามารถดึงดูใจให้คนอื่น ระลึกถึงอยู่เสมอ ฉะนั้น สังคหวัตถุนี้ เป็นเหมือนยาเสน่ห์ในสังคมมนุษย์ โดยไม่ต้องใช้ยาเสน่ห์อย่างอื่น หรือมนตราอื่นช่วยให้คนมารัก เคารพนับถือ

๒.๖ หลักธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต

หลักธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต แม้จะมีมากก็ตามตามหลักพระพุทธศาสนา แต่ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ยกธรรมที่เป็นอุปสรรคที่จำเป็น ภายนอก คือ อบายमुख ๖ อย่าง เช่น การดื่มสุรา จนมีเงินมาไม่ได้สติ ทำให้เสียทั้งสุขภาพ เสียทรัพย์สินคนดูถูกเหยียดหยาม เป็นต้น และธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อมา ก็คือ ตัณหา คือ กามตัณหา รักใคร่พอใจตามกระแสของกิเลสและวัตถุกาม ภวตัณหา ยินดีในความเป็นอยู่ในฐานะนั้น ๆ และวิภวตัณหา ไม่ยินดี ไม่พอใจในภาวะของตนเองที่เป็นอยู่นั้น ซึ่งจัดเป็นอุปสรรคภายในใจที่ควรทราบ และหาวิธีสกัดกั้น หรือ บรรเทาให้เบาบาง และไม่ให้เกิดโทษความเสียหายแก่ตนเองและสังคม มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๖.๑ อบายमुख ๖

อบายमुख คือ ปากทางแห่งความเสื่อมโทรมทรัพย์ ซึ่งอบายमुखหมวด ๖ ต่อไปนี้ พระพุทธองค์ได้ตรัสแสดงแก่สิงคาลกมาณพ ก่อนตรัสเรื่องทิศ ๖ ว่าเป็นทางแห่งความเสื่อมในแต่ละประเภท ดังต่อไปนี้

๑. ดิตสุราและของมีเงินมา โดยมีโทษ ๖ อย่าง คือ ทรัพย์หมดไป ๆ เห็นชัด ๆ ก่อการทะเลาะวิวาท เป็นบ่อเกิดของโรคต่าง ๆ เช่น โรคพิษสุราเรื้อรัง เสียเกียรติเสียชื่อเสียง ทำให้ไม่รู้อาย ทอนกำลังปัญญา

๒. **ชอบเที่ยวกลางคืน มีโทษ ๖ อย่าง** คือ ชื่อว่าไม่รักษาตัว ชื่อว่าไม่รักษาลูกเมีย ชื่อว่าไม่รักษาทรัพย์สมบัติ เป็นที่ระแวงสงสัย เป็นเป้าให้เขาใส่ความหรือข่าวลือเป็นทางมาของเรื่องเดือดร้อนเป็นอันมาก

๓. **ชอบเที่ยวดูการละเล่น มีโทษ** โดยการทำงานเสื่อมเสียเพราะใจกังวลคอยคิดจ้องกับเสียเวลาเมื่อไปดูสิ่งนั้น ๆ ทั้ง ๖ กรณี คือ ๑. รำที่ไหนดไปทีนั้น ๒.- ๖. ขับร้อง ดนตรี เสภา เถิดเทิงที่ไหนดไปทีนั้น

๔. **ติดการพนัน มีโทษ ๖ อย่าง** คือ เมื่อชนะยอมก่อนเวร เมื่อแพ้ก็เสียค้ายทรัพย์ที่เสียไป ทรัพย์หมดไป ๆ เห็นชัด ๆ เข้าที่ประชุมเขาไม่เชื่อถือน้ำคำพูด เป็นที่หมิ่นประมาทของเพื่อนฝูง ไม่เป็นที่พึงประสงค์ของผู้ที่จะหาคุ้มครองให้ลูกของเขา เพราะเห็นว่าจะเลี้ยงลูกเมียไม่ไหว

๕. **คบคนชั่ว มีโทษ** โดยนำไปให้กลายเป็นคนชั่วอย่างคนที่ตนคบทั้ง ๖ ประเภท คือ ได้เพื่อนที่จะนำไปให้กลายเป็น นักการพนัน นักเลงหญิง นักเลงเหล้า นักลวงของปลอม นักหลอกลวง นักเลงหัวไม้

๖. **เกียจคร้านการทำงาน มีโทษ** โดยทำให้งกเหตุต่าง ๆ เป็นข้ออ้างผัดผ่อนไม่ทำ การงาน โภคะใหม่ก็ไม่เกิด โภคะที่มีอยู่ก็หมดสิ้นไป คือ ให้อ้างไปทั้ง ๖ กรณี ว่า หนานัก ร้อนนัก เย็นไปแล้ว ยังเข้านัก หิวนัก อิ่มนัก แล้วไม่ทำการงาน^{๖๖}

ในทัศนะผู้วิจัย เห็นว่า ธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต คือ อบายมุขทั้งหมดที่กล่าวมาแล้วนี้ ทำให้เกิดปัญหาทั้งต่อตนเองและสังคม กล่าวคือ เมื่อบุคคลไม่พัฒนาตนเองด้วยศีลข้อที่ ๕ คือ มักเป็นนักดื่ม นักเสพของมีนเมา สุรา บุหรี่ ยาเสพติดให้โทษอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็จะให้มีผลเสียต่อสุขภาพของตนเอง แม้ทรัพย์เงินทองที่หามาได้ด้วยความลำบาก ก็หมดไป ถ้าขั้นรุนแรง คนที่ติดยาเสพติด ถึงกับอาชญากรรมต่างๆ เช่น การปล้นทรัพย์ จี้ชิงทรัพย์คนอื่น เพราะต้องการเพียงเงินทองมาสนองความต้องการของตน แม้ในอบายมุขข้ออื่นๆ คือ การมักเป็นคนชอบเที่ยวดูการละเล่นในยามกลางคืน ก็ทำให้เสียทั้งเงินทอง ถ้าเป็นผู้หญิงก็อาจจะถึงกับเสียตัวให้กับผู้ชายได้ง่าย ซึ่งเป็นปัญหาที่เริ่มมีมากในสังคมเพราะอบายมุขข้อนี้ ยิ่งการเล่นการพนัน เช่น หวยรัฐ หวยออมสิน ไฮโล ไพ่ เป็นต้น ย่อมประสบแต่ความเสื่อมโดยปริยาย ทั้งเสื่อมทรัพย์ เสื่อมคนนับถือความดี หมดตัว

^{๖๖} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๓-๒๕๓/๒๐๒ - ๒๐๕

อย่างไรก็ตาม การคบหาสมาคมกับคนชั่ว หรือ คนพาลนั้น ยิ่งประสบกับความหายนะอย่างหลีกเลี่ยงได้ยาก เพราะคนพาล หรือ เพื่อนชั่วที่คบหานั้น ย่อมนำไปสู่การทำกรรมชั่วเช่นกัน ทำให้กระทำผิดในด้านศีลธรรม ฝ่าฝืนกฎหมาย บ้านเมือง และสร้างปัญหาให้กับสังคม ส่วนอบายมุขประการสุดท้าย คือ ความเกียจคร้าน แม้อูเหมือนจะไม่รุนแรงนัก ถ้าเปรียบเทียบกับข้ออื่นๆ แต่ก็มีผลเสียหายมากเช่นกัน เพราะถ้าไม่ขยันทำมาหาเลี้ยงชีพแล้ว ก็เป็นภาระแก่คนอื่น เป็นคนไม่รับผิดชอบต่อน้ำที่การงาน ตัวอย่างเช่น คนเกียจคร้านไม่ทำงาน ย่อมทำให้ชีวิตมีความอึดอัด ลำบาก บางรายถึงกับต้องขอทานเขาเลี้ยงชีพ จึงเป็นปัญหาทำให้คนยากจน ปัญหาคนตกงาน ทำให้ระบบเศรษฐกิจไม่องงามเต็มที่ เพราะคนที่เกียจคร้านแม้จะทำงานในหมู่ชนใด ๆ ย่อมไม่สามารถทำงานให้สัมฤทธิ์ตามเป้าหมายของหมู่ชนนั้นได้เท่าที่ควร

๒.๖.๒ ทัศนะ ๓

สาเหตุสำคัญของการกระทำทั้งปวง ในที่นี้ ได้แก่ แรงจูงใจ หมายถึง ภาวะแรงชักนำให้เกิดการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งแรงจูงใจนี้ เป็นสิ่งปรากฏอยู่ภายในจิตที่มีบทบาทและมีอิทธิพล เพราะเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมการกระทำ การพูด การคิดของคนทุกอย่าง ซึ่งเป็นปัญหา หรือ อุปสรรคต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต^{๖๖} พระพุทธศาสนาสอนให้รู้ว่า เพราะความต้องการเป็นเหตุแห่งความทุกข์ นั่นคือ สมุทัย เป็นตัวปัญหา เป็นตัวอุปสรรค และสภาวะที่ทนได้ยาก เป็นตัวทุกข์ เพราะปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้น ตามที่ใจเราต้องการ นั่นแหละเป็นทุกข์ พึงรีบชำระตนหรือกำจัดความอยากให้มีขอบเขต หรือครอบงำปฏิบัติที่สอดคล้องกับศีลธรรมทางหลักพุทธธรรม เพื่อป้องกันความเสียหายอันเป็นโทษต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต

^{๖๖} พระมหาสารวย ญาณสวโร, (พินดอน), “การศึกษาเรื่องผลกระทบจากการล่วงละเมิดศีลข้อที่

๕ ที่มีต่อสังคมไทย”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๓๘ - ๔๐.

สำหรับแรงจูงใจฝ่ายอกุศล ตามหลักพุทธธรรมที่ท่านแสดงไว้ คือ ความพอใจ ชอบใจ ยินดี อยาก รักใคร่ ต้องการ ที่ไม่ดีไม่สบาย ไม่เกื้อกูล เป็นอกุศล^{๖๘} เรียกว่า ตัณหา ผู้ที่มีตัณหาเป็นแรงจูงใจกระทำ จะเป็นเพียงเงื่อนไขสำหรับการได้เสพเสวยปรนเปรอตน ไม่ต้องการทั้งการกระทำ และผลของการกระทำนั้นโดยตรง จึงเป็นสูตรของตัณหาที่ว่า ยิ่งได้ยิ่งเสพเสวย ก็ยิ่งกระทำ ๆ ยิ่งได้เวทนาอร่อย ก็ยิ่งทำ ๆ ซึ่งเป็นสูตรปิดท้ายไม่รู้จบ ความอยากประเภทที่หนึ่งนี้ เป็นความอยากที่มีวิชาและตัณหาเป็นมูลฐาน^{๖๙} ซึ่งตรงข้ามกับแรงจูงใจฝ่ายดีหรือฝ่ายกุศล^{๗๐} ได้แก่นั่นแหละความพอใจที่พร้อมที่เป็นเหตุปัจจัยเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้เจริญก้าวหน้าไม่ก่อโทษ ไม่เป็นปัญหา ทั้งแก่ตนและสังคม^{๗๑}

ความกระหายอยากในสิ่งที่ให้เวทนาเท่านั้น เมื่อมาบ่ารุงตน แล้วมัวเมาอยู่ในสิ่งที่ตนได้มาแล้วนั้น มีความเชื่อฟังบูชาสิ่งนั้น ๆ จึงเป็นแหล่งก่อปมปัญหาให้แก่ชีวิตและสังคมของมนุษย์ เป็นที่มาของความหวัง ความหวาดกลัว ความระแวง ความเคียดแค้นชิงชัง ความมัวเมา

๓. ความกระหายอยากในความดับสิ้นขาดสูญ (รวมทั้งพรากผัน บั่นรอน) แห่งตัวตน หรือความทะยานอยากในวิภพ เรียกว่า วิภพตัณหา แม้ในตัณหาสูตร ได้แสดงวงจรการเกิดตัณหา และการดับตัณหาเป็นแบบปฏิวัจนุปบาท ดังความสัมพันธ์ต่อไปนี้

๑) ความสัมพันธ์ของฝ่ายเกิดทุกข์

จากผลไปหาเหตุ	จากเหตุไปหาผล
ตัณหา	การไม่คบสัตบุรุษที่บริบูรณ์
นิเวรณ ๕	การไม่ฟังสัทธรรมที่บริบูรณ์
ทวาริต ๓	ความไม่มีศรัทธาที่บริบูรณ์
ความไม่สำรวมอินทรีย์	การมนสิการโดยไม่แยกกายที่บริบูรณ์

^{๖๘} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๑/๒๕๕ อกุศลในที่นี้ หมายถึง อกุศลมูล ๓ อย่างได้แก่ อกุศล คือ ความอยากได้ อกุศล คือ ความคิดประทุษร้าย และอกุศล คือ ความหลง.

^{๖๙} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, อ้างแล้ว, หน้า ๔๕๐.

^{๗๐} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒/๒๕๕ กุศลในที่นี้ หมายถึง กุศล ๓ อย่าง ได้แก่ กุศล คือ ความไม่อยากได้ กุศล คือ ความไม่คิดประทุษร้าย และกุศล คือ ความไม่หลง.

^{๗๑} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, อ้างแล้ว, หน้า ๔๕๐ - ๔๕๑.

การมนสิการโดยไม่แยกกาย	ความไม่มีสติสัมปชัญญะที่บริบูรณ์
การไม่มีศรัทธา	ทุจจริต ๓ ที่บริบูรณ์
การไม่ฟังสังฆธรรม	นิวรรณ์ ๕ ที่บริบูรณ์
การไม่คบสัตบุรุษ	คัมภีร์ที่บริบูรณ์ ^{๑๗๒}

อธิบายว่า การเกิดทุกข์แก่บุคคลนั้น เนื่องจากคัมภีร์ทำให้เกิดทุกข์ทั้งปวง โดยเริ่มจากการไม่คบหาสัตบุรุษคนดีเป็นกัลยาณมิตร ไม่รู้จักฟังสังฆธรรม ไม่ประกอบด้วยศรัทธา ไม่น้อมใจมนสิการ ไม่เจริญสติสัมปชัญญะ ไม่สำรวมอินทรีย์ ๖ ทำกิจการงานด้วยทุจจริต ไม่เจริญสติปัญญา ๔ ไม่เจริญโพชฌงค์ ๗ ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ประสบกับทุกข์อยู่เสมอ ๆ ไม่อาจจะพัฒนาตนเองให้มีความสุขที่แท้จริงได้ เพราะถูกคัมภีร์นั้นครอบงำจิตใจ ขาดอิสรภาพ ขาดปัญญาในการตรัสรู้ธรรมที่ควรรู้ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑

๒) ความสัมพันธ์ของฝ่ายดับทุกข์ มีวงจрдังนี้

อธิบายว่า เมื่อบุคคลคบหาสมาคมกับสัตบุรุษเป็นกัลยาณมิตรที่ดีแล้ว การพัฒนาชีวิตจึงจะสามารถดำเนินไปได้โดยถูกต้อง เพราะคบคนเช่นใดก็เป็นเหมือนบุคคลนั้น ๆ และเมื่อคบคนดีท่านก็จะแนะนำสั่งสอนทางดีเป็นบุญประกอบด้วยกุศล เรียกว่าฟังสังฆธรรมจากท่านเหล่านั้น เกิดศรัทธาความเชื่อมั่นในการทำความคิดของตน แล้วได้สวนเหตุผลให้รู้แจ้งพร้อมด้วยมีสติสัมปชัญญะอยู่เสมอ รู้จักสำรวมอินทรีย์ของตนไม่ให้คัมภีร์ครอบงำทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ตั้งตนอยู่ในการปฏิบัติงานหน้าที่โดยยึดหลักความสุจจริต ๓ อย่าง ทั้งทางกาย วาจาและทางใจ ปฏิบัติตามสติปัญญา ๔ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม แล้วฟังเจริญโพชฌงค์ ๗ อย่างมีการสอดส่องในธรรม วิจัยธรรม เป็นต้น จึงจะสามารถบรรลุถึงวิชชาและวิมุตติได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ในการดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง

^{๑๗๒} อภ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๒/๑๓๓ - ๑๔๐

๒.๗ บทสรุปวิเคราะห์

ในการวางกรอบวิจัยในบทที่ ๒ นี้ ผู้วิจัย ได้อธิบายหลักการพัฒนาคุณภาพชีวิต ในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยได้วิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ของหลักพุทธธรรมในแต่ละหัวข้อ พอสรุปให้เห็นภาพโดยสรุป ดังต่อไปนี้

มนุษย์มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพัฒนาตนเอง ทั้งภายนอก และภายใน หมายถึง ควรที่จะพัฒนาทั้งสภาพสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นปัจจัยเกื้อกูลให้ชีวิตสามารถดำเนินไปได้ด้วยดี เช่น การดำเนินอาชีพที่สุจริต เว้นอาชีพที่ทุจริต จัดเป็นการพัฒนาด้านกาย และศีล ในเบื้องต้น ขณะเดียวกัน ก็ทำการหน้าที่ด้วยความสำรวมกาย คือ สำรวมอินทรีย์ ๖ อัน ได้แก่ ระมัดระวัง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ไม่ให้ตกเป็นเหยื่อของตัณหา ความอยาก จนทำให้ตนเองต้องประสบทุกข์ ความเดือดร้อน หลังจากนั้น ก็พัฒนาตนให้มีจิตใจที่เข้มแข็ง ด้วยการเจริญสมณะกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อให้เกิดทั้งจิตใจที่มั่นคงและมีปัญญาที่รู้แจ้ง รู้อย่างถูกต้อง นอกจากนั้น พึงพัฒนาตนเองด้วยหลักของปัญญาตามนัยแห่ง โยนิโสมนสิการ คือ อุบายคิดอย่างฉลาด มีขั้นตอน มีระเบียบ เป็นระบบแบบแผนที่ควรนำไปใช้ในชีวิตจริงของตนเอง เพื่อจะได้เกิดปัญญา รู้เท่าทันต่อปัญหาทุกอย่างที่เกิดขึ้น และสามารถดับปัญหานั้นได้ทันทั่วทั้ง และมียุทธการ มิวชิการ

อย่างไรก็ตาม เมื่อบุคคลไม่พัฒนาตนเองทางกาย ทางความประพฤติ ทางจิตใจ และทางสติปัญญาแล้ว ย่อมทำให้เกิดโทษตามมาหลายอย่างเช่นกัน คือ ทำให้เกิดความประทุษร้ายต่อกันทั้งทางกาย ทางวาจา และด้านจิตใจ เพราะขาดศีลเป็นเครื่องกำกับชีวิต เมื่อขาดศีลไม่สำรวมอินทรีย์ ก็จะทำให้เพเลิดเพลิน ไปตามวัตถุที่วิ่งเข้าสู่อินทรีย์ ทั้งทางหู ทางตา เป็นต้น ในแต่ละวัน ซึ่งมากับสื่อมวลชนบ้าง มากับคนบ้าง มากับสถานที่บ้าง จึงทำให้คนในปัจจุบัน มักจะประสบกับปัญหาความเครียดตามมา เช่น เครียดในการทำงาน เครียดในการปกครองหมู่คณะ เครียดในการศึกษาเล่าเรียน แต่ก็ทางแก้ไขไม่ได้ มีจิตใจหดหู่ ไม่กล้าตัดสินใจให้มั่นคง ขณะเดียวกันเมื่อพัฒนาตนก็ขาดปัญญาในการวินิจฉัย ปัญหาต่าง ๆ จึงมีมากในสังคมทั้งส่วนครอบครัว และส่วนประเทศชาติ เพราะคนมีแต่ความรู้ด้าน

วิชาการ แต่ถ้าขาดปัญญาทางพระพุทธศาสนาแล้ว ปัญญาอย่างนั้น ก็เป็นไปเพื่อการโกงกิน
คอร์ปชั่น ทูจจริต เป็นมิจฉาอาชีพะ หาได้เป็นไปเพื่อความเจริญต่อตนและประเทศชาติ
บ้านเมืองไม่

ตรงกันข้าม ถ้าบุคคลมีตนฝึกฝนดีแล้ว พัฒนาตนให้เป็นที่พึ่งแก่คนอื่นได้ ย่อม
ทำงานให้แก่สังคมได้ดี อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข มีจิตใจสุขสบาย ไม่เครียด ไม่กังวลใจ มี
ความอบอุ่นด้วยความดีของตนที่ปฏิบัติอยู่เสมอ นั้น ไม่ร้อนใจ มีความเกื้อกูลกัน เห็นใจกัน
ช่วยเหลือกันตามความเหมาะสม ประคับประคองสังคมให้ดำเนินไปสู่ความเจริญก้าวหน้า

หลักพุทธธรรมที่ควรนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ไตรสิกขา ๓ ปัญญา ๓
เบญจศีล ๕ เบญจธรรม ๕ และสังคหวัตถุ ๔ เพราะหลักธรรมเหล่านี้ สามารถจะทำให้ผู้
ปฏิบัติตามประสบกับความสุขในชีวิตปัจจุบัน และสัมปรายภพด้วย (ภพหน้า)

เมื่อบุคคลพัฒนาตนเองไปตามระดับต่างๆ แล้ว สิ่งที่เป็นปัญหาหรืออุปสรรคต่อ
การพัฒนาตนเอง คือ อบายมุข ๖ ประการ และตัณหา ๓ นี้เป็นสิ่งที่กั้นขวางอย่างหลีกเลี่ยง
ได้ยากยิ่ง เพราะอบายมุข ๖ มีการติดสุรา ยาเสพติด เป็นต้นนั้น ทำให้ชีวิตต้องเกี่ยวข้องกับ
กับสังคมภายนอกอยู่เสมอ ถ้าขาดสติก็จะตกเป็นเหยื่อได้ง่ายขึ้น ส่วนตัณหานั้น เป็นเรื่อง
ภายในของมนุษย์ ที่จะต้องให้การควบคุม ไม่ให้ก่อโทษ หรือ ละเมิดศีลธรรมอันดี

บทที่ ๓

พุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางของพระพุทธคุณ(สมาน สุเมโธ)

๓.๑ แนวคิดในการพัฒนาตน

การพัฒนาตนหรือการฝึกฝนตน ถือว่าเป็นหลักของบัณฑิตผู้ฉลาด ผู้มีปัญญา ในโลกนี้ก็ต้องฝึกฝนตนเองเพื่อความเจริญก้าวหน้าด้วยคุณธรรมต่าง ๆ มีเมตตา กรุณา เป็นต้น และหน้าที่กิจการงานที่ตนกระทำอยู่นั้น ตัวอย่างเช่นคนใจน้ำ ย่อมใจน้ำ ช่างครกก็ตัด ลูกศรให้ตรง ช่างไม้ถากไม้ให้ตรงบัณฑิตย่อมฝึกตน^๑ และตนเองจะต้องปฏิบัติตามในสิ่งที่ สอนคนอื่นได้อีกด้วย

๓.๑.๑ ฟังฝึกตนพัฒนาตนก่อนสอนคนอื่น

บุคคลฟังคำตรงตนอยู่ในคุณธรรมที่ดีเสียก่อน จึงค่อยสอนคนอื่น จะไม่เดือดร้อน ในภายหลัง ทั้งจักเกิดประโยชน์ในการสอนนั้นด้วย ดังพระพุทธภาษิตในธรรมบทว่า

“อตุตทานญเจ ตถา กยิรา ยถญญมนุสาสติ

สุทนต์โต วต ทเมถ อตุตา หิ กิร ทุทโทโม”.

ฟังทำตนเหมือนอย่างการสอนผู้อื่น ผู้ฝึกดีแล้ว

ควรฝึกผู้อื่น เพราะได้ยินว่า ตนแลฝึกได้ยากยิ่งนัก^๒

ดังนั้น การพัฒนาตนให้มีความประพฤติที่ดี เป็นสิ่งจำเป็นมาก ใน พระพุทธศาสนา เพราะถือว่ามนุษย์จะพัฒนาด้านจิตใจ และสติปัญญาให้เจริญก้าวหน้าได้โดย ปราศจากศีล หรือ พฤติกรรมที่มนุษย์พึงปฏิบัติไม่ได้เลย ขณะเดียวกันพฤติกรรมหรือการ

^๑ จุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๘๐/๕๑.

^๒ พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), “พระสงฆ์สุปฏิปันโน”, แสงอีสาน, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๗ (ธันวาคม

แสดงออกทางกาย และวาจา^๕นั้น ย่อมสื่อให้เห็นด้านจิตใจไปในตัวเอง ด้วยผู้หวังความสุข
เจริญแก่ตน

พึงมีศีลเป็นพื้นฐานทั้งสิ้น นอกจากจะไม่สร้างปัญหาให้แก่ตนแล้ว ยังไม่สร้างปัญหาอันเป็นภัยต่อสังคมอีกด้วย แล้วยังเกื้อกูลสงเคราะห์สังคมให้สงบสุข ไม่ทำลายคน ไม่ทำลายธรรมชาติก็เพราะมีศีลเป็นเกราะกำบัง การพัฒนาคนในเบื้องต้นจึงมุ่งสร้างคุณภาพ โดยฝึกคนให้มีการให้คู่ไปกับการได้ และการเอา คือ ไม่ให้มุ่งจะเอาอย่างเดียว แต่ให้มีการให้ด้วย คุณภาพก็จะเกิดทั้งแก่ชีวิตของตนและสังคม การเบียดเบียนก็จะลดน้อยลงไป^๗

๓.๑.๒ ถ้าขาดการพัฒนาตนย่อมตกเป็นทาสแห่งวัตถุนิยม

ในปัจจุบัน เมื่อบุคคลขาดการพัฒนาตนเองตามหลักพระพุทธศาสนาแล้ว ตกอยู่ในภาวะวิกฤตอย่างหนักหน่วง เพราะโลกยิ่งเจริญด้านวัตถุเพียงฝ่ายเดียวแล้ว ขณะที่ศีลธรรมอันดีงามของสังคมก็มีวันที่จะเสื่อมโทรมลงไปด้วยการประพฤติดุคทางศีลธรรมอย่างต่อเนื่อง ไม่มีความเจริญก้าวหน้าด้านจิตใจและปัญญา เพราะถ้าขาดด้านศีลธรรมก็เกิดปัญหาตามมาอีกหลายด้าน กล่าวคือ ทำให้คนกลายเป็นคนเห็นแก่ตัว คดโกงกันเก่งขึ้น ทำให้คนมีจิตใจเสื่อมศีลธรรมทางเพศ จนกล้าแก้ไขหลักจริยธรรม หรือจริยศาสตร์ทางเพศที่ได้บัญญัติไว้ดีแล้ว สิ่งลามกอนาจารกลายเป็นสิ่งสะอาด กลายเป็นงานศิลปะ ซึ่งมีแพร่หลายแก่เยาวชน ที่ลืมหูลืมตาขึ้นมาในโลกด้วยการบูชา ความสุขทางเนื้อหนัง แทนพระเจ้าหรือธรรมะ^๘ และทำให้เกิดการฉ้อ หรือเฟ้อ ที่ไม่สมดุลแก่กันหลาย ๆ ทาง เช่น การต้องคุมกำเนิด การทำลายสินค้าด้วยคุณภาพชีวิต วิถีโอเอชั่น เป็นต้น

๓.๒ การพัฒนาตนตามหลักศีล

การพัฒนาด้านพฤติกรรม หรือศีลจึงจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตทั้งของตนเองและคนหมู่มากในสังคมจะได้เกื้อกูลกัน ด้วยการมีสภาพชีวิตและการอยู่ร่วมกันที่จัดระเบียบไว้ด้วยดี เรียกว่าศีล การจัดระเบียบชีวิตและการร่วมกันให้เรียบร้อย รวมทั้งตัวระเบียบนั่นเอง เรียกว่า

^๗ พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมวดสังคมศาสตร์ และ

มนุษยศาสตร์, (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓ - ๑๔.

^๘ อ.โอโฆทัย, ธรรมะกับการเมือง, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒๗ - ๑๒๘.

วินัย ข้อปฏิบัติต่าง ๆ ในการจัดสภาพชีวิตและการอยู่ร่วมในสังคมให้มีระเบียบ เรียกว่า ลีลาปฏิบัติ สำหรับการฝึกฝนขัดเกลาพฤติกรรมเพื่อสร้างเสริมสภาพชีวิตให้สอดคล้องเกื้อกูลต่อการปฏิบัติในแนวทางที่จะเข้าถึงจุดหมายที่ต้องการยิ่ง ๆ ขึ้นไป เรียกว่าวัตร ทั้งหมดนี้เมื่อเรียกกลุ่ม ๆ รวม ๆ แล้วก็พูดว่าศีล^๕ ซึ่งหมายถึง การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคมให้เป็นไปด้วยดี เริ่มแต่ไม่ก่อการเบียดเบียน ไม่ทำความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น แก่สังคม ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อผู้อื่น ต่อสังคม มีความรับผิดชอบในหน้าที่ ประกอบสัมมาอาชีพด้วยความขยันหมั่นเพียร ฝึกฝนอบรมกาย วาจาของตนให้ประณีตปราศจากโทษ ก่อคุณประโยชน์ และเป็นเครื่องสนับสนุนการฝึกอบรมจิตใจ และ ปัญญาให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปนั่นเอง^๖

ดังนั้น การพัฒนาตนด้วยศีลจึงหมายถึงการพัฒนาตนให้เป็นผู้มีศีล มีอาจารย์ดงาม และผู้มีศีลย่อมมีชื่อเสียงที่ดี กล่าวหาญในการเข้าสู่บริษัทชื่อว่ามิกลิ้นหอมหวานทนลมกว่ากลิ่นทั้งปวง^๗ ผู้มีศีลดงามมีความบริสุทธิ์หมดจดทางอาจารย์ ย่อมทำประโยชน์ให้แก่สังคมได้เป็นอย่างดี เพราะได้ฝึกฝนพัฒนาตนดีแล้วนั่นเอง ดังพระพุทธภาษิตที่ว่า “พระสงฆ์ ผู้สะอาดหมดจด เป็นพระทักษิณชยบุคคล ผู้ประเสริฐ ผู้มีอินทรีย์สงบ เป็นผู้ละมลทินทั้งปวงได้”^๘

๓.๒.๑ ตัวอย่างของการพัฒนาตนตามหลักศีล

๑. บุคคลพึงประพฤติตนให้เกิดความหมดจด หมายถึง การประพฤติงดเว้นความผิดทางกาย วาจา ได้แก่ รักษาศีลให้มั่นคง ละเว้นอกุศลกรรมอันชั่ว มีความสะอาดทางกาย วาจนั่นเอง ชื่อว่าเป็นผู้สะอาดหมดจด คือ ไม่มีสิ่งอะไรทำให้เศร้าหมองได้โดยตรงก็คือ ไม่มีบาปกรรมใด ๆ ทำให้สกปรกโสภณได้ ทางกายก็สะอาด ทางวาจาก็สะอาด และทางใจก็สะอาด ได้แก่ ไม่ทำทุจริตทางกายทวาร คือ ไม่เบียดเบียนและไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์

^๕ พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), ปฏิบัติธรรมให้ถูกต้อง, พิมพ์ครั้งที่ ๓๐, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๘), หน้า ๘๘ - ๘๙.

^๖ พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ, อ่างแก้ว, หน้า ๘๐.

^๗ บ.ช.(ไทย) ๒๕/๕๕/๔๔

^๘ พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), “พระสงฆ์สุปฏิปันโน”, แสงอีสาน, อ่างแก้ว, หน้า ๕๔.

ไม่ทำสิ่งที่จะทำให้เสียทางพรหมจรรย์ ไม่มีทวารมโนทวาร คือ ไม่โลภอยากได้ของเขา ไม่
 ปองร้ายเขา เห็นชอบตามทำนองคลองธรรม ดังพระบาลีในธรรมบทททกนิกายว่า
 “กายกรรมของท่านสะอาด วชิกรรมไม่มัวหมอง มโนกรรมหมดจดดี พวกสมณะของฉันทัน
 เป็นเช่นนั้น”^๕

๒. **แม้พระสงฆ์ผู้มีศีลลงนามยอมเป็นผู้ประเสริฐ** พระสงฆ์สมควรจะรับทักษิณาทานของทายก เป็นนาบุญที่ประเสริฐ เหมือนนาดียอมปลูกข้าวได้ผลดีฉะนั้น ดังความตอน
 หนึ่งว่า พระสงฆ์ผู้ได้นามว่า วรทกขิณเยโย หมายถึง ท่านเป็นพระทักษิณายุคคณผู้
 ประเสริฐ คือ เป็นพระสงฆ์ผู้ควรรับของทำบุญที่เลิศได้แก่ทำให้เกิดผล ที่เรียกว่า อานิสงส์
 อย่างไพบุลย์แก่ทายกทายิกาผู้บริจาคทาน อุปมาเหมือนชาวนา ปลูกข้าวกล้าลงในนาที่อุดม
 สมบูรณ์ด้วยดิน ด้วยปุ๋ยด้วยน้ำ ไม่มีวัชพืชที่จะก่อให้เกิดโทษ เมื่อเป็นเช่นนั้น ข้าวกล้าก็งอก
 งามให้ผลเป็นที่น่าพอใจ ชาวนาผู้ลงทุนลงแรงยอมได้รับผลคุ้มค่า และยังความชื่นชมยินดีใจ
 ให้เกิดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่ไพศาล ดังบรรพชาวุทธานุสัทธิที่ตรัสว่า “พืชแม่เล็กน้อย อันบุคคล
 หว่านแล้วในนาดีเมื่อฝนหลังสายน้ำถูกต้อง (ตามกาล) ผลก็ย่อมยังชาวนาให้ยินดีได้ ฉันทัน”^๖
^๖ “เมื่อสักการะแม่เล็กน้อย อันทายกทำแล้ว ในเหล่าท่านผู้มีศีลผู้มีคุณ เป็นผู้คงที่ ผลก็ย่อมยัง
 ทายกให้ยินดีได้ ฉันทันเหมือนกัน”^๖

๓. **พระสงฆ์ควรเป็นตัวอย่างที่ควรปฏิบัติของสังคมไทย** พระพุทธศาสนามี
 วิชาสอนทายาท ผู้เพียบพร้อมด้วยศีลาจารวัตรอันเป็นคุณสมบัติส่วนตน มีดวงกมลแจ่มชื่น
 อยู่ด้วยการอนุเคราะห์ปวงชนเป็นดังชลธารที่ท่าใหญ่ ช่วยดับทุกข์ภัย คือ ความเร่าร้อนให้
 สว่างหาย มีจำนวนมากเพียงพอที่จะเป็นคุณที่อำนวยประโยชน์แก่ส่วนรวม เมื่อเป็นเช่นนั้น
 จึงทำให้พระพุทธศาสนาและประเทศชาติ วัฒนาการถาวรยั่งยืนตลอดไป พระสงฆ์ไทยจะได้
 ถือเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติ ถือเป็นแบบแบบแผน เช่นแผนที่เดินทางจะไม่ผิดพลาดตั้งแต่
 เริ่มต้น ถือเป็นแบบฉบับ เช่นเดียวกับหนังสือตำราที่สำคัญใช้อ้างอิงเป็นหลักฐาน ก่อให้เกิด
 ผลดีมหาศาล สมเจตนาปณิธานของปวงชนชาวไทยและผู้มุ่งสันติสุขตลอดไป ดังคำประพันธ์
 ที่ว่า

^๕ พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมธ), “พระสงฆ์สุปฏิปันโน”, แสงอีสาน, อ่างแล้ว, หน้า ๕๔.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔ - ๕๕.

^๖ อ่างแล้ว, หน้า ๕๕.

เป็นพระสงฆ์ทรงศีลสิ้นกิเลส	ดำรงเพศชุกชาติพระศาสนา
ทำประโยชน์ตนและท่านมั่นศรัทธา	ให้ประชาชนซึ่งถึงพระธรรม
เป็นประชาชนเล่าก็เคารพ	รู้จักนบพระสงฆ์ดีไม่มีคำ
เข้าศึกษาหาหนทางสร้างศีลธรรม	อุปถัมภ์หมู่พระสงฆ์ที่ทรงธรรม
สุขประเสริฐเลิศล้ำธรรมรักษา	ทุกแหล่งหล้าฟ่องพิสุทธิธรรมอุดหนุน
หวังสรรคัณิพพานล้ำเร่งทำบุญ	กับพระสงฆ์ผู้ทรงคุณอุ้นใจเอ๋ย ^{๑๒}

๓.๓ การพัฒนาด้านจิตใจ

การพัฒนาด้านจิตใจ หมายถึง การฝึกฝนอบรมจิตใจให้เข้มแข็ง สามารถต่อสู้กับความรู้สึกฝ่ายอกุศล หรือ บาปทางใจได้ ได้แก่ การทำใจให้เกิดความสำรวมด้วยดี เพราะเมื่อจิตใจสำรวมดีแล้ว สามารถเอาชนะพ้นจากเครื่องผูกของมาร คือ กามคุณทั้งหลายได้ เพราะบุคคลที่สำรวมจิต ซึ่งมีธรรมชาติเที่ยวไปไกลเที่ยวไปดวงเดียวไม่มีรูปร่างอาศัยอยู่ในถ้ำ ย่อมจักสามารถพ้นจากเครื่องผูกแห่งมารได้ และถ้าบุคคลมีจิตใจไม่มั่นคงก็จะมีปัญญาไม่สมบูรณ์ ไม่ศรัทธาคำสอนของพระพุทธศาสนา ไม่อาจพัฒนาจิตใจให้ถึงงามได้^{๑๓}

๓.๓.๑ มลทินและวิธีแก้มลทินภายในใจ

๑. พึงระวังมลทิน คือ ธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาจิตใจ จึงควรระวังอย่าให้เกิดขึ้นแก่จิตใจพึงหาวิธีหลีกเลี่ยงเสียจะดีกว่า ดังความตอนหนึ่งว่า มลทิน ในที่นี้หมายถึงมลทิน ๘ ประการ ได้แก่ ความมักโกรธ การลบหลู่บุญคุณผู้มีพระคุณ ความริษยาคนอื่นเมื่อได้ดีกว่าตน ความตระหนี่ ความมีมายาเล่ห์กล ความมักอวดอ้างตน การมักพูดเท็จไร้ความจริง ความปรารถนาลามก และความเห็นผิดจากคลองธรรม^{๑๔} เหตุที่เรียกว่าเป็นมลทินทางใจนั้น ก็เพราะทำให้ลดความดีความงามลงไป ให้ดีไม่เต็มที่งามไม่เต็มที่ เช่น คนโกรธ คุณแล้วไม่น่าเลื่อมใส คนลบหลู่คุณท่าน เป็นคนคบไม่ได้ เป็นผู้ทำลายฐานอันมั่นคงของมนุษย์

^{๑๒} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), “พระสงฆ์สุปฏิปันโน”, แสงอีสาน, อ่างแล้ว, หน้า ๕๕ - ๖๐.

^{๑๓} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๘/๓๓

^{๑๔} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๑๐๒๑/๕๒๖

คนริษยา เป็นคนทำลายสังคม เป็นคนทำลายโลก คนตระหนี่ เป็นคนทำลายมิตร คนมีมายา เป็นคนไม่ซื่อตรงเห็นแก่ได้ ไม่เป็นที่ไว้วางใจของผู้คบหา คนมักอวด ทำให้เสียความรู้สึก เป็นที่รังเกียจของสังคม คนพูดปด ทำให้คนอื่นเสียผลประโยชน์ ผลสุดท้ายก็ให้เกิดโทษแก่ตนเอง คนมีความปรารถนาลามก ชอบก่อให้เกิดผลเสียแก่ส่วนรวมเพราะทำสิ่งที่เป็นไปได้และเกินตัว คนเห็นผิดเป็นเหตุให้เกิด พุคผิด เป็นอันตรายอย่างยิ่งทั้งแก่ตนเองและแก่คนอื่น^{๕๕}

๒. พรหมวิหาร ๔ ใช้ปราบมลทิน คือ มีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ประกอบด้วยปัญญา ผู้ที่มีมลทินใจ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องชำระล้างออกจากใจด้วย สร้างเมตตา ความปรารถนาดีรักใคร่คนอื่น มีปัญญารู้คุณผู้มีพระคุณ มีมุทิตา พลอยยินดีเมื่อเห็นผู้อื่นได้ดีและสร้างศรัทธา บริจาคทาน กำจัดโทสะ เป็นต้น^{๕๖}

๓.๓.๒ พึ่งพัฒนาจิตใจของตนไม่ให้เป็นทาสวัตถุนิยม

๑. พึ่งหมั่นฝึกฝนจิตใจของตนอยู่เสมอ เพื่อให้เกิดความสุข อย่าตกเป็นทาสแห่งวัตถุนิยมจะทำให้หลงมัวเมา แม้เรื่องลาภ ยศ ตำแหน่ง โชควาสนาก็เช่นกันทำให้เกิดความสุขทางใจได้ไม่น้อย และพึงเจริญสติให้มั่นคง ดังความตอนหนึ่งว่า อันความจริงนั้น สิ่งที่ทำให้เกิดความสุขทางกายแล้วส่งผลให้เกิดความสุขทางใจต่อไปก็มีอยู่หลายประการ ยกตัวอย่าง การได้รับประทานอาหารที่เอร็ดอร่อยถูกใจ ถูกรสนิยม ได้ลิ้มรสที่แปลกใหม่ ได้ดื่มเครื่องดื่มที่ช่วยข่มใจและเปลี่ยนแปลงอารมณ์ให้เกิดสุนทรียภาพ ได้แต่งชุดสวย ๆ งาม ๆ ราคาแพง ๆ แบบสไตลด์ยุคใหม่ที่กำลังอยู่ในความนิยมของสังคมปัจจุบัน ได้เป็นเจ้าของบ้านเรือนทรงงามสวยหรูราคามันนับล้าน เพียบพร้อมด้วยเครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆ โชคดีได้รับปูนบำเหน็จรางวัล หรือได้โชคกลางลอยมหาศาลเป็นเงินนับแสนนับล้าน หน้าขึ้นตาบานอย่างบอกไม่ถูก หรืออาจได้รับข่าวดีปีใหม่ การเลื่อนขั้นเลื่อนตำแหน่งที่สูงและดีขึ้นไป

^{๕๕} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), “พระสงฆ์สุปฏิปันโน”, แสงอีสาน, อ่างแล้ว, หน้า ๕๗ - ๕๘.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘.

กว่าเดิม เช่นที่กล่าวมานี้ ก็ทำให้สุขใจได้ไม่น้อยทีเดียว เพราะเป็นผลที่ทุกคนพึงปรารถนา โดยทั่วกัน^{๑๓}

๒. ใจมีสุขโดยไม่อาศัยวัตถุ คือ ความสุขอันเกิดจากธรรมะเป็นความสุขที่ไม่ต้องอิงอาศัยวัตถุ หรือสิ่งของมา อำนาจให้เกิดสุข คือ เป็นสุขภายในจิตใจของตนเอง เพราะมีหลักประพฤติปฏิบัติ เพื่อพัฒนาจิตใจให้เข้มแข็ง มั่นคง ไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ต่าง ๆ ภายนอก ดังความตอนหนึ่งว่า แต่ยังมีความสุขอีกชนิดหนึ่ง เป็นความสุขที่ไม่อิงอาศัยเครื่องล่อใจ เป็นความสุขที่เกิดผลแก่ใจโดยตรงไม่ต้องแอบอิงอาศัยจากสิ่งภายนอก และเมื่อเกิดแล้ว ก็เป็นความสุขถาวร ชนิดที่ผู้ได้รับจะดื่มด่ำซาบซ่าน ยากที่จะถ่ายถอนออกจากใจได้ นั่นก็คือ สุขอันเกิดขึ้นจากธรรมะ ตรงกับคำพระบาลีที่ว่า โลกามิสฺ ปชฺเห สนฺติเปกฺโข แปลว่า ผู้มุ่งความสงบ (สุข) พึงละโลกามิสเสีย และพระบาลีที่ว่า นตฺถิ สนฺติปรํ สุขํ สุขอื่นยิ่งไปกว่า ความสงบสุขไม่มีเลย^{๑๔}

๓.๔ การพัฒนาปัญญา

การพัฒนาปัญญา หมายถึง การพัฒนาตนให้มีความฉลาด มีสติปัญญา ในเบื้องต้นจะต้องรู้จักหาผู้แนะนำสั่งสอน ที่ปรึกษา เพื่อน หนังสือ ตลอดจนสิ่งแวดล้อมทางสังคมโดยทั่วไปที่ดี ที่เกื้อกูล ซึ่งจะชักจูงหรือกระตุ้นให้เกิดปัญญาได้ ด้วยการฟัง การสนทนา ปรึกษา ซักถาม การอ่าน การค้นคว้า ตลอดจนการรู้จักเลือกใช้สื่อมวลชนให้เป็นประโยชน์ ซึ่งเรียกว่าองค์ประกอบภายนอกที่ติดนั่นเอง^{๑๕} นอกจากนั้น ยังจะต้องพัฒนาตนเอง โดยการใช้ความคิดถูกวิธี รู้จักคิด หรือคิดเป็น คือ มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณาสืบสาวหาเหตุผลแยกแยะสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ออกให้เห็นตามสภาวะและตาม

^{๑๓} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), “ปีใหม่สุขใจด้วยธรรมะ”, ขอนแก่น : เอกสารประกอบการ

บรรยาย วัดป่าแสงอรุณ, ๒๕๔๒, หน้า ๑.

^{๑๔} อ่างแล้ว, หน้า ๑ - ๒.

^{๑๕} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๕๓/๒๓๕

ความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย จนเข้าถึงความจริง และแก้ปัญหาหรือทำประโยชน์ให้เกิดขึ้นได้ ซึ่งเรียกว่าโยนิโสมนสิการ หรือองค์ประกอบให้เกิดปัญญาภายในที่ดี^{๒๐} ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๓.๔.๑ การพัฒนาปัญญาตามหลักโกศล

การพัฒนาตนตามหลักโกศล ได้แก่ การพัฒนาปัญญา เป็นเหตุทำให้มนุษย์มีความฉลาดในความเลื่อมและความเจริญ ฉลาดในอุบาย เพื่อไม่ให้เกิดปัญหาแก่ตนและคนอื่น^{๒๑} ด้วยการปฏิบัติตนในหลักโกศล ๓ ประการ ดังนี้

๑. พึงฉลาดในอายุโกศล หมายถึง ความฉลาดรู้ในทางเจริญ คือ รู้ว่าอะไรเป็นเหตุ เป็นผล แห่งความเจริญรุ่งเรือง มิให้เห็นเพื่อศึกษาอยู่โดยทั่วไป ผู้ที่มีความฉลาดสามารถจะนำมาเป็นบทเรียนสอนตนเองได้ เช่น เห็นคนที่ขยันทำงาน ในหน้าที่อาชีพที่ตนมีอยู่ ไม่มีข้ออ้างใด ๆ ทำงาน ด้วยความเต็มใจ ไม่คำนึงถึงความหนาว ความร้อน ทำจนเป็นนิสัย คิดตัว หวังผลงานที่ตนทำลงไป เป็นรางวัลอันสูงค่าที่ตนจะพึงได้รับเป็นสำคัญ ก็ยอมได้ ทรัพย์สมบัติที่ตนต้องการ^{๒๒}

แม้ในงานอื่น ๆ ที่สูงขึ้นไป เช่น งานราชการ ยศถาบรรดาศักดิ์ รวมไปถึง การทำความเพียรเพื่อเผาผลาญกิเลสอันจะเป็นที่พึงแก่ตนด้วย ล้วนมีความขยันหมั่นเพียร เป็นเหตุเบื้องต้นทั้งสิ้น จึงจะได้รับประโยชน์ที่มุ่งหมายได้ในส่วนที่เป็นผล เมื่อเห็นคนอื่นที่อยู่ดีกินดีมีทรัพย์สินมากมายสมบูรณ์พูนสุขด้วยปัจจัย ๔ คือ เจริญด้วย ยศ ตำแหน่ง หน้าที่การงาน มิมีใครบริวารมากมาย ก็ทราบได้ทันทีว่า ผู้ที่ได้รับผลดีเช่นนี้ ที่นิยมเรียกกันว่า อิกุฐารมณฺ์ โลกธรรมฝ่ายเจริญ ซึ่งทุกคนปรารถนา ก็สืบเนื่องมาจากเหตุดี แต่เบื้องต้นเช่นกัน^{๒๓}

๒. พึงฉลาดในอภัยโกศล หมายถึง ความฉลาดรู้ในทางเลื่อม คือ รู้ว่าอะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นผลในทางเลื่อม เรียกว่า อภัยโกศล อธิบายว่า สิ่งที่เป็น

^{๒๐} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), *ธรรมนุญชีวิตพุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม*, พิมพ์ครั้งที่ ๓๖๘, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๕๕.

^{๒๑} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๕๔/๒๗๔

^{๒๒} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), “ความฉลาด ๓อย่าง”, *แสงอีสาน*, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๗ (ธันวาคม

๒๕๔๖ - กุมภาพันธ์ ๒๕๔๗) : ๒๒.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

เหตุและผลแห่งความเสื่อม ก็มีให้เห็นเพื่อศึกษาอย่างคาดคั้น มีทั้งวัตถุและบุคคลเป็น อุทาหรณ์อยู่ทั่วไป เช่น คนเกียจคร้าน ซึ่งชอบอ้างว่า หนาวนัก ร้อนนัก เวลาเย็นแล้ว ยัง ใช้อุณหภูมิที่หนาวนัก หนาวนักก็ทราบได้ทันทีเช่นเดียวกันว่า ผู้เช่นนี้ หากความเจริญ ไม่ได้เป็น การขุดหลุมฝังตัวเองทั้งเป็นสิ่งที่ไม่ได้รับความพินาศิบหาย ดังพระพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า ประโยชน์

ทั้งหลาย ย่อมล่วงเลยคนผู้ทอดทิ้งการงานด้วยคำว่า หนาวนัก ร้อนนัก เย็นนัก^{๒๔} ในฝ่าย ผล เมื่อเห็นบุคคลผู้สิ้นเนื้อประดาตัว ฟังตนเองไม่ได้ อาศัยผู้อื่นเป็นอยู่ ดำรงชีวิตอย่างหมด ความหมายเหมือนตาทั้งเป็น ทำให้มองเห็นถึงเหตุ^{๒๕} เช่น เสาผลาญทรัพย์ด้วยการเล่นการ พนัน เป็นนักเลงดื่มสุรา เมากิเลสตัณหาหมักมากในกามคุณ มีเพื่อนชั่วสนับสนุน ส่งเสริม^{๒๖}

๓. พังผลาญในอุบายโกศล หมายถึง ความฉลาดรู้ในอุบาย คือ วิธีนำ
ตนเข้า

ไปสู่ทางเจริญ รอดพ้นจากทางเสื่อม เรียกว่า อุบายโกศล อธิบายว่า ตัวอย่างทั้งฝ่ายดีทั้ง
ฝ่าย

ชั่ว ทั้งโดยเหตุโดยผล ตามที่แสดงมาแล้วนั้น มีปรากฏอยู่ให้เห็นเป็นประจักษ์อยู่ทั่วไป
แต่ก็

ยังมีคนเกียจคร้าน คนติดการพนันชนิดถอนตัวออกไม่ได้ คนชอบดื่มสุรายาของมีนเมา
ยัง

หลงคลุกเคล้ากามารมณ์สมสู่ โดยไม่กลัวต่อโรคภัย ทั้ง ๆ ที่มีคนตายให้เห็นไม่เว้นแต่ละ
วัน

ยังนิยมชมชอบคบค้าสมาคมกับเพื่อนเลว ๆ มีอยู่มากที่เป็นดังนี้ ก็เพราะขาดอุบายโกศล
คือ ขาดวิธีที่จะนำตนเข้าไปสู่ความเจริญ รอดพ้นจากทางเสื่อมอันเป็นความฉลาดระดับที่ ๓
นั่นเอง ฉะนั้น ความฉลาดรอบรู้ในข้อนี้ จำต้องรู้เหตุแวดล้อมเป็นต้นว่า รู้เหตุ รู้ผล รู้จักคน
รู้

จักประมาณ รู้จักกาลเวลา รู้จักประชุมชนหรือหมู่คนที่เกี่ยวข้อง รู้จักบุคคลที่เกี่ยวข้อง เมื่อมี

^{๒๔} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมธ), “ความฉลาด ๓ อย่าง”, แสงอีสาน, อังแล้ว, หน้า ๒๓.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

^{๒๖} ที.ป. (ไทย) ๑๑/๒๕๓/๒๐๕

ความรู้เหตุแวดล้อมต่าง ๆ ดังกล่าว จึงจะสามารถตัดสินลงไปว่า จะควรเรียน หรือให้
เรียน
อะไรแค่ไหน ควรทำงานอะไร ซึ่งเมื่อเรียนและเมื่อทำไปแล้ว จะเกิดความสำเร็จและ
ความ
เจริญ นี้แหละ คือ อุบายโกศล^{๒๗}

๓.๔.๒ เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดการพัฒนาด้านปัญญา

เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดการพัฒนาด้านปัญญานั้น หมายถึง ความรู้ ความเข้าใจต่อ
สรรพสิ่งที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้อง และสัมพันธ์ด้วย ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางจิตใจ เพื่อ
ป้องกันความเสียหาย และเพิ่มปัญญาให้่องงาม เจริญก้าวหน้า มีวิจารณ์ญาณโดยใช้
หลักเกณฑ์ของพุทธธรรมเข้าไปตัดสิน และกำกับอันจะช่วยให้เกิดความฉลาดในการ
แก้ปัญหาสำหรับการดำเนินชีวิตของตนและสังคม ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑. พึงฉลาดถือเอาสาระจากร่างกายอันนี้ เหมือนนกที่ฉลาดที่บินไปกินผลไม้และ
อาศัยต้นไม้ ไม่เสียเวลา อ้างเป็นเขา เป็นเราอยู่ ดังความตอนหนึ่งว่า คุณแล้วก็ไม่แตกต่างจาก
นกเขา ที่จับอยู่บนต้นไม้ จะเป็นต้นไม้ชนิดใดก็ตาม ร้องอยู่อย่างเดียวว่า ของกู ของกู ของกู
แสดงอาการว่าเป็นเจ้าของหวงแหนต้นไม้ที่ตนอาศัยจับอยู่ ปล่อยให้สัตว์อื่น ๆ ไม่กล้าเข้ามาจับ
อาศัยในต้นไม้ นั้น ทั้ง ๆ ที่ตัวเองก็ไม่ใช่เจ้าของและไม่ได้ใช้ประโยชน์อะไรมากนัก แต่นกที่
ฉลาดและมีความกล้าพอ ไม่ได้สนใจต่อคำขู่ของนกเขา บินมาแล้วก็บริโภคผลไม้ให้เต็มอ้ม
แล้วก็จากไป โดยไม่ยึดถือว่า นี่คือ ตัวเราและของๆ เรา ชื่อว่าได้ประโยชน์ที่ได้อาศัยร่มเงา
และผลไม้อย่างพอเพียง^{๒๘}

๒. พึงฉลาดใช้สอยร่างกายนี้ ดังความตอนหนึ่งว่า คนผู้ฉลาดก็ดูจะเดียวกัน
อาศัยร่างกาย คือ ที่รวมแห่งอวัยวะต่าง ๆ เช่น หู ตา จมูก ลิ้น มือ เท้า เป็นต้น ทำดี พุทธิ และ
คิดดี ไม่ให้เป็นไปเพื่อเบียดเบียนทำลายตนเองและคนอื่น มีทรัพย์แล้วก็รู้จักใช้จ่ายทรัพย์ ทำ
ประโยชน์แก่กุลแก่ตนเองและแก่คนอื่น โดยมีความเข้าใจว่า อตภาพร่างกายเป็นเหมือน
สิ่งของยืมมาใช้ ต้องรีบใช้ให้คุ้มค่า จะเก็บซ่อนไว้ด้วยความหวงและเสียดายอยู่ยอไม่ได้
เพราะในไม่ช้า จะต้องถูกทวงถามและส่งคืนเจ้าของเดิมไป ดังพระเจ้าสาธินราชโพธิสัตว์ ก็ได้

^{๒๗} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุขุมโร), “ความฉลาด ๓ อย่าง”, แสงอีสาน, อ้างแล้ว, หน้า, ๒๓.

^{๒๘} อ้างแล้ว, หน้า ๒๕.

ตรัสไว้เช่นกันว่า “ขออภัยมาขอมาขบ ขออภัยทรัพย์เข้ามาใช้นั้นใดการที่ได้เสวยความสุข เป็นความสุขที่ผู้อื่นยื่นให้ ก็เปรียบกันได้ฉนั้น”^{๒๕}

๓. พึงฉลาดในร่างกายว่ามีอุปมาเหมือนไฟกำลังลุกไหม้แล้วรีบหนีไปเสีย ดังความตอนหนึ่งว่า อนึ่ง อัศภพร่างกายนี้ ไม่แตกต่างจากเรือนที่กำลังถูกไฟไหม้ เพราะถูกไฟไหม้ ด้วยไฟคือ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย และไฟกิเลส คือ ราคะ โทสะ โมหะ เฝ้าให้เราร้อนคึ้นรนไม่มีวันเวลาหยุดนิ่งอยู่ได้ ผู้เป็นเจ้าของบ้านที่ชาญฉลาด ต้องรีบดับไฟหรือขนย้ายทรัพย์สมบัติ ออกหนีจากไฟไหม้ให้ได้ เพราะสิ่งของที่นำออกได้แล้วย่อมจะใช้ประโยชน์ได้ไม่เสียหาย ดังธรรมภาษิตรับรองว่า

“คนฉลาด พึงดับไฟที่ไหม้เรือนด้วยน้ำ ฉนั้นใดคนผู้ที่เป็นนักปราชญ์
ได้รับการศึกษามาดี มีปัญญา เฉลียวฉลาด พึงรีบกำจัดความโศก
ที่เกิดขึ้นโดยฉับพลันเหมือนลมพัดปยุ่นฉนั้น”^{๒๖}

๔. พึงฉลาดแจกจ่ายทรัพย์ของตนเอง เพื่อเกิดบุญกุศล ให้เกิดความสุขทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ดังความตอนหนึ่งว่า การนำทรัพย์สมบัติออกจากเรือนที่ถูกไฟไหม้ ท่านเปรียบเหมือนกับการให้ท่านเป็นการนำทรัพย์ภายนอก แลกเปลี่ยนเอาทรัพย์ภายใน อันได้แก่บุญกุศล ซึ่งจะเป็ผลคือความสุขสบาย ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ดังคำเทศาคากล่าวว่า “พึงนำทรัพย์สมบัติออกจากโลก ด้วยการให้ วัตถุที่ให้แล้ว ย่อมเป็นการนำออกดีแล้ว วัตถุที่ให้แล้ว ย่อมมีสุขเป็นผล ส่วนวัตถุ ที่ยังไม่ให้ ก็ไม่เป็นเช่นนั้น”^{๒๗}

๕. พึงฉลาดรักษาประโยชน์ทั้งสองเอาไว้ ดังความตอนหนึ่งว่า คนฉลาดจะทำดี พูดดี และคิดดี โดยมีมุ่งประโยชน์ตนบ้าง ประโยชน์คนอื่นบ้าง หรือประโยชน์ทั้งสองฝ่ายบ้าง ให้สมบูรณ์ตลอดไปไม่ยอมปล่อยให้ กาย วาจา ใจ ไปทำชั่ว พูดชั่ว และคิดชั่วโดยเด็ดขาด ชีวิตทั้งชีวิต อุทิศให้เพื่อความดี โดยมีมองเห็นความจริงว่า ร่างกายสังขารไม่นาน ก็แตกดับไป แดกไปตามสภาวะ เงินทองของนอกกาย มีไว้ใช้โลกปัจจุบัน เพราะเป็นของประจำโลก จะนำไปสู่โลกหน้าไม่ได้ จึงจำเป็นต้องแสวงหาและใช้จ่าย เพื่อประโยชน์ของตนและของคนอื่นให้ทันในปัจจุบัน และทั้งนี้ เพื่อให้เป็นทรัพย์ คือ บุญกุศลอันจะนำตนไปสู่สุคติภพได้^{๒๘} แม้

^{๒๕} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), “ความฉลาด ๓ อย่าง”, แสงอีสาน, อ่างแล้ว, หน้า ๒๖.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖.

^{๒๗} อ่างแล้ว, หน้า ๒๖.

^{๒๘} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), “ความฉลาด ๓ อย่าง”, แสงอีสาน, อ่างแล้ว, หน้า ๒๖.

พระพุทธพจน์ก็ตรัสรับรองคนมีปัญญาดี อยู่เพียงวันเดียวดีกว่าคนทุปัญญาอยู่ตั้งร้อยปี แล้วพระองค์ยังตรัสยกย่องคนมีปัญญาที่เห็นหลักไตรลักษณ์ อยู่วันเดียวดีกว่าคนอยู่ร้อยปีไม่เห็นไตรลักษณ์^{๓๓}

๖. ปัญญาทำให้คนมีความสุข คือ เมื่อบุคคลมี “ทมะ” ซึ่งหมายถึง ความฝึใจหรือ ข่มใจ โดยความทมะ ก็คือ ปัญญา รู้จักรับผิชอบชั่วดี ละในสิ่งที่ชั่ว ทำให้สิ่งที่ดีบรรดาคนที่เกิดมาผู้ที่ตั้งสมอบรมปัญญาไว้ได้มาก ย่อมทำให้เป็นผู้ฉลาดและมีความสามารถสูง ทำให้บริหารงานได้รวดเร็ว และถูกต้องทำให้หายจากความโง่เขลา กลายเป็นคนฉลาด ทำคนที่มีความทุกข์ให้กลับมีความสุข และจะต้องเป็นสัมมัตปัญญา หรือเป็นสัมมาทิฐิ จึงเป็นปัญญาที่พึงประสงค์ในที่นี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้แสดงปัญญาพ้อมทั้งเหตุไว้ว่า “ปัญญาย่อมเกิดเพราะการประกอบ และความเสื่อมสิ้นแห่งปัญญาเพราะไม่ประกอบ รู้อย่างนี้แล้วว่า ปัญญาจะเกิดขึ้นได้ประการใด ก็พึงตั้งตนไว้ด้วยประการนั้น”^{๓๔}

๗. แหล่งที่มาของการเกิดปัญญา มี ๓ ประการ คือ เกิดจากการฟัง คิด และลงมือปฏิบัติตามภาคทฤษฎีที่ได้ศึกษามาแล้วนั้น ดังความตอนหนึ่งว่า การตั้งใจศึกษา ตั้งใจดู ตั้งใจฟัง จากท่านผู้รู้คนอื่นให้สำเร็จผล คือ ถ่ายความรู้ของท่านมาให้เกิดเป็นความรู้มีในตนได้แก่ความรู้เพราะความจำ เรียกว่า สุตมยปัญญา ปัญญาสำเร็จด้วยการฟัง การพิจารณา สอบสวน ไคร่ครวญ จับเหตุหยั่งถึงผล จับผลสาวหาเหตุด้วยใจ และคิดวินิจฉัยด้วยทิฐิความเห็น ได้แก่วรรู้เพราะคิด เรียกว่า จินตมยปัญญา ปัญญาสำเร็จด้วยการคิด การทำให้เกิดปรากฏเห็นแจ่มแจ้งขึ้นแก่จิต จนไม่ต้องเชื่อฟังผู้อื่น และไม่ต้องคิดคาดคะเนว่า จะเป็นเช่นนั้น จะเป็นเช่นนั้นได้แก่ รู้แจ้ง เรียกว่า ภวานามยปัญญา ปัญญาสำเร็จด้วยการบำเพ็ญ คือ ทำให้เกิด มีผู้กล่าวสรุปวิธีพัฒนาปัญญาเอาไว้ว่า มีตาเอาไว้ดู มีหูเอาไว้ฟัง มีสมองเอาไว้คิด

๘. ประโยชน์ของปัญญา ได้แก่ ปัญญานั้นเป็นธรรมอันวยผลมหาศาล หากอยู่ในระดับโลกก็จะช่วยให้ตั้งตนได้ ทำให้มีในสิ่งที่ต้องการมี ทำให้ได้ในสิ่งที่ต้องการได้คุ้มครองรักษาตนและคนที่เกี่ยวข้องให้ได้รับความปลอดภัย ทำให้มีความสุขสมหวังในชีวิต ระดับทางธรรม ทำให้เป็นผู้รู้เท่าทัน ตามความเป็นจริงเป็นผู้มีเหตุผลหนักแน่น จิตใจไม่คลอนแคลนปรับชีวิตให้เข้ากับธรรมชาติได้ดี เป็นผู้มีทุกข์น้อย แต่มีความสุขมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญญาที่ได้รับแรงสนับสนุนจาก ทาน ศีล และสมาธิ แต่เบื้องต้นแล้ว ยังมีความหนักแน่น

^{๓๓} พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๑๓/๖๕

^{๓๔} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมธ), “ความฉลาด ๓ อย่าง”, แสงอีสาน, อ่างแล้ว, หน้า ๔๔.

มั่นคง เนื่องจากฐานรองรับเป็นปีกแผ่นแน่นหนาไว้ใจได้ รวมเป็นกำลังธรรม เพื่อความเป็นอมตธรรมชั่วนิรันดร์กาล^{๓๕}

๕. บุคคลผู้มีปัญญาฟังฉลาดฟังขุมทรัพย์ทั้ง ๔ คือ ศีล ศัญญะ ทมะ และปัญญา ไว้ในจิตใจของตนหรือฟังไว้ในบุคคลที่ตนบูชาสักการะ เช่น บิดามารดา เป็นต้น ดังความว่า บุญนิธิ ๔ ประการนี้ คือ ศีล ศัญญะ ทมะ ปัญญา ให้ฟังไว้ไว้ ณ ที่สำคัญ ๒ แห่ง คือ ฟังลงไว้ในจิตใจของตน ส่วนหนึ่ง ฟังลงไว้ในเจตีย์ พระสงฆ์ บุคคล แยก มารดา บิดา และมวลญาติ เป็นต้น ดังพระบาลีที่แปลแล้วว่า “ขุมทรัพย์ คือบุญ ชื่อว่า ฟังไว้ดีแล้ว ในเจตีย์ก็ดี ในสงฆ์ก็ดี ในบุคคลก็ดี ในแยกก็ดี ในมารดาที่ดี ในบิดาก็ดี ในพี่ชายก็ดี”^{๓๖}

แม้พระพุทธองค์ก็ทรงได้แสดงนิรિકัณทสูตรนี้ เพื่อเปรียบเทียบความมั่นคงระหว่างขุมทรัพย์ภายนอกกับขุมทรัพย์ภายในว่า ขุมทรัพย์ภายนอก ๓ ข้อเบื้องต้นนั้น ไม่มีความปลอดภัย ไม่มั่นคง ยังอาจถูกแย่งชิงไปได้ แต่ขุมทรัพย์ภายใน คือ ทาน ศีล ศัญญะ และทมนั้นปลอดภัย มั่นคง ทั้งยังอำนวยผล คือ มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ นิพพานสมบัติ สวรรภูมิ ปัจเจกภูมิ และพุทธภูมิตามที่ตนปรารถนาอีกด้วย^{๓๗}

๑๐. ความสัมพันธ์ระหว่างศีล สมาธิและปัญญา ซึ่งเป็นเหตุปัจจัยต่อกันให้เกิดการพัฒนาที่เจริญก้าวหน้า เกิดผลดีทั้งแก่ตนและคนอื่น จัดเป็นบุญที่ฟังให้เกิดมีขึ้น ดังความตอนหนึ่งว่า เมื่อสรุปเป็นแนวทางปฏิบัติได้ว่า การตั้งจิตสมาทาน คือ ถือน้ำเพื่อปฏิบัติ เช่น รักษากาย วาจาของตนให้เป็นปกติเรียบร้อย ไม่ก่อเวรภัยใด ๆ ให้เกิดขึ้น ความสุขสบายย่อมมีทั้งแก่ตน ทั้งแก่คนอื่น การสำรวมระวังใจไม่ให้ฟุ้งซ่าน ไปในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งกิเลส แต่ให้จิตมั่นคงอยู่ในอารมณ์ของสมาธิแทน และนำปัญญาให้รู้เท่าทันกิเลสและกองทุกข์ ระวังตั้งใจไม่ให้ถูกกิเลส คือ โลภ โกรธ หลง มาเป็นนายอยู่เหนือจิตใจ ก็นับว่า เป็นการฟังขุมทรัพย์ คือ บุญเข้าไว้ในตนแล้ว^{๓๘}

๑๑. ผู้มีปัญญาฟังประกอบบุญนิธิ คือ การสร้างถาวรวัตถุในพระพุทธศาสนา

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔ - ๔๕.

^{๓๖} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), “การฟังขุมทรัพย์คือบุญ”, แสงอีสาน, อ้างแล้ว, หน้า ๔๕ - ๔๖.

^{๓๗} พุ.ย.อ.(บาลี) ๘/๒๐๖

^{๓๘} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), “การฟังขุมทรัพย์คือบุญ”, แสงอีสาน, อ้างแล้ว, หน้า ๔๖.

หรือ สร้างในบุคคล สามารถขัดเกลาจิตใจให้สะอาดได้ตามลำดับ ดังความตอนหนึ่งว่า การฟังขุมทรัพย์ คือ บุญไว้ในสิ่งที่เป็นวัตถุ หรือบุคคลเป็นรูปธรรม มีโอกาสดำรงอยู่ได้นาน และสามารถมองเห็นให้เกิดบุญได้ทุกขณะที่พบเห็น ทำให้เกิดมีไมตรีจิตมีมิตรสัมพันธ์ อยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข และสามารถขัดเกลากิเลส ซึ่งเกาะกินใจให้ใสสะอาดขึ้นโดยลำดับได้^{๓๕}

๑๒. วิธีการสร้างปัญญาจะต้องอาศัยการคบคนดีเป็นมิตร รู้จักฟังธรรมของท่าน แล้วนำไปปฏิบัติตาม ดังความต่อไปนี้ ให้ท่านทั้งหลายคิดตามเหตุผลย่อ ๆ ว่า พวกเรามาเพื่อต้องการคบหาสมาคมกับท่านผู้รู้ นักปราชญ์ในข้อธรรมที่ว่าสัพปุริสังเสวะ ซึ่งหมายถึง การได้คบคนดีเป็นมงคล เมื่อได้คบแล้วได้ฟังธรรมคำสั่งสอนของท่าน ได้ศึกษาเล่าเรียนปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เรียกว่า ธรรมสวนะ เมื่อฟังธรรมแล้ว ให้พิจารณาใคร่ครวญตามเหตุผลว่า ควรเชื่อหรือไม่ เรียกว่า โยนิโสมนสิการ และเมื่อใคร่ครวญดีแล้ว ให้ลงมือปฏิบัติ เรียกว่า ธรรมานุธรรมปฏิบัติ คือ ปฏิบัติตามกำลังสมควรแก่ความรู้ความสามารถของตน ซึ่งเรียกว่า วุฒิธรรม แปลว่า ธรรมที่ทำให้เกิดความเจริญ ยกตัวอย่าง คนสมัยก่อน ถ้าเขียนคำว่า นิมนต์ พระในบุญมหาชาติ หรือบุญออกพรรษา หรือไปฟังเทศน์ร่วมกันก็เรียกว่า วุฒิธรรม คำที่แสดงคุณค่าทั้งหลายก็ใช้คำนี้ เพื่อให้เกิดความเจริญแก่ตน^{๓๖}

๑๓. ฟังใช้อุบายที่ฉลาดในการฟังธรรมเพื่อให้เกิดปัญญาโดยใช้หลักของนักปราชญ์ คือ หลัก ๓ ค. ดังความตอนหนึ่งว่า การฟังธรรม เมื่อคืนนี้ จะต้องใช้ ๓ ค. ได้แก่ ตั้งใจฟัง เมื่อตั้งใจฟังจึงจะรู้เรื่องและเข้าใจ ตั้งใจจำ คือเก็บสิ่งที่ฟังให้จำได้ เพื่อนำไปปฏิบัติ และตั้งใจปฏิบัติ คือ การปฏิบัติในสิ่งที่ได้ฟังและจำได้ให้เกิดผลดี

๑๔. บุคคลผู้มีปัญญาฟังใช้อุบายวิธีเพื่อจะทำให้ลดละโลก โกรธ หลง ด้วยหลักไตรสิกขา ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ดังความตอนหนึ่งว่า เราจึงต้องจำไว้ว่า โลภะ โทสะ โมหะ น่ากลัวทั้งนั้น แต่เราจะต้องอาศัยบริจาคนาน มาช่วยชำระโลภะ อาศัยการรักษาศีลมาเป็นเครื่องขัดโทสะ และอาศัยการภาวนาอบรมปัญญาให้เกิดขึ้นเพื่อขัดโมหะ ความโง่ก็จะหายไป ที่แสงอาทิตย์ฉายแสงส่องมายังโลก สักครู่หนึ่งความมืดก็จะหายไป เมื่อใดที่แสงอาทิตย์ส่องสว่างความมืดจะหายไป คนเราเมื่อความมืดหายไป อวิชชาจะเริ่มหมดไป

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖.

^{๓๖} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมธ), “อบรมจิตใจให้มีสุขทุกที่”, แสงอีสาน, อ่างแล้ว, หน้า ๖๒.

จางไปเช่นเดียวกัน ดังนั้น จึงต้องอาศัยการฝึกฝน การปฏิบัติ มาฟังอบรมภาวนาบ่อย ๆ เพื่อให้เกิดตัวปัญญามากขึ้น^{๔๑}

๓.๕ หลักพุทธธรรมที่นำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต

ในหมวดนี้ ผู้วิจัยได้จัดหมวดหมู่ เพื่อง่ายในการค้นคว้าข้อมูลที่นำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยแบ่งเป็น ๗ ประเด็นใหญ่ ดังต่อไปนี้ หลักเศรษฐกิจในการพัฒนาตน หลักการปลูกจิตสำนึกในหน้าที่ตามหลักทศ ๖ หลักการศึกษากับเยาวชน หลักการดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท หลักการดำเนินชีวิตด้วยความสุข หลักกรรมและกฎแห่งกรรม และหลักสังสารวัฏการเวียนว่ายตายเกิด

เมื่อจะพัฒนาบุคคลและสังคม จำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะทำความเข้าใจให้ถูกต้องว่า มนุษย์นั้นพึ่งอาศัยหลักพุทธธรรมเป็นเครื่องมือในการฝึกฝน อบรม พัฒนา ตนเองเป็นสำคัญ กว่าเครื่องมืออื่น ๆ เพราะพุทธธรรมเป็นแนวทางการแก้ไขปัญหาทุกอย่างที่ต้นเหตุ และเป็น การป้องกันโทษทุกข์อันจะตามมาในภายหลัง โดยเริ่มจากการรู้จักบริหารตนด้านเศรษฐกิจ การรู้จักปลูกจิตสำนึกต่อหน้าที่ทางสังคม ความรู้ ความเข้าใจเรื่องการศึกษาที่เป็นพื้นฐาน สำหรับชีวิตทุกชีวิต วิธีทางดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท ความฉลาดในการดำเนินชีวิต ด้วยความสุขตามแนวพุทธธรรม ความเข้าใจเรื่องกรรมและกฎแห่งกรรม และความเข้าใจ และความเชื่อเรื่องหลักสังสารวัฏการเวียนว่ายตายเกิดของสรรพสัตว์ทั้งปวงในโลกนี้ ซึ่งยังมี กิเลส ไม่สิ้นอาสวะ จำเป็นต้องมาเกิดใหม่ และเป็นทุกข์อยู่ชั่วกาลนาน トラบใดที่ยังไม่บรรลु พระอรหัตผลเสียแล้ว ก็ยังเวียนเกิดเวียนตายอยู่เช่นนี้ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๕.๑ หลักเศรษฐกิจในการพัฒนาตนเอง

แนวคิดทางพระพุทธศาสนา เห็นว่า มนุษย์มีความจำเป็น ที่จะต้องปรับเปลี่ยน ด้านพฤติกรรม ในการดำเนินชีวิตที่ดี อีกด้วย นั่นคือ พฤติกรรมเศรษฐกิจทั่วไป เช่น การกิน การใช้จ่ายซื้อหา การเตรียมอาหาร การกำจัดของเสียทิ้งขยะ ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตและสภาพแวดล้อมมาก จึงควรฝึกฝนพัฒนาให้มีพฤติกรรมเศรษฐกิจทุกอย่างในทางที่

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

ส่งเสริมคุณภาพชีวิตและเกื้อกูลสภาพแวดล้อม เช่น ความรู้จักประมาณในการบริโภค การซื้อหาปัจจัย ๔ และสิ่งของเครื่องใช้โดยมุ่งเอาคุณค่าแท้ การไม่เสพสิ่งเสพติด เป็นต้น^{๔๒}

อย่างไรก็ตาม แม้หลักการลงทุนในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนา ถือว่าความมั่นคงทางเศรษฐกิจจะมีได้ถาวรก็ต้องอาศัย ทั้งปัญญาในการดำเนินการและทั้งทุนสมบัติอีกด้วย เพื่อจะทำให้เศรษฐกิจดีขึ้น หรือพัฒนาให้เจริญยิ่งขึ้น เพราะในการประกอบกิจการใดก็ตาม สิ่งที่จะล้มไม่ได้คือการลงทุน ลงแรงด้วยความพากเพียรอดสาหัส ไม่ย่อท้อ แต่ก็ต้องทำด้วยปัญญา โดยอาศัยปัญญาเป็นเครื่องมือสอดส่องแนวทาง มิฉะนั้นแล้วการประกอบกิจการก็จะไม่ให้ผลเท่าที่ควร ในทางด้านเศรษฐกิจการลงทุนก็เหมือนกัน ผู้มีปัญญาเท่านั้น จึงจะสามารถตั้งตนอยู่ได้^{๔๓} นั้นหมายความว่า ต้องอาศัยปัญญาความฉลาดเป็นแนวทาง พระพุทธศาสนาตรัสว่า “คนมีปัญญาเฉลียวฉลาด ย่อมตั้งตนไว้ได้ด้วยทุนเมื่อน้อย จุคนก่อไฟน้อยๆ ทำให้กองใหญ่ฉะนั้น”^{๔๔} โดยความหมายก็คือ รู้จักงบประมาณในทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นหลักในการลงทุน สร้างสรรค์ทางเศรษฐกิจประการหนึ่ง

หลักธรรมสนับสนุนด้านเศรษฐกิจที่สำคัญ ๒ อย่าง คือ ความเพียรและปัญญา ที่มีต่อการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นสิ่งคู่กันไปขาดกันไม่ได้ คนที่มีแต่ความเพียรไม่มีปัญญา การงานที่ทำมักไม่สมบูรณ์ ส่วนคนที่มีแต่ปัญญา ไม่มีความเพียร การงานที่ทำมักไม่สำเร็จ แม้ในทางเศรษฐกิจ ผู้ที่จะก้าวหน้าไปได้ดี จะต้องมีความเพียรและมีทั้งปัญญาควบคู่กันไป เพราะว่าผู้ที่มีคุณธรรมทั้ง ๒ นี้แล้ว ย่อมเจริญมั่นคงในทางเศรษฐกิจ ย่อมเสวยผลแห่งความพยายามของตนนั้น ด้วยความสุखสบาย^{๔๕} ดังพระพุทธพจน์ตรัสสอนไว้ว่า “บุรุษผู้เป็นบัณฑิตควรพยายามร่ำไป ไม่ควรเบื่อบ่น จงดูผลแห่งความพยายาม ผลมะม่วงทั้งหลายที่หล่นให้บริโภคอยู่ ก็ด้วยความพยายามนั้น มิใช่ของที่บินมาเลยดังนี้”^{๔๖} พระพุทธองค์ ทรงเน้นให้เห็นความพากเพียรของความพยายาม ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคใด ๆ โดย

^{๔๒} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, อ่างแล้ว, หน้า ๒๓๕ - ๒๔๐.

^{๔๓} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), พระพุทธศาสนากับเศรษฐกิจ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕๖.

^{๔๔} พุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๔/๒

^{๔๕} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), พระพุทธศาสนากับเศรษฐกิจ, อ่างแล้ว, หน้า ๑๕๖ - ๑๕๗.

^{๔๖} พุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๒๔/๕๑

นำมาเปรียบเทียบเป็นข้อปฏิบัติในทางเศรษฐกิจ^{๔๗} มี ๕ คือ พยายามผลิตรายได้ต่าง ๆ ให้พอกับความต้องการของประชากร พยายามซ่อมแซมสิ่งที่ชำรุดให้ดีขึ้น รู้จักประมาณในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ตามความเหมาะสมจำเป็น แต่งตั้งผู้ซื่อสัตย์สุจริต เป็นผู้นำในองค์กรและหน่วยงาน อีกทั้งต้องรู้จักใช้ทรัพยากรที่หามาได้ ในทางที่ชอบ ไม่ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ให้ฝืดเคืองนัก^{๔๘} เมื่อทำได้เช่นนี้แล้ว ย่อมจะได้รับผลทางเศรษฐกิจอย่างแน่นอนพอใจทีเดียว^{๔๙} แม้พระพุทธพจน์ก็ตรัสว่า คนจะเจริญได้ต้องอาศัยทั้งความขยัน อดทน อดออม อดประมาทประกอบกิจการงานนั้น จึงมีความเจริญมั่นคงด้วยศกوابรรคาศักดิ์ แม้พระพุทธพจน์ที่ว่า “ยศย่อมเจริญแก่บุคคลที่มีความขยันหมั่นเพียร มีสติ มีการงานสะอาด ใคร่ครวญก่อนแล้ว จึงทำสำรวม ดำรงชีวิตโดยธรรม และไม่ประมาท”^{๕๐}

ฉะนั้น เมื่อกล่าวถึงด้านเศรษฐกิจแล้วตามหลักพระพุทธศาสนาก็ให้ความสำคัญต่อความเพียร และปัญญาดังกล่าวมาแล้วนั้น ต่อจากนี้ จะได้พรรณนาถึงหลักเศรษฐกิจในทัศนะของพระเทพวราคุณ (สมาน สุเมโธ) ดังต่อไปนี้

^{๔๗} อจ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๕๘/๓๓๓

^{๔๘} อจ.อภุจก. (บาลี) ๒๓/๑๔๔/๒๘๕

^{๔๙} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), พระพุทธศาสนากับเศรษฐกิจ, อ่างแล้ว, หน้า ๑๕๗.

^{๕๐} พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๔/๓๒

๑. พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) กับแนวคิดด้านเศรษฐกิจ ประเทศไทยกำลังประสบปัญหาภาวะเศรษฐกิจถดถอย เป็นผลพวงพลอยให้สภาพสังคม ต้องตกอยู่ในภาวะข้ำแย้ ทำให้สุขภาพกายและสุขภาพจิตของประชาชนในชาติ ขาดปัจจัยภายนอก และขาดปัจจัยภายในสนับสนุน คูเหมือนต่างคนต่างกลุ่มมุ่งจะหาวิธีเอาตัวรอดจากความวิกฤติตามลำพัง เพราะมองไปเบื้องบน มองดูรอบข้าง มองลงเบื้องล่าง ก็เห็นแต่ภาวะที่ไม่แตกต่างกัน คือจะใครพิเศษมาช่วยเหลือให้พ้นสภาวะที่เลวร้ายอย่างที่เป็นอยู่นั้นหาได้ยากยิ่ง หากจะอุปมาแล้ว ก็คงไม่แตกต่างจากกลุ่มชนที่เป็นโรคร้ายอย่างเดียวกัน อยู่ในอาการทรุดหนักกร่อแร่ แม้แต่ลำพังจะช่วยตัวเองก็ยังไม่ไหว จะป่วยกล่าวไปใยในอันจะช่วยเหลือคนอื่น แต่สถาบันศาสนา โดยเฉพาะพระพุทธศาสนา ยังมีหนทางให้เลือกเดินในภาวะที่ร้ายแรงอย่างที่ทราบในเบื้องต้น โดยวิธีปฏิบัติตนตามหลักพุทธธรรมที่เหมาะสมกับภาวะเหตุการณ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน หากจะเปรียบเทียบแล้ว ก็เหมือนกับการคัดเลือกเสื้อผ้ามาประดับตกแต่งให้เหมาะสมกลมกลืนอันเกี่ยวเนื่องกับกาลเทศะนั้นนั่นเอง^{๕๐} ฉะนั้น ผู้ประสบภัยทางเศรษฐกิจ ควรเชื่อมั่นในหลัก ๖ อย่าง ได้แก่

๑.๑ อัตตสมบัติ ได้แก่ ให้มั่นใจตนเองว่าเกิดมาเป็นมนุษย์ จัดว่ามีรัตนะคือ ของคืออยู่ในตัวพร้อมที่จะหาสมบัติและเครื่องอำนวยความสะดวกจากสิ่งอื่นได้ไม่ยากนัก

๑.๒ กาลสมบัติ ได้แก่ มั่นใจตนเองว่าเกิดในช่วงสมัยที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมีพระสงฆ์สอนธรรมะ และนำปฏิบัติธรรมได้

๑.๓ ปเทศสมบัติ ได้แก่ ความมั่นใจตนเองว่าเกิดบนผืนแผ่นดินไทย ที่เรียกว่า ดินแดนสุวรรณภูมิ อันเป็นมรดกตกทอดทางศาสนาจากสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช

๑.๔ กุลสมบัติ ได้แก่ ความมั่นใจตนเองว่าเกิดในตระกูลที่ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ รู้จักบาป บุญ คุณ โทษ

๑.๕ อุปธิสมบัติ ได้แก่ ความมั่นใจตนเองว่าเกิดมาไม่พิการ สามารถมีอวัยวะพร้อมทำบุญกุศลได้

๑.๖ ทิฐิสมบัติ ได้แก่ ได้รับการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมที่ดีจาก

^{๕๐} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), ทางรอดของชาวพุทธ, (ขอนแก่น : ขอนแก่นการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๓๗ - ๓๘.

กัลยาณมิตร มีพ่อแม่ ครูอาจารย์ และพระพุทธรักษา ส่งเสริมมาตั้งแต่เบื้องต้น จนโตใหญ่ ส่วนในศาสนาอื่น ธรรมะนี้ก็ไม่ได้จำกัดไว้ สามารถนำไปปฏิบัติได้ทุกชนชั้น ทุกชาติภาษา เพราะธรรมะเป็นของกลาง ๆ ปรับประยุกต์ใช้ตามศาสนาของตนเอง^{๕๒}

๒. ความสำคัญของการดำเนิชีวิต ปัจจุบันเงินทองนับว่าเป็นสิ่งจำเป็นมากต่อการดำเนินชีวิต และบางครั้งจะได้ยินคนเราพูดกันเสมอว่า มีเงินมีทองเขาจึงนับถือกันแต่ในที่สุดทุกคนก็ต้องพลัดพรากจากสมบัติ ที่ตนหามาได้เท่าชีวิตของตนไปอย่างน่าสมเพชยิ่งนัก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

มีเงินนับเป็นน้อง	มีทองนับเป็นที่
แต่มีมากเกินไปก็ไม่ดี	ไม่มีน้องไม่มีพี่อีกต่อไป
ไม่เคยมีใครคิดว่า	วันที่เติบโตมาเป็นผู้ใหญ่
จะเป็นวันที่ต่างคนต่างไป	เป็นวันที่มีอะไรเป็นส่วนตัว
ก่อนนั้น	เราเคยอยู่ด้วยกันเล่นหัว
ไม่เคยคิดว่าโลกข้างนอกน่ากลัว	ไม่รู้จักรู้ว่าความชั่วคืออะไร
แต่หลังจากนั้นไม่นาน	หลังจากพวกเรามีบ้านหลังใหม่
หลังจากพวกเราแยกย้ายกันออกไป	หลังจากพวกเรามีใครบางคน
อะไรที่เคยดูง่าย	กลับดูวุ่นวายสับสน
มีหลายครั้งที่ขาดความอดทน	มีหลายครั้งที่ร้องขอแล้วไม่พอใจ
ไม่เคยมีใครคิดว่า	ชีวิตเกิดมาเพื่อการให้
สุดท้ายพวกเราค่อยค่อยตายไป	ตายด้วยเหตุอะไรที่มีดมัว
คิดถึงความเป็นพี่เป็นน้อง	แหงนมองท้องฟ้าที่มีดสลัว
เรารู้แล้วว่าโลกข้างนอกนั้นน่ากลัว	และรู้ว่าความชั่ว คือ อะไร ^{๕๓}

๓. หลักพุทธธรรมที่นำมาประยุกต์ด้านเศรษฐกิจ ในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจ หรือที่เรียกว่า ช่วงเศรษฐกิจขาลงนั้น คือใน ปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ทั้งในประเทศไทยและในต่างประเทศ เกิดภาวะชนก้นเรื่อง เงินทอง มีความฝืดเคือง ประชาชนต้องลำบากในการ

^{๕๒} อ่างแล้ว, หน้า ๓๘ - ๓๙.

^{๕๓} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), การเสียดสละ, (ขอนแก่น : ขอนแก่นการพิมพ์, ๒๕๔๓),

แสวงหาเลี้ยงชีพ มีบุคคลจำนวนมากไม่น้อย ต้องตัดสินใจหนีปัญหาหนีสินเพราะไม่สามารถหาเงินทองมาชำระคืนให้เจ้าหนี้ได้ ด้วยวิธีการหลายอย่าง เช่น การฆ่าตัวตาย การหนีไปต่างเมือง เป็นต้น ซึ่งล้วนเป็นวิธีการที่ไม่ถูกต้องตามคลองธรรม

ฉะนั้น พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) จึงได้พยายามพำสอน แนะนำ ดักเตือน พุทธบริษัทฝ่ายคฤหัสถ์ ให้ดำรงตนอยู่ในหลักพุทธธรรมเรื่องเศรษฐกิจ เพื่อให้คนสามารถต่อสู้ และเอาชนะปัญหาด้านจิตใจ ความรู้สึกฝ้ายต่ำ ความคับแค้นใจ ความเสียใจ เพราะสูญเสียทรัพย์สินสมบัติ ธุรกิจ ห้างร้าน เป็นต้นของตนเองไป และเพื่อบรรเทาความทุกข์ให้เบาบางลงไป จึงได้แสดงหลักพุทธธรรมเพื่อวางท่าทีของตนเองต่อเศรษฐกิจ หรือวิธีปฏิบัติตนในยามข้าวยากหมากแพง มี ๕ ข้อ ได้แก่ อดทนนำร่อง เปิดช่องทรัพย์มา รักษาทางออก เตือนบอกทางสุข และปลอบปลุกจิตใจ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๑ อดทนนำร่อง เป็นหลักธรรมที่หนึ่ง คือ อดทนนำร่อง ซึ่งหมายเอา ความอดทนอดกลั้น โดยถือหลักพระพุทธพจน์ที่ว่า “ขุณฺติ ปรมํ ตโป ตีติกขา ความอดทนคือความอดกลั้น เป็นธรรมเผาบาปอย่างยิ่ง” อดทนนำร่อง จึงหมายถึง จะต้องมีการอดทนอดกลั้นเป็นต้นนำร่องชีวิต เป็นธรรมะบุกเบิก เหมือนเครื่องยนต์กลไก ต้องใช้ระบบเผาหัวให้เกิดความร้อน ได้รับไอร้อน มีท่านผู้รู้เรียบเรียงเป็นบทกลอนสอนใจไว้ ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

“เกิดเป็นคนทุกคนต้องทนอยู่	ทนต่อสู้เหตุการณ์นั้นหนักหนา
ทนต่อความเกิดแก่และโรคา	ทนต่อหน้าที่ตนทนหากิน
ทนต่อความเหนื่อยยากลำบากยิ่ง	ทนทุกสิ่งก้มหน้าหาทรัพย์สิน
ทนจนหลังเทียมฟ้าหน้าเทียมดิน	เพราะเรื่องกินอย่างเดี๋ยวเดียวให้ทน
และถือหลักนักปฏิบัติธรรมที่ว่า “กินน้อย นอนน้อย พูน้อย แต่ทำงานมาก” ^{๔๔}	

๓.๒ เปิดช่องทรัพย์มา เป็นหลักธรรมข้อที่สอง หมายถึง คนธรรมดาผู้มีปัญญาข่อมหาทรัพย์ได้โดยง่าย โดยวิธีที่หลากหลายและชอบธรรมเรียกว่าเปิดประตูเข้าให้มากกว่าประตูออก บางท่านรับราชการเป็นครูอาจารย์ ทหาร ตำรวจ แต่ยังขยันทำไร่ ทำนา ทำสวน ขับรถแท็กซี่รับจ้างเป็นอาจารย์พิเศษ รับเย็บปักถักร้อย ตัดเสื้อผ้าและของใช้อื่น ๆ เพาะชำ ไม้ดอกไม้ประดับเป็นอาชีพเสริมให้เกิดรายได้สมทบ ล้วนเป็นการเปิดประตูทรัพย์ให้ผ่านเข้ามาหาตนได้ทั้งนั้น สำคัญอยู่ตรงที่ว่า ทำให้เหมาะให้ควร ทำจริง ๆ อย่าทำเล่น

^{๔๔} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), ทางรอดของชาวพุทธ, อ่างแก้ว, หน้า ๔๐ - ๔๑.

ทำให้เป็นการเป็นงานต่อเนื่องไม่ขาดสาย ทรัพย์สิ้นยอมพอกพูนขึ้นได้ ดังพระบาลีว่า ปฏิรูปการี ชุรวา อุกุฐาตา วินุทเต ธนั^{๕๕} ซึ่งวิธีหาทรัพย์ หรือเปิดทรัพย์ทางให้ทรัพย์เข้ามาทำน ผู้รู้เป็นนักสังเกต กล่าวไว้ว่ามี ๓ ทางใหญ่ ๆ ได้แก่

๑) **เสียงโศกอาสนา** หมายถึง การแสวงหาทรัพย์โดยการเสียงโศก ได้แก่ การเล่นการพนันประเภทต่าง ๆ การแสวงหาทรัพย์โดยวิธีนี้รวยได้ไม่แน่นอน ได้มาง่ายก็เสียไปง่าย จึงมีบุคคลเป็นจำนวนน้อยที่สามารถตั้งตัวได้โดยวิธีนี้

๒) **เทวดาอุดหนุน** หมายถึง การแสวงหาทรัพย์โดยวิธีอ่อนนอบ บวงสรวงเทวดาอารักษ์ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ให้อำนวยโชคลาภหรือสร้างความสำเร็จโดยวิธีใดวิธีหนึ่ง การแสวงหาทรัพย์โดยวิธีนี้ โอกาสที่จะประสบผลสำเร็จมีน้อยมาก

๓) **ลงทุนลงแรง** หมายถึง การแสวงหาทรัพย์โดยวิธีลงมือทำ คือ ทุ่มเทแรงกาย แรงสติ ปัญญาความรู้ความสามารถของตนเอง ด้วยการกระทำหน้าที่การทำงานที่สุจริตต่าง ๆ การแสวงหาทรัพย์โดยวิธีนี้ นับว่าถูกต้องที่สุด ไม่เป็นเรื่องเพื่อฝัน เพราะการแสวงหาทรัพย์โดยวิธีนี้ ย่อมขึ้นอยู่กับองค์บุคคลซึ่งเป็นผู้กระทำ คือ ถ้าทำน้อยก็ได้น้อย ทำมากก็ได้มาก ซึ่งการหาทางเปิดประตูทรัพย์ จะต้องพิจารณาทางได้ทรัพย์มาให้มากกว่าแต่ก่อน โดยทบทวนดูกำลังกาย กำลังสติปัญญา ความสามารถที่ตนมีอยู่ด้วย

๓.๓ **รักษาทางออก** เป็นหลักธรรมข้อที่สาม หมายถึง ทาง หรือประตูออกของทรัพย์ ถ้าเปิดไว้มากไป ก็ยากต่อการรักษา เพราะแต่ละคนก็มีเพียง ๒ ตา ๑ ใจ แต่ก็สำคัญตรงที่ใจนี้เอง ที่คุ้มครองรักษาไว้ยากยิ่ง หากการرابราบปรามไว้ไม่อยู่ ก็ปล่อยให้ทรัพย์สิ้นไหลพรั่งพรูภายนอก โดยไม่เกิดประโยชน์อะไรเลย สาเหตุหลักที่คนเราเก็บทรัพย์ไม่อยู่ มี ๒ อย่าง คือ มีความประมาท ขาดการศึกษาไม่มีความรู้ในการรักษาทรัพย์ และมัวเมาในอบายมุขจนถอนตัวไม่ขึ้น ดังคำประพันธ์เตือนไว้ว่า

“เมาเพศหมดราคา	เมาสุราหมดสำคัญ
เมาพนันหมดตัว	เมาเพื่อนชั่วหมดดี
เมาราดรีหมดสง่า	เมาอ้างว่าหมดเงิน” ^{๕๖}

บุคคลจึงไม่ควรเมาในเพศ คือ เรื่องประเวณีในทางที่ผิดศีลธรรม และกฎหมาย ไม่ควรหลงมัวเมากับเครื่องดื่ม คือ สุรายาเมา ไม่ควรเล่นพนันจะหมดตัว ไม่ควรคบคนชั่ว

^{๕๕} อ้างแล้ว, หน้า ๔๒.

^{๕๖} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), ทางรอดของชาวพุทธ, อ้างแล้ว, หน้า ๔๔.

เป็นเพื่อน ไม่ควรไปเที่ยวจนเสียการงาน และไม่ควรผลัดการทำงานด้วยอ้างเหตุต่างๆ มีร้อนหนาว เย็น แล้วไม่ทำงาน เพราะจะทำให้ไม่มีเงินทองจับจ่ายใช้สอยที่เพียงพอ จึงควรถือคติสอนใจตนเอง เพื่อรักษาทางออกดังกล่าว ดังต่อไปนี้

๑) อย่าเพลิดเพลิดกับการพนันจะทำให้หมดตัว แม้ผู้รู้ได้ประพันธ์สอนเตือนเรื่องโทษของอบายมุขว่า แม้บุคคลถูกโจรปล้นนับสิบครั้งหรือถูกไฟไหม้บ้านเรือน ก็ยังเสียหายน้อยกว่าการเล่นการพนันเสียอีก ดังกลอนว่า

“ถูกโจรปล้นสิบครั้งยังไม่ใกล้ ถูกไฟไหม้ครั้งเดียวเสื่อมหันต์
ถูกโจรปล้นสิบครั้งยังพินทุ เสียพนันหมดตัวหัวจมนิน^{๕๗}”

๒) ฟังรู้จักใช้สอยทรัพย์และใช้จ่ายให้เหมาะกับฐานะ หมายถึง หลีกเลี่ยงการใช้ทรัพย์ให้เป็นประโยชน์แก่ตนและคนอื่น ได้แก่ ใช้เลี้ยงตัว มารดาบิดา บุตรภรรยา บ่าวไพร่ให้เป็นสุข ใช้เลี้ยงเพื่อนฝูงให้เป็นสุข ใช้บำบัดอันตรายที่เกิดแต่เหตุต่าง ๆ นอกจากนั้น ก็ใช้ทำพิธี ๕ อย่าง คือ ญาติพิธี สงเคราะห์ญาติ อติถิพิธี ต้อนรับแขก ปุพพเปตพิธี ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย ราชพิธี ถวายเป็นหลวง มีภาชีอากร เป็นต้น เทวดาพิธีทำบุญอุทิศให้เทวดา และรู้จักการบริจาคทานให้สมณะพราหมณ์ผู้ปฏิบัติชอบ^{๕๘}

๓) ฟังสอนตนให้ใช้จ่ายอย่าเห็นแก่ความอยาก โดยใจความมุ่งให้เดินสายกลาง และให้มองถึงประโยชน์ จากการใช้จ่ายทรัพย์ และใช้ตามความจำเป็น (มัธยัสถ์ ประหยัด อุดออม) อย่างเช่นท่านสุนทรภู่ กวีเอกของไทยได้กล่าวเป็นคำกลอนสอนใจไว้ว่า

“มีสิ่งพึงบรรจบให้ครบบาท อย่าให้ขาดสิ่งของต้องประสงค์
เมื่อมีน้อยใช้ช้อย่อยค่อยบรรจง อย่าจ่ายลงให้มากจะยากนาน
ไม่ควรซื้อก็อย่าไปพิไรซื้อ ให้เป็นมือเป็นคราวทั้งควาหวาน”^{๕๙}

ชาวพุทธก็ต้องเดินทางสายนี้ ดูแล้วไม่ฝืดเคือง เบียดกรอเกินไป และก็ไม่ฟุ่มเฟือย จนหย่อนยาน ดังบทกลอนที่ท่านได้แต่งไว้ครั้งเป็นสามเณรสมาน อุบลพิทักษ์ ว่า

“เมื่อวัยการวัยงานสร้างฐานถิ่น ควรถวิลบากบั่นขยันหา
เฝ้าประหยัดเก็บหอมออมเงินตรา เงินไปมายังอยู่ต้องรู้ตัว

^{๕๗} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุมโร), บทเรียนจากชีวิตจริง, (ขอนแก่น : ขอนแก่นการพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๘.

^{๕๘} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุมโร), ทางรอดของชาวพุทธ, อ้างแล้ว, หน้า ๔๔ - ๔๕.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

ทรัพย์ต้นทุนหนุนส่งดำรงไว้ ผลกำไรรวบรวมให้ท่วมหัว
ใช้จ่ายทรัพย์ให้ขอบเลี้ยงครอบครัว อย่าเมามัวการพนันอันธพาล”^{๖๐}

๔) พึงบริหารทรัพย์ที่ได้อย่างฉลาด คือ ผู้มีปัญญา เมื่อหาทรัพย์ได้แล้ว จึงใช้วิธีบริหารทรัพย์ คือ รู้จักให้ รู้จักพอ และรู้จักปล่อยวางในบางกรณี และบางครั้ง บางโอกาส ทั้งนี้เพื่อให้ทรัพย์ที่ไม่มั่นคงถาวร และเป็นประโยชน์ในปัจจุบัน ให้แปรสภาพเป็นขุมทรัพย์ คือ บุญ อันจักเป็นประโยชน์เพื่อภพต่อไปข้างหน้าด้วย ดังนั้น คนดีมีปัญญา จึงสรรเสริญให้ทานเป็นอันมาก เนื่องจากให้ผลดีแก่ผู้ให้ เป็นเบื้องต้น ทั้งให้ผลดีแก่ผู้ได้รับ เว้น แต่คนพาลเท่านั้น ที่ไม่ยอมสรรเสริญทาน”^{๖๑}

๓.๔ เดือนบอกทางสุข เป็นหลักธรรมข้อที่สี่ คือ เดือนบอกทางสุข หมายถึง ทุกสรรพสัตว์บรรดามีในโลกนี้ ล้วนต้องการความสุข เกลียดความสุขด้วยกันทั้งนั้น จึงพากันดิ้นรนแสวงหาความสุขในลักษณะแตกต่างกันสุดแต่จะเห็นอย่างไร บางพวกก็สมหวัง บางพวกก็ผิดหวัง บางพวกสุขมาก บางพวกสุขน้อย ทั้งหมดก็เนื่องมาจากกรรมที่ตนกระทำไว้นั่นเอง ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้ว่า

“คนทุกคนต้องการมีความสุข	ไม่ชอบทุกข์ด้วยกันทุกแห่งหน
ย่อมรักสุขเกลียดทุกข์กันทุกคน	ต้องดิ้นรนหาสุขทุกนาที
บางคนทนหาสุขในทางชอบ	หมั่นประกอบบาริพทุกวิถี
ประกอบกิจที่ควรล้วนแต่ดี	เกิดมั่งมีสุขสันต์นิจรันดร” ^{๖๒}

อย่างไรก็ตาม มีความสุขอยู่ชนิดหนึ่ง ที่คนส่วนใหญ่ไม่ค่อยคำนึงถึงไม่ค่อยต้องการจะด้วยความไม่เข้าใจว่า เป็นความสุข หรืออาจจะเห็นไปว่า เป็นความสุขน้อยไป ก็สุดที่จะเคาใจได้ ทั้ง ๆ ที่ความสุขชนิดที่ว่านี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสยกย่องชมเชยว่า เป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจ มากที่สุด ซึ่งอันที่จริงปัจจัยเครื่องอำนวยให้เกิดความสุข มีมากมายหลายอย่างเริ่มต้นจากปัจจัยหลักคือ อาหาร เสื้อผ้าเครื่องนุ่มห่ม บ้านเรือนที่พักพิงหลับนอน ยาบำบัดโรค รวมไปถึงการปล่อยใจตามอารมณ์ปรารถนา ได้แก่ใจต้องการอะไร ใจต้องการ

^{๖๐} อ่างแล้ว, หน้า ๔๖.

^{๖๑} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), “การฝังขุมทรัพย์คือบุญ”, แสงอีสาน, อ่างแล้ว, หน้า ๓๗.

^{๖๒} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), ทางรอดของชาวพุทธ, อ่างแล้ว, หน้า ๔๖.

ความสุขประเภทไหน ก็ให้ได้ในสิ่งนั้น นี่ก็เป็นวิธืหาความสุขอีกแบบหนึ่ง แต่สุดท้ายก็อาจลงเอยด้วย เจอทุกข์อย่างมหันต์ อันนี้ต้องศึกษาให้เข้าใจด้วยสติปัญญาอันถูกต้อง^{๖๓}

ดังนั้น เตือนบอกทางสุข จึงเป็นหลักธรรมที่สอนให้คนมีความพอใจ และรู้จักประมาณในฐานะทางเศรษฐกิจของตนเอง ให้รู้จักทำมาหาเลี้ยงชีพอย่างขยันขันแข็ง ให้ได้ด้วยธรรม คือ ความสันโดษซึ่งเป็นเหตุให้บุคคลประสบกับความสุขได้อย่างง่าย โดยไม่ต้องลงทุนอะไรมาก เพียงแต่ทำใจให้เกิดความยินดี ความพอใจในฐานะของตนเอง มิใช่ความรวยหรือความยากจนแต่ประการใดเลย ดังความตอนหนึ่งว่า เรื่องความสุขที่จะพูดถึงนี้ท่านผู้รู้ได้เขียนไว้สั้น ๆ เข้าใจได้ง่ายว่า มีธรรมะข้อหนึ่งเปรียบได้กับการนอนหลับ คือสันตคุณวิริยธรรม ได้แก่ความสันโดษแปลว่ายินดี พอใจในของ ๆ ตน การที่พระพุทธเจ้าสอนให้ยินดี และพอใจในของ ๆ ตนนั้น มิใช่หยุดการแสวงหาเพิ่ม หรือขาดการความกระตือรือร้น แต่สอนเพื่อให้ทุกคนรู้วิธีสร้างความสุข โดยยกสันโดษขึ้นเป็นฐานรองรับ และแสดงให้เห็นว่าความสันโดษคือความพอใจนั้น ไม่ได้เกิดขึ้นอยู่กับความรวย สูงหรือต่ำ มากหรือน้อย แต่เป็นหลักการที่สร้างความสุขให้แก่ตนเอง คนเรานั้นถ้ามีภรรยา-สามีก็ไม่พอใจ มียศตำแหน่งก็ไม่พอใจ แล้วจะหาความสุขได้อย่างไร การสร้างความสุขในของ ๆ ตน ตามหลักสันโดษนี้ ก็คือการสร้างความสุขให้แก่ตนเอง เมื่อความจริงเป็นเช่นนี้ สันโดษจึงเป็นยอดทรัพย์ที่ให้ทั้งความสุขและความปลื้มใจ แก่ทุก ๆ คน ดังพระบาลีว่า สนตคุณวิริ ปรมฺ ฌนํ แปลว่า ความสันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง^{๖๔} เมื่อกล่าวถึงสันโทษ พึงทราบความหมายโดยสังเขป ได้แก่

๑) สันโดษยินดีของ ๆ ตน หมายถึง มุ่งให้พอใจหรือยินดีด้วยการบริโภคใช้สอยสิ่งของ ๆ ตนเป็นเบื้องต้นก่อน ใช้หลักการพึ่งตนเอง เช่นในปัจจุบันนี้ มีการรณรงค์ปลูกพืชสวนครัวไว้กินได้ สร้างอุตสาหกรรมขนาดย่อมในครัวเรือน ไม่จำเป็นต้องไปซื้อหาจากนอกบ้าน ซึ่งราคาก็แพงและไม่ปลอดภัย ไม่คิดในคำโฆษณาตัดปัญหาหนีในของชาติ ไม่แสดงความฟุ้งเพื่อเห่อเหิมเกินพอดี แม้แต่การประกอบอาชีพหาเงินทอง ก็ไม่จำเป็นต้องบินไปหางานทำถึงเมืองนอก เพราะแหล่งทรัพยากรที่ยังอยู่ในผืนแผ่นดินไทย ก็พอเพียงที่จะให้ชนในชาติได้ใช้ความรู้ความสามารถ แสวงหามาเพื่อดำรงชีพได้ไม่น้อยไปกว่าประเทศใด ๆ ในโลกนี้^{๖๕}

^{๖๓} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมธ), ทางรอดของชาวพุทธ, อ่างแก้ว, หน้า ๔๖ - ๔๗.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗.

^{๖๕} อ่างแก้ว, หน้า ๔๖ - ๔๗.

๒) สันโดษยินดีเฉพาะของคนที่มีอยู่ หมายถึง การมุ่งให้หยุด ความพอใจในสิ่งที่ตนมี ตัวอย่างเช่น สามิ ภรรยา ก็ยินดีเฉพาะคู่ครองของตนไม่มักมากใน กามคุณการดิ้นรนแสวงหาในทางที่ผิด มีบ้านเรือน มีรถยนต์ มีทรัพย์สิน ก็ให้ยินดีเฉพาะที่ตน มี ที่ตนได้ ของใครอื่นที่มีอยู่คาดคิดและดีกว่าของเรา ก็ไม่คิดที่จะเอาของเขามาเป็นของ ตัวเองในทางที่ผิด เช่นที่กล่าวไว้ในธรรมนิทานว่า “ปรถาริ ชนตฺติว, เลทฺทพฺพ ปรสนฺตกฺก, อดฺตาว สพฺพสฺตฺตทานฺ, โย ปสฺสติ ส ปณฺชติโต. ผู้ใดเห็นภริยาผู้อื่นเหมือนแม่ของตน เห็นสมบัติผู้อื่น เหมือน ก้อนดิน เห็นสรรพสัตว์เหมือนตนเอง ผู้นั้นแลชื่อว่าบัณฑิต”^{๖๖}

วัตถุประสงค์ของสันโดษในข้อนี้ เพื่อให้เกิดความ ยินดี พอใจ เฉพาะ ทรัพย์สินที่ตนมีอยู่ หรือ ฐานะที่เป็นอยู่ โดยอาศัยปัญญาประกอบด้วยการรักษาสันโดษ กล่าวคือ ไม่จับจ่ายเกินฐานะของตนเพื่อเห็นว่า สิ่งของนั้นมีราคาแพง คนนิยมซื้อกันมาก แต่ ให้มองถึงคุณค่าเทียบ และคุณค่าแท้ หมายถึง ถ้าเราจะซื้อเสื้อผ้าสักหนึ่งชุด ควรพิจารณา ว่าจะใช้ได้นานหรือไม่ ราคาพอเหมาะแก่ฐานะการเงินของเราหรือไม่ และจะคุ้มกับที่ซื้อไป หรือไม่ เป็นต้น เพื่อให้เกิดแรงกระตุ้นที่ดี ไม่ใช่ซื้อไปตามกระแสแห่งความอยากของ ตัณหา เพราะถ้าเป็นเช่นนั้น ความสันโดษก็ไร้ความหมาย คือ ไม่สามารถจะสันโดษได้ เลย เห็นอะไรชอบใจก็ต้องเป็นจับจ่ายให้หมดกระเป๋าทุกทีไป อย่างนี้ ไม่ควรปฏิบัติใน ฐานะชาวพุทธ ดังความตอนหนึ่งที่พระพุทธคุณ (สมาน สุเมโธ) กล่าวไว้ว่า แม้การมี บ้านเรือนใหญ่โต หรือที่ดินร้อยไร่พันไร่ ถึงคราวใช้จริง ๆ ไม่ได้ใช้มากมายเท่าที่มีอยู่ แต่ใช้ เท่าโลงศพโลงหนึ่งเท่านั้นเอง หากจะสังเกตโดยความยุติธรรมแล้ว จะเห็นได้อย่างชัดเจน ว่า ปัญหาทุจริต คอร์ปชั่น หลอกหลวง ปล้นจี้ ฉกชิง วังราว ฆ่าชิงทรัพย์ ก่อปัญหาตั้งแต่ ระดับเรื่องเล็ก ๆ จนถึงเรื่องใหญ่โต ก็มีสาเหตุมาจากขาดความสันโดษตามความหมายในข้อ ที่ ๒ นี้เอง^{๖๗}

๓) สันโดษยินดีตามความเหมาะสม หมายถึง ความเหมาะสมกับ ฐานะ คือความเป็นอยู่ อันเกี่ยวเนื่องกับอาชีพ การงาน รายได้ และสติปัญญาเกียรติวงศ์ตระกูล ของตน ผู้ที่มีรายได้น้อย แต่ใช้จ่ายมาก ฟุ่มเฟือย สุรุ่ยสุร่าย ข่อมตั้งตัว ตั้งฐานะให้มั่นคงไม่ได้ สุดท้ายก็พบกับความล้มจม จัดได้ว่าปฏิบัติไม่สมควร ถึงผู้มีรายได้มาก ก็ต้องใช้จ่ายตาม

^{๖๖} พระพุทธคุณ, (สมาน สุเมโธ), ทางรอดของชาวพุทธ, อ่างแล้ว, หน้า ๔๘.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘ - ๔๙.

สมควร ตามความจำเป็น หากขึ้นใช้มาก ไม่มีการประหยัคดอคม ก็มีสิทธิ์หมดได้ง่าย ๆ เช่นกัน

แม้บุคคลผู้มีทรัพย์มาก มีรายได้ดี แต่ตระหนี่เหนียวแน่น มีความสุขอยู่กับการยึดเกาะผูกพันอยู่กับทรัพย์สมบัติจนทำประโยชน์ไม่ได้ กริ่งเกรงจะหมดเปลืองทำเสีย ใช้ของเก่า กินของบูดเน่า ไม่เข้าสังคม ใช้การดูการดมกลิ่นแทนการบริโภคจริงๆ เพราะเป็นความสุจริตใจที่เกิดจากการรู้การเห็น อย่างนี้จัดว่าทำไม่สมควรแก่ฐานะ อาชีพการงานสติปัญญา ตลอดจนถึงเกียรติ วงศ์ตระกูลของตนด้วย^{๖๔} ความยินดีพอใจในสิ่งของ ๆ ตนเป็นเบื้องต้นก่อน อะไรไหนที่ต้องใช้ต้องทำให้คำนึงถึงของ ๆ ตน ที่มีอยู่ เมื่อหากยังไม่สามารถจะแสวงหาทรัพย์มาได้ด้วยความชอบธรรม ก็ไม่ควรมองข้ามไปในลักษณะที่จะก่อความทุจริต ต้องพยายามหักห้ามใจ อย่าให้ความโลภ ความเห็นแก่ได้ เกินกาล เกินตัวเข้ามาครอบงำใจได้ ต้องเสถียร ระวังสังวร อย่าปล่อยให้ความอยากความมักใหญ่ใฝ่สูง เข้ามาเป็นนายแทนที่ เตือนตนเตือนใจอยู่เสมออย่างที่ท่านพระศาสนโณณ แจ่ม ประพันธ์ไว้ว่า

“ความไม่พอใจจนเป็นคนเข็ญ พอแล้วเป็นเศรษฐีมหาศาล
จนทั้งนอกทั้งในไม่ได้การ จงคิดอ่านแก้จนเป็นคนพอ”^{๖๕}

๓.๕ ปลุกปลอบจิตใจ เป็นหลักธรรมข้อที่ห้า คือ ปลุกปลอบจิตใจ มีอธิบายว่า ในบางครั้ง จิตใจของคนเราก็ซบเซา เหงาหงอย ขาดความกระตือรือร้น คงเนื่องจากที่ขาดกำลังใจ จึงต้องมีการปลุกปลอบด้วยธรรมะอันเป็นอุปกรณ์ฝึกฝนสำคัญ ในลักษณะค่อยเป็นค่อยไป ไม่ข้ามขั้นตอนก็เชื่อได้ว่า จะเป็นเส้นทางที่ดีอีกทางหนึ่ง ที่จะทำให้ชาวพุทธ ใช้เป็นองค์ประกอบสำคัญในการดำเนินชีวิต ในสภาวะเศรษฐกิจยังไม่ฟื้นในขณะนี้โดยยึดหลักพุทธธรรม เพื่อการปลุกปลอบจิตใจ คือ พลธรรม มีอยู่ ๕ ประการ คือ ให้มีความเชื่อคือ กำลังของศรัทธา วิริยพลัง กำลังของความพากเพียร สติพลัง กำลังของสติ สมาธิพลัง กำลังของสมาธิจิตที่แน่วแน่ และปัญญาพลัง กำลังของปัญญา^{๖๖} ดังความต่อไปนี้

๑) สัทธาพลัง หมายถึง กำลังศรัทธา คือ ความเชื่อ แยกเป็น ๒ ได้แก่ ประการแรกความเชื่อฟัง คือเชื่อฟังคำสั่งสอน ประการที่สองความเชื่อใจ คือมีความ

^{๖๔} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), ทางรอดของชาวพุทธ, อ่างแก้ว, หน้า ๔๕.

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕ - ๕๐.

^{๖๖} อ่างแก้ว, หน้า ๔๕ - ๔๖.

เชื่อมั่นในใจของตนว่าต้องปฏิบัติได้ จะต้องประพฤติได้ ตามคำสั่งสอน นี้รวมเป็นกำลังใจข้อที่หนึ่ง

๒) วิริยพลัง หมายถึง กำลังวิริยะ คือ ความเพียร แปลว่าความเป็นผู้กล้า แยกเป็น ๒ ได้แก่ กล้าที่จะละความชั่วด้วยตนเองได้ และกล้าที่จะทำความดีด้วยตนเองได้กรรมอันใดที่เป็นความชั่วเสียหายไม่ดี ก็กล้าที่จะละได้ กรรมอันใดที่เป็นความดี ก็กล้าที่จะทำ ไม่แสดงความหวาดกลัวเคอะเขิน หรือหวั่นวิตก รวมเป็นกำลังใจข้อที่สอง

๓) สติพลัง หมายถึง กำลังสติ คือ แยกเป็น ๒ ได้แก่ ความสำนึก คือ ความสำนึกผิดชอบชั่วดี และความนึกได้ คือ ไม่หลงลืม นึกขึ้นมาได้ถึงหน้าที่ ถึงข้อที่ควรไม่ควรอันตนควรจะทำต่าง ๆ และเมื่อนึกขึ้นมาได้แล้ว ก็จะทำให้ไม่ทิ้งหน้าที่ ให้ปฏิบัติหน้าที่และจำทำให้มีความสำนึกอยู่ในหน้าที่ ตั้งใจ ปฏิบัติหน้าที่โดยชอบ

๔) สมาธิพลัง หมายถึง กำลังสมาธิ คือ ความตั้งมั่นแห่งใจ แยกเป็น ๒ ได้แก่ ความรวมใจ คือ ใจไม่ฟุ้งซ่าน และความตั้งใจมั่น คือ จิตใจมั่นคง ไม่ระส่ำระสาย ทั้ง ๒ ประการนี้เป็นกิจจำเป็นในทุกสถาน ยิ่งในคราวคับขัน เช่นในเวลาที่ต้องเผชิญกับเหตุการณ์สำคัญ ก็จะต้องมีความรวมใจ และความตั้งใจมั่น จะทำให้เป็นผู้อาจหาญเป็นผู้ที่สามารถ ความหวั่นเกรงอะไรต่าง ๆ ก็จะหายไป นี่เป็นกำลังสำคัญของจิตใจอีกข้อหนึ่ง

๕) ปัญญาพลัง หมายถึง กำลังปัญญา คือ ความรู้รอบคอบ เป็นสิ่ง que ทุกคนจำเป็นต้องเรียนให้คิดพิจารณาให้รู้จนถึงต้องมีการทดลองปฏิบัติ หรือทดลองเพื่อให้รู้ เพื่อให้เกิดความรอบคอบ เมื่อเกิดความรอบคอบแล้ว การปฏิบัติทั้งหลายก็จะไม่ผิด ไม่เพี้ยนพลั่ว นี่เป็นกำลังใจสำคัญข้อสุดท้าย

เมื่อบุคคลต้องการความมั่นคงทางเศรษฐกิจ พึ่งดำรงตนอยู่ในหลักของความเชื่อมั่นในหลักกรรม คือ งานที่สุจริตย่อมให้ผลดีต่อหน้าที่การงาน อาชีพ งานที่สุจริตย่อมให้ผลเสียต่อตนเองและสังคม นอกจากนั้น พึ่งมีสติความระมัดระวังในการดำเนินชีวิต การจับจ่ายใช้สอยอย่างมีสติ ไม่จ่ายเพลินจนเงินไม่พอกับรายจ่ายอย่างอื่น ๆ มีความตั้งใจมั่นไม่หลงไหลไปตามความอยากที่จะซื้อสิ่งของอันไม่จำเป็น และเป็นคนฉลาดพิจารณาเลือกซื้อจับจ่ายสิ่งของเท่าที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของตนและครอบครัว เช่น ป้างจัย มี อาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค เพื่อบำบัดทุกข์ และป้องกันภัย อันตรายเป็นต้น จึงซื้อมีกำลัง คือ พลละ ธรรมดังกล่าวมาแล้วนี้

๔. **สรุปหลักเศรษฐกิจตามแนวทางพระพุทธคุณ (สमान สุเมโธ)** เมื่อสังคม มวลมนุษย์กว้างขวางยิ่งขึ้น มีความสัมพันธ์กันในหลาย ๆ ด้านหากเห็นความสำคัญเพื่อความ อยู่รอดและอย่างมีสันติสุขร่วมกัน รู้สึกอ่อนปรน โอบอ้อมอารี มีน้ำใจต่อกันด้วยจิตไมตรีที่ จริงจังแล้ว ปัญหาที่รุนแรงใหญ่โต ไม่น่าจะเกิดขึ้นอย่างที่เราพบเห็นกันอยู่ในปัจจุบัน ก็คงสืบ เนื่องมาจากทรัพยากรบางอย่างบางชนิดที่มีอยู่โดยธรรมชาติ และที่มวลมนุษย์ผลิตขึ้น ไม่ เพียงพอต่อความต้องการของมนุษย์ทั้งหลายเอง และอันหนึ่ง ก็มาจากวิบากกรรมที่มนุษย์ที่ ปรองได้สร้างเอาไว้ เช่น การทำลายแหล่งต้นน้ำ ลำธาร ขุดโค่นทำลายป่า ใช้ทรัพยากรอย่าง ฟุ่มเฟือย ขาดความรับผิดชอบ จึงเกิดผลคือความพินาศล่มจมทางด้านเศรษฐกิจ และมีผลไป ทั่วโลก ไม่เฉพาะแต่ในประเทศไทย ทำให้ผู้บริหารและคนงานเป็นจำนวนมากเกิดโรค ความเครียด โรคซึมเศร้า บางคน บางครอบครัว หาทางออกที่ดีไม่ได้ก็ฆ่าตัวตาย และบุคคลที่ เกี่ยวข้องให้ตายตามกันไป โดยเข้าใจผิดว่า เป็นการแก้ปัญหา และเปลี่ยนทุกข์ที่ถูกต้อง และ เชื่อแน่ว่าในขณะนี้ยังมีจำนวนคนว่างงานในประเทศ ไม่น่าต่ำกว่า ๒ ล้าน ๕ แสนคน การ แก้ปัญหาในระดับครอบครัว จนถึงระดับประเทศ ยังต้องมีอีกต่อไป^{๑๑}

ความสำคัญของพุทธธรรมเพื่อแก้ปัญหาในด้านเศรษฐกิจ สำหรับชาวพุทธ ควร จะหาทางรอด จากภาวะวิกฤติด้วยการนำหลักพุทธธรรมทางพุทธศาสนาไปปฏิบัติในชีวิต ประจำวันบ้าง อย่าเพียงแต่อ่านแล้ว ฟังแล้ว ก็ผ่านไป โดยไม่ลงมือปฏิบัติ หากเป็นดังนี้ ผล ของการปฏิบัติก็เกิดขึ้นไม่ได้ อย่าลืมนะว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงธรรมไว้ดีแล้ว คือ ผู้ปฏิบัติเท่านั้นจะเห็นผลเอง ปฏิบัติเวลาใดก็จะเห็นผลเวลานั้น ไม่ต้องรอพิสูจน์เป็นเดือน เป็นปี ยิ่งถ้าได้รับรส รับผลแห่งการปฏิบัติเฉพาะตนมาแล้ว ก็พร้อมที่จะประกาศเชิญชวนให้ ผู้อื่นมารับรส รับรู้ผลแห่งการปฏิบัติได้ถูกต้อง และมั่นใจอย่างที่สุด ไม่แตกต่างจากคน ทำอาหาร ที่มีประสบการณ์สูง มีความชำนาญชำนาญในการปรุงรส ย่อมทำได้อย่างรวดเร็ว เรียบร้อย มีโอชารส พร้อมสนองความหิวกระหาย ของผู้มาเยือนได้สมความตั้งใจทุก ประการ^{๑๒}

^{๑๑} พระพุทธคุณ, (สमान สุเมโธ), ทางรอดของชาวพุทธ, อ่างแล้ว, หน้า ๕๒.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒ - ๕๓.

ส่วนธรรมที่เป็นอุปสรรคในการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ ธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ คือ อบายมุข หมายถึง ปากทางแห่งความเสื่อม มี ๖ อย่าง คือ การดื่มสุรายาเสพติด การเที่ยวกลางคืนเป็นนิตย การชอบดูการละเล่นต่างๆ การคบคนชั่วเป็นมิตร การเล่นเกมพนัน การเกียจคร้านทำงานเป็นนิจ ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

ผีที่หนึ่งชอบดื่มสุราเป็นอาจณ	ไม่ชอบกินข้าวปลาเป็นอาหาร
ผีที่สองชอบเที่ยวยามวิกาล	ไม่รักบ้านรักลูกรักเมียตน
ผีที่สามชอบดูการละเล่น	ไม่ละเว้นบาร์คลับละครโขน
ผีที่สี่คบคนชั่วมั่วกับโจร	หนีไม่พ้นอาญาตราแผ่นดิน
ผีที่ห้าชอบเล่นม้าหวายเบอร์บัตร์	สารพัดถั่วไปไฮโลสิ้น
ผีที่หกเกียจคร้านการทำงาน	จะเสื่อมสิ้นเพราะเหล่าผีอภัยภัย ^{๑๓}

๓.๕.๒ หลักทิส ๖ กับการปลูกจิตสำนึกในหน้าที่

แนวคิดในการปลูกจิตสำนึกในหน้าที่ของมนุษย์ เห็นว่า มนุษย์จัดเป็นสัตว์พิเศษ ซึ่งแตกต่างจากสัตว์ทั้งหลายอื่น สิ่งที่ทำให้มนุษย์เป็นสัตว์พิเศษนั้น ได้แก่ ศึกษา หรือ การศึกษา คือการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนา มนุษย์ที่ฝึก ศึกษา หรือพัฒนาแล้ว ซื่อว่าเป็น สัตว์ประเสริฐ เป็นผู้รู้จักดำเนินชีวิตที่ดำรงด้วยตนเอง และช่วยให้สังคมดำรงอยู่ในสันติสุขโดยสวัสดิ^{๑๔}

จึงควรปลูกจิตสำนึกในหน้าที่ทางสังคมตามหลักธรรมในทิส ๖ ก็พอจะบรรเทาให้ปัญหาต่างๆ ที่ไม่ปรารถนาลดลงไป เมื่อทราบดังนี้แล้ว ก็ควรหลีกเลี่ยงและปฏิบัติตนให้พอเหมาะสมแก่เหตุปัจจัย เพื่อป้องกันความเสียหายอันจะตามมา อย่างเช่น ความชั่วที่มากับคนคือคบเพื่อนเลว ความชั่วที่มากับวัตถุสิ่งของเช่น ยาเสพติด ความชั่วที่มากับสถานที่ เช่น สถานบันเทิงแหล่งอบายมุข ความชั่วที่มากับข้อมูลข่าวสาร เช่น เกมส์ ความชั่วที่เกิดขึ้นในใจ เช่น จิตโลภ จิตโกรธ จิตหลง เป็นต้น^{๑๕} พึงทราบถึงความสัมพันธ์ของคนในสังคม การเตรียม

^{๑๓} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๓๘-๑๔๔/๑๕๖ - ๑๕๘

^{๑๔} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมธ), ทางรอดของชาวพุทธ, อ่างแก้ว, หน้า ๕๔.

^{๑๕} พระมหาบุญเพียร ปุณฺณวิริโย, (แก้ววงษ์น้อย), “แนวคิดและวิธีการจัดเวลาทางสังคมในสถาบัน

ครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๖๒.

ความพร้อมในการปลูกฝังจิตสำนึกที่ดีต่อกัน ทั้งฝ่ายบิดามารดา บุตรธิดา สามีกภรรยา ดังต่อไปนี้

๑. ความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม ทำให้เกิดมีหน้าที่ขึ้น บุคคลหลายประเภท ซึ่งจะต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันทางสังคมคุณาศึกที่อยู่รอบตัวเรา ฟังปลูกฝังจิตสำนึกให้เกิดขึ้น ตามหน้าที่ความรับผิดชอบของตนเอง ทั้งหน้าที่ระหว่างของบิดามารดากับบุตรธิดา สามีกภรรยา เป็นต้น ซึ่งประเด็นที่จะศึกษาวิจัยนั้น ไม่ได้ยกหลักกรรมในทศ ๖ มาทั้งหมด แต่จะกล่าวเฉพาะส่วนที่พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) นิยมนำมาแสดงแก่ประชาชนในโอกาสต่าง ๆ เป็นตัวอย่างเพียง ๒ หน้าที่หลักในสถาบันครอบครัว คือ การปลูกฝังจิตสำนึกในหน้าที่ระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดา และการปลูกฝังจิตสำนึกในหน้าที่ระหว่างสามีกภรรยา

๒. การเตรียมความพร้อมในการปลูกฝังจิตสำนึกในหน้าที่ บุคคลเมื่อจะปลูกฝังจิต

สำนึกในหน้าที่ให้สัมฤทธิ์ผลดีนั้น ฟังเริ่มต้นจากสถาบันครอบครัว ซึ่งเป็นหน่วยแรกของสถาบันทั้งปวง และฟังทราบเรื่องเกี่ยวกับการเสริมสร้างชีวิตให้เป็นสุข อันเกิดจากการดำเนินชีวิตในครอบครัวที่มีความพร้อมหลายอย่าง กล่าวคือ ความพร้อมทางด้านร่างกาย เช่น ความไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ มีโรคหัวใจ เป็นต้น ความพร้อมทางด้านจิตใจ ไม่เป็นโรคจิต โรคประสาท ไม่เป็นผู้มีความเบี่ยงเบนทางเพศ เช่น เป็นตุ๊ด เกย์ ทอม ดี เป็นต้น ความพร้อมทางด้านความเฉลียวฉลาดทางอารมณ์ (E.Q.) มนุษย์ที่จะเสริมสร้างชีวิตให้เป็นสุขในครอบครัวได้ จะต้องมีความพร้อมทางด้านความเฉลียวฉลาดทางอารมณ์ คือ รู้จักอารมณ์ของตนเอง ควบคุมอารมณ์ของตนเองได้ พัฒนาอารมณ์ของตนเอง รู้จักและเข้าใจอารมณ์ของกลุ่มสมรสของเราชอบอะไร และไม่ชอบอะไร สามารถสร้างความสัมพันธ์อันดีกับคู่สมรส และญาติพี่น้องของอีกฝ่าย ความพร้อมด้านเศรษฐกิจ ค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ความสอดคล้องในงานอาชีพ เช่น แพทย์แต่งงานกับแพทย์ ความสอดคล้องเรื่องที่อยู่อาศัย มีโซ่แยกกันอยู่ ต้องอยู่บ้านเดียวกันอาจเป็นบ้านของฝ่ายชายหรือฝ่ายหญิงก็ได้ ความสอดคล้องในการปรับตัว เช่น การยกย่องกัน ให้เกียรติกัน ให้อภัยกัน ความสอดคล้องในเรื่องการใช้เวลาว่างร่วมกัน เช่น นั่งดูฟุตบอลร่วมกันนั่งคุยกัน หลีกเลียงสิ่งที่เป็นอุปสรรคต่อการเสริมสร้างความสุข เช่น เยาะเย้ย ถากถาง และ ความสอดคล้องในเรื่องเพศสัมพันธ์ “รักย่อมเข้าใจในรัก” ^{๑๖}

^{๑๖} รศ. สงวน สุทธิเลิศอรุณ., พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน, (กรุงเทพฯ : อักษรวิพัฒน์,

๓. แนวคิดการปลูกจิตสำนึกของบิดามารดาต่อบุตรธิดา ปัญหาทางสังคมใน

ปัจจุบัน ทำให้สถาบันครอบครัว ซึ่งเป็นหน่วยแรกของสังคมมนุษย์ต้องประสบกับปัญหาเป็นอันดับแรกเช่นกัน ปัญหาที่พบเห็นบ่อยก็คือ ค่าใช้จ่ายไม่เพียงพอและค่าครองชีพสูงขึ้นมากร เช่น ค่ารถไปโรงเรียน ค่าอาหาร ค่าตำรา ค่าศึกษาเล่าเรียน ค่าขนม ค่านม ค่าเครื่องค้มสำหรับ

บุตรธิดาของตน^{๓๓} เป็นต้น นอกจากนั้น ยังมีปัญหาสมาชิกในครอบครัว มีเวลาให้กันไม่เพียงพอ ปัญหาเยาวชนติดยาเสพติด คิดเล่นเกมส่ เหล่านี้เป็นเรื่องหนักใจของผู้ปกครอง คือ บิดามารดา ยิ่งนัก ฉะนั้น บิดามารดาควรเอาใจใส่ต่อบุตรธิดา โดยเริ่มจากการใช้เวลาสนทนากับลูก ทำสิ่งที่ดี ๆ ให้ลูกเห็น นำข่าวสารมาเล่าให้ฟังพร้อมสอดแทรกธรรมะ สอดแทรกคำสอนในบทละครโทรทัศน์ พาลูกไปทำบุญที่ ฟังเทศน์ เวียนเทียนที่วัด แนะนำให้ลูกอ่านหนังสือธรรมะในเวลาว่าง และเปิดรายการธรรมะทางโทรทัศน์ให้ลูกชม^{๓๔} อย่าปล่อยให้ชมแต่รายการบันเทิง รายการเกมส์ หรือละครเพียงฝ่ายเดียว ดังนั้น บิดามารดาจึงควรดำรงอยู่ในหลักธรรมด้วยการปลูกฝังจิตสำนึกในหน้าที่ความรับผิดชอบในฐานะบิดามารดาจะพึงปฏิบัติต่อบุตรธิดาของตนเอง ๕ ประการ คือ ห้ามมิให้บุตรธิดาทำความชั่ว ผิดอบรมให้ตั้งอยู่ในความดี ให้การศึกษาศิลปวิทยา เป็นธุระในการมีคู่ครองที่สมควร และมอบหมายทรัพย์สินสมบัติให้เมื่อถึงโอกาส^{๓๕}

นอกจากนั้น ยังจะต้องดูแลด้วยความเสมอภาค คือ ให้ความรัก ความเอาใจใส่แก่ลูกเหมือนกันด้วยจิตประกอบด้วยเมตตา รักใคร่อยากจะให้บุตรธิดาเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน มีจิตยินดีเมื่อเขาประสบความสำเร็จหรือสมหวัง และรู้จักปล่อยวางในบางโอกาส เมื่อเขาโตจะรู้จักสิ่งใดควร สิ่งใดไม่ควร อีกอย่างหนึ่ง บิดามารดา จะต้องไม่แสดงความ

๒๕๔๓), หน้า ๓๔๓ - ๓๔๕.

^{๓๓} พระมหาบุญเพียร บุญญวิริโย, (แก้ววงศ์ล้อม), “แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมในสถาบัน

ครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา”, อ้างแล้ว, หน้า ๑๔๖.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓.

^{๓๕} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒ - ๒๑๓

ถ้าเอียงด้วยรัก ถ้าเอียงด้วยชัง ถ้าเอียงด้วยเขลา ถ้าเอียงด้วยหาวคกั่วในการดูแลบุตรธิดาในครอบครัวของตนเอง^{๕๐} จึงจะประสบกับความสุข ร่มเย็น อบอุ่น อยากรออยู่อาศัยทั้งกายและใจ

ความรักของคนอื่นในโลกนี้หาผู้ใดเปรียบด้วยบิดามารดาไม่ เพราะว่าผู้ที่ให้ความรัก ความปรารถนาดี ด้วยหัวใจอันแนบแน่นสนิท เสมอต้นเสมอปลาย ไม่มีความหน่ายเหนื่อยแม้แต่น้อยนิด ถึงความรักอันนั้น จะไม่ได้ตอบสนองด้วยของอันมีค่าสูงส่งเพียงใดก็ตาม ก็ยังให้ความรักที่มั่นคงไม่คลอนแคลน หรือ เปลี่ยนแปลงผู้ให้ความรักเช่นที่กล่าวมานี้ ก็คือ บิดามารดาของเราทั้ง ๒ คนเท่านั้น คนอื่นให้ไม่ได้ แม้คนอื่นอาจกล่าวปฏิญญาต่อเราว่า รักคุณเท่าฟ้า รักคุณจนสุดหัวใจ รักคุณเท่าชีวิต สามารถตายแทนได้ สารพัดที่เขาจะสรรหาคำพูดที่จับจิตจับใจให้เราหลงใหลได้ แต่นั่น ก็เป็นเพียงคำพูดที่หวังผลประโยชน์จากราทั้งสิ้น ถ้าได้มาก ก็บอกว่า รักมาก ถ้าได้น้อย ก็บอกแต่เพียงว่ารักคุณ ถ้าไม่ได้อะไรเลย ก็อาจตีหน้ายักษ์หน้ามาร หน้าผี หน้าคนไม่ดี ให้เห็นได้ทันทีทันใด

๔. ตัวอย่างการปลูกจิตสำนึกของบิดามารดาต่อบุตรธิดา

บิดามารดาขอมหวังให้บุตรธิดาเจริญก้าวหน้า ในหน้าที่การงาน ความมีเมตตา รักใคร่ กรุณาอยากใ้บุตรธิดาได้ดี มุทิตา ความพลอยยินดีเพื่อบุตรธิดาประสบความสำเร็จ ในหน้าที่การงาน และอุเบกฐ์จักปลอ่ยวางเมื่อสมควรแก่วัยของพวกเขา พอที่จะรับผิดชอบตนเองได้แล้ว แม้ในคราวจะหมดลมหายใจก็อยากใ้บุตรธิดานั้นจะมากดูแลใกล้ชิด ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๔.๑ ความหวังของบิดามารดา เมื่อบิดามารดาเกิดพยานรัก คือ มีบุตรธิดา ได้สืบสกุลแล้ว มากบ้าง น้อยบ้าง ก็หวังพึ่ง บุตรธิดา เหมือนดังที่ท่านผู้รู้ประพันธ์เอาไว้ว่า

“ยามมีกิจหวังใ้ลูกเฝ้ารับใช้ ยามป่วยไข้หวังใ้ลูกเฝ้ารักษา
ยามถึงคราวล่วงลับดับชีวา หวังใ้ลูกปิดตายมสันใจ”^{๕๑}

๔.๒ บิดามารดาที่มีความหวังจะใ้ลูกของตนเอง เติบโตทั้งทางกาย และทางจิตใจ พึ่งตนเองได้ รู้จักคุณค่าของชีวิต รู้จักหลีกเลี่ยงอบายมุขทางแห่งความเสื่อม ดังความตอนหนึ่งว่า บิดามารดา ปรารถนาจะใ้บุตรธิดาเป็นคนดี มีอนาคตที่สดใส ต้องการใ้เลี้ยงดู

^{๕๐} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๒๘,๑๓๖/๒๓๒, ๑๕๖

^{๕๑} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ) , นั้บถือพระพุทศศาสนาแล้วใ้อะไร, (ขอนแก่น : ขอนแก่น การพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๒ - ๑๖.

ทั้งทางร่างกายและจิตใจไปพร้อม ๆ กัน หมายถึง การให้บำรุงเลี้ยงร่างกายด้วยปัจจัยเป็นหลัก ตามสมควร คือไม่ให้มากจนเกินไป และไม่ให้น้อยจนกระทั่งไม่เพียงพอ ต้องสนใจต่อความเป็นอยู่ คอยสอดส่องดูแลพฤติกรรม ให้ความอบอุ่นทั้งร่างกายและจิตใจ ต้องแก้ไขในเรื่องที่เห็นว่าไม่เหมาะสมไม่ควร ฝึกหัดให้ลูกทำงานเป็นที่พึงของตนได้ โดยที่บิดามารดานั้นแหละ ปฏิบัติเป็นตัวอย่างที่ดีให้ลูกเห็น บิดามารดาจำนวนมาก ต้องการให้ลูกเป็นคนดี ไม่สูบบุหรี่ ไม่ติดยาเสพติด ไม่มั่วสุมในอบายมุข เพราะถ้าหากว่าตนเองยังเลิกไม่ได้ ยังจมอยู่ในอบายมุข ถูกผีร้ายเข้าครอบงำ เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็นับว่ายากที่จะสอนลูก ๆ ของตนให้พ้นจากอบายมุขได้ นอกเสียจากลูก ๆ จะมองเห็นโทษด้วยตนเองเท่านั้น^{๕๒}

๓.๓ โทษของการไม่ให้ศึกษาเล่าเรียนต่อบุตร เมื่อพวกเขาโตขึ้นจะทำให้ไม่มีความรู้และเป็นเหมือนศัตรูไปเสียอีก ดังความตอนหนึ่งว่า เมื่อบิดามารดาไม่ให้การศึกษากับบุตรธิดาก็เป็นเหมือนศัตรู และไม่มีศักดิ์ศรีเลยในสังคมชั้นสูง เช่นกับนกยางไม่อาจเทียบได้กับหงส์ตัวสง่างาม”^{๕๓}

๔. การปลูกจิตสำนึกของบุตรธิดาต่อบิดามารดา บุตรธิดาเมื่อได้รับความอนุเคราะห์จากบิดามารดาของตนแล้ว พึงตอบแทนบุญคุณของท่านตามหลักพระพุทธศาสนา ๕ ประการคือ ๑) ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน ดำรงวงศ์สกุล ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน^{๕๔} ฉะนั้น บุตรธิดา พึงปฏิบัติตนให้เกิดความรู้สึกที่ดีต่อผู้มีพระคุณ ผู้ให้ความเมตตาต่อตนในเบื้องต้น เป็นครูสอนหนังสือก่อนใครอื่น เป็นทั้งแพทย์ พยาบาล ที่คอยรักษาบุตรให้อบอุ่นทั้งทางกาย และทางใจ คอยแก้ปัญหาให้สารพัดอย่าง นั่นคือ บุคคลที่หาได้ยิ่งในโลกนี้ แม้ถึงคราวมีภัย ท่านก็สามารถเลี้ยงดูตัวเราผู้เป็นบุตรธิดาได้ จึงควรสำนึกอยู่เสมอถึงบุญคุณอันหาประมาณมิได้จากท่าน และเลี้ยงดู ตอบแทนตามสมควรแก่ฐานะ อย่าให้ท่านต้องลำบาก หรือ ไม่มีบุตรหลานคอยดูแล ในยามแก่ชรา ต้องอาศัยบ้านพักคนชราไปชั่วชีวิต ดังตัวอย่างการทำหน้าที่ของบุตรธิดา ต่อไปนี้

๔.๑ ความเป็นคนมีกตัญญูต่อท่าน เมื่อบิดามารดาเปิดประตูสวรรค์

^{๕๒} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), “ปีใหม่สุขใหม่ด้วยธรรมะ”, (ขอนแก่น :เอกสารสัมมนา วัดป่าแสงอรุณ, ๒๕๔๒, หน้า ๖.

^{๕๓} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), บทเรียนจากชีวิตจริง, อ่างแล้ว, หน้า ๒๘.

^{๕๔} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒ - ๒๑๓

บันไดทองรอไว้แล้ว บุตรธิดา ก็ควรเดินตาม ดังนี้ การปฏิบัติตนเป็นคนดีมีความกตัญญู กตเวทิตาธรรม สำนึกในพระคุณของท่านอยู่เสมอ เมื่อมีโอกาสตอบแทนพระคุณ ก็ต้อง แสดงออกให้ปรากฏชัด โดยเปิดเผยต่อสาธารณชนให้ทุกคนยอมรับ มีศรัทธาเชื่อมั่นเสมอ ดัง คำประพันธ์ที่ว่า

“ใจมั่นกตัญญู	ประจักษ์รู้บุญคุณคน
คือใจใฝ่กุศล	เป็นต้นทางสร้างความคิด
ใครเคยมีบุญคุณ	ได้เจือจุนเอื้ออารี
ควรตอบกตเวทิตี	เป็นมงคลสุขเอย” ^{๔๕}

๔.๒ ให้ตระหนักถึงความรักและปรารถนาดีของท่าน โดยเฉพาะมารดาที่ต้องคอยดูแลบุตรในคราวยังเป็นทารกน้อย เอาใจใส่ต่อบุตรอย่างไม่คลาดสายตา ไม่เคยที่จะรังเกียจบุตรเลยแม้แต่น้อย เมื่อเติบโตขึ้นมาแล้ว ก็อย่าปล่อยทิ้งให้ท่านอยู่ตามลำพังควรให้ความช่วยเหลือ และดูแลกิจของท่านให้สบายใจ ดังความตอนหนึ่งว่า

“อันแม่รักบุตรแสนสุดอาลัย	ถ้าจะอุปไมยเสมือนดวงตา
พุทซังพุทโธ่พวกโอรสา	พอโต ขึ้นมากลับไม่มองแลเมิน
พอเธอพบมิตรก็กลับมาคิดถึงแม่	นับวันก็แต่จะลอยห่างเหิน
พอโตเท่าแม่ก็มีแต่จะเมิน	ใจแตกเที่ยวเงินไม่เห็นจะเกาะแม่แจ
เมื่อเล็กเล็กโสมมคุณนมมารดา	พอโตขึ้นน้อยหรือกลับมาคิดถึงแม่
เอาเถอะถึงจะทอดทิ้งไม่เหลียวแล	ลูกก็ยังเป็นคนทีแม่ไม่เคยลืม
ยามผิดหวังมีทุกข์โศกเข้ามาเถอะลูกเอ๋ย	อกและตักแม่เป็นคูกห้องสวรรค์
ทีรอกอยลูกอยู่ชั่วนิรันดร์” ^{๔๖}	

สิ่งที่มาจากลูกไม่มีความเลวอะไร ที่จะถึงกับทำให้แม่ทนไม่ได้ นับตั้งแต่อุจจาระ ปัสสาวะ แม่ไม่เคยทำท่าขะแยง หรือเบือนหน้าหนี ลูกชั่วแม่หวัง ลูกโง่แม่รัก ถึงกับหลงไปว่าถ้าโง่ขอให้โง่อยู่กับแม่ หรือหากจะตาย ก็ขอให้แม่ได้ปรนนิบัติจนสุดฝีมือ แล้วก็มานอนหนุนตักแม่ตาย

^{๔๕} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), ปีใหม่สุขใหม่ด้วยธรรมะ, อ่างแล้ว, หน้า ๗.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑ - ๑๒.

๔.๓ **ควรตอบแทนคุณด้วยความดี** สามารถเริ่มต้นได้ตั้งแต่วัยเยาว์ โดยทำตนให้เป็นคนว่าง่ายสอนง่าย ไม่ดื้อรั้น ช่วยท่านทำการทำงานตามกำลัง ไม่นิ่งดูดาย อย่า มุ่งแต่การเล่น ตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดี ได้แก่ ขยันหมั่นเพียรในการศึกษาเล่าเรียน ให้คุ้มค่ากับการที่ท่านได้ทุ่มเทเวลาในการหาทรัพย์สิน เพื่อเป็นทุนในการศึกษาของตนเอง โดยตั้งความหวังเอาไว้ในเบื้องสูง แล้วใช้ความพากเพียรพยายามด้วยตั้งใจจริง ให้เป็น ผลสำเร็จให้ได้ ให้ถือหลักพระพุทธรูปที่ว่า วิริเยณ ทุกขมจเจติ คนล่วงทุกข์ได้เพราะความ เพียร ปฏิบัติได้ในระดับนี้ ก็นับว่าเป็นสร้างสรรค์ในเรือนได้ในระดับหนึ่ง ไม่ต้องรอสวรรค์ ในชาติหน้า^{๘๗}

ดังนั้น บุตรธิดาควรตระหนักในจิตสำนึกให้ถี่ถ้วน ว่าในโลกนี้ แม้สามีภรรยา ที่ว่ารักกันปานจะขาดใจ แต่พอมีภัยอันตราย บางครั้งก็ยิ่งทอดทิ้งกันไป แต่บิดามารดาท่าน หาได้เป็นเช่นนั้นไม่ จึงควรอย่างยิ่งที่จะสำนึกในพระคุณของท่านผู้มีอุปการะแก่ตัวเรา ให้ สามารถมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ อย่างมีความสุข และมีโอกาสทำความดี ทำการงานหน้าที่ต่างๆ ด้วยความรู้ ความสามารถ ที่ท่านได้บอกสอน ปรรณานาดี หวังดีต่อตัวมาโดยตลอด เพราะเหตุ ที่ว่า ความรักของบิดามารดาต่อบุตรธิดา มีมากยิ่งขึ้นกว่าของสามีและภรรยา ที่พึงให้แก่กันได้ คราวมีภัยเขาทั้งคู่อาจสละกันทิ้งไปด้วยเหตุจำเป็นก็มี ดังความตอนหนึ่งว่า คุณให้ใกล้เข้ามา เอะ ภรรยาสามีที่รักกันมากที่สุด ลงเรือลำเดียวกันมาตั้งแต่วัยหนุ่ม สัญญาว่า จะลุ่มหัวจม ท้ายด้วยกัน เป็นคู่สร้างคู่สม เป็นทองแผ่นเดียวกัน จะไม่ปันใจไปให้คนอื่น จะลงหลุมฝังศพ หรือนอนบนเชิงตะกอนเดียวกัน หากสิ้นใจไป ก็ขอให้ไปวิมานชั้นฟ้าด้วยกันตลอดไป แต่ สัญญาอย่างนี้ จะมีคู่สามีภรรยาที่ปฏิบัติได้ไม่มากนัก พออยู่ใกล้ซัดกันเห็นธาตุแท้ของแต่ละ คนที่เปิดเผยออกมาในแต่ละวัน ทำให้เปลี่ยนความรัก กลายเป็นความเกลียด ความชัง อย่าง ที่โบราณท่านสอนว่า “ยามรัก นำคัมผักก็ยิ่งว่าหวาน ยามร้าวรานน้ำตาลกลับเป็นของขม” อารมณ์ของคนเราเปลี่ยนแปลงได้ไฉ่่างยนิคเดียว แต่ความรักของบิดามารดา เกิดมาจากเมตตา ไม่ได้เกิดมาจากกิเลสตัณหา จึงดำรงมั่นคงด้วยสายสัมพันธ์แห่งจิตจิตใจ ไม่มีวันถ่างถอนไป ได้ อย่างเช่นท่านประพันธ์เรื่องความรักประเภทนี้ไว้ว่า

“รักอื่นหมิ่นแสนแม่นญาติมามิตร รักเพื่อนสนิทคู่หมั้นคู่หมาย
ไม่แม่นเหมือนแม่รักแต่เกิดเป็นกาย จวบจนวันตายแม่ไม่เคย

กลายคืน

^{๘๗} อ่างแล้ว, หน้า ๗.

โบราณรำไว้สอนให้เป็นตำราว่า	สามวันจากมากู้รักเป็นอื่น
แต่รักแม่นี้จึ่งรักยั้งยาวยืน	ไม่มีวันเป็นอื่นกระทั่งวันตาย
ดวงตะวันจันทร์ดาวถึงคราวอาครุ	ต้องล่วงลับดับสูญจากฟ้าไปหาย
ถ้าหัวใจแม่ยังไม่ดับลงหิววิบวอดวาย	
ก็อย่าพึงหมายว่าแม่จะเมินหน้ามน” ^{๔๔}	

๔.๔ บุตรธิดาพึงสำนึกอยู่ในใจของตนเสมอ ว่า ความลำบากที่บิดามารดาได้เลี้ยงดูเรามา ตั้งแต่เล็กจนถึงบัดนี้ ท่านยอมทำงานทุกอย่าง เพื่อให้บุตรธิดา อันเป็นสิ่งที่ท่านให้ความมากที่สุดในชีวิตของท่าน และรักมากที่สุดก็ว่าได้ ฉะนั้น ควรสำนึกเสมอว่า ท่านเป็นบุคคลสำคัญคนหนึ่ง เหมือนตัวเราที่เป็นอยู่นี้ก็สำคัญเช่นกัน เมื่อคิดเช่นนี้แล้ว พึงปฏิบัติต่อท่านอย่างสุภาพ และทำตามหลักของบัณฑิต คือ คนดี ดูแลท่านให้สุขสบายในยามแก่ชรา ดังความตอนหนึ่งว่า

๑) พระคุณแม่

“ยามจะนอนแม่ก็วอนด้วยคำหวาน	กล่าวประสานกล่อมเสียงสำเนียงใส
ยามจะกินแม่ก็ป้อนวอนอาลัย	ให้ลูกได้อิ่มเอมเกษมทรวง
ยามจะถ่ายแม่ก็หายข้อรังเกียจ	ไม่เคยเกลียดชังตามหรือห้ามหวง
เอามือกอบหอบทั้งสิ่งทั้งปวง	ใครจะล่วงเลยท่านนั้นไม่มี
แม่เคยหวงพวงถันแม่ท่านสาว	แต่ถึงคราวมีลูกถูกหน้าที
เมื่อลูกร้องต้องประสงค้จ้านงมี	แม่ยินดีให้ลูกดื่มจนลิ้มอาย
มือทั้งสองของแม่เฝ้าแต่อุ้ม	ประคองกุมเคียงอยู่ไม่รู้หาย
อกของแม่แผ่เอียงลงเคียงกาย	ให้ลูกหายหนาวนามในคำคืน
ตักของแม่แผ่ให้ลูกดั่งฟูกนุ่ม	ประคองกุมลูกนิทราไม่ฝ่าฝืน
บรรจงจูบลูบลูกทุกวันคืน	เป็นที่ชื่นชูจิตสนิทใจ
ยามลี้มกลิ้งใครหนอวิ่งมาช่วย	แล้วปลอดภัยนิทานกล่อมขวัญให้
หรือจูบที่เจ็บชะมัดปิดเป่าไป	ผู้นั้นไซ้ไรที่แท้แม่เราเอง
ทั้งสามภพยกตั้งขึ้นชั่งเปรียบ	หนักไม่เทียบพระคุณแม่สุดเลหา
ถึงอบอุ้นสุริยันและจันทร์ธา	อกมารดาอิงอุ่นกว่าสุริย์จันทร์
ถึงธารทิพย์หลังไหลเท่าธารถัน	ไม่ปลาบปลื้มซาบช่านมาให้ดื่ม

^{๔๔} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมธ), หลักธรรมสำหรับเยาวชน, อ่างแล้ว, หน้า ๑๐ - ๑๑.

ถึงนางฟ้ามาอุ้มช่วยคุ้มกัน
แม่สังขารรานแหลกลแม่แลกลได้
แม่สูญสิ้นดินฟ้าธาธาอง

ไม่เทียมทันตามแม่ที่แลมอง
ด้วยหวังให้ลูกตนพ้นภัยผอง
รักแม่ต้องเหนือค่ากว่าสิ่งใด”^{๘๘}

๒) พระคุณพ่อ

จะหาใครมาเปรียบเทียบคุณพ่อ
เคยเอื้อเพื่อเจือจนให้ทุนรอน
พ่อมุ่งหวังตั้งใจไว้สูงส่ง
เพื่อเฉลิมเสริมส่งชวงศัวาน
ความยิ่งใหญ่สิ่งใดในใต้หล้า
สาครศพสุธามาประเมิน
มีเพียงไข่แต่พ่อให้กำเนิดลูก
พ่อทำงานเมื่อยล้าสาระพัน
มันสลักรักจริงนะพ่อจำ
เป็นเจ้าของเลือดเนื้อเกื้อการุญ
ลูกได้เป็นคนดีศรีของชาติ
พ่อจตุตงครุไม่น้อยตั้งร้อยคน

เคยพนอัยยังเพียรสั่งสอน
คอยเว้าวอนให้เสาะหาวิชาการ
ให้ลูกทรงยศศักดิ์อัครฐาน
ให้เชี่ยวชาญเกียรติยศปรากฏไกล
ทั่วแผ่นดินฟ้าพนาเนาภูเขานิ
ไม่มากเกินพ่อรักลูกผูกสัมพันธ์
ยังฝังปลูกโอบอ้อมถนอมขวัญ
ทุกอย่างนั้นฝังปลูกให้ลูกดี
คิดถึงพ่อทุกคราใจอบอุ่น
ซึ่งพระคุณอุ่นเกล้าเราทุกคน
ได้ประกาศความเลิศประเสริฐผล
นำลูกพ้นพาลานาประการ”^{๘๙}

๕. การปลูกจิตสำนึกของสามีต่อภรรยา การปลูกจิตสำนึกในหน้าที่ของสามี ตามหลักพระพุทธศาสนา มี ๕ ประการ ได้แก่ ยกย่องว่าเป็นภรรยา ไม่ดูถูกดูหมิ่น ภรรยา ไม่นอกใจภรรยา ความเป็นใหญ่บางใหญ่ยกให้ และให้เครื่องประดับ ให้รางวัล ให้สิ่งของที่ระลึกในวันครบรอบแต่งงาน และวันพิเศษอื่น ๆ^{๙๐}

เมื่อเรารู้สึกเสียแล้ว มีความรู้สึกว่าจะอยู่ในท่ามกลางความอบอุ่นของพ่อแม่ไปตลอด จะไม่จากท่านไปไหน ท่านก็คงจะไม่จากเราไป พอโตขึ้นมาถึงถูกพรากจากอกพ่อแม่ ออกไปเรื่อย ๆ ตอนนี้อย่างไร เราเริ่มจะคิดถึงเพื่อนแล้ว มีเพื่อนเล่น เพื่อนคุย คุณสนุกสนานตามประสาของเด็ก พ่อเริ่มเข้าสู่วัยหนุ่ม วัยสาว ก็เกิดมีความรัก ต้องการมีเพื่อนคู่ใจและเอาใจ ชายก็รักหญิง หญิงก็รักชาย ต่างหมายมั่นที่จะเป็นคู่ครองของกันและกัน บางคู่ก็สมหวัง บางคู่ก็

^{๘๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔ - ๑๕.

^{๘๙} อ้างแล้ว, หน้า ๑๕ - ๑๖.

^{๙๐} ที.ป. (ไทย) ๑๑/๒๖๕/ ๒๑๔.

ผิดหวัง คือ อาจได้ทั้งความสดชื่น มีสุข มีทั้งทุกข์ระทมขมขื่น โศกเศร้าเคล้าน้ำตา ผู้ที่ได้
คู่ครองสมปรารถนา ก็หวังฝากผีฝากไข้ เป็นที่พึ่งของกันและกันตลอดไป^{๕๒} ตัวอย่างสามีที่
ดี มีคำประพันธ์สอนไว้ว่า

“สามีดีทรงคุณอบอุ่นจิต	ไม่จับผิดลูกเมียทางเสียดาย
มีเหตุผลปัญญาคมสมเป็นชาย	ไม่กล้ากลายอบายมุขเล็กคฤกลี
รักคู่ครองผองลูกผูกใจมั่น	ช่วยสร้างสรรค่อนาคดีให้สดศรี
ลูกเมียสุขอ้อมเอมจิตเปรมปรีดี	สามีดีชั้นครูควรรูชา” ^{๕๓}

๖. การปลูกจิตสำนึกของภรรยาต่อสามี ถู้อตามหลักพระพุทธศาสนา มี ๕
ประการ คือ จัดแจงตกแต่งการงานให้เรียบร้อย สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามี ไม่
นอกใจสามี รักษาทรัพย์ที่สามีและตนหามาได้ ให้ปลอดภัยมั่นคง และทำการงานช่วยสามี
ไม่เป็นคนเกียจคร้าน^{๕๔} และตัวอย่างศรีภรรยาที่ดี มีคำประพันธ์สอนไว้ว่า

“ผู้เอาใจเลี้ยงดูอยู่ใกล้ชิด	เป็นกัลยาณมิตรร่วมทุกข์สนุกสนาน
มีมากน้อยคอยเอื้อเพื่อและเจือจาน	ช่วยสร้างฐานชีวิตให้ชิดชม
ผู้เช่นนี้คือภรรยาผู้น่ารัก	สมควรจักเป็นคู่คู่สุขสม
ครอบครัวยุติสุขมันจริงไม่พังจม	ชายชื่นชมนิยมหมายมอบกายใจ” ^{๕๕}

ดังนั้น ทั้งสามีและภรรยาจะต้องพัฒนาตนด้วยฆราวาสธรรม ๔ ประการ ชีวิตคู่จึง
จะประสบความสำเร็จในการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขในระดับภุหุสภุณี โดยทั้งสามีและ
ภรรยา จะต้องปฏิบัติฆราวาสธรรม คือ ธรรมะสำหรับผู้ครองเรือนร่วมกันและให้เสมอกัน
อันได้แก่ สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ คือ ซื่อสัตย์ต่อกัน ข่มใจไม่ให้เกิดอารมณ์ ร้าย อดทน อด

^{๕๒} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ) , นั้บถือพระพุทธศาสนาแล้วได้อะไร, อ่างแล้ว, หน้า ๑๒

^{๕๓} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), ปีใหม่สุขใจด้วยธรรมะ, อ่างแล้ว, หน้า ๕.

^{๕๔} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๕/ ๒๑๔

^{๕๕} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), นั้บถือพระพุทธศาสนาแล้วได้อะไร, อ่างแล้ว, หน้า ๒๐.

กลิ่น และออดอม ขอมอภัยให้แก่กัน อาศัยกันเหมือนน้ำอาศัยเรือจึงเดินทางไปได้สะดวก
จะนั้นความสัมพันธ์ที่ดีของคู่สามีภรรยา ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

“อันครอบครัวผัวเมียคลอเคลียรัก	ควรรู้จักไมตรีมีสมาน
คอยผ่อนผันสั้นยาวไม่ร้าวราน	เมียไม่ยานผัวหย่อนผ่อนให้กัน
ถ้าเมียหนักผัวเบาทนเข้าไว้	ถ้าผัวร้ายเมียดีมีผ่อนผัน
หากมีงอนผัวง้อพอสมกัน	ไม่ฟาดฟันพาลเมียเสียน้ำใจ
จงเมตตาปราณีอารีเอื้อ	คู่ดั่งเรือกับน้ำจำอาศัย
เรือพึ่งน้ำน้ำพึ่งเรือเพื่อกาลไกล	เป็นถักรชัยให้สุขทุกครอบครัว” ^{๕๖}

๓.๕.๓ หลักการศึกษากับเยาวชน

การศึกษา คือ ความเจริญงอกงามทั้งปวงที่เกิดขึ้นแก่ผู้เรียนตามประสบการณ์
อย่างกว้างขวางและลึก เพื่อผลของการศึกษาตามความมุ่งหมายและนโยบายของชาติ และ
การศึกษา จึงหมายถึง การเรียนรู้ทั้งหมดที่เกิดแก่มนุษย์ เป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้
ทางวัฒนธรรมซึ่งกล่าวได้ว่า เป็นกระบวนการเบ็ดเสร็จที่บุคคลนำมาพัฒนาความสามารถ
ทางด้านทัศนคติและพฤติกรรมตามค่านิยมของสังคม การถ่ายทอดความรู้ ทั้งสายสามัญ
อาชีพ และศีลธรรม วัฒนธรรมเป็นเครื่องชี้แนวทางให้ประพฤติใช้ความรู้ให้เป็นประโยชน์
แก่สังคมโดยรวม อันเป็นเจตคติ ที่ดีงามทางด้านความมีน้ำใจปฏิบัติต่อส่วนรวมในทาง
ที่ดี ก่อให้เกิดทักษะ ความคล่อง ความชำนาญ ในการปฏิบัติในแนวทางที่เหมาะสมตาม
ขอบเขตศีลธรรม ทั้งความประพฤติภายนอก และคุณธรรมภายใน^{๕๗} สามารถสรุปทัศนะ
ของบุคคลเกี่ยวกับการศึกษาโดยย่อ

ฉะนั้น การศึกษา จึงเป็นเครื่องมือสำหรับพัฒนาบุคลิกภาพ หรือพฤติกรรมของ
มนุษย์การอบรมคนให้เป็นคนดี การปรับปรุงคนให้เหมาะสมกับสถานการณ์ และ
สิ่งแวดล้อม การปลูกฝังค่านิยมและคุณธรรม เป็นการเพื่อชีวิตที่ดียิ่งขึ้น ความเจริญก้าวหน้า

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐ - ๒๑.

^{๕๗} พระมหาเดชศักดิ์ ชีรปัญญา, (โพธิ์ชัย), “จริยศึกษาเพื่อพัฒนาจริยธรรมแก่นักเรียนตามหลัก
คำ

สอนทางพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : สาขาวิชา
พระพุทธศาสนา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๒ - ๑๓.

การสร้างเสริมประสบการณ์ให้แก่ชีวิต เป็นกระบวนการทางสังคม ซึ่งถ่ายทอดความรู้ วัฒนธรรมต่าง ๆ จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง เป็นกระบวนการสร้างปัญญา เป็นการ พัฒนาขั้น ๕ เป็นกระบวนการทุกชนิดที่ช่วยพัฒนาหรือปรับปรุงจิตใจ อุปนิสัยและ คุณสมบัติทางกายภาพ ต่าง ๆ และเป็นกระบวนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ จึงเป็น รากฐานและเครื่องมือในการพัฒนาการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม^{๕๔}

พระเทพวราคุณ (สมาน สุเมโธ) ได้เสนอหลักการสำหรับพัฒนาเยาวชน ซึ่งเป็น กำลังที่สำคัญในอนาคตของชาติ โดยให้ความสำคัญแก่เด็กและเยาวชนว่าควรได้รับการเอาใจ ใส่ออย่างถูกต้อง ให้การศึกษา ความรู้พร้อมด้วยความประพฤติที่ดีงาม จึงจะสามารถดำรงอยู่ ในสังคมได้อย่างปกติสุข และเกื้อกูลต่อสังคม มีความรู้ที่ไม่เอารัดเอาเปรียบใคร นอกจากนั้นก็ได้อธิบายถึงหลักพัฒนาเยาวชน ๔ ประการ คือ ฝึกฝนการศึกษา คบหาเพื่อนดี ใจมิกัตถุญ และเชิดชูศีลธรรม มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. ความสำคัญของเยาวชนกับการศึกษา เมื่ออยู่ในวัยเรียน ก็สร้างบุญกุศลได้ เช่นกัน อย่ามัววประมาทอยู่ เพราะว่าโลกมนุษย์ไม่แน่นอนเปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอ คือ เป็น อนิจจัง ไม่เที่ยงแท้แน่นอน ดังความตอนหนึ่งว่า มีคนจำนวนไม่น้อยพูดกันว่า ฟัง ธรรมง่วงนอน ดูหนังดูละครดูตาสว่าง ก็น่าจะมีส่วนที่เป็นจริงอยู่มากเช่นกัน หากที่ประชุม นั้นมีผู้ที่สนใจธรรมน้อย เพราะมองไม่เห็นคุณค่าของธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่ม เยาวชน ที่กำลังฮึกเหิม ระเบิดพลัง แสง เสียง สี ดังมีคำโคลงที่ผู้รู้ประพันธ์ไว้ว่า

“ขามเขว้เห็นโลกล้วน	แสนสนุก
เป็นหนุ่มสาวก็หลงสุข	คำเช่า
กลางคนเริ่มเห็นทุกข์	สุขคู่ กันนอ
ตกแก่จึงรู้เค้า	ว่าล้วนอนิจจัง” ^{๕๕}

๒. ความรู้คู่กับความประพฤติ การศึกษาของเยาวชนจำเป็นจะต้องมีศีลธรรม ควบคู่กันไป จึงจะสมดุล และมีประโยชน์ต่อตัวเอง และต่อประเทศชาติ การศึกษาจึงต้อง พัฒนาทั้งด้านวัตถุและจิตใจนัยกันไป ไม่ให้เกิดการเอียนเอียงหนักไปเพียงด้านวัตถุนิยม ฝ่ายเดียว ดังความตอนหนึ่งว่า ในยุคโลกาภิวัตน์ วิทยาการต่าง ๆ เจริญรุ่งเรืองรวดเร็ว วัตถุธรรมสามารถสนองตอบกิเลสตัณหาความอยากได้ อยากเป็นของมนุษย์ ได้ทันอกทันใจ

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

^{๕๕} พระเทพวราคุณ, (สมาน สุเมโธ), หลักธรรมสำหรับเยาวชน, อ่างแก้ว, หน้า ๑.

ก็ยิ่งส่งให้มวลมนุษย์ห่างไกล จากศีลธรรมมากยิ่งขึ้น ผิดจากสมัยก่อน โรงเรียนส่วนมากยังอยู่ในกำแพงวัด พระสงฆ์ก็เป็นครูสอนด้วย หลักสูตรใช้เรียนก็มีนิทานธรรมะแทรกอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นการปลูกฝังค่านิยมทางศีลธรรมให้มีความพร้อมในโอกาสเดียวกัน จะเห็นได้จากคำประพันธ์ที่ท่านผู้รู้เขียนไว้ว่า

“แบบเรียนครั้งก่อนเคยสอนกันมา	ศีลธรรมจริยาแทรกไว้ทุกตอน
ดาอินตานาตาอยู่ครูสอน	ฝากฝังสั่งวรการอยู่ร่วมกัน
ต้องสามัคคีมีความเอื้อเฟื้อ	ผู้ใดขาดเหลือจัดแจงแบ่งปัน
ไม่เอาเปรียบเพื่อนไม่เถื่อนสัมพันธ์	ต่างสงเคราะห์กันทุกคนอยู่ดี
บางคนรู้ฉลาดเพื่อนฉลาดเป็นเหยียบ	เอารัดเอาเปรียบไว้ความปราณี
ใครเป็นเช่นนี้ควรเร่งกลับตัว	ดาอินตานาหาปลาด้วยกัน
ต่างคนต่างขยันหาเลี้ยงครอบครัว	แต่คิดละโมภโลกจนตามัว
เพราะเห็นแก่ตัวจึงเสียพุงปลา	ถ้าต่างรอมชอมยินยอมแบ่งปัน
ไม่คือถ้อรันด้วยโลกเจตนา	ประสานประโยชน์แบ่งโภชนา
ใช้สติปัญญาดำริพิจารณาแบ่งปลาผ่าหัว	แร้วตัวตามยาวสองศึกเท่าราว
แบ่งของสองหารดาอินตานาคงสาธุการ	ตาอยู่ใจพาลได้แต่ก้างปลา” ^{๑๑๑}

เพราะฉะนั้น เมื่อทางโลกเจริญรุ่งเรืองด้วยวัตถุธรรมขึ้นมากเท่าใด ก็ยิ่งมีความจำเป็นที่จะต้องพึ่งศาสนา โดยอาศัยหลักธรรมให้เข้ามามีบทบาทในชีวิตประจำวัน มากเท่าเทียมกันขึ้นเท่านั้น จึงจะทำให้มวลมนุษย์ทั่วไป อยู่ร่วมกันในโลกนี้ได้อย่างมีความสุข

๓. อารุสำหรับเยาวชน สำหรับมีไว้ปราบความง่วงเหงา หรือ ความเบื่อใน

การเรียน โดยให้เป็นคาถากำกับสอนตนเองเสมอว่าอย่าไปเห็นแก่นอนเลย เพราะจะทำให้เหมือนสุกร ดังความตอนหนึ่งว่า ควรจะตั้งใจให้แน่วแน่ว่าจะไม่ง่วง จะไม่หลับ จะใช้สติบังคับ เพื่อสดับรับเอาธรรมะไปปฏิบัติให้เกิดผลดีแก่ตนและครอบครัวให้ได้ และเพื่อความสมหวัง จึงขอให้ใช้คาถาที่พระเถระผู้ใหญ่รูปหนึ่ง สอนเอาไว้ว่า

“สงสารแต่หมอน	จะขาดสองท่อน
ช่างนอนขยัน	กินนอนกินนอน
จนหมอนเป็นมัน	วิชาสักอันหนึ่งก็ไม่มี
ฉะนั้นตัวเรา	อย่าไปฝันง่วงเหงา

^{๑๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑ - ๒.

การทำงานหน้าที่หมั่นเพียร	เรียนดีจะมีปัญญา
ถ้าไม่หมั่นเพียร	ไม่เล่าไม่เรียน
กินแล้วนิทรา	เหมือนอย่างสุกร
เขาดอนอัญญา	ฮ้วนพีดีหนาเพราะกินแล้วนอน” ^{๑๑๑}

๔. หลักการศึกษากับเยาวชน เมื่อเยาวชนศึกษาเล่าเรียนจะให้ประสบความสำเร็จตามเป้าหมายของตน เป็นเยาวชนที่ดี เรียนเก่ง มีความฉลาดเอาตัวรอดได้ในสถานการณ์

ต่าง ๆ โดยดำรงตนอยู่ในความรู้คู่คุณธรรม และพึงอาศัยหลักธรรม ๔ ประการ ดังต่อไปนี้

๔.๑ ฝักใฝ่การศึกษา หมายถึง การศึกษาหาความรู้ความฉลาดเป็นเรื่องที่ทุกคน จะต้องสนใจ เพราะวิชาความรู้ ช่วยยกระดับฐานะและชีวิตของคนให้สูงขึ้น ทำให้มีเกียรติมีศักดิ์ศรีในสังคม ทำคนโง่ให้เป็นคนฉลาด ไม่ตกเป็นทาสของคนฉลาดแกมโกง แต่อันการเรียนรู้นั้นสามารถเรียนรู้ได้ทั้งฝ่ายดี ฝ่ายชั่ว เพื่อจะได้รู้จักวิธีหลบวิธีหลีก ยกตนให้พ้นห่างไกลจากสิ่งเลวร้ายทั้งปวง เลือกทำแต่สิ่งที่ดี ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อน ทั้งแก่ตน ทั้งแก่คนอื่น ตัวอย่างคำประพันธ์ที่กล่าวไว้ว่า

“ขึ้นชื่อว่าวิชา	ควรศึกษาทุกอย่างไป
ศึกษาให้เข้าใจ	เป็นคุณเครื่องเรื่องปัญญา
แต่ว่าอย่าพึงใช้	ทุกอย่างไปที่ศึกษา
ชีวิตและเวลา	เป็นปัญหาให้จ้านน
จะใช้วิชาใด	พึงใส่ใจในเหตุผล
ทำไต่ต้องใจคน	นั่นคือผลของวิชา” ^{๑๑๒}

คุณธรรมทั้งปวงที่เยาวชนพึงปฏิบัติให้ตนเกิดความเจริญก้าวหน้า ไปพร้อมๆ กับการศึกษา นับว่าเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งในสังคมที่เกิดวิกฤติทางค่านิยม การลอกเลียนพฤติกรรมที่ไม่ดีของเด็กเยาวชนบางคน จากสิ่งแวดล้อมบ้าง จากคนที่อยู่ใกล้ชิดบ้าง จากสื่อต่างๆ เช่น การเลียนแบบดารา นักร้อง แล้วมีพฤติกรรมทางเสีย เพราะขาดปัญญาพิจารณา

^{๑๑๑} อ่างแล้ว, หน้า ๓.

^{๑๑๒} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมธ), หลักธรรมสำหรับเยาวชน, อ่างแล้ว, หน้า ๔.

ฉะนั้น การศึกษาเท่านั้น จะทำให้เยาวชน รู้ และเข้าใจในการอยู่ร่วมกับคนอื่นได้อย่างดี ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑) เยาวชนพึงทำให้บุมทรัพย์เกิดแก่ตนทั้งภายนอกและภายใน เพื่อจะได้ใช้เลี้ยงตนเองในเมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่ โดยไม่ลำบากจนมากนัก ดังความตอนหนึ่งว่า เยาวชนพึงทราบด้วยว่า บุมทรัพย์ของคนเรานั้น มีอยู่ ๒ อย่าง คือ บุมทรัพย์นอกตัว และ บุมทรัพย์อยู่ในตัว บุมทรัพย์ในตัว ก็คือ วิชาความรู้ ที่แต่ละคนได้ศึกษาสะสมไว้ เริ่มตั้งแต่ความรู้ระดับพื้นฐานตอนต้น ที่ศึกษามาจากบิดามารดาและคนอื่น ๆ รวมทั้งที่เกิดจากประสบการณ์ผ่านมาแต่ละครั้งนั้น ๆ ด้วย บุมทรัพย์ชนิดนี้ สามารถนำออกใช้ได้ทุกคราวที่ต้องการ ลำบากต่อการศึกษา พกพาไปใช้ได้ทุกสถานที่ ช่วยตนได้ทุกโอกาส แม้สุนทรภู่ กวีเอกของไทยก็ได้ประพันธ์ไว้เช่นกันว่า

“อย่าเกียดร้าน	การเรียนเร่งสุดสำห
มีวิชาเหมือน	มีทรัพย์อยู่นับแสน
แผ่นดินถิ่นฐาน	เมืองใดก็ไม่แคลน
ถึงยากแค้น	ก็พอยังประทังตน” ^{๑๐๓}

๒) บิดามารดาควรเอาใจใส่ต่อการศึกษาของเยาวชนให้มาก เพราะเมื่อเขาเติบโตใหญ่จะได้ใช้วิชาความรู้ที่ศึกษานั้นเลี้ยงตน เนื่องจากท่านทั้งสองก็จะล่วงหล่นไปตามวัยชรา ดังความตอนหนึ่งว่า บิดามารดา ผู้มีสายตาอันกว้างไกล จึงต้องใส่ใจให้บุตรธิดาลูกหลาน รีบเร่งศึกษาหาความรู้แต่วัยเยาว์ เพื่อจะได้ใช้ให้เกิดประโยชน์ สามารถคุ้มครองป้องกันตนได้ ไม่ต้องตระกำลำบาก ไม่ยากแค้นเจ็บใจในอนาคต เหมือนอย่างที่มีผู้รู้ประพันธ์ไว้ว่า

“พ่อแม่ไปไม่มีเงินทองจะกองให้	จงตั้งใจ พากเพียรเรียนหนังสือ
หาวิชาความรู้เป็นคู่มือ	เพื่อยึดถือเอาไว้ใช้เลี้ยงกาย
พอกับแม่มีแต่จะแก่เฒ่า	จะเลี้ยงเจ้าเรื่อยไปนั้นอย่าหมาย
ใช้วิชาเลี้ยงตนจนวันตาย	ลูกสบายแม่กับพ่อก็พอใจ” ^{๑๐๔}

^{๑๐๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

^{๑๐๔} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), หลักธรรมสำหรับเยาวชน, อ้างแล้ว, หน้า ๕.

๓) บิดามารดาต้องทนลำบากทำกรงาน เพื่อส่งเสริมการศึกษา แก่บุตรธิดาของตนเอง จึงฝากความหวังให้แก่พวกเขาว่าจะไม่ทำให้ท่านผิดหวัง คือ ไม่ใส่ใจ การเล่าเรียน หลงระเริงไปในโลกอันเร่าร้อนด้วยเพลิงกิเลสที่กำลังแผดเผาอยู่ ดังกลอนต่อไปนี้

ก. คำสั่งของพ่อ

“ลูกเอ๋ยจงจำคำพ่อสอน	พ่อไม่มี ทุนรอนจะส่งให้
เรายากจนพ่อเคยย้ำจำใส่ใจ	ถึงลำบากยากแค้นไหนให้อดทน
หากแม่นอยากดูหนังจงยั้งว่า	พ่ออยู่นาแสนลำบากต้องตากฝน
หลังสู้ฟ้าหน้าสู้ดินกลางกลืน โคลน	พ่อสู้ทนเพื่อหวังให้ลูกได้เรียน”

ข. คำสั่งของแม่

“ลูกจำแม่ขอเตือนอย่าเบือนหน้า	จงรักษาตัวให้ดีอย่าผลิผลาม
อย่าลุ่มหลงจมหัวงในบ่วงกาม	เสียความงามเสียวิชาเพราะนารี
วัยของเจ้าเฝ้าปากเพียรขีดเขียนอ่าน	รีบสร้างฐานการศึกษาเป็นราศี
หลักชีวิตฝังมั่นปัญญาดี	ยอดนารีทรัพย์สินด้วยลูกกรวย

เอง”^{๑๐๕}

๔) คนที่ขาดการศึกษา ท่านเปรียบเหมือนควายตาบอดในป่าใหญ่ ทึบ ไม่นานนักก็จะต้องอดอาหารตายเป็นแน่นอน ดังนั้นเยาวชน พึงเห็นความสำคัญของการศึกษา ดังความตอนหนึ่งว่า ในทางพระพุทธศาสนา ได้เปรียบคนที่ขาดการศึกษา ไม่มีวิชาความรู้เหมือนควายตาบอด ที่ตกอยู่ในป่าทึบ ไกล่หวาดกลัวมีอันตรายรอบด้าน ไม่รู้จักทางไปทางมาที่ปลอดภัย ไม่รู้จักแหล่งที่มีอาหารหรือไม่มีอาหาร มีอยู่อย่างเดียวกันก็คือ นอนทนทุกข์ทรมานอดอยาก เพื่อรอคอยความตายที่จะถึงตนเท่านั้น ดังพระบาลีว่า “โน เจ อสุส สกา พุทธิวินโย วา สุกฺกิโขโต, วเน อนุชฺชมิโสว, จเรยฺย พหุโก ชโน. หากความรู้ของตน หรือวินัยที่ศึกษาคิดแล้ว จะไม่พึงมีไชริ ชนเป็นอันมาก ก็พึงเที่ยวไปเหมือนกระบือบอด เที่ยวไปอยู่ในป่า (ไม่รู้ว่่าที่ควรไปไม่ควรไป) ฉะนั้น”^{๑๐๖}

^{๑๐๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔ - ๕.

^{๑๐๖} พระเทพวรคุณ, (สमान สุเมโธ), หลักธรรมสำหรับเยาวชน, อ่างแล้ว, หน้า ๖.

๕) คุณค่าของการศึกษานั้นมีเป็นเอกประการ ทำให้คนรู้ดี รู้ชั่วแล้วยังคิดเป็นอุปนิสัยไปยังภพหน้า เมื่อเราสิ้นชีวิตไปแล้วอีกด้วย ดังความตอนหนึ่งว่า การศึกษา ทำให้เกิดความรู้ดี รู้ชั่ว ว่าเป็นอย่างไร แล้วเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้รู้จักเลือกทำแต่สิ่งที่ดี เมื่อทำดี ก็ให้เกิดมีคุณสมบัติ มีคุณธรรม มีคุณภาพ และมีคุณค่าตามลำดับ เห็นได้ชัดเจนว่า วิชาความรู้เป็นเหตุเบื้องต้นที่ส่งให้คนเราถึงจุดหมายปลายทางได้ ไม่ว่าจะเป็นทางโลกหรือทางธรรม เห็นด้วยหรือยังว่า การศึกษาหาความรู้ นั้น มีความจำเป็นต่อชีวิตของคนเรามากน้อยเพียงใด ถ้าจะตั้งปัญหาถามว่า วิชาความรู้ที่ศึกษามาได้ ที่ใช้อยู่ในปัจจุบันนี้ สามารถเป็นอุปนิสัย เป็นบารมีสืบทอดไปถึงชาติหน้า ภพหน้าได้หรือไม่ เพราะสงสัยว่า มันสมองซึ่งทำหน้าที่จดจำ บันทึกวิชาความรู้เอาไว้ นั้น ได้ถูกไฟไหม้เป็นถ้ำถ่าน หรือกลายเป็นดินไปตามสภาพเดิมแล้ว ซึ่งตัวผู้บรรยาย เชื่อว่าสามารถส่งทอดไปถึงชาติหน้า ภพหน้าได้โดยไม่สงสัยเลย จริงอยู่ มันสมองถูกทำลายไป หรือเสื่อมสลายไปเป็นธาตุดินตามปกติ แต่จิตใจผู้สั่งสมบาปบุญ ที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อาสวะ และบารมี ยังสามารถถ่ายทอดส่งถึงกันได้แบบข้ามภพข้ามชาติ มีตัวอย่างเช่น เด็กบางคนเกิดมาไม่เคยเรียนหนังสือจีน แต่สามารถอ่านภาษาจีนเขียนภาษาจีนได้ เด็กบางคนอายุเพียง ๕ - ๖ ขวบ สามารถพูดและเขียนได้หลายภาษา ทั้ง ๆ ที่ไม่เคยศึกษามาก่อน เด็กบางคนสามารถคิดคำนวณเลขได้หลายหลัก ดึกว่าผู้ใหญ่ ซึ่งมีโอกาสได้ศึกษามาก่อนแล้ว ก็เคยมี หากจะไม่ใช่เพราะบารมีคือความดี ความรู้ ที่ได้เคยศึกษามาก่อนแล้ว นั้น จะให้เข้าใจว่าอย่างไร โดยมีวิธีผลิตปัญญา ๓ อย่าง ได้แก่ มีตาเอาไว้ดู มีหูเอาไว้ฟัง มีสมองเอาไว้คิด^{๑๑๑}

๔.๒ คบหาเพื่อนดี (กัลยาณมิตรตา) คนโบราณสอนไว้ว่า “คบคนให้ดูหน้า ซื่อผ้าให้ดูเนื้อ” โดยความหมายก็สอนให้รู้จักเลือกคบคนดีเป็นมิตร ที่เรียกว่า “กัลยาณมิตร” ผู้มีหน้าที่การงานสะอาดสุจริต มีอัธยาศัยใจคอดี ไม่เอาเปรียบเพื่อน ช่วยเหลือเกื้อกูลในยามตกยาก ออกปากขอพึ่งพาอาศัย ไม่ทอดทิ้งในยามวิบัติ จึงมีคติสำหรับคบเพื่อนไว้ว่า “เห็นหน้ายามมีภัย เห็นใจยามมีทุกข์ คือ มิตรแท้” จงระวังให้ดีเพื่อประเภท “หน้าเนื้อ ใจเสือ” ซึ่งคอยเห็นเพื่อนเป็นเหมือนเหยื่ออันโอชะ เอาแต่จะสูบกินทำเดียว อย่างนี้ต้องหลีกเลี่ยงให้ไกล พอสรุปการคบเพื่อนที่ดี ดังต่อไปนี้

๑) การคบเพื่อนเป็นสิ่งจำเป็น สำหรับการพัฒนาความเจริญก้าวหน้าในด้านต่าง ๆ โดยพระพุทธองค์ให้ความสำคัญเป็นอันดับแรกในมงคลสูตร คือ

^{๑๑๑} อ้างแล้ว, หน้า ๖ - ๗.

ให้เว้นคนพาล คบหาคนดีเป็นมิตร ดังความตอนหนึ่งว่า ในมงคลสูตรพระคาถาแรก บทแรก

๑๐๘

พระพุทธองค์ทรงยกเรื่องการคบหาขึ้นแสดงก่อนเรื่องอื่น ๆ ก็เพราะทรงเห็นว่า บุคคลเป็น สิ่งแวดล้อมที่สำคัญยิ่งกว่าสิ่งอื่น ๆ บรรดา มี ตรงกับคำโบราณที่ตักเตือนว่า “คบคนดีเป็นศรี แก่ตัว คบคนชั่วพาดัวจัญไร” แม้ในทางธรรม ท่านก็ย้ำเตือนอยู่เสมอว่า “คบคนเช่นไร ก็เป็น เช่นคนนั้นแล” การคบคนชั่วเป็นมิตร จึงมีโทษตามหลักธรรม คือ นำให้เป็นนักเลงการพนัน นักเลงเจ้าชู้ นักเลงเหล้า (รวมทั้งยาเสพติดทุกชนิดด้วย) นักหลงเขาดู๊วของปลอม เป็นคน หลงเขาสั่งหน้า และเป็นนักเลงหัวไม้

๒) การคบเพื่อนจะต้องพิจารณาถึงคุณสมบัติมิตรแท้ และคน

เทียมมิตร เพื่อป้องกันความเสียหายอันจะเกิดเพราะมิตรชั่วนั้นพาไป ดังความตอนหนึ่งว่า คนเราที่เสื่อมเสีย พบกับความพินาศอควาย เพราะถูกเพื่อนเลว ๆ นำโทษมาให้ก็มีมาก หาก รู้ตัวว่า เดินทางผิดคบมิตรไม่ดี พยายามกลับตัว สลัดตนเองออกจากเขาเหล่านั้นให้ได้ ก็ยังจัด ว่า เป็นคนดี ควรแก่การเห็นใจ และควรปรบมือให้ แต่เมื่อพิจารณาโดยส่วนรวมแล้ว ในภาวะ เหตุการณ์ที่ผ่านมา เพื่อนประเภทที่สวมหน้ากากเข้าหากัน แสดงละครให้จบไปแต่ละตอนแต่ ละวันนั้น หาดูได้ง่าย คำว่า เพื่อน มีทั้งเพื่อนภายนอก เพื่อนภายใน มีทั้งเพื่อนแท้

เพื่อนเทียม^{๑๐๘} หรือจะเรียกว่า เพื่อนกาย เพื่อนใจก็ได้ เพื่อนกายหรือเพื่อนภายนอกนั้น เนื่องจากเพื่อนภายนอก จะดูเพียงผิวเผินเพียงรูปร่างหน้าตา กิริยาพาที และมีอารมณ์ เครื่องประดับที่สวยงามเท่านั้นไม่พอ จะต้องดูถึงหน้าที่การงานและอหฺยาศัยใจคอให้มากอีก ด้วย เพราะเหตุที่การคบค้าสมาคม โดยนับถือกันเป็นเพื่อน เพื่อมุ่งผลประโยชน์ตอบแทนนั้น มีค่อนข้างมาก อย่างที่มีคำโคลงเตือนเอาไว้ว่า

“เพื่อนกินสินทรัพย์แล้ว แหงงหนี

^{๑๐๘} ข.ส. (ไทย) ๒๕/๒๖๒/๕๖๒ (๑) การไม่คบคนพาล (๒) การคบบัณฑิต นี่เป็นมงคลอัน สูงสุด.

^{๑๐๙} เพื่อนเทียม ในที่นี้หมายถึง คนเทียมมิตร หรือคนที่พึ่งทราบว่าเป็นศัตรูผู้มาในร่างของมิตร ได้แก่ คนปกอลอก คนคิดแต่พุด คนหัวประจบ คนชวนจิบหาย. ดูเพิ่มเติมใน. ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๔ – ๒๕๕/๒๐๗ – ๒๐๘ ส่วนเพื่อนดี หมายถึง มิตรมีอุปการะ มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มิตรแนะนำประโยชน์ และมิตร มีน้ำใจ. ดูใน. ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๐ – ๒๖๔/๒๐๘ – ๒๑๑

หาง่ายหลายหมื่นมี	มากได้
เพื่อนตายถ่ายแทนชี-	วา อาตม์
หายากฝากผีใช้	ยากแท้ จักหา ^{๑๑๑}

๓) เพื่อนจริงหาง่ายเพื่อนตายหายาก เมื่อเราได้ศีลมีบุญวาสนา คนก็อยากจะทำด้วยแต่ถ้าเมื่อใดเรตกต่ำ ไร้อำนาจวาสนา ก็ไม่มีใครอยากจะทำสมาคมเลย ดังความตอนหนึ่งว่า เพื่อนที่มุ่งจะได้อยู่ได้กิน ได้สนุกสนานเรานั้น หาได้ง่าย และหาได้เป็นเป็นพันเป็นหมื่นทีเดียว แต่เพื่อนเป็นตาย พึ่งพาอาศัยยามมีเหตุขัดข้องจำเป็น ออกปากขอ ร้องช่วยเหลือได้นั้น ค่อนข้างหายากสักหน่อย ข้อนี้มีท่านผู้รู้ยืนยันเอาไว้ว่า

“ขามบุญมากาไก่อกลายเป็นหงส์	ขามบุญลงหงส์เป็นกานำจงน
ขามบุญมาหมุหมากลายเป็นคน	ขามอัจนคนเป็นหมานำอัศจรรย์
เมื่อมั่งมีมากมายมิตรหมายมอง	เมื่อมัวหมองมิตรมองเหมือนหมุหมา
เมื่อไม่มีหมู่มิตรไม่มองมา	แม้มอดม้วยหมุหมาไม่มามอง ^{๑๑๑}

๔) ตัวอย่างของการคบคนไม่ดีเป็นมิตร คือ องคุลิมาโรจร แต่ภายหลังได้กัลยาณมิตร คือ ผู้แนะนำดี ผู้สั่งสอนดี จึงสามารถกลับตัวกลับใจเป็นคนดีได้อย่างถาวร สำเร็จถึงพระอรหันต์และไม่หวนกลับไปทำกรรมชั่วนั้นอีก ดังความตอนหนึ่งว่า เยาวชนคนดีทั้งหลาย คงเคยได้ยิน เรื่อง องคุมารโจรหรือที่เรียกไพเราะว่า อหิงสกุมาร สมัยครั้งพุทธกาล เป็นมหาโจรมหาโหด ฆ่าคนเพื่อหวังเอานิ้วมือไปเรียนมนต์พิเศษ นับได้เป็นร้อยเป็นพัน เหลืออีกเพียง ๑ นิ้ว จะครบตามกำหนด จะฆ่าแม่กระทิงมารดาผู้ให้กำเนิดตน ซึ่งหวังโยอาลัยปานดวงใจจะขาด กำลังกระหืดกระหอบวิ่งตามหาลูกชาย ยังมีโอกาสจะได้บรรลุนิพพาน หากปล่อยให้หมาโจรนามว่าองคุลิมาโรจร ทำมาตุจฉา คือ ฆ่าแม่แล้ว จะเป็นเหตุให้ได้รับอนันตริยกรรม^{๑๑๒} ไม่สามารถจะบรรลุมรรคผลนิพพานได้ เพราะอาศัยพระมหากรุณาคุณแท้ ๆ ที่พระพุทธองค์ได้ทรงขวางกั้นไว้ด้วยพุทธานุภาพ และพระดำรัสตรัสเตือนสติว่า “เราหยุดแล้ว แต่เธอสวยยังไม่หยุด” จึงรู้สึกสำนึกได้ ขอมโยนดาบทิ้ง ร้องให้ สะอึกสะอื้น กราบลงแทบบาทมูลของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ขอให้พระองค์เป็นที่พึ่ง สุดท้าย ก็ได้พ้นจากความเป็น

^{๑๑๑} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), หลักธรรมสำหรับเยาวชน, อ่างแล้ว, หน้า ๑.

^{๑๑๑} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), ปิ๋มสุขใจด้วยธรรมะ, อ่างแล้ว, หน้า ๘.

^{๑๑๒} อนันตริยกรรม หมายถึง กรรมที่หนักเมื่อกระทำแล้ว ทำให้ไม่สามารถไปสวรรค์ และนิพพานได้. ดูเพิ่มเติมใน. อจ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๒๕/๑๖๕

มหาโจร กลับกลายเป็นพระภิกษุผู้ทรงศีล เป็นผู้ปราศจากกิเลสทั้งปวง ที่เป็นดังนี้ เพราะเบื้องต้น ได้คบเพื่อนไม่ดี มากด้วยความริษยาอาฆาต เห็นเพื่อนดีกว่าไม่ได้ หาวิธีกลั่นแกล้งด้วยอุบายต่าง ๆ ทำให้อาจารย์หลงเชื่อ เพราะความหุเบา ใจเบา มากด้วยโมหะ จึงใช้วิธีกำจัดอหิงสกุมาร ด้วยวิธีที่สกปรก จนถึงกับเป็นมหาโจร ที่ทางการหมายจับตาย อย่างไม่ปราณีปราศรัย ครั้นภายหลังได้พบพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นกัลยาณมิตร จึงกลับตัว กลับใจเป็นคนดีได้ และศิษนิคไม่กลับชั่วอีก จนช้านิจนินครกาล^{๑๑๓}

๕) บัณฑิตยกย่องคนที่คบคนดีเป็นมิตร และคบคนที่เคยทำชั่ว

แล้วสามารถกลับตัวกลับใจได้ ว่าเหมือนดวงจันทร์ถูกเมฆปิดบังแสงเอาไว้ ถ้าผ่านไปแล้วก็พบความสว่าง ดังความตอนหนึ่งว่า ด้วยเหตุนี้ เยาวชนจึงต้องเลือกคบแต่เพื่อนดี หลีกหนีเพื่อนเลว หากจะมีการพลั้งพลาดผลออกไปเพราะขาดความสำนึก รู้เท่าไม่ถึงการณ์ แต่คิดมากลับตัวกลับใจได้ ไม่ให้ตัวเองถดถอย บัณฑิตท่านยังนิยมชมชอบ เนื่องจากยังมีโอกาสกลับมาสร้างตนให้รุ่งเรืองสว่างไสวได้ จุจดวงจันทร์ ถูกเมฆบดบังก็มีดวงสว่างไปชั่วขณะหนึ่งเมื่อเมฆเลื่อนลอยผ่านไปก็กลับสุกใสสว่างจ้าดังเดิม ฉะนั้น และควรรำลึกไว้เสมอในข้อที่ ๒ (คือ กัลยาณมิตรตตา) นี้ว่า คบเพื่อนที่ดี เหมือนมีผู้อรรักษาในที่ ๆ มีภัย เหมือนมีแสงสว่างในที่มืด เหมือนได้ข้าวได้น้ำเวลาเกิดความหิว ความกระหายครอบงำ^{๑๑๔}

๔.๓ ใจมีกตัญญู (กตัญญูตา) ความเป็นคนมีความกตัญญูต่อผู้บังเกิดเกล้า คือ บิดามารดา นับว่าเป็นคนดี เป็นบุตรีธิดาที่บัณฑิตทั้งหลายสรรเสริญ เพราะคุณธรรมต่าง ๆ มีเมตตา กรุณา เป็นต้น ย่อมบังเกิดมีขึ้นแก่บุตรธิดานั้น แมตักทุกขก็ได้ยากก็จะมีคนช่วยเหลืออุปถัมภ์กำจุน ด้วยคุณความดีคือกตัญญู^{๑๑๕} ส่วนบุคคลใดไม่ตั้งอยู่ในกตัญญู ไม่รู้คุณท่าน เรียกว่า เป็นคนอกตัญญู ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑) พึงเอาธรรมชาติเป็นครูสอน เพื่อนำมาตักเตือนตนเอง ให้เกิดความกตัญญูรู้คุณของบิดามารดาผู้ให้ความอุปถัมภ์ในเบื้องต้นแก่ตัวของเยาวชนเอง เพราะต่างฝ่ายต่างจำเป็น ต้องอาศัยกันเหมือนเสื่ออาศัยป่า ปลาอาศัยน้ำฉะนั้น ดังความตอนหนึ่งว่า

^{๑๑๓} พระเทพวรคุณ, (สमान สุเมโธ), หลักธรรมสำหรับเยาวชน, อ่างแล้ว, หน้า ๘.

^{๑๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘ - ๙.

^{๑๑๕} พุทธทาสภิกขุ, กตัญญูกตเวทิตี เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก, (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๒.

โลกเรายู่รอดมาได้เพราะอาศัย กตัญญู คือ รัฐบาลคุณคนอื่นแล้วทำตอบแทน เรียกให้เต็มว่า กตัญญูกตเวที ในที่นี้จะพูดถึงเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับบิดามารดาเท่านั้น เพื่อให้เป็นบทเรียน เตือนใจในเบื้องต้น อันจะส่งผลให้เกิดความกตัญญูในบุคคลอีกหลายระดับชั้น ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันไป ขอให้เยาวชนกลับไปมองธรรมชาติดูบ้าง เวลาแดดจัด ความร้อนเผาจ้า จนสามารถเผาป่าในห้วยหนอง คลองบึง ให้ระเหยไปเป็นไอน้ำลอยขึ้นไปยัง ฟากฟ้าเบื้องบน เมื่อมีความเย็นพอ ก็จะจับกลุ่มเป็นเมฆฝน หากพื้นเบื้องล่างมีความชื้นพอ ก็สามารถดึงดูดให้เมฆฝนตกลงมาสู่ภาคพื้นดินได้ไม่ยาก ทำให้ห้วยหนอง คลองบึง ที่แห้งขอด กลับมีน้ำเต็มเปี่ยมได้ดังเดิม ต้นไม้ ใบหญ้า พืชพันธุ์สัตว์ ก็กลับสดชื่นเขียวขจีมีชีวิตชีวา ขึ้นมาอีก ธรรมชาติอาศัยกันอย่างนี้ จึงมีโอกาสยังยืนมาได้ มีคำประพันธ์ที่ท่านกล่าว สนับสนุนข้อนี้เอาไว้ว่า “เสื่อมีเพราะป่าปก ป่ารกเพราะเสื่อยัง ดินเย็นเพราะหญ้าบัง หญ้ายัง เพราะดินดี”^{๑๑๖}

๒) คนดีจะต้องมีความกตัญญู ถ้าขาดคุณธรรมข้อนี้แล้ว ก็ยากที่จะกล่าวว่าเขาผู้นั้นเป็นคนดี เพราะลืมนึกถึงผู้เคยมีอุปการะแก่ตนเองมาก่อน จึงควรมีกตัญญูกตเวทีต่อท่าน ดังความตอนหนึ่งว่า ในวิถีแห่งความเป็นไป และความเป็นอยู่ได้ ที่ยังยืนมาจนถึงบัดนี้ แห่งมวลมนุษยชาติย่อมมีพื้นฐานที่สำคัญรองรับ นั่นก็คือ ความกตัญญูกตเวที หมายความว่า คนดีที่เรียกว่า สาธุชน ย่อมมีความกตัญญูนั้นแหละ เป็นคุณธรรมเบื้องต้น เช่น ผู้ที่เป็นลูกดี ก็จะเป็นนักเรียนดี นักศึกษาที่ดี เป็นศิษย์ที่ดี เป็นมิตรที่ดี แต่ยังเป็นคนอกตัญญูอยู่ ไม่รู้จักของบิดามารดา และมิได้ตอบสนองด้วยสิ่งใด ๆ เลย ก็อย่าไปหวังว่าจะเป็นคนดีได้ ผู้ที่จะเป็นคนดี จึงเริ่มต้นจากความเป็นลูกที่ดี เสียก่อน ข้อนี้มีพระบาลีรับรองไว้ว่า ภูมि वे सारुपानि कตญुकตवेทิตา แปลว่า ความกตัญญูกตเวที เป็นภูมิชั้นของสาธุชน คือคนดี

๓) แม้ในบทกลอนภาษาอีสาน ก็ได้กล่าวยกย่อง และแสดงถึง อานิสงส์ ความกตัญญูว่าแคล้วคลาดปลอดภัย ทำให้ประสบกับความสุข ความเจริญก้าวหน้า ทั้งทางโลกและทางธรรม ด้วยลาภ ยศ สรรเสริญ โดยให้พิจารณาอย่างถี่ถ้วน สุขุม จากคำสอน ดังต่อไปนี้

“ชื่อว่ากตัญญูตั้ง	กตเวทีได้ตอบ
ความชอบเจ้าสร้างไว้	ความไ้ส่ลีห่างเหิน

^{๑๑๖} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), หลักธรรมสำหรับเยาวชน, อ่างแล้ว, หน้า ๕.

มีแต่ลือชาขึ้น	เงินคำสืโหลหลังมาແຫ່ວ
ยศลาภพร้อม	ทั้งหมู่สรรเสริญ
ทั้งความสุข	ลีเวียนเวินมาพร้อม
ให้เจ้ามีจิตน้อม	ทำตาม พระเจ้ากล่าวมานี้
ทางดีเป็นเทศน์ไว้	เฮาซึ้งให้เห็น
ไผ่ผู้เป็นคนสร้าง	ประโยชน์สุขทางโลก
เป็นผู้หวังประโยชน์กว้าง	ฟังแล้วให้อื่นตรองนั้นก่อน” ^{๑๑๖}

๕.๔ เยาวชนควรกตัญญูต่อบิดามารดาด้วยหลัก ๑๐ ประการ โดยตั้งจิตแน่วแน่ดังนี้ บัดนี้ เรามั่นใจแล้วว่า พ่อแม่มีพระคุณต่อบุตรธิดามากจริง ๆ ในฐานะเยาวชนควรกตัญญูด้วยการปฏิบัติตน ดังความต่อไปนี้

- ๑) ช่วยเหลือภาระงานในช่วงวันเวลาที่ว่างจากการศึกษาเล่าเรียน ไม่ควรออกเที่ยวเตร่เร่ร่อนตามอำเภอใจ
- ๒) แสดงความเอื้อเฟื้อ ด้วยความมีน้ำใจ ที่จะช่วยแบ่งเบารัฐกิจการงานของท่านด้วยความจริงใจ
- ๓) แสดงความห่วงใย และช่วยปรนนิบัติดูแลรักษา เวลาท่านไม่สบาย อย่าเมินหน้าไม่สนใจ
- ๔) แสดงความเคารพ บูชา และยำเกรง ด้วยกาย วาจา และใจ ด้วยไม่กระทำ ไม่พูด คูหมิ่น คูแคลน กล่าวหาให้ร้าย เขี้ยดยดหมายว่า เป็นคนล้าสมัย
- ๕) ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนให้ดีที่สุด โดยตั้งเป้าหมายไว้เบื้องสูง และดำเนินไปด้วยวิธีการที่ถูกต้อง
- ๖) ใช้จ่ายอย่างประหยัด โดยคำนึงถึงฐานะและความจำเป็น อย่าโกหกหลอกลวงท่าน เพื่อนำเงินไปใช้จ่ายนอกเหนือจากการเรียน หากสามารถหารายได้พิเศษในทางที่ชอบ เพื่อช่วยเหลือท่าน ก็นับว่าเป็นความดีที่น่ายกย่อง
- ๗) เรื่องอะไรทั้งหมด ที่สังคมและพ่อแม่ไม่ยอมรับ ควรหลีกเลี่ยงให้ห่างไกลไม่ควรทำ ไม่ควรพูดให้ท่านเกิดความไม่สบายใจ

^{๑๑๖} อ้างแล้ว, หน้า ๘ - ๑๐.

๘) คล้อยตามหรือไม่ขัดใจ และให้การสนับสนุน ส่งเสริม ใน สิ่งที่พ่อแม่มีศรัทธาเลื่อมใส เช่น การนับถือศาสนา การทำบุญบริจาคทาน การช่วยเหลือ สังคม และอื่น ๆ โดยชอบธรรม

๙) คิดคำนึงด้วยเหตุผลว่า ร่างกายชีวิตของเรา เป็นสมบัติที่ ได้มาจากพ่อแม่ เมื่อมีความรัก เคารพบูชาท่าน จึงไม่ควรนำชีวิต ร่างกายไปประกอบกรรม ทำชั่ว ทั้งในที่ลับ ทั้งในที่แจ้ง ซึ่งจะส่งผลให้เกิดความเสื่อมเสียถึงพ่อแม่ด้วย

๑๐) ตั้งเจตนาอันเป็นกุศลเอาไว้ว่า ตลอดชีวิตนี้จักทำแต่ความ ดี เพื่อบูชาและตอบแทนพระคุณพ่อแม่ และสักวันหนึ่ง จักนำสิ่งที่เป็นมงคลยิ่งที่พ่อแม่ ปราบปรามมาเป็นสักการะแสดงถึงความกตัญญู ให้พ่อแม่ได้ชื่นชมยินดี ขณะที่ยังมีชีวิต ให้จงได้^{๑๑๘} เมื่อทำให้ดังนี้ ก็จัดว่าเป็นบุคคลที่หาได้ยาก เป็นลูกกตัญญู และชื่อว่าเป็นผู้ เปิดประตูก้าวไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง ปิดประตูแห่งความหายนะได้หมดสิ้น

๕.๔ เขตขุศีลธรรม (ฉัมมกามตา) ศีลธรรมมีความจำเป็นต่อทุกชีวิต เพื่อ จะได้มีความสุขในการ ดำเนินชีวิต ไม่ว่าจะเป็ววัยใด คือ ทั้งคนมีครอบครัว เด็ก เยาวชน กระทั่งคนชราก็ตาม ไม่ใช่ว่าจะแก่ชราก่อนแล้วจึงรักษาศีล ปฏิบัติธรรม ถ้าเป็นอย่างนั้น ความสับสนวุ่นวายในสังคมนั้นก็จะเพิ่มมากยิ่งขึ้น ดังความต่อไปนี้

๑) ศีลธรรมมีความจำเป็นสำหรับเยาวชนมาก เนื่องจากคนส่วน ใหญ่ในสังคม ยังเข้าใจไม่ตรงกันตามความเป็นจริงที่ว่า ศีลธรรมเหมาะสำหรับคนแก่ที่ว่าง จากงานเท่านั้น ส่วนเยาวชนหนุ่มสาว และผู้ที่มีครอบครัว ต้องรับผิดชอบในการเลี้ยงดู คุ้มครองทรัพย์สินสมบัติอยู่ จึงยังไม่ต้องถือศีลปฏิบัติธรรม เนื่องจากยังไม่จำเป็นและไม่มี เวลา หากเป็นดังที่กล่าวมานี้ จักทำให้สังคมเสื่อมโทรมลงไปรวดเร็วเป็นอันมาก ความ เดือดร้อน วุ่นวาย และความไม่สงบสุข จะปรากฏเกิดขึ้นทั่วไป ทั้งจะยากต่อการแก้ไข บำบัดรักษา ควรจะปรับความเข้าใจเสียใหม่ให้ถูกต้องว่า ท้องถิ่นใดมีคนนับถือศีลปฏิบัติ ธรรม ยอมรับนับถือศาสนา ไม่เป็นคนหลักลอย รักษาขนบธรรมเนียมประเพณี และมี วัฒนธรรมอันดีงาม ท้องถิ่นนั้น จะมีแต่ความร่มเย็นเป็นสุข ปราศจากความทุกข์นานัปการ เช่น สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า พระราชนิพนธ์เป็นคำกลอนสอนเตือนเอาไว้ ดังความต่อไปนี้

“เมืองใดไม่มีทหารหาญ

เมืองนั้นไม่นานเป็นข้า

เมืองใดไร้จอมพารา

เมืองนั้นไม่ช้าอัปจน

^{๑๑๘} อ้างแล้ว, หน้า ๑๖ - ๑๗.

เมืองใดไม่มีพณิชย์เลิศ	เมืองนั้นย่อมเกิดขัดสน
เมืองใดไร้ศิลป์โสภณ	เมืองนั้นไม่พ้นเสื่อมทราม
เมืองใดไม่มีกวีแก้ว	เมืองนั้นไม่แคล้วถูกขาม
เมืองใดไม่มีนาเรียงม	เมืองนั้นหมดความภูมิใจ
เมืองใดไม่มีคนตรีเลิศ	เมืองนั้นไม่เพริศพิสมัย
เมืองใดไร้ธรรมอำไพ	เมืองนั้นบรรลัยแน่เอ่ย" ^{๑๑๕}

๒) การปรับพฤติกรรมเยาวชนตามหลักไตรสิกขา หมายถึง

เยาวชนควรดำรงตนตามหลักไตรสิกขา คือ ทำให้มีความประพฤติทางกาย วาจา และทางใจ ดีขึ้น เพราะเป็นเครื่องมือในการฝึกฝนอบรมบุคคลให้สามารถประสบกับความสุข ความเจริญก้าวหน้าทั้งด้านการศึกษา การปฏิบัติตนต่อครอบครัว สถานศึกษา โรงเรียน จึงควรพัฒนาตนเองโดยหลักไตรสิกขา ๓ อย่าง ได้แก่

ก.ศีล หมายถึง การตั้งจิตเจตนางดเว้นการทำความชั่ว พุศัวัระวังตนไม่ให้ประพฤตินอกลุ่มนอทาง ไม่ปล่อยตนให้เหลวแหลก หรือหลงไหลไปกับสิ่งแวดล้อมชั่วอยู่ในปัจจุบัน

ข. สมาธิ หมายถึง ตั้งจิต ตั้งใจ ศึกษาเล่าเรียน ให้มีความมั่นคง เชื่อมั่นตนเอง ไม่ปล่อยจิตตามอารมณ์ที่มาชั่ว จะเป็นเรื่องความรัก ความชัง ความหลงก็ตาม ต้องพยายามทำให้มั่นคงแน่วแน่ ไม่ยอมพ่ายแพ้ต่ออารมณ์ฝ่ายต่ำ

ค. ปัญญา หมายถึง รู้ทั่วถึงต้องมีเหตุผล และให้รู้จริง เหมาะสมกับภูมิขั้นที่ตนเล่าเรียนศึกษาอยู่ ฝึกหัดคิด ฝึกหัดทำ คือลงมือปฏิบัติตามแนวทางความรู้ในหลักทฤษฎีที่ตนได้ศึกษามา เพื่อให้เกิดประสบการณ์ และให้มีวิจรรณญาณที่กว้าง ใช้หลักเหตุผลในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างทันที่

นอกเหนือจากศีลธรรมเหล่านี้แล้ว ควรตระหนักในการศึกษา ขนบธรรมเนียม ประเพณีอันดีงาม ซึ่งนำสืบทอดมาในแต่ละยุค แต่ละสมัย ไม่ควรทอดทิ้งภูมิปัญญา ของบรรพบุรุษไทย ที่ได้มอบไว้ให้เป็นมรดกอันล้ำค่า ซึ่งมีอยู่ทั่วไปภายในประเทศ ไม่ควรหลงไหล เหนือหมิ่นต่อวัฒนธรรมแปลกใหม่ ที่ไม่เหมาะสม ไม่ควรกับอัชฌาสัยใจคอของคนไทย ควรอนุรักษ์ส่งเสริมและนำออกใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม ภายในประเทศยิ่ง ๆ

^{๑๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗ - ๑๘.

ขึ้นไป ขอให้เยาวชนทุกคน ทบทวนหลักธรรมสำหรับเยาวชน เพื่อจะได้ซึมซับเข้าสู่จิตใจ จะได้นำไปประพฤติปฏิบัติ ให้มีผลานิสงส์อันเป็นปัจจุบันธรรม และเป็นรูปธรรมสืบไป^{๑๒๐}

๓.๕.๔ หลักธรรมสำหรับเตือนไม่ให้ประมาทในชีวิต

อัมปมาทะ หมายถึง ความไม่ประมาท คือ ความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ หรือ ความเพียรที่มีสติเป็นเครื่องเร่งเร้าและควบคุม ได้แก่ การดำเนินชีวิตโดยมีสติยอมถลาลงไปในทางเสื่อม แต่ไม่ยอมพลาดโอกาสสำหรับความดีงามและความเจริญก้าวหน้า ตระหนักในสิ่งที่พึงทำและพึงละเว้น ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอในหน้าที่อันจะต้องรับผิดชอบ ไม่ยอมปล่อยให้ปละละเลย กระทำด้วยความจริงจัง รอบคอบและรุดหน้าเรื่อยไป ข้อนี้เป็นองค์ประกอบภายใน และเป็นฝ่ายสมาธิ^{๑๒๑} พระพุทธองค์ได้ตรัสแสดงอัมปมาทธรรม (คือ ธรรมแห่งความไม่ประมาท) ไว้ดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุญนิमित ฉันทใด ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท ก็เป็นตัวนำ เป็นบุญนิमितแห่งการเกิดขึ้นของอริยมรรคแก่ภิกษุ ฉันทนั้น

“รอยเท้าของสัตว์บกทั้งหลาย ชนิดใด ๆ ก็ตาม ย่อมลงในรอยเท้าของ ช้างได้ทั้งหมด, รอยเท้าช้าง เรียกว่าเป็นทางยอดของรอยเท้าเหล่านั้น โดยความเป็นใหญ่ ฉันทใด กุศลธรรมทั้งหลาย อย่างใด ๆ ก็ตาม

ย่อมมีความไม่ประมาทเป็นมูล ประชุมลงในความไม่ประมาทได้ทั้งหมด ความไม่ประมาท เรียกได้ว่าเป็นยอดของธรรมเหล่านั้น ฉันทนั้น”^{๑๒๒}

เมื่อพิจารณาตามหลักพระพุทธศาสนา ลักษณะของผู้ไม่ประมาท คือ บุคคลที่ประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ ได้แก่ มีปกติทำความเอื้อเพื่อ มีปกติทำความเพียรติดต่อไม่ขาดสาย มีปกติทำไม่หยุด มีความประพฤติไม่ย่อหย่อน มีฉันทะไม่ทอดทิ้ง

^{๑๒๐} อ้างแล้ว, หน้า ๑๕.

^{๑๒๑} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, อ้างแล้ว, หน้า ๖๗ - ๗๘.

^{๑๒๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๔๓/๑๕๐

การงาน และไม่ทอดทิ้งธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย^{๑๒๓} เพราะเหตุนี้ บุคคลพึงตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาทในการบำเพ็ญความดี คือ กุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อไม่ประมาทแล้วย่อมได้รับประโยชน์ทั้งในภพนี้ และภพหน้าอย่างไม่ต้องสงสัย ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสรับรองว่า “บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญความไม่ประมาท ในการทำบุญทั้งหลายบัณฑิตผู้ไม่ประมาท ย่อมบรรลุประโยชน์ทั้งสอง ชีรชน เราเรียกว่า บัณฑิตเพราะยึดประโยชน์ทั้งสองไว้ คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน และประโยชน์ในภพหน้า”^{๑๒๔}

พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) จึงได้วางแนวทางเตือนสติไม่ให้ชาวพุทธประมาทในการดำเนินชีวิต โดยชี้ให้เห็นโทษของความประมาท และยกย่องความไม่ประมาทว่าเป็นยอดแห่งธรรม เพราะทำให้บุคคลรีบบำเพ็ญคุณงามความดีต่างๆ ได้ทันต่อเวลา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑. ความไม่ประมาทด้วยการสร้างที่พึ่งแก่ตนเอง เพราะคนอื่นไม่สามารถจะทำได้ พึ่งอันประเสริฐให้แก่ตัวเราได้ แม้ในบางกรณีจะต้องอาศัยคนอื่นอยู่ก็ตาม แต่ตนเองจะต้องช่วยเหลือตนเองได้เป็นเบื้องต้นก่อน ดังความตอนหนึ่งว่า เมื่อพิจารณาแล้ว จะมองเห็นความหวัง ความตั้งใจ ที่จะพึ่งคนนั้น คนนี้ มีการเปลี่ยนแปลงมาโดยตลอด ไม่คงที่อยู่ ฅบุคคลใดบุคคลหนึ่ง หวังพึ่งพ่อแม่ หวังพึ่งคนรัก ก็อาจอกหักเปลี่ยนใจมิใหม่ได้ หวังพึ่งสามี ภรรยา หวังพึ่งบุตรธิดา สุดท้ายต่างคนก็ต่างไป จึงได้เกิดความรู้ใหม่ตามหลักธรรมที่ว่า “คนแลเป็นที่พึ่งของตน” หากจะกล่าวตั้งแต่เล็กจนกระทั่งถึงตาย ทุกคนใช้หลักการพึ่งตนเองมาโดยลำดับ นับตั้งแต่เล็ก ๆ พึ่งพ่อแม่ได้ ก็เพราะเรามีความเชื่อพึ่ง มีความกตัญญูกตเวที รับผิดชอบต่อท่านจนท่านเกิดความเมตตา กรุณา ให้ความอนุเคราะห์เลี้ยงดู ไม่ทอดทิ้ง ในวัยศึกษา แม้หากจะได้รับการช่วยเหลือในด้านเรียนเอง เกิดความรู้เอง พ่อแม่ช่วยเหลือในส่วนนี้ไม่ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การสร้างความสุข ความเจริญให้แก่ตนเอง เป็นหน้าที่ของทุกคน การนำเอาความดีงามเข้าสู่ตน การรื้อขนนำความชั่วออกจากตน ตัวเองทำเองทั้งสิ้น^{๑๒๕}

๒. คนมีที่พึ่งแก่ตนเป็นคนไม่ประมาทในชีวิต คนอื่นทำให้เราไม่ได้เลย ดังความตอนหนึ่งว่า ใครอื่นทำให้ไม่ได้ เช่น ที่ตรัสว่า สุทุติ อสุทุติ ปัจจุตตํ นาณญญ อณญญ

^{๑๒๓} บุ.ม. (บาลี) ๒๘/๖๘/๖๘

^{๑๒๔} บุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๓/๓๖๗ - ๓๖๘

^{๑๒๕} พระเทพวรคุณ, (สมาน อุบลพิทักษ์), *นับถือพระพุทธศาสนาแล้วได้อะไร, อ่างแล้ว,*

วิโสชเย ความบริสุทธิ์ ความไม่บริสุทธิ์ เป็นของจำเพาะตน คนอื่น จะทำคนอื่นให้หมดจดหาได้ไม่ ข้อนี้ท่านผู้รู้ได้ประพันธ์เป็นคำกลอนสอนให้รีบสร้างที่พึ่งแก่ตน ย่อมเป็นผู้ไม่ประมาทดังนี้

“คนทุกคนมีตนเป็นที่พึ่ง	คนคนหนึ่งพึ่งตนสิ้นเหลือหลาย
เกิดขึ้นมาพึ่งตนจนวันตาย	คนทั้งหลายพึ่งตนทุกคนไป
เพื่อพึ่งตนสอนตนกำกับด้วย	จะได้ช่วยให้ตนพ้นเหลวไหล
คนเกิดมาทุกคนทุกเพศวัย	ไม่มีใครพึ่งผู้อื่นยืนกว่าตน
เกิดเป็นคนอย่าจนจิตคิดพึ่งเขา	ผิดแบบเก่าตามโบราณที่งานไข
อันคนอื่นหมิ่นแสนในแดนใคร	พึ่งไม่ได้สักกี่วันก็พลันมรณ
คิดพึ่งตนของตนพึ่งตนเถิด	เป็นดีเลิศพุทธองค์ทรงสั่งสอน
เป็นที่พึ่งดำรงคงถาวร	และแน่นอนพึ่งได้ตั้งใจปอง” ^{๑๒๖}

๓. ไม่ควรประมาทด้วยการเจริญไตรลักษณ์ เพื่อพัฒนาด้านปัญญาให้รู้เท่าทันต่อสถานะความเป็นจริงของสรรพสิ่งทั้งปวง ดังความตอนหนึ่งว่า

“แสงอรุณเบิกฟ้าบูรพาทิศ	ความมืดมิดเลื่อนลางค่อยจางหาย
แสงทองส่องมองเห็นเป็นประกาย	นิมิตหมายวันใหม่ใกล้เข้ามา
มวลมนุษยย์ศึกษาคณาสัตว์	ต่างเร่งรัดทุ่มแรงแสวงหา
ได้ปัจจัยมาบำบัดเลี้ยงอัตตา	สืบพันธุ์มาแก้เจ็บป่วยแล้วม้วยมรณ
ควรแสวงหาแสงธรรมนำชีวิต	ให้ดวงจิตแจ่มจรัสปลุกสตร
สร้างสติปัญญาเป็นอาภรณ์	คอยสังวรระวังใจให้มั่นคง

แสงธรรมส่องถึงใจดับไฟทุกข์	คอยเตือนปลุกตื่นจากโลภะและโกรธหลง
เกิดวิชาสว่างล้ำดั่งจันท	ทุกอย่างปลงมองเห็นชัดเจนตตา” ^{๑๒๗}

๔. ไม่ประมาทในโลกธรรม ๘ ทั้งที่เป็นฝ่ายดี นำปรารถนา นำพอใจ คือ ความมีลาภ ยศ สรรเสริญ และความสุข ขณะเดียวกัน พึงระมัดระวังจิตใจมิให้เสียใจไปตามฝ่ายไม่

^{๑๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒ - ๑๔.

^{๑๒๗} พระเพชรคุณ, (สมาน สุเมโธ), “แสงทองแสงธรรม”, ขอนแก่น :เอกสารประกอบการบรรยาย, วัดป่าแสงอรุณ, ๒๕๔๖ (อัคราณา), หน้า ๑.

ปรารถนาตรงกันข้าม ในฝ่ายไม่ความสมหวัง หรือฝ่ายเกิดทุกข์ ดังความตอนหนึ่งว่า เรื่อง ลาก ยศ สรรเสริญ สุข เป็นส่วนอิฏฐารมณ์ คือสิ่งที่ทุกคนใฝ่ฝันปรารถนา มีลาภก็ทำให้ กระหิมใจ มียศก็ทำให้ใจฮึกหาญลำพอง ได้รับสรรเสริญ ก็เพลินหลงลืมคน มีสุข ก็ทำให้ลืม ทุกข์ หายกลุ้มไป ช่วงขณะหนึ่ง แต่สิ่งเหล่านี้ เป็นวิปริณามธรรม คือเป็นเรื่องเปลี่ยนแปลงไปได้ เสมอ เพราะเป็นโลกธรรม คือเป็นเรื่องหมุนไปตามโลก มีอยู่ในโลกมาช้านาน ได้ลาภก็มี โอกาสเสื่อมมาก ได้ยศก็ต้องเสื่อมยศ ได้รับสรรเสริญ ก็ต้องถูกนินทา ได้สุขก็ต้อง มีทุกข์เข้ามาแทนที่ จะให้จริงยั่งยืนเฉพาะเรื่องใดเรื่องหนึ่งตลอดไป ย่อมเป็นไปไม่ได้ ถ้าเป็นไปไม่ได้ ก็ มิใช่เรื่องของโลกธรรม แต่เป็นเรื่องที่อยู่เหนือโลก เรียกว่า โลกุตตรธรรม^{๑๒๘}

๕. ไม่ประมาทแล้วชีวิตย่อมมีสุข เนื่องจากเพราะรู้เท่าทันต่อสภาวะธรรมทั้งปวง ที่มากระทบตน แล้วสามารถแก้ปัญหาเหล่านั้น ๆ ได้ด้วยดี โดยเจริญวิปัสสนาพิจารณา ความ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปแห่งสังขารทั้งหลาย ดังความตอนหนึ่งว่า การรู้เท่าทันโลกใน ระดับปุถุชน ไม่ต้องเอาถึงหลุดพ้นโลกหรือเหนือโลก เอาแต่พอบรรเทาทุกข์ไม่ให้ตัวเองถูก ทุกข์ท่วมทับจนเกินไป กระทั่งคืนรณหนีออกจากทุกข์ไม่ได้ ยกตัวอย่างที่เห็นง่าย ๆ เกี่ยวกับการ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ให้ยอมรับความจริงด้วยความรู้เท่าทันว่า เมื่อมีความเกิดในเบื้องต้นแล้ว ต่อมาก็ต้องมีแก่ ซึ่งเรียกว่า ความเจริญเติบโตมาโดยลำดับนั่นเอง จนถึงแก่ ชนิดที่ปรากฏทาง สายตาจริง ๆ เมื่อแก่แล้ว อาจกล่าวได้ว่าไม่มีอะไรดี เหลืออยู่เลย ยืน เดิน นั่ง นอน การอยู่ การ กิน เป็นเรื่องไม่สะดวกทั้งสิ้น^{๑๒๙}

๖. ไม่ควรประมาทในสังขารร่างกาย เพราะเป็นรังของโรค ทำให้เกิดความทุกข์ นานาประการ ดังความตอนหนึ่งว่า เมื่อคนเรามีสุขภาพกาย สุขภาพจิต อ่อนแอลงตามลำดับ ภูมิต้านทานโรคร้ายไข้เจ็บก็ลดลงไป สุดท้ายร่างกายเป็นรังของโรค เป็นที่เกิดของโรคนานา ชนิด หากยังไม่รุนแรง ก็พอเยียวยาบำบัดรักษาได้ แต่ถ้าถึงขั้นทรุดหนัก กำลังโรคมามากขึ้นก็ ต้องยอมพ่ายแพ้ในที่สุด หยูกยาวิเศษขนาดไหน ก็รั้งไว้ไม่ได้ ตอนนี้ เริ่มเห็นทุกข์ชัดเจนขึ้น เรื่อย ๆ หากเจอโรคที่ทรมาณทรกรรม ลำบากทั้งตนเองและคนอื่น ฝืนทนต่อทุกข์เวทนาและ ความทุกข์ระทมใจไม่ไหว กลับชิงฆ่าตัวตายไปก่อน ก็มีจำนวนไม่น้อย

^{๑๒๘} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), ปีใหม่สุขใหม่ด้วยธรรมะ, อ่างแล้ว, หน้า ๔.

^{๑๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔ - ๕.

๓. ไม่ประมาทในสุขและทุกข์ ความสุขและทุกข์เป็นธรรมดาของโลกแล้วปล่อยวางทำจิตใจให้ปลอดโปร่ง โล่ง ไม่ยึดติด ไม่กังวลใจ แล้วปฏิบัติตนให้พ้นทุกข์ไปได้ดังนี้ สำหรับผู้อยู่ด้วยธรรมะ คือ ปฏิบัติธรรม มองเห็นสภาพแห่งกฎธรรมดา ซึ่งทั่วโลกประสบปัญหาอย่างเดียวกัน จะร้องไห้เสียใจพิโรธรำพันก็เท่านั้น ไม่มีผู้ใดตอบสนองต้องการได้ สุดท้ายก็ต้องใช้วิธีพิจารณาหาเหตุผล ปล่อยประโลมจิตใจ ให้ยอมรับสภาพแห่งความเป็นจริง ทุกข์ที่หนักกลับเป็นเรื่องเบา ความเศร้ากลับเป็นเรื่องของความปกติต่อไป ความสุขก็อาจเลื่อนเข้ามาแทนที่ อย่าลืมนะ บรรดาผู้แสวงหาความสุขและได้ความสุขสมหวังนั้น คงไม่มีผู้ใดเกินมวลมนุษย แม้เรื่องนี้ก็ได้ประพันธ์เอาไว้เช่นกันเพื่อเตือนคนไม่ให้หลง เช่นกลอนว่า

“ขามมีสุขอย่าหลงใจ	เตือนคนไว้ทุกข์ต้องมา
ขามโศกเศร้าเคล้าน้ำตา	เตือนคนไว้สุขต้องมี
ขามเจ็บป่วยครามีทุกข์	เหมือนความสุขจะไม่มี
ขามอยู่เย็นเป็นสุขดี	เหมือนไม่มีทุกข์อยู่เลย” ^{๑๑๐}

๓.๕.๕ หลักการดำเนินชีวิตด้วยความสุข

การดำเนินชีวิตของชาวอิสาน มีอยู่ ๒ ระดับ คือ ระดับโลกุตระ มุ่งดำเนินชีวิตให้ถึงความสุขเพื่อพระนิพพาน ต้องการความหลุดพ้นในการปฏิบัติธรรม เจริญภาวนา และระดับชาวบ้านหรือ การดำเนินชีวิตในระดับโลกียะ คือ พระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับโลก มุ่งสอนให้คนปฏิบัติธรรมประสบกับความสุขความเจริญในการดำเนินชีวิตอยู่ในโลกปัจจุบัน

เอื้อต่อการดำรงชีวิตให้อยู่ในสังคมได้อย่างราบรื่น^{๑๑๑} และมุ่งโลกียสุข คือ การดำเนินชีวิตเพื่อความสูงในภพนี้ และหวังผลในภพหน้า เช่น ให้อริจักรการทำบุญให้ทาน รักษาศีล เป็นต้น

^{๑๑๐} อ่างแล้ว, หน้า ๔.

^{๑๑๑} พระมหาประยัติ ปลูกวโร, (สุนนท์), “จริยธรรมที่ปรากฏในคำกลอน”, วิทยานิพนธ์

ปริญญา

พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : สาขาพระพุทธศาสนา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๖๒.

จากแนวการดำเนินชีวิตโดยวิธีนี้ ทำให้ผู้ปฏิบัติตามได้ยอมดำรงตนอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างปกติสุข^{๑๓๒}

บุญ จึงมีความหมายไปถึงความเจริญเพิ่มพูน เป็นเครื่องชำระสันดาน คือ ชำระพื้นจิตใจให้สะอาด และสิ่งทำให้เกิดผลคือภพที่น่าชื่นชมอีกด้วย^{๑๓๓} โดยพระพุทธพจน์ตรัสรับรองว่าบุญนั้นเป็นชื่อของความสุข คือ ทำให้ผู้ทำบุญมีความสุข ความเจริญในชีวิต^{๑๓๔} บุญยังหมายถึงผลหรือวิบากที่น่าปรารถนาของกุศลกรรม คือ การทำความดี หรือในคำว่าตายเพราะสิ้นบุญ ก็หมายถึงหมดผลบุญหรือสิ้นวิบากของกุศลกรรมที่ปรุงแต่งกำเนิดนั้น^{๑๓๕}

๑. ประเภทของหลักความดีที่ทำให้เกิดความสุข เรียกว่า การบำเพ็ญบุญ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความสุข เพราะวาบุญ นำความสุขมาให้แก่ผู้ประพฤติปฏิบัติ^{๑๓๖} โดยมีวิธีทำความดีคือ บุญด้วยวิธีการต่าง ๆ เรียก บุญกิริยาวัตถุ แบ่งออก ๓ ประการ โดยย่อ และวิธีทำบุญมี ๑๐ ประการ โดยพิศดาร คือ (๑) ทานมัย ทำบุญด้วยการให้ปันทรัพย์สิ่งของ (๒) สีลมัย ทำบุญด้วยการรักษาศีล หรือประพฤติดีปฏิบัติชอบ (๓) ภาวนามัย ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา คือ ฝึกอบรมจิตใจให้เจริญด้วยสมาธิ และปัญญาและควรเจาะจงทำบุญบางอย่างที่เป็นส่วนรายละเอียดเพิ่มขึ้นอีก ๗ ข้อ รวมเป็น ๑๐ อย่างพอดี (๔) อปจายมมัย ทำบุญด้วยการประพฤติสุภาพอ่อนน้อม (๕) ไวยาวัจจมัย ทำบุญด้วยการชวนชวยรับใช้ ให้บริการ บำเพ็ญประโยชน์ (๖) ปัตติทานมัย ทำบุญด้วยการให้ผู้อื่นมีส่วนร่วมในการทำความดี (๗) ปัตตานุโมทนา มัย ทำบุญด้วยการพลอยยินดีในการทำความดีของผู้อื่น (๘) ชัมมัสสวนมัย ทำบุญด้วยการฟังธรรม ศึกษาหาความรู้ที่ปราศจากโทษ (๙) ชัมมเทสนามัย ทำบุญด้วย

^{๑๓๒} กุสุมา ชัยวินิตย์, “ศาสนาชาวบ้านในวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสาน”, **ปริญญาศิลป**

ศาสตร

มหาบัณฑิต. ภาควิชาไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๓๑), หน้า ๒๕.

^{๑๓๓} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๕๐/๘๖

^{๑๓๔} พุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๒๐๐/๒๔๐

^{๑๓๕} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**, อ่างแก้ว, หน้า ๑๖๘ - ๑๗๑.

^{๑๓๖} สุโข บุญยสุต อัจฉโย. การสั่งสมบุญนำความสุขมาให้.

ให้ทาน วัตถุที่ควรให้เป็นทานนั้น เรียกว่า อามิสทาน มี ๑๐ อย่าง คือ ข้าว ฝ้าย ฝ้าย ยานพาหนะ ดอกไม้ ของหอม เครื่องแต่งประดับ ที่อยู่ ที่นอน ที่พัก ที่อาศัย และประทีป เครื่องให้แสงสว่าง^{๑๔๑}

๓.๒ ทานอย่างพระโพธิสัตว์ เช่น การบริจาคร่างกาย เป็นทานแก่ โรงพยาบาล เพื่อให้เป็นวิทยาทานด้านวิชาการความรู้แก่นักเรียนนักศึกษาแพทย์ จัดเป็นการบำเพ็ญทานบารมีเหมือนพระโพธิสัตว์ ดังความตอนหนึ่งว่า การมีจิตสำนึกเข้าถึงคติแห่งธรรมดาของสัตว์สังขาร ซึ่งอุบัติขึ้นมาแล้ว ก็แปรปรวน แดกดับไปเป็นธรรมดา มีจิตเมตตา กรุณา แผ่ไปในสรรพสัตว์หาประมาณมิได้ ก็ได้คติชีวิต คือแนวทางปฏิบัติตามแบบอย่างพระโพธิสัตว์ผู้มุ่งเพื่อความเป็นพระสัพพัญญู ตามที่ได้ศึกษามาแล้วนั่นเอง เมื่อมีศรัทธา ปสาทะ คือ ความเชื่อ ความเลื่อมใส ก็ได้ดำเนินตามปฏิปทาของพระโพธิสัตว์ แม้จะยังไม่เท่าเทียมได้ ก็ถือเป็นจุดเริ่มต้น เพื่อความก้าวหน้าต่อไป ไม่หยุดยั้ง เห็นได้จากบางคน บางกลุ่ม ยอมบริจาคเลือดเนื้อ บริจาคไต อวัยวะบางส่วนขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ เพื่อช่วยเหลือชีวิตคนอื่นโดยไม่รับค่า ตอบแทนใด ๆ เลย ทั้งนี้ก็ด้วย เชื่อมั่นในทานบารมี ทานอุปบารมี และทานปรมัตถบารมี ของพระโพธิสัตว์ ดังที่ท่านผู้รู้กล่าวไว้ว่า พระโพธิสัตว์บริจาคศรัทธาให้แก่คนที่มาขอ คือ ตัดคอให้^{๑๔๒}

๓.๓ ทานมีหลายประเภท ตัวอย่างเช่น วัตถุทรัพย์ อวัยวะทรัพย์ ชีวิตทรัพย์ และอริยทรัพย์ก็มี ล้วนแล้วมีประโยชน์เกื้อกูลต่อคนอื่นทั้งสิ้น ดังความตอนหนึ่งว่า ทรัพย์มี ๔ อย่างที่บุคคลพึงใช้สอยให้เป็นทั้งอามิสทานและธรรมทาน คือ วัตถุทรัพย์ ได้แก่ เงินทอง สิ่งของเครื่องใช้ อันหมายถึงปัจจัย ๔ ที่เป็นหลักนั่นเอง อวัยวะทรัพย์ ได้แก่ ร่างกาย หรือ อวัยวะทุกส่วนที่รวมอยู่ในร่างกายนี้ ชีวิตทรัพย์ ได้แก่ ชีวิต คือ ความเป็นอยู่โดยมีลมหายใจที่เรียกว่า กายสังขาร เข้าไปปรนปรือให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ และอริยทรัพย์ ได้แก่ คุณค่า คือ ความดีของชีวิตอันเกิดขึ้นจากการปฏิบัติ^{๑๔๓}

^{๑๔๑} อจ.อภฺรฺกฺก. (บาลี) ๒๓/๕๒/๕๐

^{๑๔๒} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), การเสียดสละ, อ้างแล้ว, หน้า ๒ -๓.

^{๑๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕ - ๖.

๔. หลักการดำเนินชีวิตด้วยความสุข (การรักษาศีล) คนมีศีลธรรม ได้แก่ มีมนุษยธรรม ซึ่งจัดเป็นอารยชน พึ่งตั้งอยู่ในคุณสมบัติ กล่าวคือ อย่างต่ำมีศีล ๕ ได้แก่ หลักความประพฤติ ๑๐ ข้างต้น เป็นธรรมจรรยา และเป็นอารยธรรมที่ครบถ้วนสมบูรณ์ ทำคนให้เจริญขึ้นพร้อม ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ แต่ผู้ใดยังไม่มั่นคงในอารยธรรม ผู้ นั้นควรควบคุมตนให้ได้ในทางกาย และทางวาจาก่อนเป็นอย่างน้อย^{๑๔๔} ด้วยการประพฤติ ตามหลักศีล ๕ ที่เป็นส่วนเบื้องต้นของธรรมจรรยาที่กล่าวแล้วนั้น ก็ยังจัดได้ชื่อว่าเป็นคนมี ศีลธรรม ได้แก่ ละเว้นจากการฆ่า การสังหาร ไม่ประทุษร้ายต่อชีวิตและร่างกาย (เว้น ปาณาติบาต) ละเว้นจากการลักขโมยเบียดบังแย่งชิง ไม่ประทุษร้ายต่อทรัพย์สิน (เว้น อทินนาทาน) ละเว้นการประพฤติผิดในกาม ไม่ประทุษร้ายต่อของรักของหวงแหน อันเป็น การทำลายเกียรติภูมิและจิตใจ ตลอดจนทำวงศ์ตระกูลของเขาให้สับสน (เว้น กามสุมิฉฉาจาร) ละเว้นการพูดเท็จโกหกหลอกลวง ไม่ประทุษร้ายเขาหรือประโยชน์สุขเขา ด้วยวาจา (เว้นมุสาวาท) และไม่เสพเครื่องทองของมีนเมาสิ่งเสพติด อันเป็นเหตุให้เกิดความ ประมาทมัวเมา ก่อความเสียหายผิดพลาดเพราะขาดสติ เช่น ทำให้เกิดอุบัติเหตุ แม้อย่างน้อย ก็เป็นผู้คุกคามต่อความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยของผู้ร่วมสังคม (เว้นจากสุรามรภัย)^{๑๔๕} ฉะนั้น ศีล จึงทำให้สังคมประสบกับความสงบสุข มีความเกื้อกูลกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๔.๑ มีศีลก็เย็นใจขาดศีลก็ร้อนใจ เมื่อบุคคลพัฒนาตนให้ดำรงอยู่ในศีล ๕ ประการแล้ว ย่อมได้อานิสงส์เป็นเอก มีความไม่เดือดร้อนใจ ไม่ทุกข์ใจ เกิดความสงบ สุขแก่สังคม เป็นต้น ดังนี้พิจารณาให้ดี คนที่มีศีลอยู่ในตัว ไม่เบียดเบียนรังแกใคร ไม่ล้าง ผลาญชีวิตของผู้อื่น ไปที่ไหน ๆ ก็ได้รับความปลอดภัย ไม่มีเวร ไม่มีผู้ประทุษร้าย ไม่มีผู้มุ่ง ทำลาย ย่อมดำรงชีพอยู่ได้อย่างสงบสุข คนที่ไม่ลักทรัพย์ ไม่ปล้น ไม่ฉ้อราษฎร์บังหลวง ก็ไม่ ต้องเดือดร้อนหรือหวั่นวิตกว่า จะถูกจับกุมคุมขัง หรือถูกลงโทษ คนที่ไม่ละเมิดสิทธิของคน อื่น ไม่ทำให้เกิดความเสียหายทางเพศทางประเวณี ก็ไม่ต้องหวาดหวั่นขวัญหาย เพราะเกรงจะ ถูกล้างแค้น เนื่องจากไม่ได้ก่อกรรมทำเข็ญไว้กับผู้ใด ผู้ที่ไม่พูดเท็จ ไม่ได้หลอกลวงคนอื่น ก็ อยู่ได้อย่างสงบ ไม่ต้องกังวลว่าจะถูกผู้ใดใครผู้หนึ่งมาฆ่าปิดปาก หรือ ชำระหนี้แค้น คนที่มี ปกติสำรวมระวังตน ไม่ทำชั่วทางกาย ไม่พูดชั่วทางวาจา เนื่องจากมีสติระวังตนอยู่เป็นนิตย์

^{๑๔๔} อจ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๗๒/๒๒๗

^{๑๔๕} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), ธรรมนุญชีวิตพุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม, อ่างแก้ว, หน้า ๕.

ความผิดความชั่วที่จะเกิดจากตัวก็ไม่มี ปัญหาความทะเลาะวิวาทกับบุคคลอื่นก็ไม่เกิดขึ้นได้ มีธรรมภาษิตบทหนึ่งว่า “ผู้สำรวจระวังอยู่ เวกก็เกิดไม่ได้”^{๑๔๖}

๔.๒ คนมีศีลเป็นคนมีเมตตา บุคคลพึงรักษากาย วาจาของตนให้ดำรงมั่นในศีล แล้วบำเพ็ญตนให้ประกอบด้วยจิตอันเมตตาต่อมวลมนุษยและสรรพสัตว์ทั้งหลายในโลก ให้อยู่กันอย่างสันติสุข ปราศจากความรุนแรง ประทุษร้ายต่อกัน โลกจึงจะถาวรมั่นคงอยู่ได้ยาวนาน ดังความตอนหนึ่งว่า ผู้มีธรรมประจำใจ เช่น เมตตา ความปรารถนาดีรักใคร่ต่อคนอื่น ยื่นไมตรีจิตเป็นมิตรกับคนทุกคน กับสัตว์ทุกชนิด แม้แต่ความคิดล้างผลาญที่จะเกิดขึ้นในใจก็ไม่มี ย่อมประกันได้เลยว่า จะหาผู้มุ่งทำลายได้ยาก ท่านจึงสอนว่า เมตตา เป็นธรรมค้ำจุนโลก^{๑๔๗} นั่นหมายความว่า โลกจะยั่งยืนอยู่ได้ และวัฒนาถาวรมั่นคงตลอดไป ก็เพราะทุกฝ่ายได้มีเมตตาต่อกัน และข้อเกี่ยวเนื่อง คือ การดำรงชีวิต จะต้องมิได้ก็ด้วยการประกอบอาชีพ คือ การทำงานเพื่อเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง ถ้าการงานเป็นสัมมาชีพ คือ ไม่ทุจริต ไม่คดโกง ไม่หลอกลวง ไม่เป็นไปเพื่อทำลายตนและทำลายคนอื่น ก็นับว่าเป็นอาชีพที่ดี ส่งเสริมให้การดำรงชีวิตดำเนินไปอย่างสะดวกและปลอดภัย^{๑๔๘}

๔.๓ ศีลมีความสำคัญและจำเป็นต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต ทำให้มนุษย์แตกต่างไปจากสัตว์โลกชนิดอื่น เพราะกฎเกณฑ์ทางสังคมต้องมีศีลเป็นพื้นฐานจึงดำรงอยู่ได้ ดังความตอนหนึ่งว่า แต่ในสังคมของมวลมนุษยมีขนบธรรมเนียมประเพณีที่งดงาม คือ การให้เกียรติให้ศักดิ์ศรี ไม่ละเมิดสิทธิของกันและกัน แตกต่างจากสัตว์ดิรัจฉานที่ไม่ได้พัฒนาการในส่วนนี้ เห็นได้จากการสืบพันธุ์ การใช้พลังกำลังเป็นเครื่องตัดสิน ไม่ได้คำนึงถึงกฎเกณฑ์ คือ ระเบียบ ไม่ต้องคำนึงถึงศีลธรรม ดำเนินตามความชอบใจ ความจริงใจต่อกัน ย่อมหาไม่ได้ เกิดปัญหาขึ้นมาไม่ต้องใช้สติปัญญาเข้ามาแก้ไข การสร้างกฎสร้างระเบียบ ไม่ต้องพูดถึง เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงได้ชื่อว่า สัตว์ดิรัจฉาน คือ ผู้ขวางโลก^{๑๔๙}

๔.๔ ศีลทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้า และเกิดความสุข ทั้งในระดับส่วนตนเองและระดับส่วนรวม ครอบครัว ประเทศชาติบ้านเมือง แม้ฤกษ์หรือบรรพชิตก็ต้องมี

^{๑๔๖} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), ปีใหม่สุขใจด้วยธรรมะ, อ่างแก้ว, หน้า ๘ - ๙.

^{๑๔๗} ในเมตตาภาวนาสูตกร กล่าวถึงเมตตาว่า ถ้าบุคคลเจริญเมตตาเจโตวิมุติ เป็นเหตุให้มีอานิสงส์มากกว่าการบำเพ็ญบุญทั้งหลาย. จุ.อิตติ.(ไทย) ๒๕/๒๗/๓๗๒ - ๓๗๔

^{๑๔๘} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), ปีใหม่สุขใจด้วยธรรมะ, อ่างแก้ว, หน้า ๙.

^{๑๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙ - ๑๐.

ศิลปะเป็นหลักสำคัญเป็นหลักประกันการบรรพชา อุปสมบทของตน ถ้าขาดศิลปะก็ไร้ความดีและไม่เป็นผลดีต่อพระพุทธศาสนาอีกด้วย ดังความตอนหนึ่งว่า ในสังคมของมนุษย์ผู้มีความเจริญแล้ว ยังรักษาสิ่งที่จะให้ไว้แก่กันและกันไว้ มีระเบียบข้อตกลงให้ไว้ เพื่อรักษาผลประโยชน์ของแต่ละฝ่ายหรือร่วมกัน แต่ผลสุดท้าย ก็คือ อยู่อย่างสงบสุขร่วมกัน ในขณะที่เดียวกันก็อบรมเสริมแต่งให้สติปัญญา ได้รับการพัฒนายิ่งขึ้นตามลำดับ เนื่องจากโลกมีความเปลี่ยนแปลงไปตามกาล ตามเวลา ไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่ ทำให้มวลมนุษยชาติมีความรู้ความฉลาด สามารถประคับประคองประชากรของโลกให้อยู่เย็นเป็นสุขได้ โดยปราศจากการเบียดเบียนข่มเหงรังแกกัน แต่ถ้อยที่ถ้อยอาศัยกันไป เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น ก็ช่วยกันหาวิธีแก้ไขให้ลุล่วงผ่านไปด้วยดี แต่ทั้งนี้ ทุกสังคมจะต้องยึดในหลักศีลธรรมของศาสนา หากละเว้น คือ ละเมิดศีลธรรมแล้ว ประเทศชาติ และมวลมนุษยชาติในโลกนี้ ก็จะพบกับความวิบัติฉิบหายในที่สุด

ดังท่านผู้รู้ประพันธ์ไว้ว่า

“คนลืมนพระละศีลก็สิ้นศักดิ์	ไม่มีหลักยึดติดผิผิวสัย
ขาดทั้งศีลสิ้นทั้งธรรมประจำใจ	ย่อมเดินไปสู่อบายตายทั้งเป็น
คนจะดีมิใช่ดีด้วยมีทรัพย์	มิใช่ชนับพวงศัพันธ์และชันษา
คนดีนี้ดีด้วยการงานนานา	อีกวิชาศีลธรรมนำให้ดี
อันสตรีไม่มีศีลก็สิ้นสวย	บุรุษด้วยไม่มีศีลก็สิ้นศรี
อีกพระสงฆ์ศีลไม่มีก็สิ้นดี	ข้าราชการศีลไม่มีก็เลวทราม” ^{๕๐}

๔.๕ ศิลปะช่วยให้เกิดคุณความดีอย่างอื่น เมื่อดำรงตนอยู่ในศิลปะประพฤตินตามแนวทางทางพระพุทธศาสนา ไม่ล่วงเกินชีวิต ทรัพย์สิน คนรัก ไม่หลอกลวง ไม่ดื่มสิ่งเสพติดให้โทษเว้นกรรมชั่วทั้งปวงได้ ย่อมเพียงพอสำหรับการพัฒนาคุณภาพชีวิตขั้นพื้นฐานในระดับชาวบ้าน ดังความตอนหนึ่งว่า สำหรับประชาชนทั่วไป ทุกชาติ ทุกศาสนาในโลกนี้ ก็ต้องรักษาศีล ปฏิบัติธรรมอยู่โดยปกติแล้ว นับตั้งแต่เวลาที่ตื่นขึ้นมา ทำการงานด้วยกาย พูดด้วยวาจา และคิดด้วยใจ ก็ต้องใช้สติใช้ปัญญา มากบ้างน้อยบ้าง ตามความสามารถของตนอยู่แล้ว แม้แต่การงดเว้นจากการทำความชั่ว สวรรมระวังไม่พูดโกหก หลอกลวงข่มจิตใจไม่ให้นึกคิดในทางละโมภโลภมาก ไม่คิดเบียดเบียน มุ่งร้ายคนอื่น ก็จัดว่า เป็นผู้ที่มีศีล มีธรรมในระดับชาวบ้าน แบบนี้ ไม่มีพิธีรีตองอะไร และถือว่าเป็นศีลเป็นธรรมที่บริสุทธิ์สะอาด ไม่ต้อง

^{๕๐} อ้างแล้ว, หน้า ๘ - ๑๐.

ปรุ่งแต่งเพิ่มรศชาติอะไรมากมาย แต่ข้อสำคัญจะเป็นศีลเป็นธรรมอย่างแท้จริง จะต้องรู้บาป บุญคุณโทษ เห็นโทษ เพราะการประพฤดิชั่ว เห็นอนิสงส์เพราะการประพฤดิกำกับอยู่ด้วย จึงจะถูกต้อง^{๑๕๑}

๕. ตัวอย่างหลักการดำเนินชีวิตด้วยความสุข (การเจริญภาวนา)

๕.๑ พึงฉลาดในธาตุและฉลาดรอบรู้ในไตรลักษณ์ทั้งปวง ด้วยการ

พิจารณาให้แยกคายในใจของคน เพื่อป้องกันความลุ่มหลงมัวเมา ดังความตอนหนึ่งว่า คนผู้ฉลาด ได้ศึกษาและปฏิบัติจนรู้เห็นตามความเป็นจริงว่า ร่างกายก็ดี ทรัพย์ก็ดี ที่สมมติกันว่าเป็นตัวตนและเป็นสมบัติของตนนั้น อันที่จริงไม่มีอะไรเป็นตัวตน ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา เป็นเพียงการประสมแห่งธาตุต่าง ๆ เท่านั้น เมื่อธาตุขาดการสัมพันธ์แบ่งส่วนออกจากกันเมื่อใด ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม กลับสู่สภาพเดิม ความเป็นรูปร่าง ตัวตนก็หมดไป หายไป ไม่มีอะไรเป็นตัวตน มีแล้วกลับไม่มี ที่สำคัญ คือ เป็นอนัตตา บังคับบัญชาไม่ได้ ถึงคราวแตกทำลาย ไม่มีใครป้องกันหรือต้านทานเอาไว้ได้ ผู้ที่เกี่ยวข้องอันเป็นบุคคล เช่น บุตร ภรรยา สามี เป็นต้น และสิ่งที่เกี่ยวข้องอันได้แก่ ทรัพย์ ก็คงเดียวกัน คือ เมื่อตัวตนไม่มีแล้ว บุตร ทรัพย์ จักมีแต่ที่ไหน ดังพระพุทธพจน์ที่แสดงไว้ในธรรมบท ว่า “คนโง่ เคื่อคร้อนอนอยู่ว่า บุตรของเรา ทรัพย์ของเรา มีอยู่ ตัวตนของตนก็ไม่มี บุตร ทรัพย์ จักมีแต่ที่ไหน”^{๑๕๒}

๕.๒ พึงฉลาดใช้อุปกรณ์ในการช่วยให้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน เช่น ใช้ ดอกบัว ฟองน้ำ หรือศพคนตาย พิจารณาอสุภกรรมฐาน คือ ความไม่สวย ไม่งามของร่างกาย ดังความตอนหนึ่งว่า ในทางพระพุทธศาสนา ปราภฏหลักฐานในระดับ พระสูตร ชาดก และคัมภีร์ต่าง ๆ มากมาย หลายเรื่องเกี่ยวกับการใช้สัตว์ สังขาร สิ่งที่มีวิญญูณบ้าง ไม่มีวิญญูณบ้าง เป็นครูเป็นอาจารย์ ในการสอนให้รู้เข้าใจกรรมฐาน เช่น การพิจารณา กลิบดอกบัวกำลังร่วงหล่นลงสู่ผิวน้ำ พิจารณาฟองน้ำ ที่กำลังล่องลอยมาแล้วแตกดับไป พิจารณาศพตั้งแต่เริ่มตาย กระทั่งแตกสลายเป็นผุยผง ที่ท่านเรียกว่า ป่าช้า ๕ กอง โดยวิธีดังกล่าวนี้

ชื่อว่า ศึกษาจากธรรมชาติธรรมดาซึ่งเป็นครูเป็นอาจารย์อยู่โดยทั่วไป และก็มีมาก่อนแต่พุทธกาลแล้วด้วย^{๑๕๓}

^{๑๕๑} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), หลักธรรมสำหรับเยาวชน, อ่างแล้ว, หน้า ๑๘ - ๑๙.

^{๑๕๒} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), “ความฉลาด ๓ อย่าง”, แสงอีสาน, อ่างแล้ว, หน้า ๒๕.

^{๑๕๓} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), การเสียดสละ, อ่างแล้ว, หน้า ๒ - ๓.

๕.๓ ให้ฝึกสติอบรมอินทรีย์ ๖ เพื่อให้สามารถเกิดความสงบระงับจากกิเลสที่เข้ามาทางอายตนะหรืออินทรีย์ มี ตา หู จมูก เป็นต้น ได้เป็นอย่างดี ดังความตอนหนึ่งว่า “ความเป็นผู้มีอินทรีย์สงบ(สนฺตฺนฺทฺริโย) หมายถึง ผู้สงบจากกิเลส ไม่เป็นเหตุให้ฟุ้งซ่านเนื่องจากอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้ถูกฝึกฝนและอบรมมาเป็นอย่างดีแล้ว มีตาก็สักแต่ว่า ดู ว่า เห็น มีหูก็สักแต่ว่า ฟัง หรือได้ยิน มีจมูก ก็สักแต่ว่า สูดดมลมหายใจเข้าออก ลิ้น ก็สักแต่ว่า ลิ้มรส กายก็สักแต่ว่าสัมผัส ใจก็สักแต่ว่า รู้อารมณ์ คือ ไมยนิตฺยิณฺรําย ไม่หลงไหลไปตามอารมณ์ ที่ผ่านออกโดยมีสติควบคุมอยู่ทุกเมื่อ”^{๑๕๔} “ข้าพระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนพระอานนท์เถระเรื่องการใช้อินทรีย์เกี่ยวกับการปฏิบัติในสตรีเพศ ไว้ว่า “อย่าเห็นอย่าดูเสียเลยเป็นการดี ถ้าเห็นแล้วความไม่เจรจาเป็นข้อปฏิบัติที่สมควร ถ้าหากว่าความเจรจามีอยู่ ท่านทั้งหลายพึงยังสติให้ตั้งไว้อย่าให้ระคนเจือด้วยราคะ และอาการกายวาจาที่จะละเมิดจากธรรมของสมณะได้”^{๑๕๕}

๕.๔ ประโยชน์ในการฝึกอบรมอินทรีย์ มีหลายด้านด้วยกัน โดยเฉพาะการรู้จักควบคุมสติให้รู้เท่าทันต่ออารมณ์ปัจจุบัน ทำให้มีผลดีแก่การทำงานอย่างยิ่ง ดังความตอนหนึ่งว่า “ความเป็นจริงนั้น อารมณ์ต่าง ๆ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ๖ ประการนี้ เมื่อหากมีสติควบคุมให้เกิดความรู้ ความเข้าใจเท่าทันแล้วก็ไม่เป็นสิ่งที่เลวร้ายหรือทำลายให้เสียหายแต่ฝ่ายเดียว ในทางตรงกันข้าม ผู้มีตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เมื่อมีสติไปใช้ให้ถูกต้องก็ก่อให้เกิดคุณประโยชน์อย่างมหาศาล ดังท่านเปรียบเทียบไว้ในพระสูตรบางแห่งว่าสิ่งเหล่านี้เป็นรัตนะ คือ สิ่งประเสริฐที่บันดาลให้สำเร็จตั้งใจนึกหมาย ตัวอย่างเช่น

“ ตา ๒ ข้าง เป็นเหมือนมณีโชติรัตนะ คือ แก้วมณีโชติ

หู ๒ ข้าง เป็นเหมือนเสนาบดีรัตนะ คือ เสนาบดีแก้ว

จมูก ๒ ข้างเป็นเหมือนโทวาริกาธิบดิรัตนะ คือ นายพระทวารแก้ว

ลิ้น ปาก เป็นเหมือนปริณายกรัตนะ คือ ขุนพลแก้ว

กาย เป็นเหมือนอิตถิรัตนะ คือ นางแก้ว

อริยาบถ เป็นเหมือน จักรพรรดิราชา คือ พระเจ้าจักรพรรดิ

มือทั้ง ๒ ข้างเป็นเหมือน โกศาธิบดิรัตนะ คือ ขุนคลังแก้ว

เท้าทั้ง ๒ ข้างเป็นเหมือน หัตถิสสารรัตนะ คือ ข้างแก้ว ม้าแก้ว”^{๑๕๕}

^{๑๕๔} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), “พระสงฆ์สุปฏิปันโน”, แสงอีสาน, อ่างแล้ว, หน้า ๕๖.

^{๑๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖ - ๕๗.

๕.๕ พึงเจริญปัญญาให้รู้แจ้งกายนี้ เพราะปัญญามีประโยชน์ คือ ทำให้ตนถึงฝั่งนิพพานได้ ดังความตอนหนึ่งว่า ผู้มีปัญญาจึงสามารถใช้ร่างกาย และอวัยวะน้อยใหญ่ที่มีในร่างกายทั้งหมด สร้างคุณงามความดี หรือบุญบารมีให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ตน และสังคมได้ ข้อนี้พระอานนท์เถระได้กล่าวไว้ว่า ตณฺหาสมภูโต อโย กาโย ตณฺหํ นิสฺสาย ตณฺหา ปหาตพฺพา หมายถึง ร่างกายนี้เกิดจากตัณหา ผู้ฉลาดอาศัยตัณหาแล้ว ก็ละตัณหาเสีย อุปมาดังคนอาศัยเรือข้ามฝั่งไม่ได้เอาเรือไปด้วยจะนั้น^{๕๖}

๕.๖ วิปัสสนาภาวนาละมลทินทั้งปวงได้ ทำให้จิตใจก็ไม่เศร้าหมอง เหมือนวัตถุที่ปราศจากคราบอันสกปรกโสโครกอันเป็นวัตถุภายนอก ดังความตอนหนึ่งว่า ความเป็นผู้ละมลทินทั้งปวงได้แล้ว(สพฺพมลปฺปหิโน) ได้แก่ มลทินคือสิ่งที่ทำให้เศร้าหมองไม่ส่องใส มีอยู่ทั่วไป ทั้งที่เป็นวัตถุภายนอกทั้งที่เป็นไปในภายใน คือ จิตใจ ตัวอย่างเช่นวัตถุภายนอกเช่นหลอดไฟฟ้านำมาใช้ใหม่ ไม่มีฝุ่นละอองเกาะติด ก็ดูสะอาดและสว่างปรากฏชัด ศาลาสร้างใหม่ ๆ หยากใยไม่รุงรัง ฝุ่นละอองยังไม่จับ ไม่มีรอยเปื้อน ก็ดูสดใสงามตา เสื้อผ้าที่นุ่งห่ม ก็เช่นเดียวกัน ใช้ครั้งเดียวสองครั้ง ก็ดูยังใหม่ เพราะเหงื่อโคลย์ยังไม่ซึมซับให้หมองคล้ำ

๕.๗ ความเศร้าหมองทำให้ตกรก พึงระวังในเรื่องโทสะให้มากจะพันภัย โดยให้ภาวนาอยู่เนื่อง ๆ ในใจของตนว่า อนิจจัง สังขารทั้งปวงไม่เที่ยงหนอ ทุกข์สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์หนอ อนัตตา ธรรมทั้งปวงเป็นของไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา หลงใหล เพื่อบรรเทาไม่ให้มีเดมา แต่ให้ทำจิตทวนกระแสแห่ง ความอยากได้ อยากดี อยากมี อยากเป็น ดังความตอนหนึ่งว่า แต่สิ่งทั้งหมดที่กล่าวมา เมื่อนานไปก็จะมิมลทิน คือ สิ่งที่ทำให้เศร้าหมองปรากฏขึ้น มากบ้าง น้อยบ้าง ทั้งที่เกิดเองโดยธรรมชาติกับสภาพวัตถุหรือสิ่งที่จะเกาะติด มีลักษณะอย่างไร มีการรักษาด้วยดีเพียงใด เป็นต้นด้วย^{๕๗} มลทินของใจ มีอยู่ ๕ ประการ ได้แก่ โกรธ ลบหลู่คุณท่าน ริษยา ตระหนี่ มายา มักอวด พุดปด มีความปรารถนาลามก เห็นผิด อุบายวิธีแก้อุบายภูมิ คือ นรกภูมิในชาตินี้และชาติหน้า ต้องใช้อุบายวิธี ดังนี้ คือ ถ้ากลัวจะตกรก สวรรค์ในอก นรกในใจ ปัจจุบันนี้ก็น่ากลัว ถ้ากลัวไปตกรกจริงๆ ก็ต้อง

^{๕๖} อ่างแล้ว, หน้า ๕๗.

^{๕๗} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมธ), “พระสงฆ์สุปฏิปันโน”, แสงอีสาน, อ่างแล้ว, หน้า ๕๗.

ระวังในเรื่องของโทษะ จะบอกคาถากันตคนรกรให้ ๓ ครั้ง คาถามีว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตมะ อะอุสังสั พรหมาเป็นพระกัมมัฏฐาน นี่เป็นคาถากันตคนรกร ถ้าใครไปท่องบ่นภาวนาอยู่เรื่อย ๆ จะช่วยให้ไม่ตคนรกรทั้งชาตินี้และชาติหน้า หมั่นปฏิบัติธรรมภาวนาให้เกิดธรรมในใจ ความโง่จะหายไป^{๑๔๘}

๕.๘ พึงใช้ปัญญารู้เท่าทันต่อสภาวะธรรมดาของโลกรที่เกิดขึ้น ทั้งที่เป็นจริงโดยสมมติบัญญัติและเป็นจริงโดยปรมัตถ์ เพื่อจะได้ไม่หลงยึดมั่น ถือนั่นด้วยทิฎฐิ และอวิชชาความไม่รู้จริง ดังความตอนหนึ่งว่า ธรรมดาของโลกรมีความจริงอยู่ ๒ อย่าง คือ จริงโดยปรมัตถ์ และ จริงโดยสมมติ เช่นตัวอย่างสมมติกันว่า วันอาทิตย์ ฯลฯ วันเสาร์ สมมติกันว่าวันอาทิตย์หนึ่ง เรียกว่า วันหนึ่ง เรื่อยไปจนถึงวันเสาร์ รวมเป็นเจ็ดวันพอดี สมมติกันว่าหนึ่งสัปดาห์ จากนั้น ก็ยังมีสมมติเดือน เริ่มด้วย มกราคม ฯลฯ และธันวาคม กำหนด ๒๘ - ๒๙ วัน ๓๐ - ๓๑ วัน เป็นหนึ่งเดือน รวม ๑๒ เดือน เป็นหนึ่งปี โดยมี ๓๖๕ วันในหนึ่งปีนั้น เรื่องที่กล่าวมานี้ ล้วนเป็นจริงอย่างที่สมมติ คือ เป็นที่ทราบและยอมรับกันในประเทศนั้น ๆ แม้แต่การสมมติเรื่องผู้ชาย ผู้หญิง ก็สมมติชื่อ นาย ก. นาง ข. เพื่อความรู้ความเข้าใจซึ่งกันและกัน ก็เป็นจริงโดยสมมติเหมือนกันแต่ความเป็นจริงนั้น วัน เดือน ปี ไม่มี ตัวตนไม่มี มีแต่ความว่างเปล่า จะหาวัน เดือน ปี เป็นขึ้นเป็นอันไม่ได้ จะหยิบยื่นตัวตนมาให้ดูบอกว่า นี่คือ วันอาทิตย์ นี่คือ รูปร่างเดือนมกราคม นี่คือ ตัวปีมีรูปร่างหน้าตาอย่างนี้ ๆ ก็ทำไม่ได้ โดยมุกกลับแม้แต่วัน เดือน ปี ที่มนุษย์สมมติขึ้นมาก็หาตัวตนไม่ ทั้งหมดจึงเป็นเรื่องสมมติ และจริงตรงที่เข้าใจกัน และใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ ส่วนจริงโดยปรมัตถ์นั้น คือ จริงโดยคติแห่งธรรมดาชนิดที่ไม่มีใครคัดค้านได้ เช่น เรื่อง เกิด แก่ เจ็บ ตาย เรื่องเสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทาทุกข์ เมื่อโลกมีอยู่ ก็คงมีอยู่กับโลกตลอดไป ไม่มีวันเปลี่ยนแปลงคงอยู่ในสภาพเดิม^{๑๔๙}

๕.๙ ปริศนาธรรมสอนโลก เพื่อสอนให้มนุษย์เราเข้าใจสภาพความจริงของโลกมนุษย์แล้วปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับสภาวะต่าง ๆ ตามเป็นจริงโดยไม่ประมาทอยู่เจริญจิตเจริญปัญญาให้เข้าใจอ่องแท้ชัดเจน ดังความตอนหนึ่งว่า เรื่องการสมมติวัน เดือน ปี นั้น ท่านผู้ฉลาดต้องการให้เราได้รู้จักใช้ความคิดอ่าน ให้รู้ทันความเป็นจริง จึงได้ผูกเป็นปริศนาธรรมปัญหาธรรมขึ้นสอนมวลมนุษย์ไว้ว่า มีพญายักษ์หนึ่งนาม มีนัยน์ตา ๒ ข้าง ข้าง

^{๑๔๘} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), “อบรมจิตใจให้มีสุขทุกที”, แสงอีสาน, อ่างแล้ว, หน้า ๖๔ - ๖๕.

^{๑๔๙} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), ปีใหม่สุขใจด้วยธรรมะ, อ่างแล้ว, หน้า ๒.

หนึ่งสว่าง ข้างหนึ่งริบหรี่ มี ๑๒ ปาก มีฟันไม่มาก ปากละ ๓๐ ซี่ เที้ยวกินสัตว์ทั่วปฐพี พญา
 ยักษ์ตนนี้ คืออะไร มีคำเฉลยว่า พญายักษ์ตนนี้ คือ พระกาล ได้แก่ กาลเวลา คือ วันเดือนปี
 ซึ่งมีการสมมติเอาว่า เวลาข้างขึ้น ข้างแรม หรือเวลากลางวัน และเวลากลางคืน เป็นตาพญา
 ยักษ์ ๒ ข้าง ตาสว่างหมายถึง เวลาข้างขึ้นหรือเวลากลางวัน ตาริบหรี่ หมายถึงเวลาข้างแรม
 หรือเวลากลางคืน สมมติเอา ๑๒ เดือน หรือ เวลา ๑ ปี เป็น ๑๒ ปาก สมมติเอา ๓๐ วัน คือ ๑
 เดือน เป็นฟัน ๓๐ ซี่ ของแต่ละปากของพญายักษ์ สมมติเอาเวลาที่ล่วงไปได้ทำอะไร ก็ทำให้ทุก
 คนในโลกนี้ต้องแก่เพิ่มมากขึ้น มีอายุมากขึ้นทั่วกันทุกคน ไม่มียกเว้น เป็นเหมือนพญายักษ์
 เที้ยวกินสัตว์ทั่วปฐพี คนที่มีอายุมากก็เหมือนกับถูกพญายักษ์ คือ เวลาเคลื่อนเข้าไปมากแล้ว คน
 ที่ตายแล้วก็เหมือนกับถูกพญายักษ์กลืนจนหมดตัวแล้ว ตั้งแต่เกิดขึ้นมาก็ถูกกินถูกกลืนมาโดย
 ตลอดแล้ว ขณะที่ยังไม่ถูกกลืนจนตาย จึงไม่ควรประมาท^{๑๖๐}

๕.๑๐ มีสตือย่าหลงของเก่าอย่าเมาของใหม่ จะทำให้เสียเวลาบำเพ็ญคุณ
 งามความดีทั้งปวงไป เพราะหลงไปกับวันเดือนปีที่เปลี่ยนแปลงไปตามฤดูกาล ตามหน้าที่
 ของเขาที่เป็นอยู่ปกติเช่นนั้น ดังความตอนหนึ่งว่า ยกตัวอย่างให้เห็นจริง พอถึงเทศกาล
 สมมติว่าขึ้นปีใหม่ก็จัดงานฉลองส่งท้ายปีเก่า ต้อนรับปีใหม่ ชนิดลืมหูลืมตาไม่ขึ้น โดยจะเริ่ม
 จาก ปลายเดือนธันวาคม ถึงช่วงเดือนมกราคม ในแต่ละปี รวมแล้ว ๓ - ๔ วัน เสียงไชโยโห่
 ร้อง ก้องดังทั่วบ้านทั่วเมือง เสียงดนตรี เสียงเพลง บรรเลงกันจนน่าเบื่อหน่ายรำคาญ บางแห่ง
 ถึงกับก่อเรื่องทะเลาะวิวาท ชกต่อย หัวร้างข้างแตกและถึงฆ่ากันตายก็มีให้เห็นอยู่ทุกปี อย่าง
 นี้จะเรียกว่า ดิดหรือหลงมัวเมาจนทำให้สิ้นเปลืองและเสียประโยชน์ จึงมีผู้รู้เตือนเอาไว้ว่า
 “อย่าหลงของเก่า อย่าเมาของใหม่” และท่านให้คติเรื่องใหม่ ๆ เป็นแนวทางปฏิบัติไว้ดังนี้

“ตัดผมใหม่	มีความสุข	หนึ่งวัน
แต่งงานใหม่	มีความสุข	หนึ่งเดือน
ปลูกเรือนใหม่	มีความสุข	หนึ่งปี
แต่การทำงาน	ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต	มีความสุขตลอดชีวิต” ^{๑๖๑}

^{๑๖๐} อ้างแล้ว, หน้า ๒ - ๓.

^{๑๖๑} พระเทพวรคุณ, (สमान สุเมโธ), ปีใหม่สุขใจด้วยธรรมะ, อ้างแล้ว, หน้า ๓ - ๔.

๓.๕.๖ หลักกรรมและกฎแห่งกรรม

๑. สาระและความหมายของกรรมในพระพุทธศาสนา กรรม แปลว่า การกระทำ หมายถึง การกระทำประกอบด้วยความเจตนา คือ กระทำด้วยความตั้งใจหรือจงใจ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลายเราเรียกเจตนาอันนั้นแหละว่าเป็นกรรม บุคคลจงใจแล้วจึงกระทำด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ ถ้าเป็นการกระทำที่ไม่มีเจตนา ก็ไม่เรียกว่าเป็นกรรมในความหมายทางธรรม^{๑๖๒}

ประเภทของกรรม อาจแบ่งเป็น ๒ อย่างตามหลักพระพุทธศาสนา ได้แก่ (๑) อกุศลกรรม หมายถึง กรรมที่เป็นอกุศล ได้แก่ การกระทำที่ไม่ดี กรรมชั่ว หมายถึงการกระทำที่เกิดจาก อกุศลมูลคือ โลภะ โทสะ โมหะ และ (๒) กุศลกรรม หมายถึง กรรมที่เป็นกุศล ได้แก่ การกระทำที่ดี หรือกรรมดี หมายถึง การกระทำที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ^{๑๖๓}

กรรมยังแบ่งออกเป็น ๔ ลักษณะ ได้แก่ (๑) กรรมดี มีวิบากค่า ได้แก่ กายสังขาร วจิตสังขาร และมโนสังขาร ที่มีการเบียดเบียน ตัวอย่าง เช่น ปาณาติบาต อทินนาทาน กามสุเมิจฉาจาร มุสาวาทและดื่มสุราเมรัย^{๑๖๔} (๒) กรรมขาว มีวิบากขาว ได้แก่ กายสังขาร วจิตสังขาร และมโนสังขาร ที่ไม่มีการเบียดเบียน ตัวอย่างเช่น คือ การประพฤติตามกุศลกรรมบท ๑๐ อย่าง^{๑๖๕} (๓) กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว ได้แก่ กายสังขาร วจิตสังขาร และมโนสังขาร ที่มีการเบียดเบียนบ้าง ไม่มีการเบียดเบียนบ้าง เช่น การกระทำของมนุษย์ทั่วไป^{๑๖๖} และ (๔) กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม ได้แก่ เจตนาเพื่อละกรรมทั้ง ๓ อย่างข้างต้นนั้น หรือว่าโดยองค์กรรม ได้แก่ โพชฌงค์ ๗ ประการ^{๑๖๗}

^{๑๖๒} อภ.นทก. (บาลี) ๒๒/๓๓๔/๔๖๓

^{๑๖๓} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๑ - ๒/๒๕๕

^{๑๖๔} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๘๖/๒๔๗

^{๑๖๕} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๗/๔/๓๖๒

^{๑๖๖} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, อ่างแก้ว, หน้า ๑๖๐.

^{๑๖๗} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๑

ส่วนช่องทางให้ทำกรรม หรือ ทางแสดงออกของกรรม มี ๓ อย่าง คือ (๑) กายกรรม คือ กรรมทำด้วยกาย หรือ การกระทำทางกาย (๒) วาจากรรม คือ กรรมทำด้วยวาจา หรือ การกระทำทางวาจา และ (๓) มโนกรรม คือ กรรมทำด้วยใจ หรือ การกระทำทางใจ^{๑๖๘}

๒. ผลของกรรมที่มีต่อปัจเจกชนและสังคม เมื่อบุคคลทำกรรมลงไปแล้ว ไม่ว่าจะป็นกรรมดี หรือ กรรมก็ตาม ย่อมได้รับวิบากหรือผลของกรรมทุกคนไป ไม่มีข้อยกเว้น เพียงแต่ว่าจะช้าหรือเร็ว และคุณภาพของกรรมที่กระทำนั้นด้วย ว่า เป็นกรรมหนักกรรมเบา หรือ ไม่มีเจตนา ฉะนั้น จึงแบ่งวิบากกรรมออกเป็น ๔ ระดับ คือ ทั้งระดับกายใจ จิตใจ ระดับบุคลิกภาพ ระดับวิถีชีวิตของบุคคล และระดับสังคมส่วนรวม ได้แก่

๑) ระดับภายในจิตใจ หมายถึง กรรมทำให้เกิดผลภายในจิตใจ

มีการสั่งสมคุณสมบัติ คือ กุศลธรรมและอกุศลธรรม คุณภาพและสมรรถภาพของจิต มีอิทธิพลปรุงแต่งความรู้สึกนึกคิด ความโน้มเอียง ความนิยมชมชอบ และความสุขความทุกข์ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม

๒) ระดับบุคลิกภาพ หมายถึง กรรมทำให้เกิดผลในด้านการสร้างเสริมนิสัย ปรุงแต่งลักษณะความประพฤติ การแสดงออก ท่าที การวางตนปรับตัว อารมณ์ตอบสนอง ความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ และต่อสถานการณ์หรือสภาพแวดล้อมทั่ว ๆ ไปอย่างไรบ้าง การให้ผลระดับนี้ต่อเนื่องออกมาจน ระดับที่ ๑ นั้นเอง และมีข้อขอบเขตคาบเกี่ยวกัน

๓) ระดับวิถีชีวิตของบุคคล หมายถึง กรรมที่ทำให้บุคคลมีลาภมียศ มีสรรเสริญ สุขและเสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์ อันเป็นโลกธรรม ๘ ประการนั้นเอง โดยได้รับผลจากปัจจัยภายนอก และปัจจัยจากบุคคลอื่น และสังคมที่ตนอยู่ด้วย

๔) ระดับสังคม หมายถึง ผลกรรมที่ทำให้สังคมอยู่ดีมีสุข หรือ

^{๑๖๘} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๖๔/๕๖

ประสบปัญหาในระดับส่วนรวมเสียหายแก่คนหมู่มาก ทั้งระดับประเทศและระดับโลก^{๑๖๔}

๓. ตัวอย่างเรื่องกงกรรมกงเกวียน เป็นการกล่าวถึงพ่อค้าโค กระบือ ที่ต้องประสบกับผลกระทบชั่ว ซึ่งตนเคยกระทำชั่วมาเป็นเวลาหลาย และผลสุดท้าย เมื่อกรรมให้ผล จำเป็นต้องเลิกอาชีพเดิมนั้นเสีย เพราะแรงกรรมกดดันให้ได้รับความทุกข์ใจอย่างแสนสาหัส ที่เกิดขึ้นแก่ครอบครัวและตนเอง ดังต่อไปนี้ ใจความโดยย่อว่า นายเดช อาชีพพ่อค้าส่งโค กระบือ ในอำเภอชนบท จังหวัดขอนแก่น โดยเขาทำอาชีพนี้กว่า ๓๐ ปี ก็ถูกบิดาว่ากล่าวตักเตือนตลอดมาว่าไม่ควรจะทำเลย ควรเลิกแล้วทำอาชีพอื่นจะดีกว่า ด้วยเหตุผลที่ว่า ขณะที่ส่งโคกระบือไปขายนั้น มันจะน้ำตาไหล คล้ายจะมีความทุกข์อย่างยิ่ง แต่เขาก็ไม่เชื่อฟังความปรารถนาของบิดา เพราะรายได้ดี และผลวิบากกรรมก็ไม่มีให้เห็น จึงคงตั้งหน้าตั้งใจทำกรรมนั้นต่อไป และระยะ ๑๐ ปีให้หลังจากนั้น เมื่อเขาอ่อนกำลังมาแล้ว ปรากฏว่าเขาได้รับผลกระทบ คือ เป็นโรคอัมพาตช่วยเหลือตนเองไม่ได้ ต้องให้คนอื่นอุ้มลุกอุ้มนั่ง อุ้มอาบน้ำ อุ้มถ่ายอุจจาระปัสสาวะ จนคนอื่นรำคาญ

เมื่อเขาหลับตาลงไปเมื่อใด ภาพโคกระบือที่ถูกมัดไว้บนรถบรรทุกสัตว์ ยืนตัวแข็งสั่นระทึกกระดุกกระดิกไม่ได้ จะปรากฏให้สะดุ้งหวาดหวั่นอยู่ตลอดเวลา เขาจึงอยู่ในความทุกข์แม้ยังไม่ได้ตายไปก็ถือว่าตกนรกทั้งเป็น ด้วยผลแห่งกรรมที่ตนกระทำไว้ไม่ดีนั่นเอง ถึงอย่างนั้น ก็ยังไม่ร้ายแรงและร้อนท้อใจที่สุดสำหรับเขา เพราะบุตรสาวสุดที่รักซึ่งกำลังเจริญก้าวหน้าในอาชีพการงาน มาประสบอุบัติเหตุด้วยรถยนต์จนร่างกายแหลกเหลวทำให้เขาประสบกับเคราะห์กรรมหนักยิ่งนัก ทั้งเป็นอัมพาตและสูญเสียคนที่ตนรัก แม้ในวันที่ฌาปนกิจบุตรสาวในเชิงตะกอน เขาได้รำไห่อย่างทรมาณใจยิ่งว่า ถ้าหากเชื่อฟังบิดาแต่แรกเหตุ

การณ์เลวร้ายต่าง ๆ คงจะไม่เกิดขึ้นกับตนเองและคนที่ตนรักอย่างหาประมาณมิได้แน่นอน แต่ก็ได้แต่บ่นกับตนเอง เพราะนี่เป็นหลักของกงกรรมกงเกวียน^{๑๖๕}

๓.๕.๗ หลักสังสารวัฏการเวียนว่ายตายเกิด

^{๑๖๔} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, อ่างแล้ว, หน้า ๑๘๗ - ๑๘๘.

^{๑๖๕} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), บทเรียนจากชีวิตจริง, อ่างแล้ว, หน้า ๘ - ๑๒.

สังสารวัฏ หมายถึง ภพที่เวียนเกิดเวียนตายหรือการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในโลก ด้วยอำนาจแห่ง กิเลส กรรม และวิบาก^{๑๑๑} พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในอัฐิปุญฺยสูตรว่า กระจกของคนคนเดียวที่เวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ถ้ามีคนรวบรวมมากองไว้ไม่ให้สูญหายไป ก็จะมีขนาดใหญ่โตเท่าภูเขาเวปุลละ ทรงแสดงว่าการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ นั้น เป็นความทุกข์ บุคคลจะพ้นทุกข์ หลุดการเวียนว่ายตายเกิดได้ เมื่อเห็นอริยสัจ ๔ เป็น โสดาบันขึ้นใจไป หากจะเวียนว่ายตายเกิดก็ไม่เกิน ๗ชาติ^{๑๑๒}

เมื่อบุคคลมีกิเลสยังไม่สิ้นต้นเหตุ มีความอยากในกาม ภพ และวิภพ ย่อมเกิดจาก กระทบขึ้น ที่เรียกว่า กรรม ซึ่งมีทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว แล้วผลหรือวิบากแห่งกรรมนั้นก็ตามสนอง หรือ ให้ผลแก่ผู้กระทำกรรมนั้นต่อไป ตามหลักของสังสารวัฏ ไตรวัฏ เป็นองค์ประกอบ ที่หมุนเวียนต่อเนื่องกันของภวจักร (สังสารจักร) มี ๓ อย่าง คือ (๑) กิเลสวัฏ คือ วงจรกิเลสประกอบด้วยอวิชชา ตัณหา และอุปาทาน (๒) กรรมวัฏ คือ วงจรกรรม ประกอบด้วยสังขารและกรรมภพ และ (๓) วิบากวัฏ คือ วงจรวิบาก ประกอบด้วยวิญญาณนามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ซึ่งแสดงออกในรูปปรากฏที่เรียกว่า อุปัตติภพ ชาติ ชรามรณะ เป็นต้น

หลักทั้ง ๓ อย่างนี้ ประกอบเข้าเป็นวงจรใหญ่แห่งปัจจุอาการ เรียกว่า ภวจักร หรือ สังสารจักร ตามหลักปฏิบัติสมุปปบาท เพราะว่าสังสารวัฏนี้ ย่อมมีแก่คนพาลที่ไม่ศึกษา และไม่รู้สัทธรรมของพระพุทธเจ้า แม้เพียงราตรีหนึ่งก็ยาวนานสำหรับคนผู้ตื่นอยู่ระยะทาง โยชน์หนึ่ง ยาวไกลสำหรับผู้เมื่อยล้าสังสารวัฏ ยาวนานสำหรับคนพาลผู้ไม่รู้แจ้งสัทธรรม^{๑๑๓} และคนผู้ประพฤติธรรมสามารถจะพ้นวัฏฏะนี้ไปได้ถึงนิพพาน^{๑๑๔} ส่วนผู้ที่ฉลาดละ

ธรรมคำ เจริญธรรมชาว สามารถออกจากวัฏฏะได้^{๑๑๕} ฉะนั้น เพื่อเป็นการศึกษาถึงการเวียนว่ายตายเกิดตามหลักพระพุทธศาสนา จึงได้นำมาแสดงพอเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

^{๑๑๑} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, อ่างแก้ว, หน้า ๓๑๗.

^{๑๑๒} พุ.อิติ.(ไทย) ๒๕๒๔/๓๖๘ - ๓๖๙

^{๑๑๓} พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๖๐/๔๕

^{๑๑๔} พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๘๖/๕๕

^{๑๑๕} พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๘๗/๕๕

๑. ความเชื่อในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด คนเกิด คนตาย สัตว์เกิดสัตว์ตาย เห็นกันอยู่เป็นประจำ คนไม่ว่าจะอยู่ส่วนใดของโลก แต่ความสงสัย เรื่อง การเกิดการตาย ก็ยังไม่คลี่คลายไปจากจิตใจของมวลมนุษย์ เรียกว่า ยังเป็นปัญหาที่มีดมนอยู่ต่อไปยกไว้เสียแต่ผู้ใดคงตาเห็นธรรมแล้วเท่านั้น เรื่องนี้ ได้เกิดมาพร้อมกับโลกแล้ว แม้ในครั้งพุทธกาล ก็มีนักสงสัยกราบทูลถามพระพุทธเจ้าเช่นกัน หากจะประมวลให้สั้นเข้า ก็มีคนอยู่ ๒ กลุ่มได้แก่ (๑) กลุ่มที่ ๑ เห็นว่า โลกนี้ไม่มีอะไรสูญ แม้คนและสัตว์ตายแล้ว ร่าง กายแตกดับสูญพังสลายไป แต่จิตวิญญาณเป็นธรรมชาติไม่สูญ ย่อมถือปฏิสนธิในกำเนิดอื่นต่อไป และยังเห็นลงไปว่า เคยเกิดเป็นชาย ก็ยังคงเป็นชาย เคยเป็นหญิงก็ต้องเป็นหญิง เคยเป็นสัตว์ ก็ต้องเป็นสัตว์ อย่างนั้นตลอดไป (๒) กลุ่มที่ ๒ มีความเห็นตรงกันข้าม คือ เห็นว่า คนและสัตว์จิตจากอภิปภานนั้นแล้วเป็นขาดสูญ ที่เกิดมาได้มีรูปร่างตัวตนตามที่ปรากฏ ก็เพราะมีองค์ประกอบที่ถูกส่วน เมื่อแตกดับก็เป็นอันสูญหายไป ด้วยเหตุนี้พฤติกรรมที่แสดงให้เห็นจึงมีทั้งเรื่องดี เรื่องชั่ว จึงเกิดมีคนดี คนชั่ว ขึ้นในสังคม ทั้งนี้ ก็เนื่องจากความเห็นเป็นแรงบันดาลใจให้เป็นไปเป็นประการสำคัญนั่นเอง^{๑๖๖}

๒. บุคคลตัวอย่างที่สามารถระลึกชาติได้ในปัจจุบัน

๒.๑ กรณีตัวอย่างของเด็กหญิง ทิพย์วรรณ อรุณศิริ อายุ ๑๓ ปี เป็นไป๋บิดาชื่อ สมควร มารดาชื่อ ปทุมวัน อยู่บ้านเลขที่ ๑๗/๑๒ บ้านหนองตางู หมู่ ๒ ตำบลคอนขวาง อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี เรียนจบ ป.๒ ไม่เคยเรียนภาษาจีน แต่เขียนหนังสือภาษาจีนได้อย่างชำนาญคล่องตัว เขียนได้เป็นเรื่อง เล่มใหญ่โต แปลเป็นภาษาไทยได้ความว่าเป็นเรื่อง เทพเจ้าบนสวรรค์

๒.๒ กรณีตัวอย่างเด็กอายุ ๕ ขวบ สามารถเล่นดนตรีร่วมวงกับผู้ใหญ่ได้ แต่งเพลงได้อย่างไพเราะเพราะพริ้ง ก็เคยมีมาแล้ว ฉะนั้น จากตัวอย่างทั้งสองกรณีนี้ นิยมพูดกันในยุคใหม่ว่า “เด็กอัจฉริยะ” ส่วนที่ลึกลงไปยิ่งกว่านั้น ได้คิดบ้างหรือไม่ว่า เป็นอุปนิสัยสั่งสมอบรมที่ได้รับถ่ายทอดมาแต่อดีตชาติก็เป็นไปได้...^{๑๖๗}

๒.๓ กรณีตัวอย่างเรื่องเด็กหญิงกลับชาติมาเกิดใหม่เป็นชาย... ใจความมี

^{๑๖๖} พระเทพวราคุณ, (สมาน สุเมโธ), อดีตชาติเป็นชายหลังตายเกิดเป็นหญิง, (ขอนแก่น : ขอนแก่น การพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๑ - ๒.

^{๑๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

ว่า นางสาวสุภารัตน์ สนั่นเมือง ปัจจุบันชาติ อายุ ๑๕ ปี (พ.ศ.๒๕๔๔) อยู่บ้านเลขที่ ๒๓๒ หมู่ ๔ บ้านขามป้อม ตำบลข้าวเรือ อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดขอนแก่น ในอดีตชาติเกิดเป็นเด็กชาย สมเกียรติ ทนสูงเนิน หรือ เจ้าเอส ซึ่งเกิดที่บ้านเลขที่ ๑๕๕ หมู่ ๓ บ้านกุดยม ตำบลกุดยม อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดชัยภูมิ ส่วนสาเหตุที่เจ้าเอส ตายและมาเกิดใหม่ เพราะพลัดตกต้นมะขาม หน้าบ้านของตนเอง และต่อมาก็พิสูจน์โดยการจำต้นมะขามหน้าบ้านและชื่อครอบครัวในอดีตชาติได้อย่างแม่นยำ ซึ่งระยะทางของทั้ง ๒ หมู่บ้านนั้นไกลกันพอสมควร เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นเมื่อเดือนพฤศจิกายน ๒๕๒๖ โดยเด็กหญิงสุภารัตน์ที่เกิดในชาติปัจจุบัน สามารถระลึกชาติได้เมื่ออายุราว ๓ ขวบ และบิดามารดา พร้อมญาติก็ได้พิสูจน์เรื่องตายแล้วเกิดใหม่นี้ เมื่อเธอมีอายุได้ ๑๕ ปี ขณะเรียนอยู่ชั้นมัธยม เพราะบิดามารดาไม่ประสงค์จะให้บุตรของตน เชื้ออย่างงมงาย แต่เมื่อความจริงปรากฏดังนั้นแล้ว จึงได้ความสบายใจทั้งฝ่ายบิดามารดาและบุตรสาว ว่าไม่ได้กูเรื่อง หรือโกหกใคร ๆ แต่เป็นเรื่องเตือนสติให้คนที่อ่านแล้วสำนึก อยากทำความดียิ่งขึ้น เพราะมีหลักฐานเป็นบุคคลถึงเพียงนั้น^{๑๗๘}

๒.๔ กรณีตัวอย่างเรื่องวิญญาณของคนขายเสื้อ ใจความมีว่า คนตายมิใช่ตายเปล่า แต่ยังมีอะไรที่มีสภาพต่อเนื่องอยู่ที่จิตใจมันมีเกิด ตาย ดับ เป็นพลังคลื่นต่อกันได้ ซึ่งพระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) เคยเล่าให้ฟังว่า มีตัวอย่างเช่น ที่บ้านหนองโก บ้านตะเกียง นายสุนทรเล่าให้ฟังว่าคนไปขายเสื้อ รถไปคว่ำที่โคราชตอนเที่ยง คือ ลูกเขยพาแม่ยายไปขายเสื้อกับหมู่คณะ ๖ - ๘ คน นายสุนทรกลับจากนามากินข้าวเที่ยงที่บ้าน เห็นคนตาย คือ ยายบ้านข้างกันเดินขึ้นไปบนบ้าน จึงถามเมียว่า เอ๊ะ เห็นยายไปขายเสื้อขึ้นไปบนบ้าน ทำไมไม่กลับมาเร็วนัก แต่เมียบอกว่าไม่ใช่เขายังไม่กลับมาอีกจะเห็นได้อย่างไร ด้วยความไม่แน่ใจจึงวิ่งขึ้นไปบนบ้านเปิดหน้าต่างมองหา ไม่เจอใครเลย จึงเอะใจว่าคงจะมีอะไรเกิดขึ้นแน่ๆ พอเวลาบ่าย ๕ โมง ลูกเขยเขากลับมา บอกว่าแม่ยายตายตั้งแต่ตอนเที่ยงวันนี้แล้ว รถคว่ำคนตายคนเดียว แต่ทำไมจึงกลับบ้านได้ในเวลานั้น เห็นเป็นรูปร่างเดินขึ้นไปบนบ้านได้^{๑๗๙}

๒.๕ กรณีตัวอย่างเรื่องวิญญาณของคนป่วยที่อำเภอโกสุมพิสัย ใจความมีว่า เหตุเกิดที่บ้านหัวนาคำ คุณตาพันธ์เล่าว่า ญาติป่วยหนักอยู่ที่อำเภอโกสุมพิสัย พ่อใหญ่

^{๑๗๘} อ่างแล้ว, หน้า ๓ - ๓๗.

^{๑๗๙} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), “อบรมจิตใจให้ดีมีสุขทุกที”, แสงอีสาน, อ่างแล้ว, หน้า

พันธกิจขับรถจักรยานยนต์เข้าไปในบ้าน รายนี้ไม่ธรรมดาได้พูดคุยกันด้วย เขาบอกว่ามีฐานะ จะไปที่อื่นบอกฝากลูกฝากหลานด้วย จะไปในวันที่ ๑๕ - ๑๖ นี้เอง พูดคุยกันแล้วก็เดินเข้าบ้านไป คุณตาพันธเอารถไปจอดไว้แล้วจึงคุยกับเมียว่า พี่น้องเรามาจากอำเภอโกสุมพิสัยเขา มาทำไม เมียบอกว่าไม่มีใครไม่มีใครเลย คุณตาพันธจึงบอกว่าผิดปกติกแล้ว จะต้องเดินทางไปอำเภอโกสุมพิสัย จึงเตรียมของเพื่อเดินทางไปพรุ่งนี้ เพราะคิดว่าคงเกิดเหตุแน่นอน พอ ตอนเช้านำกระเป๋าคืนรถ ได้แวะซื้ออาหารที่อำเภอเชียงยืน มีคนเล่าให้ฟังว่า ญาติคนที่ไปหาที่บ้านหวนาคำเมื่อคืนนี้ตายแล้ว คุณตาพันธรีบขับรถจักรยานยนต์ไปจนถึง อำเภอโกสุมพิสัย

ถึงบ้านญาติเห็นเขาจัดตั้งศพกำลังประดับประดาอยู่ เป็นไปได้อย่างไร คนตายแล้วยังพูดได้ ไม่ใช่เห็นแต่รูปร่างเท่านั้น เพราะฉะนั้น สิ่งที่เห็นอยู่เมื่อคนเราตายไปแล้วไม่ใช่ว่าจะหยุด อยู่แล้วตายแล้วจะฟื้นทุกซ์ หากคนคนนั้นยังมีกิเลสตัณหา ยังมีกรรมติดกรรมชั่วอยู่ ก็ต้อง เป็นไปตามกรรมของตนแต่ละคน ไม่ใช่ตายแล้วก็แล้วไป คนที่ฆ่าตัวตาย คนที่ทำอะไร สาราพัต คิดว่าการตายเป็นการสิ้นสุดแห่งการรับกรรมชั่วในชาตินี้ชาติเดียวเท่านั้น ชาติหน้าไม่มี จึงทำอะไรผิด ๆ ตามที่เราเห็นกัน เป็นความคิดที่ไม่ถูกต้อง^{๑๕๖}

๓.๖ โทษของการไม่พัฒนาคุณภาพชีวิต

๓.๖.๑ โทษต่อตนเอง

โทษ ในที่นี้ หมายถึง ความทุกข์กาย ความทุกข์ อันเกิดจากการกระทำบาปของ ตนเอง ด้วยเหตุที่ตนมีปกติทำกรรมชั่ว อย่างเช่น ไม่เคยบริจาคทาน มีแต่ความตระหนี่มักได้ เป็นคนโลภจัด ไม่ให้ทานแก่ผู้มีศีล หรือไม่บริจาคตพย์เพื่อเป็นสาธารณะประโยชน์ ไม่ รักษาศีล ไม่ให้เจริญภาวณา ไม่ฝึกจิตให้เข้มแข็งมีสมาธิมั่นคง เมื่อบุคคลไม่ทำบุญแต่ ประกอบกรรมเลวเป็นบาปแล้ว ย่อมเสรำโสทุกทั้งในโลกนี้ และเมื่อคิดถึงกรรมเลวนั้นเมื่อใด ตายไปแล้วทุกข์ก็ยังคงติดตามไปอีก เพราะจิตเสรำหมองไม่บริสุทธิ์ ไม่ส่องใส มีมลทินภายใน ใจเสมอ^{๑๕๗}

^{๑๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐ - ๗๑.

^{๑๕๗} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๕/๒๘, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๗/๒๕

ตัวอย่างโทษหรือกรรมชั่วที่เกิดขึ้นแก่คนชั่วขณะใกล้จะสิ้นใจตาย ดังความตอนหนึ่งว่า อย่างไรก็ตาม โทษของการไม่พัฒนาคุณภาพชีวิตต่อตนเอง หรือความทุกข์ที่เกิดขึ้นในเวลาใกล้จะสิ้นใจตาย ย่อมจะปรากฏอาการอยู่ในลักษณะ ๓ อย่าง คือ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ (ทวารทั้ง ๖) ส่วนมากจะปรากฏทางตา กับใจ คือ อย่างที่หนึ่งกับอย่างสุดท้าย โดยจะเกิดอาการ คือ (๑) ลักษณะที่ ๑ เรียกว่ากรรมารมณห์ หมายถึง อารมณห์คือ กรรม ถ้าคนทำบาป เคยฆ่าวัวควาย กินเหล้าเมายา เคยตีหัวหมาด่าแม่เจ๊ก เวลาจะตาย จะมีอาการที่เรียกว่า กรรมารมณห์ ได้แก่ มีอารมณห์คือกรรม (๒) ลักษณะที่ ๒ เรียกว่ากรรมนิมิต

ดารมณห์ หมายถึง อารมณห์ คือ กรรมนิมิต ได้แก่ ในฝ่ายบาป คนที่เคยทำบาป เช่น เคยเอา มีดฟันเขา เอาปืนไปยิงเขา เคยเอาหอกไปแทงเขา เอาดาบฟันเขา ก่อนจะตายจะปรากฏเห็นอาวุธที่ตนเคยทำร้ายคนอื่นจ่อที่ตาตัวเอง ปรากฏเป็นของจริงขึ้นมา นี้คือ กรรมนิมิตดารมณห์ (๓) ลักษณะที่ ๓ เรียกว่าคตินิมิตดารมณห์ หมายถึง อารมณห์ คือ คตินิมิต ได้แก่ ในฝ่ายชั่ว จะปรากฏเห็นหลุมไฟนรกลุกขึ้นมาแดงฉาน เห็นเขาดม่น้ำเดือดพล่าน เห็นสถานที่เป็นหวลิกน่ากลัว เห็นที่มีดมีคม เห็นขวากหนาม เห็นโคลนอุจจาระเต็มไปหมด นี้คือ สิ่งที่ยังบอกไว้ไปสู่ทุกติแน่นอน พระพุทธพจน์ตรัสว่าไม่ควรทำชั่วเพราะเป็นสาเหตุของความทุกข์ “หากบุคคลทำบาปไป ก็ไม่ควรทำบาปนั้นซ้ำอีก ไม่ควรทำความพอใจในบาปนั้น เพราะการสั่งสมบาปนำทุกข์มาให้”^{๑๘๒}

๓.๖.๒ โทษของการไม่พัฒนาคุณภาพชีวิตต่อสังคม

โทษหรือทุกข์อันเกิดจากความมืดด้วยโมหะ ไม่รักษาศีล ๕ ไม่พัฒนาปัญญา ไม่ขัดเกลาจิตใจให้ผ่องใส จึงเป็นโทษทุกข์แก่คนอื่นหรือเป็นปัญหาทางสังคมอีกด้วย เช่น การประทุษร้ายกัน การลักทรัพย์ การประพฤตินอกใจ การดื่มสุรา จนมีเมมาแล้วก่อโทษต่อคนอื่นให้รำคาญ และเสียทรัพย์ด้วยความประมาทของผู้ดื่มนั้น เป็นต้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

^{๑๘๒} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑๗/๖๗

๑. ไม่มีศีลก็เป็นคนจิตใจโหดร้ายทารุณ ฆ่าแม่กระทั่งบุตรของตน ดังความตอนหนึ่งว่า ตัวอย่างเช่นบางคน แม่ฆ่าลูก แม่เอาลูกไปทิ้งกองขยะ ลูกฆ่าพ่อแม่ เป็นลูกทรพี ออกคตัญญู ทำให้ตกรกทั้งเป็น ตายแล้วยังตกรกอีก เหมือนอย่างเรื่องนายพรานชั่วโคกะ ที่เล่าให้ฟังเมื่อคืนนี้ ส่วนกิเลสข้อที่ ๓ คือ โมหะ เป็นสิ่งปิดบังดวงตาซึ่งมีอยู่มาก ถ้ายังไม่ถูกเปิดเผย ไม่ถูกขัดเกลาก็จะยังมีคอยู่ เหมือนอย่างไฟฟ้าที่มีแต่เขม่าจับ ถ้าไม่เช็ดถูหลอดไฟ แสงสว่างไฟฟ้าจะแรงขนาดไหนก็ยังไม่สว่าง ถ้าเอาอะไรปิดมากเข้า แสงสว่างมากเพียงใด มันก็จะอยู่ข้างใน มันออกข้างนอกไม่ได้ จึงต้องมีการขัดเกลากัดถูจึงจะทำให้แสงสว่างออกมาปรากฏได้ คนเราก็ต้องอาศัยภูมิปัญญา ที่เกิดจากการเรียนรู้มันแหละ จึงจะทำให้หลุดพ้นจากโมหะ^{๑๘๓}

๒. การละเมิดคุ้มครองคนอื่นทำให้สังคมปั่นป่วน เพราะกามคุณนั้น จัดว่าให้โทษร้ายแรง ในบางครั้งก็ทำให้ผู้ละเมิดต่อคุ้มครองคนอื่น อันเป็นที่รักของเขา ถึงสิ้นชีวิตก็มี ดังความตอนหนึ่งว่า การที่คนเรามีโทษมากกว่านี้ เพราะไม่สำรวมในเรื่องกามคุณ ลืมคนเก่าหาคนใหม่เรื่อยไป นิสิต อันตราย เห็นน้ำพริกถ้วยเก่าไม่มีความหมาย กลายเป็นนักเลงเล่นสาวทไม่เพียงแต่ทะเลาะวิวาทเท่านั้น เมื่อยับยั้งไว้ไม่ได้ ก็เอากันถึงตาย ไม่ตายเดี๋ยวก็ตายหมู่ อย่างที่รู้เห็นกันอยู่ในปัจจุบัน^{๑๘๔}

๓.๗ ประโยชน์ของการพัฒนาคุณภาพชีวิตต่อตนเอง

๓.๗.๑ ประโยชน์ต่อตนเอง

ประโยชน์ต่อตนเอง ที่ได้รับจากการพัฒนาคุณภาพชีวิต มีหลายอย่าง ได้แก่ ทำให้ได้คติธรรมสำหรับเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ที่ถูกต้องดีงาม เช่น หลักการพึ่งตนเอง^{๑๘๕} นอกจากนั้น ยังได้รับผลแห่งการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเอง ตั้งแต่ระดับต้นจนถึง

^{๑๘๓} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), “อบรมจิตใจดีมีสุขทุกที่”, แสงอีสาน, อ่างแล้ว, หน้า ๖๒ - ๖๓.

^{๑๘๔} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), ปีใหม่สุขใจด้วยธรรมะ, อ่างแล้ว, หน้า ๔.

^{๑๘๕} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), นวัตกรรมพระพุทธศาสนาแล้วได้อะไร, อ่างแล้ว, หน้า ๑๒ - ๑๓.

ระดับสูงสุด หลักธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงไว้หลายระดับ พอจะกล่าวโดยย่อ ก็มีเพียง ๓ ระดับ ดังต่อไปนี้

๑. **ระดับที่ให้ผลเป็นปัจจุบัน** ที่เรียกว่า ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ อันได้แก่ ทรัพย์ ยศ ไฉฉริ ความผาสุก เป็นต้น ทรงแสดงให้ทราบว่า ตัวประโยชน์นั้น จะเกิดขึ้นลอย ๆ โดยที่ไม่ได้ทำอะไรไม่ได้เลย เช่น ต้องการได้ทรัพย์ เพียงแต่อ่อนนวยอย่างเดียวไม่ได้ ต้องขยันในการหาทรัพย์ เช่นที่ตรัสว่า อุฏฐาตา วินุทเต ธนั คนขยันยอมมหาทรัพย์ได้ ในระดับนี้พระพุทธรองค์ทรงแสดงธรรมอันเป็นเหตุให้ได้รับประโยชน์ ๔ ประการคือ อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา กัลยาณมิตตตา ความเป็นผู้มีมิตรดีงาม และสมชีวิตา ดำเนินชีวิตด้วยการปฏิบัติพอควร^{๑๖๖}

๒. **ระดับให้ผลต่อไป** ที่เรียกว่า สัมปรายิกัตถประโยชน์ โดยตรงก็คือ ความสุข ความสบาย อันเป็นผลที่เกิดจากการบริหารทรัพย์ ยศ ไฉฉริ ความผาสุก เป็นต้น ให้เป็นไปในทางที่ชอบ คือ ไม่ให้เกิดโทษ ได้แก่ปฏิบัติธรรมอันเป็นหลัก ๔ ประการ คือ สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา สีลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล จาคะสัมปทา ถึงพร้อมด้วยจาคะ และปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา หมายความว่า ผู้มีประโยชน์ คือ ทรัพย์ ยศ ไฉฉริ และความผาสุก เป็นต้นนั้น จะทำให้เกิดประโยชน์สุขต่อไปวันนี้ เดือนหน้า และปีต่อไป จะต้องอาศัยหลักธรรมที่ว่ามานี้ เป็นเครื่องสนับสนุน ซึ่งจะนำไปด้วยดีและสำเร็จประโยชน์ได้^{๑๖๗}

๓. **ระดับให้ผลสูงสุด** หมายถึง ให้ผลในระดับนิพพาน ที่เรียกว่า ปรมัตถประโยชน์ นับเป็นประโยชน์ถาวร และประโยชน์สุดท้ายอันเป็นที่หวังของผู้มุ่งดับทุกข์ ชั่ว นิรันดร แต่อันการจะได้มาต้องลงมือปฏิบัติ เช่นกับประโยชน์ข้างต้นทั้ง ๒ นั้น แต่ธรรมะอันเป็นเครื่องมือในการปฏิบัติก็ต้องเลื่อนระดับสูงขึ้นเช่นเดียวกัน เรียกว่า ปฏิบัติในมัชฌิมปฏิบัติ คือ ทางสายกลาง ได้แก่ มรรคทั้ง ๘ ประกอบไปด้วย สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะเลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติระลึกรชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ รวมลงที่ ศีล สมาธิ ปัญญา^{๑๖๘}

^{๑๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓ - ๒๕.

^{๑๖๗} พระเทพวรคุณ, (สมาน อุบลพิทักษ์), *นัยถือพระพุทธศาสนาแล้วได้อะไร, อ่างแล้ว*, หน้า ๒๔ - ๒๕.

^{๑๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

๔. ประโยชน์ต่อเองในแง่ของความสุข คือ บุญ โดยบุญในที่นี้ หมายถึง การบำเพ็ญความดีตามหลักพุทธธรรมยอมทำให้ประสบความสุข ยิ่งทำความดี คือ บุญประจำแล้ว ก็จะทำอะไรได้สำเร็จ ด้วยบุญนั่นเองคอยส่งเสริมตน และคนเราควรทำบุญประจำวัน เพราะเหตุว่าจิตใจจะได้ดึงตัวจากบาป คือ ความชั่วทั้งปวงเสีย ถ้าหากบุคคลทำบุญซ้ำเกินไปแล้ว บาปนั้นก็จจะครองใจจิตใจให้เสียคุณภาพได้^{๑๘๕} และการพัฒนาตนให้เป็นคนมีบุญย่อมได้รับประโยชน์เป็นอนันต์ สรุปความหมาย และประโยชน์ของบุญได้อย่างกว้าง ๆ ดังนี้

๔. ๑ บุญทำให้มีอานุภาพ หมายถึง ทำให้คนยินดี เคารพนับถือ เกิดความชื่นชมอนุโมทนา ให้การต้อนรับด้วยอัธยาศัยไมตรีที่ดีงาม เหมือนญาติสนิทที่มีความรักต่อกัน เวลาจากกันไปนาน ๆ เมื่อได้ประสบพบเห็นก็จะยินดีปรีดาให้การต้อนรับอย่างอบอุ่น ฉะนั้น มีพระบาลีว่า “จิริปฺปวาสี ปุริสํ, ทูโรโต โสตุถิมาคตํ, ญาคี มิตุตา สหชชา จ,

อกินนุทนฺติ อากตํ. บุญย่อมยินดีรับรองผู้ทำบุญ เช่นเดียวกับญาติมิตรสหาย ยินดีรับรองญาติที่อยู่แรมนาน มาแต่ไกลด้วยความสวัสดี”

๔. ๒ บุญทำให้มีอภินิหาร หมายถึง ทำให้คนเกิดความยำเกรง ไม่กล้าคิดมุ้งมิ้ง มีแต่มุ่งเข้ามาพึ่งพาอาศัย อยู่ภายใต้ร่มเงาให้เกิดสุข ทุกคนต่างยกนิ้วให้ แสดงถึงความเป็นอัจฉริยะบุคคล ที่น่าอัศจรรย์ใจ และพร้อมที่จะทำตามด้วยความจงรักภักดี ข้อนี้มีพระบาลี รับรองว่า “สทุโร สีเลน สมฺปนฺโน, ยโส โภกสมฺปปีโต, ยํ ยํ ชนปทํ ยาติ, ตตฺถ ตตฺถเว ปุชฺชิตอ.

บุคคลมีศรัทธา สมบูรณ์ด้วยศีล เพียบพร้อมด้วยยศ และโภคะ จะไปยังถิ่น ไใด ๆ ย่อมมีผู้เคารพบูชาในถิ่นนั้น ๆ”

๔.๓ บุญเป็นสิริสมบัติ หมายถึง ความเป็นคนมีสมบัติ คือ มิ่งขวัญอันเป็นสง่าราศี ดีเด่นเป็นพิเศษ ที่เกิดแต่บุญบารมี เป็นเสน่ห์ดึงดูดใจให้คนเข้ามาหาผู้มีบุญ และสนับสนุน ให้เกิดเป็นขุมทรัพย์ ที่จะรองรับเอาทรัพย์สินทั้งหลาย อันเกิดแต่บุญ มารวมกันไว้ เพื่อให้ผู้มีบุญได้ใช้สอยตลอดไป ข้อนี้มีธรรมภาษิต รับรองไว้ว่า สิโร โภกานมาสโย ได้แก่สิริ คือ มิ่งขวัญเป็นที่มานอนเนื่องแห่งโภคะทั้งหลาย

๔.๔ บุญทำให้เกิดเป็นวาสนา หมายถึง เป็นกิริยาที่จิตใจอยู่แรมนานกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จนคุ้นเคยสิ่งเนื่องติดต่อกันมาไม่ขาดสาย เป็นบุญวาสนา คือ การคลุกคลีอยู่อยู่

^{๑๘๕} พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๑๘, ๑๑๖/๖๗, ๖๗

กับเรื่องของบุญนาเนิ่นนาน จนบันดาลให้เกิดในสถานที่อันเหมาะสม เช่น บางคน แม้ชั้นต้น จะเกิดในชนบทชายแดนถิ่นที่ไม่เจริญ แต่เมื่อมีบุญวาสนา ก็เป็นเหตุให้ชักพาไปเจริญรุ่งเรือง ในถิ่นอื่น ก็มีเห็นเป็นตัวอย่างมากมาย เช่น คำว่า “ช่างเผือกเกิดในป่า ต้องจากป่าเข้าไปเป็น ราชพาหนะอยู่ในเมืองหลวง”^{๑๕๐}

ดังนั้น ผู้ประสงค์จะเป็นผู้มีบุญ และบุญจะช่วยให้คุณได้อานุภาพ มี อภินิหาร พร้อมด้วยสิริสมบัติ และมีวาสนา อันจักอำนวยผลที่ดั่งตามประสงค์แล้ว ก็ จำต้องลงมือทำบุญ ด้วยอาศัยกาย วาจา และจิตใจของเรานี้เอง สร้างทาน ศีล ภาวนา ขึ้นมา ด้วยตนเอง อย่าเพียงแต่อ่อนวอน ขอร้องโดยไม่ได้ทำอะไรทุกสิ่งทุกอย่างสำเร็จได้ด้วยการ ทำของคนทั้งสิ้น หากยังทำบุญมากไม่ได้ ก็ขอให้ค่อยทำไปทีละน้อย นานเข้าก็จักเป็นกอง บุญที่ใหญ่ ให้ความสุขแก่เราได้ตลอดไป แม้พระพุทธองค์ก็ตรัสรับรองไว้เช่นเดียวกันว่า “บุคคลอย่าสำคัญว่าบุญเล็กน้อยคงจักไม่มาถึง แม้หม้อน้ำยังเต็มด้วยน้ำที่ตกลงมาทีละหยาด ๆ ได้ ฉะนั้น คนมีปัญญา เมื่อสั่งสมบุญแม้ทีละเล็กทีละน้อยก็เต็มด้วยบุญได้ ฉะนั้น”^{๑๕๑}

๓.๗.๒ ประโยชน์ต่อสังคม

การพัฒนาคุณภาพชีวิตย่อมก่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมใน ๓ ประการ คือ ทำให้ สังคมได้เนติธรรม ได้แก่แบบอย่างในการปกครองตามหลักพุทธธรรม เช่น ทศพิธราชธรรม ๑๐ ราชธรรม ๔ พรหมวิหาร ๔ เป็นต้น ทำให้สังคมได้สหธรรม ได้แก่ หลักการอยู่ร่วมกัน อย่างสันติสุข และทำให้สังคมได้วัตรธรรม อันเกิดจากพัฒนาตนที่ดีแล้ว เช่น การร่วมกัน สร้างสิมอีสาน ที่วัดป่าแสงอรุณ การตั้งมูลนิธิวัดป่าแสงอรุณ เพื่อช่วยเหลือผู้ประสบอุบัติเหตุ ทางรถยนต์ของพระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) ตลอดจนการช่วยเหลือสังคมในด้านการ สงเคราะห์อื่น ๆ เช่น การบริจาคเตียงผู้ป่วยแก่โรงพยาบาลขอนแก่น เป็นต้น ดังความตอน หนึ่งที่ท่านได้แสดงไว้ ดังนี้

๑. ทำให้ได้เนติธรรม หมายถึง แบบอย่างในการปกครอง ตั้งแต่การปกครอง

^{๑๕๐} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), “มงคลธรรมนำชีวิตสู่ความเจริญ”, แสงอีสาน, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๕ (มิถุนายน - สิงหาคม ๒๕๔๗) : ๑๕- ๒๐.

^{๑๕๑} พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๒๒/๖๕

ระดับครอบครัว จนถึงการปกครองระดับประเทศ อุทาหรณ์ เช่น พรหมวิหาร ๔ หลักธรรม สำหรับปกครองของผู้ใหญ่ ซึ่งให้เห็นอย่างมารดาบิดา ผู้เป็นพระพรหม พระบูรพาจารย์ และ พระอรหันต์ของลูก ๆ จะต้องมีคุณธรรม ๔ ประการ นี้ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา เป็นหลักของใจก่อน

๒. ทำให้ได้สหธรรม หมายถึง แบบอย่างสำหรับอยู่ร่วมกับมนุษย์ได้ ชื่อว่าเป็น สัตว์สังคม คืออยู่ร่วมกันเป็นครอบครัว เป็นกลุ่มญาติ เป็นหมู่บ้าน เป็นตำบล เป็นอำเภอ เป็น จังหวัด เป็นประเทศ เป็นต้น ก็ด้วยมี สหธรรม คือ ระเบียบแบบอย่างที่อยู่ร่วมกันได้ อย่างสงบสุข ยกตัวอย่างให้เห็นในส่วนย่อย ๆ เช่น สามัคคีธรรมที่อยู่ร่วมกันได้จนตลอดรอดฝั่ง เพราะมีหลักธรรมสำหรับปฏิบัติร่วมกันนั่นเอง เช่น ฌราวาสธรรม หน้าที่ในทศ ๖ เป็นต้น

๓. ทำให้ได้วัตถุธรรม หมายถึง สิ่งปลูกสร้างอันเป็นถาวรวัตถุ รวมไปถึงปูชนีย วัตถุอันมีค่ามหาศาล เช่น พระพุทธรูปปฏิมา โบราณสถาน ซึ่งเป็นที่รวมแห่งสถาปัตยกรรม ประติมากรรม ศิลปกรรม ที่บ่งบอกถึงยุคสมัยของชนชั้นในยุคต่าง ๆ ซึ่งมีวิถีชีวิต ความรู้ ความสามารถ แตกต่างกันอย่างใด บางแห่งก็มีคัมภีร์ไบเบิล จารึกเรื่องราวต่าง ๆ ในปางหลัง แสดงถึงการปกครอง วิธีแก้ไขข้อขัดข้องต่าง ๆ พร้อมทั้งตำรายารักษาโรคภัยไข้เจ็บไว้อีกด้วย แสดงให้เห็นว่า การก่อสร้างวัตถุ เป็นสมบัติอันล้ำค่า ที่ยั่งยืนอยู่ได้เป็นร้อยปี พันปี ทำให้มองเห็นภาพแห่งการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในยุคนั้น ๆ ได้อย่างใกล้เคียงความจริงมากที่สุด นี่เป็นผลแห่งวัตถุธรรมทางพระพุทธศาสนา^{๑๕๒}

๓.๘ บทสรุปวิเคราะห์

การพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางของพระพุทธคุณ (สมาน สุขเมโธ) มี ประเด็นที่ควรทราบถึงความสัมพันธ์กับหลักพัฒนาคุณภาพชีวิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท สรุปโดยสังเขป ดังต่อไปนี้

เมื่อสังเคราะห์การพัฒนาคุณภาพชีวิต ในบทที่ ๒ และ ๓ เข้าด้วยกันแล้ว ก็จะ เห็นว่า การพัฒนาตนให้มีศีล มีสมาธิ และมีปัญญา ตามหลักไตรสิกขา เพื่อให้ผู้ฝึกหัดคน ได้รู้จักคุณค่าของพุทธธรรมนี้ เป็นเรื่องจำเป็นและสำคัญมาก เพราะสามารถจะพัฒนาตนได้ อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งเกื้อกูลต่อการดำเนินชีวิตตามอริยมรรค มีองค์ ๘ ซึ่งล้วนเป็น

^{๑๕๒} พระเทพวรคุณ, (สมาน สุขเมโธ) , *นัยถือพระพุทธศาสนาแล้วได้อะไร*, อ่างแก้ว, หน้า ๒๓.

วิถีทางแห่งชาวพุทธที่ต้องการพัฒนาตนจากระดับปุถุชนไปสู่ความเป็นกัลยาณชน และ อริยชน

หลักพุทธธรรมที่นำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ได้แก่ หลัก เศรษฐกิจในการพัฒนาตน ที่มุ่งสอนคนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจกับพุทธ ธรรม ว่าถ้าขาดพุทธธรรมแล้ว แม้เศรษฐกิจดีเพียงใด มนุษย์ก็ไม่มีวันเพียงพอ มีแต่จะ กอบโกยเข้าพวกพ้องของตน เพราะขาดสันโดษ เป็นต้น

หลักการปลูกจิตสำนึกในหน้าที่ มุ่งสอนให้บิดามารดา บุตรธิดา และสามี ภรรยา พึ่งสำนึกต่อกัน และดำรงตนอยู่ในหลักทศ ๖ เพื่อประโยชน์ของทั้งสองฝ่าย

หลักการศึกษากับเยาวชน มุ่งสอนให้เด็กเยาวชนของชาติ รู้จักแสดงออกในทาง ที่เหมาะที่ควร คือ ให้ฝึกฝึต่อการศึกษา คบหาเพื่อนที่ดี มีจิตใจตั้งมั่น และเป็นคนเชิดชู คุณธรรม คือ ความดี และยกย่องคนดีในสังคม

หลักการดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท มุ่งสอนให้คน ปฏิบัติตนตามหน้าที่ ของแต่ละคนอย่างระมัดระวัง เตรียมพร้อมทำกุศล ทำบุญอยู่ทุกเมื่อ และหลีกเลี่ยงความชั่ว ความเสียหาย ที่จะเกิดขึ้น เพราะฝ่าฝืนศีลบ้าง ไม่ขยันฝึกจิตฝึกสมาธิบ้าง ไม่พิจารณาเรื่อง ต่างๆ ที่ผ่านเข้ามาในชีวิตโดยแยกคาย หรือ โดยถึถ้วนบ้าง ฉะนั้น หลักการนี้ สอนให้มี สติไม่ประมาทมัวเมาในวัย ในอายุ ในการทำความดี นั่นเอง

หลักการดำเนินชีวิตด้วยความสุข มุ่งสอนให้คน เห็นความสำคัญของการ ช่วยเหลือกันทางวัตถุสิ่งของ ที่เรียกว่า บริจาคทาน หรือ ให้ทาน เช่น การให้ข้าว น้ำ เสื้อผ้า ยารักษาโรค เป็นต้น เพื่อประโยชน์ต่อคนอื่นที่ด้อยโอกาสกว่าตัวเรา จากนั้น ก็ บำเพ็ญตนให้ประพฤติทางกาย ทางวาจาที่เรียบร้อยดีงาม ที่เรียกว่า เป็นคนมีศีล และรู้จัก การเจริญเมตตา เจริญจิตภาวนา เจริญวิปัสสนาภาวนา เพื่อทำให้จิตมีคุณภาพที่ดียิ่งขึ้น และมีปัญญาไวต่อการแก้ปัญหาในทุกระดับ

หลักกรรมและกฎแห่งกรรม มุ่งสอนให้คน เห็นความสำคัญของการกระทำว่ามี ผลทั้งดี และไม่ดี จึงควรทำกรรมดีเท่านั้น เพราะกรรมดีนำความสุขมาให้ ส่วนกรรมชั่ว นำความเดือดร้อน มาสู่ตนและสังคม

หลักสังสารวัฏการเวียนว่ายตายเกิด มุ่งสอนให้คน เห็นความสำคัญของกิเลส กรรม และวิบาก ว่ามีวงจรที่สลับซับซ้อน อาศัยกลไกทางจิต ทำงานข้ามภพ ข้ามชาติ โดยมีแรงกระตุ้นภายใน คือ กิเลส เป็นตัวสนับสนุนหลัก และมีองค์ประกอบย่อยของกิเลส เป็น

ตัวขับเคลื่อนไปเกิด และตาย สลับกัน บางทีก็มาเกิดเป็นมนุษย์ บางทีก็เกิดเป็นสัตว์
ดิรัจฉาน บางครั้งก็เกิดเป็นเทวดา เวียนกันอยู่ร่ำไปไม่สิ้นสุด จนกว่าจะสามารถตัดวงจรนี้
ด้วย กำล้างแห่งโลกุตระปัญหา คือ ความหลุดพ้นด้วยปัญญา และเจโตวิมุตติ ความหลุด
พ้นด้วยใจ

นอกจากนั้น ก็เป็นตัวอย่างโทษที่เกิดจากการไม่พัฒนาชีวิต และประโยชน์ที่
ควรได้รับเมื่อพัฒนาชีวิตให้มีคุณภาพดียิ่งขึ้นแล้ว เช่น ทำให้ชีวิตมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ไม่
ต้องอาศัยวัตถุมากเกินไป ก็สามารถดำรงชีพอยู่ได้ รู้จักใช้สอยสิ่งต่างๆ ให้เกิดประโยชน์
มากที่สุดและเกื้อกูลต่อตนเอง สิ่งแวดล้อม ตลอดจนสังคมส่วนรวม

ฉะนั้น เมื่อบุคคลมาพัฒนาตนให้เกิดผลสัมฤทธิ์ ดังที่กล่าวมาแล้วนี้ ก็จะ
ประสบกับความสุขในชีวิต ตามสมควรแก่การพัฒนา ฝึกฝน อบรม ของแต่ละบุคคลเป็น
รายๆ ไป

บทที่ ๔

ผลการพัฒนาคุณภาพชีวิตของพระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ)

พระพุทธศาสนาได้วางหลักในการพัฒนาคุณภาพชีวิต เพื่อประโยชน์สุขต่อปวงชนทั้งมวล ไม่ว่าจะอยู่ในวรรณะ หรือ ตระกูล สูง ต่ำ อย่างไรก็ตาม เมื่อมาฝึกฝนตนเองตามหลักการพัฒนา ย่อมเป็นผู้มีอัธยาศัยอันดีงาม และเกื้อกูลต่อสังคม เรียกว่า เป็นคนมีการพัฒนาตนดีแล้ว ตามหลักพระพุทธศาสนา ๔ ประการ ได้แก่

๑. ภาวิตกាយ คือ การมีกายที่พัฒนาแล้ว หมายถึง การพัฒนาในส่วนกายของตน ให้มีสุขภาพสมบูรณ์แข็งแรง สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ เพราะอาศัยปัจจัย ๔ เป็นเครื่องมือเลี้ยงชีพพอเพียง และการปฏิบัติต่อสิ่งที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยกายอย่างถูกต้อง ทั้งทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสิ่งภายนอก^๑ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เช่น การรู้จักใช้สอยปัจจัย ๔ อย่างถูกต้อง ได้แก่ อาหาร เสื้อผ้าเครื่องนุ่มห่ม ยารักษาโรค และที่อยู่อาศัย อันเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงอยู่ของกาย โดยรู้จักใช้สอยปัจจัย ๔ เพื่อตอบสนองความต้องการที่จำเป็นของกาย^๒

๒. ภาวิตศีล คือ การมีศีลที่พัฒนาแล้ว หมายถึง การมีพฤติกรรมทางกาย วาจา อันไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนคนอื่น เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่คนทั้งปวง ด้วยเหตุว่า ศีลสามารถทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขและเป็นการเว้นบาปทางกาย วาจา^๓ แม้แต่ชีวิตครอบครัว ก็ขาดศีลไม่ได้เมื่อมีศีลแล้วก็ทำให้เกิดปัญญาในการดำเนินชีวิต จึงทำให้ประสบความสำเร็จในชีวิตปัจจุบันนี้ได้^๔ ไม่ต้องรอไปชาติ และผลของศีลในด้านอานิสงส์ ย่อมทำให้มีโภคทรัพย์ มีกิตติศัพท์อันงามย่อมพุ่งขจรไป จะเข้าไปสู่บริษัทใด ๆ ก็แก่ล้วนแล้ว ไม่ทำบาป เพราะละอายใจตนเอง ไม่หลงลืมสติตาย และภายหลังเมื่อตายไปแล้วเข้าสู่สุคติ

^๑ อจ.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๔/๒๕

^๒ อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕/๑๕

^๓ บุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๓๓/๑๓๓

^๔ อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๕/๕๔

โลกสวรรค์^๕

๓. **ภาวิตจิตโต** คือ เป็นผู้จิตที่ฝึกแล้ว หมายถึง เมื่อฝึกจิตดีแล้วก็จะเกิดความสุข เช่นกัน^๖ จึงควรคุณค่าของจิตที่ฝึกดีแล้วนั้น แม้นญาติพี่น้องก็ทำให้ไม่ได้เลย^๗ เพราะวาจิตที่มีคุณภาพย่อมหนักแน่นไม่หวั่นไหวในสุข และทุกข์ ตรึงกันข้ามกลับเมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว กลับรู้ตามสภาพความจริงของสิ่งนั้น ด้วยปัญญา^๘ และบุคคลที่รักษาจิตของตนให้ดีแล้ว ก็เชื่อว่าเป็นผู้รักษากายกรรม วาจากรรม และมโนกรรมด้วย^๙

๔. **ภาวิตปัญญา** คือ การมีปัญญาที่พัฒนาแล้ว หมายถึง การได้ฝึกฝนพัฒนาตนดีแล้วให้มีปัญญา รู้สรรพสิ่งตามความเป็นจริงของมัน เช่น การมีปัญญาพิจารณาไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ตามลำดับกระบวนการโยนิโสมนสิการ และปราศจากความยึดถือว่าเป็นตัวเรา ของเรา ฉะนั้น การพัฒนาคนให้มีสติปัญญารู้เท่าทันสภาพปัญหาของโลกนี้ ว่าเหตุปัจจัยเป็นอย่างไร แล้วจะได้แก้ไขนาโลกให้หลุดไปจากระบบที่เป็นอยู่ นี้คือ มนุษย์ที่เราต้องการชื่อว่า เป็นผู้ที่มีปัญญาอันพัฒนาแล้ว^{๑๐}

พระเทพวรคุณ (สมาน สุมะโร) ได้ศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจนสำเร็จเปรียญธรรม ๕ ประโยค และได้ศึกษาค้นคว้าคัมภีร์คัมภีร์คำสอนทางศาสนา ที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเพื่อนำไปใช้ในการเผยแผ่ จนเป็นที่รู้จักและทำให้ประชาชนทั่วไปเกิดความเข้าใจและปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา โดยที่พระเทพวรคุณ (สมาน สุมะโร) ได้ประยุกต์หลักพุทธธรรม ให้เหมาะสมต่อการดำเนินชีวิต ตามแบบวิถีชาวบ้านของภาคอีสาน โดยเฉพาะประชาชนในบ้านเลิงเปือย บ้านหนองใหญ่ บ้านพระคือ ชุมชนชอยเรือ่นจำ และชุมชนชอยทิพย์ พบว่า ประชาชนได้ร่วมตัวเข้าประพฤติปฏิบัติธรรมในวัดป่าแสงอรุณ ทุกวันพระ ๘ คำและ ๑๕ คำ ตลอดพรรษาของทุกปี และประชาชนทั่วไปนิยมนิมนต์พระเทพวรคุณ(สมาน สุมะโร)ไปแสดงพระธรรมเทศนา หรือปาฐกถาธรรม ในสถานที่ต่าง ๆ ทั่วไป ทุกส่วนราชการ พ่อค้า ประชาชน ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ให้

^๕ ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๕/๑๔/๓๐๕

^๖ พ.ฐ. (ไทย) ๒๕/๓๕/๓๖

^๗ พ.ฐ.(ไทย) ๒๕/๔๓/๓๕

^๘ ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๖๕/๔๐๔

^๙ อจ.ดิก. (ไทย) ๒๐/๑๑๐/๓๕๒

^{๑๐} อจ.ปญจก. (บาลี) ๒๐/๓๕/๑๒๑, คูเทียบใน อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๕/๑๔๔ - ๑๔๖.

การยอมรับและยกย่องพระเทพวรคุณ(สมาน สุเมโธ)ว่าเป็น “เพชรน้ำหนึ่ง” ของอีสาน จึงมี ผลการพัฒนาที่มีต่อสังคมและชุมชน ในกลุ่มตัวอย่าง พอสรุปเป็น ๒ ประเด็นใหญ่ ๆ ดังนี้

๔.๑ ในด้านกายภาพที่มีต่อสังคมและชุมชน

พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) ได้ให้ข้อคิดในการสาธารณสงเคราะห์ว่า ปัจจุบันสถาบันพระสงฆ์จะอยู่ในฐานะเป็นผู้รับ และบำเพ็ญประโยชน์ส่วนตัวเท่านั้นไม่ได้ เมื่อการได้รับการศึกษาและปฏิบัติตามพระธรรมวินัยเข้าใจดีแล้ว ฟังสอนธรรมะ นำปฏิบัติ พัฒนาสังคมและชุมชน ให้การปรักษากิจที่สุจริตทั้งปวงแก่ชาวบ้าน รู้จักการให้อามิสทาน รู้จักหลักการบริหารสังคม โดยวิธีการต่าง ๆ เช่น ส่งเสริมอาชีพกลุ่มแม่บ้าน พัฒนาถนน หนทาง พัฒนาแหล่งน้ำ ไฟฟ้า ทั้งนี้ เพื่อให้ชาวบ้านเห็นคุณค่าของพระสงฆ์ ใน ภาพรวมแล้วพระสงฆ์ ฟังพัฒนาตนให้เป็นที่พึ่งทางกายและจิตใจต่อสังคมร่วมรวม ด้วย เมตตาธรรม ดังนั้น ท่านจึงได้ให้ความสำคัญกับเรื่องนี้ ด้วยการร่วมมือกับหน่วยงาน ราชการ ในการจัดตั้งศูนย์สาธารณสงเคราะห์ สถานีอนามัย สาธารณสุข สหกรณ์ยา เพื่อ รักษาโรคภัยไข้เจ็บแก่ประชาชน ร่วมมือกับหน่วยงานราชการในการแนะนำให้ประชาชน มีความรู้ด้านโภชนาการรักษาสุภาพอนามัย การป้องกันโรคและสร้างโรงเรียนต่างๆ เพื่อ ความเป็นเอกภพของสังคม โดยท่านได้บำเพ็ญงานสาธารณสงเคราะห์หลังจากได้รับแต่งตั้ง สมณะศักดิ์^{๑๑}

สรุปผลการพัฒนาตามหลักพระพุทธศาสนา โดยสงเคราะห์เข้ากับผลการพัฒนา ด้านในการปฏิบัติงานของพระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) ที่ปรากฏต่อสังคมและชุมชน มี ดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ ด้านการพึ่งตนเอง

ผลการวิจัย พบว่า ชาวบ้านในกลุ่มตัวอย่าง สามารถนำหลักพุทธธรรมไปใช้ใน ชีวิตประจำวันได้ตามฐานะของตนที่จะปฏิบัติได้ โดยส่วนใหญ่พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) ได้มุ่งสอนให้รู้จักการให้ทาน ความเสียสละทรัพย์ แรงกาย แรงใจต่องานในหมู่บ้าน และ

^{๑๑} สัมภาษณ์, พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), เจ้าคณะภาค ๕ (ข), ๑๐ ธันวาคม ๒๕๔๖.

ชุมชนให้เกิดความรัก สามัคคี สอนให้ชาวบ้านรู้คุณค่าของการมีศีล ๕ แต่บางคนก็ยังไม่สามารถจะปฏิบัติตามได้หมด โดยเฉพาะศีลข้อที่หนึ่ง (เว้นจากการประทุษร้ายต่อสัตว์) เนื่องด้วยอาชีพที่ประกอบอยู่ที่เป็นอุปสรรค เช่น เป็นคนขายปลาในตลาดเทศบาลนครขอนแก่น และศีลข้อที่ห้า คือ การดื่มสุรา ในเทศกาลต่างๆ เช่น วันขึ้นปีใหม่ งานแต่งงาน งานศพ เป็นต้น^{๑๒}

นอกจากนั้น ยังพบว่า การฝึกจิตภาวนา ก็เป็นที่นิยมกันในหมู่ชาวบ้าน และโดยมากจะทำกันในช่วงเข้าพรรษา ตลอดระยะเวลา ๓ เดือน ทุกวันธรรมสวนะ เพราะในวันดังกล่าว ชาวบ้านจะวางธุรกิจการทำงานที่ยุ่งเหยิง แล้วเข้าวัด จำศีล ฟังธรรม และปฏิบัติสมณะวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อให้เกิดที่พึงภายในแก่ตนและเกิดปัญญาตามหลักพระพุทธศาสนา^{๑๓}

ความเชื่อเรื่องกรรมและกฎแห่งกรรม ทำให้ชาวบ้านไม่ประมาทในการทำความดีตามหลักพระพุทธศาสนา และโดยเฉพาะความเชื่อว่า ถ้าทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนาแล้ว ตายแล้วก็จะไปสู่สุคติโลกสวรรค์ และถ้าทำความชั่ว ขาดศีล ๕ แล้ว ก็จะไปตกนรกเมื่อสิ้นชีวิต ชาวบ้านจึงชวนชาย สวดมนต์ไหว้พระ อย่างไม่ขาดสาย ในช่วงเทศกาลที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันเข้าพรรษา เป็นต้น^{๑๔}

๔.๑.๒ ด้านหน้าที่ทางครอบครัว

ผลจากการสัมภาษณ์ พบว่า บิดามารดาส่วนใหญ่ สามารถทำหน้าที่ตามหลักทศ ๖ ได้ค่อนข้างสมบูรณ์ โดยจะให้ความสำคัญแก่การศึกษาแก่บุตรธิดา เป็นอันดับแรก แต่ส่วนใหญ่จะเรียนจบเพียงชั้น มัธยมศึกษาปีที่ ๓ (ม.๓) ที่สูงกว่านี้ เช่น ม.๖ ปริญญาตรี ปริญญาโท ก็มีเป็นส่วนน้อยรองลงมา และอันดับที่สอง คือ การสั่งสอนให้ทำความดี และละเว้นความไม่ดีทั้งปวง ปลูกฝังศีลธรรม จริยธรรมแก่บุตรธิดาตั้งแต่เยาว์ แม้ด้านคูครองสามีภรรยา ส่วนใหญ่ เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งตายไป มักจะไม่นิยมแต่งงานใหม่ แต่ถ้า

^{๑๒} สัมภาษณ์, พ่ออ่อนสา รุ่งเทิน, ๖ กันยายน ๒๕๔๗.

^{๑๓} สัมภาษณ์, พ่อทองนาค จำปานา, ๔ กันยายน ๒๕๔๗.

^{๑๔} สัมภาษณ์, พ่อศักดิ์ชัย ฐาปานุตร, ๖ กันยายน ๒๕๔๗.

หากหย่าร้างกันมักจะแต่งงานใหม่ เพราะฝ่ายหญิงมักจะมีภาระในการเลี้ยงดูบุตรธิดา ภายหลังการหย่าร้างนั้น^{๑๕}

๔.๑.๓ ด้านการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นอีสาน

พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) ได้ริเริ่มฟื้นฟูประเพณีที่เหมาะสมกับเหตุการณ์ปัจจุบัน โดยได้ฟื้นฟูประเพณีที่เหมาะสมกับเหตุการณ์ปัจจุบัน และรวบรวมประเพณีที่เคยดำเนินมาแล้ว ในท้องถิ่นให้กลับมาแสดงบทบาท จากที่เคยชุมชนได้ละเลย หรือที่ได้ปฏิบัติมาแต่มีพิธีการและขั้นตอนการดำเนินการมากมาย โดยท่านได้ตัดทอน ย่นย่อให้น้อยลงเพื่อสอดคล้องกับเวลาในปัจจุบัน นอกจากจะดำเนินตามประเพณี ๑๒ เดือน แล้วยังได้ฟื้นฟูประเพณีทางพระพุทธศาสนา เช่น ประเพณีทอดเทียนในเทศกาลเข้าพรรษา โดยให้วัดทุกวัดในจังหวัดขอนแก่น ได้ผลัดเปลี่ยนกันเป็นเจ้าภาพ หมุนเวียนกันไป เพื่อดึงเอาศรัทธาของชาวบ้านได้เข้ามาปฏิบัติ และเพื่อให้เกิดความสามัคคีของหมู่คณะ อีกทั้งยังเป็นการสืบสานประเพณีให้อนุชน ได้ศึกษามีส่วนร่วมและเห็นความสำคัญ ในการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มพุทธศาสนิกชน^{๑๖}

๔.๑.๔ ด้านการสืบสานประเพณี

การอนุรักษ์และแข่งขันการตีกลองยาวของเยาวชน การประกวดแข่งขันการสวดสรภัญญะในงานทอดเทียนประจำปี นอกจากนี้ เมื่อถึงฤดูเทศกาลปวารณาและวันออกพรรษาจัดให้มีประเพณีเพื่อความสามัคคีในวันมหาปวารณา^{๑๗} โดยการนำเยาวชนสตรีเข้าบวชเนกขัมมะปฏิบัติเป็นประจำ ตัวอย่างเช่น พ.ศ. ๒๕๔๒ มียุวสตรีอายุระหว่าง ๑๓ – ๑๖ ปีเข้าร่วมโครงการจำนวน ๕๕ คนและจัดให้มีประเพณีการกวนข้าวทิพย์

นอกจากนั้น ท่านได้นำประเพณีเถรภิษกมาปฏิบัติ โดยจัดให้มีในกรณีที่มีพระสงฆ์ได้รับแต่งตั้งสมณศักดิ์ หรือเลื่อนสมณศักดิ์ จึงจัดให้มีพิธีดังกล่าวขึ้นมา เพื่อ

^{๑๕} สัมภาษณ์, แม่สายใจ แก้วเขียว, ๗ กันยายน ๒๕๔๗.

^{๑๖} สัมภาษณ์, ร.ต.ต.สุพจน์ ศรีชัย, ข้าราชการเกษียณอายุ, ๕ กันยายน ๒๕๔๗.

^{๑๗} สัมภาษณ์, พ่อไสว จันทนนท์, ๕ กันยายน ๒๕๔๗.

เป็นขวัญกำลังใจการปฏิบัติหน้าที่ของพระสงฆ์ที่ได้รับการแต่งตั้ง หรือเลื่อนสมณศักดิ์นั้น โดยจัดขึ้นในเทศกาลวันสงกรานต์ประจำปีแต่ละปีอีกด้วย^{๑๘}

๔.๑.๓ ด้านการบริจาคทานเพื่อช่วยเหลือสังคม

พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) ได้เป็นประธานธนาคารโคกระบือ เพื่อถวาย เป็นพระราชกุศลวันเฉลิมพระชนมพรรษา ๑๒ สิงหาคม และ ๕ ธันวาคม รวม ๑๕๖ ตัว เป็นเงิน ๕,๖๐๐,๐๐๐ บาท (ห้าล้านหกแสนบาท)จนถึงปัจจุบัน เช่น เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ ได้ บริจาคโคให้แก่บริจาคโค ๑ ตัวให้นายสวัสดิ์ เสนเคน บ้านเลิงเปือยตำบลพระลับ อำเภอ เมือง จังหวัดขอนแก่น ปัจจุบันมีโค จำนวน ๑๕ ตัว พ.ศ. ๒๕๓๐ บริจาคให้แก่ชายชาติ สิทธิวุฒิ บ้านโคกสูงน้อย อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น จำนวน ๑ ตัว ปัจจุบันมีโค จำนวน ๘ ตัวโดยบริจาคให้ชาวบ้านที่ขาดแคลนโค กระบือใช้แรงงานในการทำเกษตรโดยมี คำปฏิญาณข้อตกลงว่าจะไม่ขายโค กระบือที่ได้รับบริจาค เป็นมรดกตกทอดแก่ทายาทได้^{๑๙}

๔.๑.๔ ด้านโครงการและการพัฒนาสถาบันสงฆ์ และชุมชน

การจัดตั้งกองทุนคณะสงฆ์จังหวัดขอนแก่น โดยได้รวบรวมเป็นกองทุน ช่วยเหลือพระสังฆาธิการพระภิกษุสามเณรในจังหวัดขอนแก่น เมื่อพระสังฆาธิการอาพาธ มรณภาพ วัดที่ประสบอัคคีภัยวาตภัยช่วยเหลือวัดที่ขาดแคลนในการก่อสร้างถาวรวัตถุ ตลอดจน ถึงช่วยเหลือชุมชน หมู่บ้านที่ประสบภัยต่าง ๆ ช่วยเหลือกิจการคณะสงฆ์ต่างจังหวัด^{๒๐}

การจัดตั้งกองทุนผู้ปฏิบัติธรรมวัดป่าแสงอรุณ มีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือกลุ่ม ผู้ปฏิบัติธรรมประจำวัดป่าแสงอรุณ ตำบลพระลับ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น สมาชิกที่ ขาดทายาทดูแลโดยช่วยเหลือสนับสนุนสิ่งของเครื่องใช้ประจำวัน และการอบรมให้กำลังใจ

๒๑

^{๑๘} สัมภาษณ์, แม่สลับ กมลพุทธ, ๔ กันยายน ๒๕๔๗.

^{๑๙} สัมภาษณ์, พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ), เจ้าคณะภาค ๕ (ข), ๒๘ กันยายน ๒๕๔๖.

^{๒๐} สัมภาษณ์, พระครูวิเวกธรรมคุณ, เจ้าคณะตำบลในเมือง (ข), ๑๑ ธันวาคม ๒๕๔๖.

^{๒๑} สัมภาษณ์, แม่ฉลวย ศรีวิษา, ๔ กันยายน ๒๕๔๗.

การจัดตั้งมูลนิธิพัฒนาชาวไร่ชาวนาราชวานาวัด มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชาวไร่ชาวนาได้กู้ยืมกองทุนสำหรับผู้ขาดแคลนไม่คิดดอกเบี้ย หรือซื้อปุ๋ยในราคาถูกไม่หวังผลกำไร ในราคาต้นทุนเมื่อเกษตรกรเก็บเกี่ยวผลผลิตทางเกษตร เสร็จแล้วจึงส่งคืน โดยมีคณะกรรมการ ประกอบด้วย กำนันผู้ใหญ่บ้านในเขตตำบลพระดัด อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่นเป็นผู้ดูแลการเบิกจ่ายและส่งคืน ปัจจุบันมีเงินทุนหมุนเวียนสำหรับเกษตรกรชาวไร่ชาวนา จำนวน ๔๕๐,๐๐๐ บาท (สี่แสนห้าหมื่นบาทถ้วน)^{๒๒}

การจัดตั้งศูนย์บริการประชาชนราชวานาวัด บ้านเลิงเปือย ตำบลพระดัด อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น เป็นเงิน ๒๐๐,๐๐๐ บาท (สองแสนบาทถ้วน) มอบแก่สถานีตำรวจภูธรอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น บริการประชาชน กองทุนผู้ปฏิบัติธรรมวัดป่าแสงอรุณ มีวัตถุประสงค์เพื่อให้การดูแลปัจจัยการยังชีพ และให้การอบรมสำหรับผู้ปฏิบัติธรรมที่ขาดทายาทดูแล สนับสนุนให้ชีวิตเป็นสุขตามคุณสมบัติของชาวพุทธในวัยหลังการทำงานเมื่อสมาชิกเจ็บป่วย พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) ยังได้นำคณะออกเยี่ยม ให้กำลังใจ แม้ที่สุดสมาชิกเสียชีวิตได้นำกองทุนและคณะผู้ปฏิบัติธรรมช่วยจัดงานฌาปนกิจตามประเพณี ซึ่งกองทุนดังกล่าวได้เก็บจากสมาชิกผู้ปฏิบัติธรรมช่วงเทศกาลเข้าพรรษาวันธัมมัสวันละ ๑๐ บาทและผู้มีจิตศรัทธาบริจาคสมทบเข้ากองทุน ปัจจุบันมีกองทุนเงินหมุนเวียน จำนวน ๑๖๐,๕๐๐ บาท (หนึ่งแสนหกหมื่นห้าร้อยบาทถ้วน)

การจัดโครงการได้บริจาคสร้างศูนย์ปฏิบัติธรรมมูลค่า ๒๕๐,๐๐๐ บาท สำหรับเป็นที่ทำการศูนย์ปฏิบัติธรรมซึ่งนับว่าเป็นผลงานของกลุ่มผู้ปฏิบัติธรรม ศูนย์บริการผู้สูงอายุวัดป่าแสงอรุณ ได้ร่วมกับศูนย์บริการผู้สูงอายุจังหวัดขอนแก่น และประชาสงเคราะห์จังหวัดขอนแก่น โดยวัดป่าแสงอรุณอนุญาตให้อาคาร สถานที่ พร้อมอุปกรณ์รวมเป็นมูลค่า ๕๐๐,๐๐๐ บาท (ห้าแสนบาทถ้วน) มีวัตถุประสงค์ให้ผู้สูงอายุในตำบลพระดัด อำเภอเมือง จำนวน ๑๒ หมู่บ้านเป็นเขตบริการศูนย์ผู้สูงอายุวัดป่าแสงอรุณ ได้จัดให้มีกิจกรรมบริการด้านสุขภาพการตรวจโรคจัดกิจกรรมการออกกำลังกาย การบำบัดรักษาโรคด้วยยาสมุนไพร การบำบัดโรคด้วยการนวดแผนโบราณโดยมีผู้เชี่ยวชาญพื้นบ้านจากภูมิปัญญาของชุมชนได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการรักษาสุขภาพของสมาชิกแต่ละคน ด้วยบริการฟรีปัจจุบันศูนย์บริการผู้สูงอายุวัดป่าแสงอรุณ มีกองทุนหมุนเวียนช่วยเหลือสมาชิกจากการทอดผ้าป่าจากสมาชิก ศูนย์บริการผู้สูงอายุจังหวัดขอนแก่น และประชาสงเคราะห์จังหวัด

^{๒๒} สัมภาษณ์, พระมหาเจริญ พุทธิสาร, อาจารย์พิเศษ มมร, ๑๓ ธันวาคม ๒๕๔๖.

ขอนแก่น จำนวน ๑๐๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งแสนบาทถ้วน) นอกจากนี้ได้มีผู้มีจิตศรัทธาบริจาคเข้าร่วมสมทบทุนเป็นค่าใช้จ่ายประจำศูนย์บริการดังกล่าว^{๒๓}

การจัดตั้งกลุ่มอาชีพแม่บ้านวัดป่าแสงอรุณโดยใช้วัดเป็นสถานที่ตั้งกลุ่ม เพื่อการรวมตัวของกลุ่มแม่บ้านในชุมชนตำบลพระลับ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น เป็นการเสริมรายได้มีกิจกรรมการจัดเย็บ ปัก ถักร้อยเสื้อผ้า เย็บบริหารสำหรับพระภิกษุสามเณรและของที่ระลึกต่าง ๆ กลุ่มทำยาหม่องน้ำ ยาคม กลุ่มทอเสื้อผ้าบ้าน นอกจากนี้สำหรับกลุ่มพ่อบ้านได้จัดทำชุดเฟอร์นิเจอร์ไม้ไผ่ โดยวัดได้จัดหาอุปกรณ์และทุนดำเนินการเป็นร้านสหกรณ์เปิดจำหน่ายทุกวันอาทิตย์และวันเทศกาลสำคัญของวัด^{๒๔}

๔.๒ ผลในด้านจิตใจและปัญญาที่มีต่อสังคมและชุมชน

ผลการพัฒนาของพระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) ในด้านจิตใจและปัญญาที่มีต่อสังคมและชุมชน บ้านพระคือ บ้านเลิงเปือย บ้านหนองใหญ่ ชุมชนชอยธารทิพย์ และชุมชนชอยเรือ่นจำ สามารถสรุปได้ ดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ ส่งเสริมความรู้ด้านปรัชญา และวิชาการทางพระพุทธศาสนา

พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) ได้ส่งเสริมความรู้ ในเรื่องปรัชญา ศาสนาและประเพณี โดยท่านได้ศึกษาด้วยตัวเองจนสามารถสอบได้เปรียญธรรม ๕ ประโยค เป็นผู้รู้ทั้งปริยัติและปฏิบัติ เป็นนักพัฒนาผู้สามารถที่จะบูรณาการประเพณีฮีต ๑๒ (ประเพณี ๑๒ เดือน) ให้เข้ากับสภาพสังคมในปัจจุบัน และสามารถรักษาองค์ความรู้เดิมไว้ได้ นอกจากนี้จะมีความแตกฉานทางคติธรรมแล้ว ยังนำความรู้มาบูรณาการกับวิธีปฏิบัติกรรมฐาน ทำให้นักเรียน นักศึกษา พ่อค้า ประชาชนเข้าปฏิบัติ ณ วัดป่าแสงอรุณเป็นจำนวนมาก เฉลี่ยวันพระธรรมสวนะ จำนวน ๑๕๐ - ๒๕๐ คน

นอกจากนั้น พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) ยังได้นำเอาหลักพุทธธรรมออกไปประกาศ เผยแผ่ และนำไปปฏิบัติในโครงการพัฒนาอบรมเยาวชน ตามสถานศึกษา วัด

^{๒๓} สัมภาษณ์, คุณพ่อประยูร นามวงษ์, ข้าราชการครู, ๑๑ กันยายน ๒๕๔๗.

^{๒๔} สัมภาษณ์, แม่หนูพร แต่งชัยภูมิ, ๕ กันยายน ๒๕๔๗.

และหมู่บ้าน ตลอดจนจัดพิมพ์หลักพุทธธรรมที่ตนได้รู้และเข้าใจ และปฏิบัติเห็นผลแล้วนั้น มาทำเป็นหนังสือ วารสาร สิ่งตีพิมพ์ต่าง ๆ ดังปรากฏผลงานในด้านการ เขียน หนังสือ บทความ ตัวอย่างของงานวิชาการทางพระพุทธศาสนา มีดังต่อไปนี้

๑. แนวคิดทางธรรมวิถีชีวิตใหม่
๒. สมานกับชีวิตประจำวัน
๓. อานิสงส์การปฏิบัติธรรม
๔. สังคมอุ่นวายเพราะอบายมุข
๕. กฎแห่งกรรม
๖. ความเพียรต้องเรียนและปฏิบัติอย่างพระมหากษัตริย์
๗. ปีใหม่สุขใจด้วยธรรมะ
๘. หลักธรรมสำหรับเยาวชน
๙. นานาชีวิต
๑๐. ทางรอดของชาวพุทธ
๑๑. เขียนประจำในคอลัมน์ “นานาชีวิต” ลงในหนังสือวารสารดอกบัว

วารสาร

ของพระสังฆาธิการภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ธรรมยุต)

๑๒. อดีตชาติเป็นชาย หลังตายเกิดเป็นหญิง
๑๓. บทเรียนจากชีวิตจริง ชุด ๑ - ๒
๑๔. คู่มือทำวัตรสวดมนต์ (พิมพ์ในงานต่าง ๆ ปีละหลายพันเล่ม)
๑๕. หนังสือ “สุนทรธรรม นำพรดี ขึ้นปีใหม่”^{๒๕}

พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) ยังได้ดำเนินงานให้การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม-บาลี ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๕ ถึงปัจจุบัน (๒๕๔๘) และมีการผลิตจำนวน นักศึกษาด้านธรรมจำนวน ๑,๑๓๐ รูป ด้านธรรมศึกษา จำนวน ๔,๘๕๐ คน ด้านบาลี จำนวน ๕๓๑ รูป ส่งเสริมการศึกษาในระดับอุดมศึกษา โดยทำหน้าที่เป็นรองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน ตั้งแต่ปี ๒๕๓๘ ถึงปัจจุบัน และมีผลผลิต บัณฑิตจำนวน ๔๐๐ รูป นอกจากนั้น ยังได้ให้ความสำคัญต่อการมอบทุนการศึกษาในระดับ ประถมศึกษา ถึงระดับบัณฑิตศึกษา จำนวน ๓๕ ทุน และมอบอุปกรณ์การศึกษาให้

^{๒๕} สัมภาษณ์, พระมหาวิฑูร กตเมธี, เลขานุการเจ้าคณะภาค ๕ (ธ), ๑๐ ธันวาคม ๒๕๔๖.

สถานศึกษาในระดับต่าง ๆ ปีละ ๑๐ แห่ง ส่งเสริมด้านการศึกษาค้นคว้า - แขนกบาลี และธรรมศึกษา อย่างเป็นทางการตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๕ เป็นต้นมา ถึงปัจจุบัน

๔.๒.๒ ส่งเสริมความรู้เชิงอนุรักษ์

พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) ได้ดำเนินการอนุรักษ์การแสดงดนตรีพื้นบ้าน การสวดสรภัญญะ การจ่ายผญา กลองยาว เทชนั้มหาชาติ นอกจากนี้ยังได้ก่อสร้างสิมอีสาน สำหรับเป็นที่ประกอบสังฆกรรม จำลองกิจกรรมต่าง ๆ ใน ๑๒ เดือน ดังกล่าว เป็นแหล่งเรียนรู้ของนักเรียน นักศึกษาในจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดใกล้เคียง

๔.๓ บทสรุป

พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) ได้นำพาเหล่าพุทธศาสนิกชนทั้งปวง ในพื้นที่ที่ศึกษา ให้สามารถพัฒนาตนเองได้ตามฐานะ ด้วยอาศัยหลักพุทธธรรมที่ท่านได้สั่งสอนและอบรมในโอกาสต่างๆ กัน และได้ส่งเสริมให้เกิดประโยชน์ต่ออาชีพ การงาน หน้าที่ที่ปฏิบัติอยู่นั้นให้บรรลุตามเป้าหมายของตน ครอบครัว หมู่บ้านและชุมชนโดยการปลูกฝังศรัทธา ความเชื่อมั่นในพระพุทธศาสนา เป็นพื้นฐานก่อน แล้วทำให้เข้าใจด้านศาสนธรรมและศาสนพิธี อย่างถูกต้อง เป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อกัน ทั้งวัด บ้าน และโรงเรียน แบบบูรณาการ

การประพุดิตนในหลักศีล สมาธิ และปัญญา จัดว่าเป็นการพัฒนาในด้านความประพุดิตทางกาย วาจา และจิตใจของปัจเจกชน ตามลำดับ และให้ผลดี คือ ทำให้คนมีการอยู่ร่วมกันโดยสันติสุข มีจิตใจมั่นคง และมีความรู้เข้าใจหลักเกณฑ์ กติกาทางสังคมระเบียบ ธรรมเนียม จารีต ประเพณีท้องถิ่นที่ตนควรจะอนุรักษ์ไว้ เช่น ประเพณีทอดถวายเทียนพรรษา การสวดสรภัญญะ การกวนข้าวทิพย์ สงเคราะห์เข้าในหลักพัฒนาด้านจิตใจและความเชื่อในพระพุทธศาสนา

การจัดโครงการต่างๆ เพื่อส่งเสริมรายได้แก่ชาวบ้าน เช่น กลุ่มแม่บ้านเล็งเป็อยสหกรณ์ยา ธนาคารโคกระบือ เป็นต้น จัดว่าเป็นพัฒนาในด้านฝีมือ อาชีพ ทางเศรษฐกิจชุมชนให้เกิดความมั่นคง และพึ่งพาตนเองได้ โดยไม่ต้องรอให้ภาครัฐมาสนับสนุน จัดว่าเป็นการพัฒนาในด้านสังคมและชุมชน

การให้ความรู้ทางวิชาการ การอบรมสั่งสอน แนะนำให้ความรู้ทางศาสนาและประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่นที่ถูกต้อง เช่น การส่งเสริมการศึกษานักธรรม - บาลี และธรรม

ศึกษาแก่เยาวชนในท้องถิ่น การปลูกจิตสำนึกในหวงแหนประเพณีท้องถิ่น เป็นต้น จัดเป็น
การพัฒนาในด้านปัญญา

ดังนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว จะเห็นว่า ผลการพัฒนาคุณภาพชีวิต เพื่อให้คน
มีความเป็นอยู่ที่ดี มีเศรษฐกิจพอเลี้ยงตนเองได้ ให้ความช่วยเหลือกันด้วยจิตเมตตาต่อกัน
แก้ไขปัญหาาร่วมกัน ดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท พึ่งพากันได้ทั้งทางกาย และทางจิตใจ
ร่วมกันพัฒนาท้องถิ่น ทั้งหมู่บ้าน ชุมชน วัด และโรงเรียนให้ทำกิจกรรมต่าง ๆ ไปอย่างเป็น
ประโยชน์เกื้อกูลต่อกัน และเกิดสามัคคีธรรม ความเป็นปึกแผ่นทางสังคมสืบไป

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง พุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางของ พระเทพวราคุณ (สमान สุเมโธ) เป็นการศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการพัฒนาปัจเจกบุคคล ด้วยวิธีการพัฒนาทางพระพุทธศาสนาที่ประยุกต์หลักพุทธธรรมให้เหมาะสมแก่ยุคสมัย จากการศึกษาสามารถสรุป ได้ดังต่อไปนี้

๕.๑.๑ การพัฒนาคุณภาพชีวิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

สาเหตุหลักที่มนุษย์จะต้องพัฒนาตนเองอยู่เสมอ เนื่องจากตัณหา คือ ความอยาก ความปรารถนาไม่สิ้นสุดในวัฏฏกาม อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย และ อารมณ์ที่มากกระทบใจที่น่ารักใคร่ น่าพอใจ ทำให้มนุษย์ขาดการพัฒนาด้านความประพฤติที่ เรียกว่า ศีล ขาดการพัฒนาด้านความสำรวมอินทรีย์ภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ จึงทำให้เราร้อนไปตามกระแสแห่งตัณหาที่เข้ามาบังคับจิตใจอยู่ตลอดเวลา นั้น トラบใดที่ยัง ไม่ฝึกอบรม พัฒนาตนให้มีคุณภาพแล้ว ย่อมตกเป็นอันโอชะของตัณหาอยู่ตราบนั้น นอกจากนั้น ยังทำให้สภาพจิตใจแปรผัน ไม่มั่นคง ไม่แน่วแน่ ไม่เป็นสมาธิ กังวล โทเล ทำงานใดก็จับจด เพราะขาดสมาธิภายใน ส่วนปัญญาเมื่อจิตใจพร่องแล้วก็เห็นจริงได้ยาก รู้จริงได้ยาก ด้วยถูกปิดบังเอาไว้เป็นชั้นๆ ฉะนั้น เมื่อทราบถึงสาเหตุของการพัฒนาแล้ว พึงทราบหลักพัฒนาต่อไปนี้

๑. การพัฒนาตนตามหลักภาวนา คือ การพัฒนาด้วยศีล หรือการฝึกอบรมทาง กาย และทางวาจานั้น ครอบคลุมไปถึงความสำรวมอินทรีย์ ภายใน ๖ ประการ มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อันแสดงออกทางกายทวาร ซึ่งเป็นไปในฝ่ายกุศลกรรมบถ จัดเป็นคุณประโยชน์ ทั้งแก่ตนและคนอื่น โดยใจความก็หมายถึง การไม่ทำร้ายเบียดเบียนคนอื่นให้ บาดเจ็บ หรือเสียชีวิต ไม่ล่วงเกินสิทธิทรัพย์สินสมบัติ และไม่ล่วงเกินต่อคู่ครองคนรัก

ขณะเดียวกันก็มีเมตตาจิต คิดช่วยเหลือจนเจอไม่เห็นแก่ตัว ไม่คิดเอาเปรียบให้เกียรติกันและกัน ส่วนทางวาจานั้นก็ประพฤติโดยสุจริตเป็นฝ่ายกุศลกรรมบถ ได้แก่ เว้นจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดจาเหลวไหลไร้สาระไม่ได้ ตรงกันข้ามก็แต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ พูดถูกกาลเทศะ พูดคำเป็นมงคลไพเราะเสนาะโสต พูดคำจริง พูดด้วยเมตตาจิต พูดประสานผลประโยชน์ พูดปรองดองสามัคคีกัน โดยต้องคำนึงถึงผลกระทบที่จะเกิดต่อตนเองและสังคมเป็นเบื้องต้น จึงชื่อว่ามีการพัฒนาแล้ว มีความประพฤติอันพัฒนาดีแล้ว เหมาะสมตามฐานะของบุคคลผู้ปฏิบัติ กล่าวคือ พระภิกษุ ย่อมดำรงตนด้วยศีล ๒๒๗ สิกขาบทสามเณร ย่อมสมาทานในศีล ๑๐ ประการ สำหรับฝ่ายคฤหัสถ์ ก็พึงปฏิบัติตน พัฒนาดนอยู่ในหลักศีล ๕ และ ๘ ตามแต่ละโอกาสจะประพฤติปฏิบัติได้

๒. การพัฒนาตนด้วยหลักจิตภาวนา แนวการพัฒนานี้ มุ่งให้เห็นว่า มนุษย์สามารถที่จะพัฒนาตนเองให้มีจิตใจอันผ่องใสปราศจากเครื่องมลทิน หรือ เครื่องเศร้าหมองจิตได้ โดยอาศัยการเจริญสมาธิภาวนา หรือจิตภาวนา ด้วยกรรมฐาน ๔๐ ประการ ตามหลักของพระพุทธศาสนา เป็นเครื่องมือบังคับ ควบคุมจิตใจให้ปฏิบัติตามคำสั่งของผู้พัฒนาได้ แม้จะต้องใช้เวลาแตกต่างกันไปในแต่ละบุคคล แต่เมื่อถือหลักที่ว่า บุคคลจะล่วงทุกข์ได้เพราะความเพียรแล้ว ย่อมจะสำเร็จผลในเวลาอันควร และได้รับผลคือปฏิเวชธรรม เกิดความสงบเย็นภายในใจของตนเอง สามารถจะระงับความโกรธ ความรุนแรง ความอ่อนแอทางจิตใจ ทำให้จิตใจมีพลัง มีอำนาจเข้มแข็ง สามารถต่อสู้ฟันฝ่าอุปสรรค โรคภัยไข้เจ็บ ความคับแค้นใจ ความเสียใจต่าง ๆ นานา ไปได้เพราะจิตใจเป็นอิสระไม่ถูกโลกธรรมทั้งฝ่ายดีและฝ่ายเลวครอบงำจิต ดังนั้น ผู้พัฒนาจิตใจของตนเสมอ จึงสามารถเอาชนะความลำบาก ความทุกข์ไปได้แตกต่างจากคนผู้ไม่พัฒนาจิตโดยสิ้นเชิง

๓. การพัฒนาตนด้วยหลักปัญญาภาวนา การพัฒนาแนวนี้ มุ่งให้เห็น และรู้เท่าทันต่อสภาวะธรรมทั้งปวงรอบตัวเรา ทั้งที่ละเอียด หยาบ อยู่ใกล้ อยู่ไกล โดยอาศัยหลักการคิด หรือหลักโยนิโสมนสิการ ๑๐ ประการเป็นหลักคิดสำคัญ นอกจากนั้น ยังต้องอาศัยการฝึกฝน อบรม พัฒนาปัญญาด้วยวิปัสสนาภาวนา โดยเฉพาะสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ และสัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ อันเป็นฝ่ายมูลบาทแห่งกุศลเจตนาในการพิจารณาธรรมทั้งปวง ตามความเป็นจริง และกำกับด้วยโยนิโสมนสิการอยู่เนื่อง ๆ จึงจะเกิดปัญญาที่แท้จริงได้ แม้จะต้องอาศัยสมาธิภาวนาเป็นพื้นฐานก่อนพอสมควร คือ มีการเจริญสมาธิภาวนาเป็นพื้นฐาน แต่บางกรณีก็เจริญวิปัสสนาภาวนาได้โดยตรง วิธีนี้ทำให้เกิด

ปัญญาที่เรียกว่า ภาวนา ขึ้นภายในจิตใจ ไม่ใช่ความรู้จากตำรา หรือ จากทฤษฎี แต่เป็นปัญญาที่เกิดจากการลงมือปฏิบัติ การทดสอบ การทดลอง เป็นขั้นตอน มีกระบวนการฝึกที่ชัดเจน เช่น การเจริญสติปัฏฐาน ๔ พิจารณาเห็นกายในกายว่าไม่งาม เป็นอสุภะน่าเกลียด เป็นต้น

๔. โทษและผลกระทบในการไม่พัฒนาคุณภาพชีวิต ทำให้รู้จักความเสียหายอันเกิดจากการไม่พัฒนาตนเองในหลาย ๆ ด้าน คือ ด้านพฤติกรรมที่แสดงออกทางกาย วาจา ด้านจิตใจ และด้านปัญญา ทำให้ตนเองและบุคคลอื่นต้องได้รับผลกระทบไปด้วย เช่น เมื่อขาดศีล ก็เบียดเบียนคนอื่นบ้าง ล่วงเกินสิทธิคนอื่นบ้าง เมื่อขาดสมาธิก็มีจิตใจโลเลไม่มั่นคง เป็นต้น เมื่อขาดปัญญาก็ขาดการพิจารณาโดยแยกกาย ย่อมตกเป็นเหยื่อของตัณหา ความทะยานอยากไปโดยปริยาย

๕. หลักพุทธธรรมที่นำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต เช่นหลักไตรสิกขา ๓ ปัญญา ๓ เบญจศีล เบญจธรรม และสังคหวัตถุ ๔ เพื่อให้ชีวิตดำเนินไปอย่างมีคุณภาพ มีความพร้อมในการทำงาน ทำกิจกรรมประจำวัน และอำนวยความสะดวกสุขทั้งแก่ตนและสังคม

๖. หลักธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต ได้แก่ อบายมุข ๖ คือ การคิดสุราของมีนเมา การเที่ยวกลางคืน การเที่ยวดูการละเล่น การติดการพนัน การคบเพื่อนเลว และการเกียจคร้านในการทำงานทุกอย่าง นอกจากนั้น ตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ความทะยานอยากในกามคุณยิ่ง ๆ ขึ้นไป ภวตัณหา ความทะยานอยากในความมี ความเป็นที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป และ วิภวตัณหา ความไม่ยอมยกมี ไม่อยากเป็น การปฏิเสธภาวะที่ตนเองเป็นอยู่

๕.๑.๒ การพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางของพระพุทธคุณ (สมาน สุมะโร)

คนเราควรมีสติเป็นเบื้องต้น เพื่อจะรักษาพฤติกรรมทางกาย และวาจาจงงาม เรียบร้อย ไม่เป็นโทษภัยอันตรายต่อเพื่อนมนุษย์ สัตว์ และสิ่งแวดล้อม เพราะเมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว สภาวะทางจิตใจย่อมได้รับการอบรมไปในทิศทางที่ควร มีคุณธรรม คุณภาพ และคุณ

ประโยชน์ แม้ในการทำ พูด คิด ก็ประกอบไปด้วยการพิจารณาด้วยปัญญาให้เข้าใจต่อสภาพปัญหา หรือสาเหตุนั้น ๆ แล้ว รู้วิธีการหลีกเลี่ยง ในสิ่งที่ควรหลีกเลี่ยง และเจริญในสิ่งที่ควร

เจริญ ก็จะเป็นคุณประโยชน์ต่อตนและสังคมได้ ฉะนั้น พึงทราบการประยุกต์หลักพุทธธรรมตามแนวทางของท่าน มีดังต่อไปนี้

๑. หลักเศรษฐกิจในการพัฒนาตน มุ่งสอนให้รู้จักการควบคุมดูแลในการใช้จ่ายที่เกิดประโยชน์ว่าส่วนใดไว้เลี้ยงตนเอง เลี้ยงครอบครัว และเป็นสาธารณะประโยชน์แก่ส่วนรวม ทั้งยังต้องพิจารณาในการเสพ ในการบริโภคใช้สอยทรัพย์สินเงินทองในแต่ละครั้ง โดยรู้จักมีความอดทนหาทรัพย์สิน ไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย หรือท้อใจ รู้จักวิเสวหาทรัพย์สินโดยชอบธรรม รู้จักรักษาทรัพย์สินที่หามาได้นั้น รู้จักสันโดษใช้จ่ายพอดีแก่ฐานะของตน จึงจะมีความสุขเพราะการใช้จ่ายทรัพย์สิน และประกอบด้วย พลธรรม ๕ อย่าง คือ ศรัทธาพละ วิริยพละ สติพละ สมาธิพละ และปัญญาพละ เพื่อความสำเร็จในการสร้างฐานทางเศรษฐกิจตามหลักพระพุทธศาสนา

๒. หลักทิส ๖ กับการปลูกจิตสำนึกในหน้าที่ มุ่งสอนให้บิดามารดา บุตรธิดา สามี

ภรรยา มีความเข้าใจหน้าที่ของตนเองในสถาบันครอบครัว โดยเฉพาะการปลูกจิตสำนึกตามหลักพุทธธรรมในทิส ๖ เป็นแกนนำความประพฤติให้มีจิตใจที่เอื้อเพื่อต่อกัน ช่วยเหลือกัน และกันโดยหน้าที่ ซึ่งเป็นการเกื้อกูลต่อการพัฒนาในสถาบันทางสังคมต่อไปด้วยดี

๓. หลักการศึกษากับเยาวชน มุ่งสอนให้เยาวชน รู้จักคุณค่าของการศึกษาว่า สามารถให้ประโยชน์สุขแก่ตนเอง ในด้านวิชาชีพ การดำเนินชีวิต เพราะถ้าคนเราขาดการศึกษาแล้วก็เหมือนโคลิคดาบอด ที่หากินอยู่ใกล้เหวลึก ไม่ซำก็จะเดินทางพลัดตกเหวตาย และสอนให้รู้จักการคบเพื่อนดี แยกแยะเพื่อนเลว ถือคติที่ว่าเพื่อนกินหาง่าย เพื่อนตายหายาก จึงควรรู้จักคบกัลยาณมิตร เว้นพาลชนเสีย นอกจากนั้นเยาวชนจะต้องมีความกตัญญูทั้งต่อบิดามารดาและสถานศึกษาของตน เพราะถ้าขาดสองอย่างนี้แล้ว จัดเป็นบุตรธิดาอกตัญญู ไม่รู้จักคุณท่าน อย่างสุดท้ายก็ คือ รู้จักศึกษาวิชาประคองจิตใจ คือ หลักธรรมะคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนา เช่น ไตรสิกขา มีศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อฝึกฝน อบรมพัฒนาตนให้เจริญก้าวหน้าในการศึกษาอีกด้วย

๔. หลักดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท มุ่งสอนให้บุคคลไม่พึงประมาทในวัย ในฐานะการงาน การเงิน การดำเนินชีวิต โดยให้พิจารณาไตรลักษณ์ ๓ เนือง ๆ ได้แก่ ให้พิจารณาเห็นอนิจจัง ความไม่เที่ยงแท้ของสังขารทั้งปวง ทุกขัง ความเป็นทุกข์ของสังขารนั้น และ อนัตตา ความบังคับในสังขารทั้งปวง และธรรมทั้งปวงไม่ได้้อย่างใจอยากให้เป็น

แล้วรีบสร้างกุศล บำเพ็ญประโยชน์ต่าง ๆ ทั้งต่อตนและสังคม โดยสวัสดีภาพ ไม่ประมาท มัวเมา

๕. หลักการดำเนินชีวิตด้วยความสุข มุ่งสอนให้รู้จักหลักความเป็นจริงในการเสียด

สละ คือ การให้ทาน การแบ่งปันว่าสามารถช่วยให้สังคมอยู่รอดปลอดภัย ไม่เอาเปรียบกัน สละความเห็นแก่ตัวเสียได้ และหลักศีลมุ่งสอนให้รู้จักระมัดระวังตนเองให้ทำงานอย่างสุจริต ไม่ประพฤติดิฉันในหน้าที่และเกิดความสันติสุขทั้งต่อตนและสังคมแวดล้อม ส่วนการเจริญภาวนานั้น ช่วยให้เกิดปัญญาความรอบรู้ ความเป็นอิสระจากภาวะที่รัดรั้งด้วยตัณหา ราคะ

๖. หลักกรรมและกฎแห่งกรรม มุ่งสอนให้รู้จักสาเหตุของการทำกรรม คือ กิเลสตัณหาภายในใจของมนุษย์ เมื่อทำกรรมแล้ว ย่อมได้รับผลของกรรม ซึ่งเรียกว่าวิบากกรรมทั้งกรรมฝ่ายกุศล เป็นบุญ นำไปสู่สุคติโลกสวรรค์เป็นต้น และทั้งฝ่ายอกุศลกรรม เป็นบาป นำบุคคลผู้กระทำไปสู่ทุกขี มีนรก เปรต เป็นต้น ก็ล้วนเกิดจากกรรมของตนเองทั้งสิ้น จึงควรใส่ใจในเรื่องกรรม เพื่อจะได้ไม่ประมาทต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเอง รีบทำบุญกุศลละเว้นบาปอกุศลเสีย

๗. หลักสังสารวัฏการเวียนว่ายตายเกิด มุ่งสอนให้รู้จักการความทุกข์ ความลำบากในการต้องมาเกิดในโลกมนุษย์ เมื่อยังไม่สิ้นกิเลสอยู่ตราบใด ก็เวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอยู่ตราบนั่น แต่ละคนกระดุกองเท่าภูเขา เพื่อสอนให้คนเรารู้จักละอายชั่วกลัวต่อบาปกรรมที่จะติดตามตนไปทุกภพทุกชาติ เป็นความเห็นที่ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ คือ เชื่อว่ามนุษย์เราที่มามีเกิดอยู่ที่นี่เนื่อง ๆ เพราะมีกิเลสนำพามา และจะไม่มาสู่สังสารวัฏนี้ก็เพราะตัดกิเลส สละตัณหา อาสวะทั้งปวง เหมือนพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งปวง ย่อมไม่เวียนว่ายตายเกิดอีกด้วยสิ้นกิเลสอาสวะได้แล้วนั่นเอง

๘. โทษในการไม่พัฒนาคุณภาพชีวิต มุ่งสอนให้รู้จักโทษภัยของการไม่ประพฤติ

ปฏิบัติตนอยู่ในหลักศีล การไม่เจริญจิตภาวนา และการไม่เจริญปัญญาภาวนา ว่าเป็นสาเหตุที่ทำให้บุคคล ประสบกับความเสียหาย ความทุกข์ ความคับแค้นใจ ด้วยพฤติกรรม และจิตใจขาดคุณธรรมนำชีวิต ดังนั้น ชีวิตที่ไม่พัฒนาด้วยคุณธรรมนี้ จึงไม่สำเร็จประโยชน์แก่คนอื่น มีแต่โทษนานาประการ ความเดือดร้อนตามมา

๕. **ประโยชน์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต** มุ่งสอน ให้รู้จักประโยชน์ใน ๓ ระดับ คือ ประโยชน์ในชาตินี้ ประโยชน์ในภพหน้า และประโยชน์สูงสุด อีกทั้งประโยชน์ตนเองและประโยชน์สุขของสังคม ชุมชน ตลอดจนถึงประโยชน์ของประเทศชาติ ต่างก็อาศัยกันและกันให้เป็นไป เหมือนเรืออาศัยน้ำ น้ำอาศัยเรือ ฉะนั้นจึงควรรักษาประโยชน์เหล่านี้ไว้ให้มั่นคงเพื่อชีวิตจะได้ไม่ไร้ทิศทาง มีหลักยึดถือแน่นอนมั่นคง ตามหลักพระพุทธศาสนา

๕.๑.๓ ผลการพัฒนาคุณภาพชีวิตของพระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ)

ผลของการพัฒนาคุณภาพชีวิตของพระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) เมื่อประเมินผลตามหลักภavana ๔ คือ กายภavana สีลภavana จิตภavana และปัญญา แล้วสังเคราะห์ออกเป็น ๒ ด้าน ได้แก่ ผลในด้านกายภาพที่มีต่อสังคมและชุมชน และผลในด้านจิตใจและปัญญาที่มีต่อสังคมและชุมชน สรุปได้ต่อไปนี้

๑. **ผลในด้านกายภาพที่มีต่อสังคมและชุมชน** ผลการวิจัย พบว่า ท่านได้แนะนำสั่งสอนแก่ประชาชนในพื้นที่ศึกษา โดยให้รู้จักการพึ่งพาตนเองเป็นอันดับแรก เพื่อให้รู้จักทำที่พึ่งภายใน คือ อริยทรัพย์ต่างๆ ตามหลักพระพุทธศาสนา เช่น การให้ทาน การรักษาศีล การเจริญเมตตาภาวนา เป็นต้น การทำรู้จักทำหน้าที่ของตนในแต่ละสถานภาพทางครอบครัวและสังคม การอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น ประเพณีทอดเทียนพรรษา ฮีต ๑๒ ของภาคอีสาน หรือประเพณีในแต่ละเดือน โดยประยุกต์เข้ากับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี ด้านการสืบสานประเพณีอื่นๆ เช่น การทำข้าวทิพย์ในวันมหาปวารณาออกพรรษา ประเพณีเถรภิเษก คือ การเฉลิมฉลองพระสงฆ์ที่ได้รับสมณะศักดิ์ใหม่ตามประเพณีของภาคอีสาน ด้านการบริจาคตานเพื่อช่วยเหลือสังคม เช่น โครงการธนาคารโคกระบือ เป็นต้น

นอกจากนั้น ก็ยังมีโครงการด้านการสังเคราะห์อื่นๆ อีก เช่น การตั้งกองทุนสำหรับผู้ปฏิบัติธรรม การตั้งมูลนิธิพัฒนาชาวไร่ชาวนาราชาวนาวัด กลุ่มอาชีพแม่บ้าน กลุ่มอาชีพพ่อบ้าน เป็นต้น

๒. **ผลในด้านจิตใจและปัญญาที่มีต่อสังคมและชุมชน** ผลการวิจัย พบว่า พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) ได้พัฒนาและส่งเสริมในด้านความรู้ ปรัชญา และวิชาการทางพระพุทธศาสนา โดยได้ประกาศ เผยแผ่ แสดงธรรม อบรม สั่งสอน บรรยายธรรม แก่พุทธบริษัท ในโอกาสต่างๆ ตัวอย่างเช่น หนังสือแนวคิดกับชีวิตใหม่ สมาธิกับชีวิตประจำวัน กฎแห่งกรรม ปีใหม่สุขใจด้วยธรรมะ นานาชีวิต เป็นต้น นอกจากนี้

ท่านยังได้ส่งเสริมในด้านความรู้เชิงอนุรักษ์แก่เยาวชนในพื้นที่ คือ ให้การสนับสนุนการ
สวดสรภัญญะ การจ่าย

ผญา การแสดงดนตรีพื้นบ้านอีสาน การเล่นกลองยาว เทศน์มหาชาติ เป็นต้น เพื่อปลูก
จิตสำนึกแก่เด็กและเยาวชน ให้รู้จักหวงแหนในวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่นให้ดำรงไว้
สืบ

ต่อไปชั่วกาลนาน

๕.๒ อภิปรายผล

การพัฒนาคุณภาพชีวิตในพระพุทธศาสนา คือ การพัฒนาตนเองด้วยหลัก
ไตรสิกขา ๓ ได้แก่ ฝึกฝนตนให้มีศีล ความประพฤติที่ดีงามทางกาย และวาจาให้เรียบร้อย
ฝึกฝนพัฒนาตนให้มีจิตใจที่มั่นคง ไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ที่น่าปรารถนา (มีลาภ มียศ สุข
สรรเสริญ) และอารมณ์ไม่น่าปรารถนา (เสื่อมลาภ เสื่อมยศ ถูกคนนิทา และได้รับทุกข์)

จากการวิจัย พบว่า พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) ได้อบรมสั่งสอนประชาชนใน
พื้นที่ที่ศึกษาให้มีการสมาทานศีล ๕ และศีล ๘ ในวันพระธรรมสวนะ ทุก ๘ คำ และ ๑๕ คำ
ของแต่ละเดือน จึงถือว่าเป็นการส่งเสริมให้ปฏิบัติตามไตรสิกขาข้อต้นนี้ และนำปฏิบัติธรรม
เจริญสมาธิภาวนาต่อจากการฟังเทศน์ หรือ การบรรยายธรรมในวันนั้นด้วย จึงนับว่า ท่านได้
ส่งเสริมให้พุทธศาสนิกชน ฝึกฝนพัฒนาตนตามหลักอริยจิตตสิกขา คือ การฝึกจิต และ

อริยปัญญาสิกขา การฝึกฝนตนให้เกิดปัญญาด้วยการฟังธรรมบ้าง สนทนาธรรมบ้าง ทำ
กิจกรรมร่วมกันในวันสำคัญทางศาสนาบ้าง สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องเกื้อกูลต่อไตรสิกขาให้เจริญ
ยิ่งขึ้น และทำให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรม ได้ชื่อว่า มีคนที่พัฒนาอย่างมีขั้นตอนและมีระเบียบที่ดีงาม

นอกจากนั้น จากการวิจัย ยังพบว่า ท่านได้นำประชาชนในกลุ่มเป้าหมายนั้น
พัฒนาตนเองทั้งในด้านครอบครัว ชุมชน วัด โรงเรียน โดยความร่วมมือกันทุกฝ่าย ให้เกิดการ
พัฒนาที่ยั่งยืน กล่าวคือ ทำให้เกิดรายได้ในครัวเรือน เช่น โครงการกลุ่มส่งเสริมอาชีพแม่บ้าน
อาชีพพ่อบ้าน ธนาคารโคกระบือ มูลนิธิเพื่อการศึกษา สหกรณ์ฯ ศูนย์พักคนชราในวัดป่า
แสงอรุณ เป็นต้น กิจกรรมเหล่านี้ ล้วนทำให้เกิดการพัฒนาทั้งด้านกายภาพ และความผูกพัน
กับพระพุทธศาสนาในด้านจิตใจ ความเชื่อมั่นต่อความดี และทำให้คนเกิดการเรียนรู้ มี
สติปัญญาในการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องตามหลักมรรค ๘ จึงนับว่า ท่านได้พัฒนาตนและ

สังคมเพื่อการเกื้อกูลต่อกันตามหลักพระพุทธศาสนา ๔ ได้แก่ การพัฒนาทางกายภาพ การพัฒนาทางสังคม การพัฒนาทางจิตใจ และการพัฒนาทางปัญญา

ดังนั้น การพัฒนาคนในฐานะปัจเจกชน และการพัฒนาสังคม พัฒนาลี้ภัยแวดล้อม และแนวทางในการพัฒนาดังกล่าวที่อ้างแล้วนั้น พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) ได้ประยุกต์ใช้ให้ทันต่อสมัยด้วยคำพูดที่เป็นเอกลักษณ์ของท่าน โดยเฉพาะบทกลอน สุภายิต ผญา อีสาน เป็นต้น ซึ่งทำให้เกิดศรัทธาและนำไปปฏิบัติตามแก่ผู้ฟังและผู้สนใจ จึงสรุปว่า ผลของการพัฒนาตามแนวทางของท่านโดยมีความสอดคล้องกับหลักการในพระไตรปิฎกทุกอย่าง

๕.๓ ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ

หลักสูตรการศึกษาของรัฐ ควรเพิ่มภาคปฏิบัติลงไปด้วย คือ ให้สำรวจเยาวชนที่ประพฤติดีเด่น มีความกตัญญูโรงเรียนละหนึ่งคน โดยวัดผลจากคุณธรรมคือ อ่อนน้อม ถ่อมตน ขยัน ประหยัด ซื่อสัตย์ กตัญญู เป็นเกณฑ์วัดผล เพื่อส่งเสริมเยาวชนให้เห็นคุณค่าของคุณธรรมและจริยธรรม

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

การพัฒนาคนให้มีคุณภาพที่น่าพอใจ และเป็นประโยชน์ตามหลักพระพุทธศาสนาสำหรับบิดามารดาผู้ปกครองในสถาบันครอบครัว ควรเอาใจใส่ต่อบุตรหลาน คือ ให้เวลาสำหรับพวกเขา เพื่อจะได้ใช้เวลาส่วนหนึ่งใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนา เช่น วันเสาร์ วันอาทิตย์พาบุตรหลานไปทำบุญที่วัด ไม่ใช่เป็นเรื่องของผู้ใหญ่ ผู้เฒ่าผู้แก่เท่านั้น ที่ควรจะไปทำบุญ แม้เยาวชน บุตรหลานก็พึงฝึกฝน อบรม พัฒนาการด้วยหลักพุทธธรรมด้วยกันทั้งนั้น และเพื่อป้องกันความเสียหายด้านความประพฤติ ด้านสังคม ด้านอารมณ์ และด้านสติปัญญาความฉลาดทันต่ออารมณ์ที่เข้ามาล่อลวงกระชากบุตรหลานไปสู่ร้านเกมส์ แหล่งบันเทิงและอบายมุขที่เกิดขึ้นมากมายในเมืองใหญ่ ๆ เช่น จังหวัดขอนแก่น ผู้ปกครองจึงควรตระหนักให้มาก

การพัฒนาคนให้มีคุณภาพที่น่าพอใจ และเป็นประโยชน์ตามหลักพระพุทธศาสนาสำหรับคู่สามีและภรรยา นั้น นอกจากจะประพฤติตามหน้าที่ในหลักทศ ๖ แล้ว จะต้องศึกษาเรื่องชีวิตคู่ให้ดี ทั้งในด้านพฤติกรรมของคนที่จะมาเป็นคู่ของตน อาชีพ

การงานที่ประกอบอยู่นั้น เป็นคนมีศีลธรรมหรือไม่ มีความเชื่อตามหลักพระพุทธศาสนา มากน้อยเพียงใด มีสติปัญญาพอจะคุ้มครองรักษาภรรยาได้หรือไม่

การพัฒนาตนให้มีคุณภาพด้วยการดำเนินชีวิตให้มีความสุข โดยเฉพาะการให้ ทานควรพิจารณาว่า จะให้ทานแก่ใคร เพื่อวัตถุประสงค์อย่างไร และจะใช้ทรัพย์ของตน จำนวนมากน้อยเท่าใด เพื่อป้องกันความเสียหายด้านเศรษฐกิจในครอบครัว ไม่ให้กระทบ เพราะบางครั้งการทำบุญ หรือ งานบางอย่างเช่นงานแต่งงาน ไม่คำนึงถึงฐานะต้องกู้หนี้ยืม เงินคนอื่นมา

๕.๓.๓ ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

๑. ศึกษาการพัฒนาคุณภาพชีวิต ตามแนวทางของพระเทพวรคุณ (สमान สุเมโธ) กับพระเถระรูปอื่น ๆ ในจังหวัดขอนแก่น ต่างกันอย่างไร
๒. ศึกษาการพัฒนาคุณภาพชีวิต ตามแนวทางของพระเทพวรคุณ (สमान สุเมโธ) กับประชากรในพื้นที่อื่น นอกจากพื้นที่ที่กำหนดศึกษานั้น เพื่อจะได้ทราบความ แตกต่างกัน และการนำหลักพุทธธรรมไปประยุกต์ใช้เป็นอย่างไร
๓. ศึกษาการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางอื่น ๆ แล้วนำมาเปรียบ เทียบกับการพัฒนาคุณภาพตามแนวทางของพระเทพวรคุณ (สमान สุเมโธ) เพื่อจะได้ ทราบข้อแตกต่าง แล้วนำผลที่ได้จากการวิจัยนั้น มาปรับปรุงหลักการดำเนินชีวิตให้ สอดคล้องกันในยุคปัจจุบัน ให้เกิดประโยชน์สุขแก่ผู้เกี่ยวข้องต่อตนเองและสังคมโดยรวม

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี. ฉบับสยามรกฎสุต เตปิฎก, ๒๕๒๕.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

_____ . พระไตรปิฎกภาษาไทย. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____ . ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . ปกรณ์วิเสตภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณวิเสโต.

กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๕.

พระพุทธโฆษาจารย์. วิสุทธิมคฺค ปกรณ์วิเสต. ภาค ๓. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย,

๒๕๕๒.

งานเขียน-หนังสือ- เอกสาร. การพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางของพระพุทธคุณ (สมาน สุเมโธ).

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กรมการศาสนา, กรม. กรรมของวัดซึ่งจะเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของพุทธศาสนิกชน.

กรุงเทพ ฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

_____ . คู่มือการพัฒนาวัด อุทยานการศึกษาในวัด ลานวัด ลานใจ ลานกีฬา.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๑.

จ่านงค์ ทองประเสริฐ. ศาสนาปรัชญาประยุกต์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บริษัทคอมแพคท์พรีนติ้ง จำกัด, ๒๕๓๕.

นัตรสุมาลัย กบิลสิงห์และคณะ. ความรู้พื้นฐานทางศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ :

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐.

ณรงค์ เส็งประชา. มนุษย์กับสังคม. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : โอ.เอส. พรีนติ้ง เฮาส์, ๒๕๓๘.

ทองสุข จัทชบุตรและคณะ. คู่มืออบรมศีลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์

การศาสนา, ๒๕๓๒.

บุญทัน ดอกไธสง, รศ.ดร. กระบวนการและวิธีการพัฒนาจิตใจเพื่อพัฒนาสังคมไทย.

รายงานวิจัย. คณะรัฐประศาสนศาสตร์. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๒๖ - ๒๕๒๗.

พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตโต). ศิลปศาสตร์แนวพุทธ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔

_____ . เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๗.

พระเทพวรคุณ, สมาน สุเมโธ). ทางรอดของชาวพุทธ. ขอนแก่น : ขอนแก่นการพิมพ์, ๒๕๔๒.

_____ . การเสียดละ. ขอนแก่น : ขอนแก่นการพิมพ์, ๒๕๔๓.

_____ . บทเรียนจากชีวิตจริง. ขอนแก่น : ขอนแก่นการพิมพ์, ๒๕๔๔.

_____ . นับถือพระพุทธศาสนาแล้วได้อะไร. ขอนแก่น : ขอนแก่นการพิมพ์, ๒๕๔๓.

_____ . ปีใหม่สุขใจด้วยธรรมะ. ขอนแก่น : ขอนแก่นการพิมพ์, ๒๕๔๒.

_____ . หลักธรรมสำหรับเยาวชน. ขอนแก่น : ขอนแก่นการพิมพ์, ๒๕๔๒.

_____ . “หลักธรรมสำหรับครูอาจารย์”, ขอนแก่น : เอกสารประกอบการบรรยาย,

วัดป่าแสงอรุณ, ๒๕๔๒ (อัครา).

_____ . “แสงทองแสงธรรม”, ขอนแก่น : เอกสารประกอบการบรรยาย,
วัดป่าแสงอรุณ, ๒๕๔๖ (อัครา).

_____ . อดีตชาติเป็นชายหลังตายเกิดเป็นหญิง. ขอนแก่น : ขอนแก่นการพิมพ์,
๒๕๔๔.

พระธรรมโกศาจารย์, (พุทธทาส อินฺทปญฺโญ). มรรคาสู่ชีวิตใหม่ ศิลปะการครองชีวิต.

กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, (ม.ป.ป.).

พระธรรมโกศาจารย์, (ปญฺญานนฺทภิกขุ). ธรรมะกับชีวิตประจำวัน. กรุงเทพฯ :
ธรรมสภา,

๒๕๔๓.

พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต). การพัฒนาที่ยั่งยืน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์

สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๓๕.

_____ . การพัฒนาที่ยั่งยืน. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหธรรมิก
จำกัด ,

๒๕๔๓.

_____ . การศึกษาเครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพฯ :

มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑.

_____ . ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ. พิมพ์
ครั้งที่ ๕.

กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๐.

_____ . จะพัฒนาคนกันอย่างไร (พุทธศาสนากับพัฒนามนุษย์). พิมพ์
ครั้งที่ ๓.

กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๕.

_____ . จะอยู่อย่างเป็นเหยื่อหรือขึ้นเหนือไปน้าเขา. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

นครปฐม :

โรงพิมพ์เบิกม่าน, ๒๕๔๓.

_____ . ชีวิตที่สมบูรณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
สหธรรมิกจำกัด,

๒๕๓๗.

_____ . ถึงเวลามารื้อปรับระบบพัฒนาคนกันใหม่. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ
ฯ :

สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓.

_____ . ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมดพุทธศาสตร์.

กรุงเทพฯ :

สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

_____ . ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมดศึกษาศาสตร์. กรุงเทพฯ
:

สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๓

_____ . ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎกหมดสังคมาศาสตร์ และ
มนุษยศาสตร์.

กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๓.

_____ . ธรรมนุญชีวิตพุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗๐.

กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____ . ธรรมกับการพัฒนาชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม,
๒๕๓๕.

_____ . ปฏิบัติธรรมให้ถูกทาง. พิมพ์ครั้งที่ ๓๐. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม
, ๒๕๓๘.

_____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๕.

กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๕.

กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____ . พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๕.

กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____ . พัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยจิตวิทยาแบบยั่งยืน. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพฯ :

มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓.

_____ . พัฒนาคณ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๔.

_____ . พระพุทธศาสนากับเศรษฐกิจ. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

_____ . มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๑.

_____ . วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : สยาม, ๒๕๔๖.

_____ . ศาสนาและเยาวชน. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๕.

พระภิกษุวิมลสาร, (หลวงพ่อพุทธ ฐานิโย). ธรรมปฏิบัติและตอบปัญหาการปฏิบัติธรรม.

กรุงเทพฯ : หอรัตนชัยการพิมพ์, ม.ป.ป.

พระสุธีวรญาณ (ณรงค์ จิตตโสภโณ). พุทธศาสนปริทรรศน์. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พุทธทาสภิกขุ. ศิลปะการดำเนินชีวิต (เรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม). พิมพ์ครั้งที่
๒.

กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๓.

_____. การงานที่เป็นสุข. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา,
๒๕๓๗.

_____. คู่มือมนุษย์ฉบับสมบูรณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
สุภาพใจ, ๒๕๔๑.

_____. ชุมชนปาฐกถา ชุด พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์

สุภาพใจ, ๒๕๔๓.

_____. วิปัสสนาในอิริยาบถหนึ่ง. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด. เพื่อนทุกข์ ๒. กรุงเทพฯ : แปลนพริ้นติ้ง, ๒๕๔๔.

สงวน สุทธิเลิศอรุณ, รศ. พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน. กรุงเทพฯ : อักษราพิพัฒน์
,

๒๕๔๓.

สภาการศึกษามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. พระพุทธศาสนากับเศรษฐกิจ.

พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๔๐.

สมพร เทพสิทธา. การพัฒนาแบบยั่งยืน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สมชายการพิมพ์, ๒๕๓๖.

_____. บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ : สมชาย
การพิมพ์,

๒๕๓๘.

สมบูรณ สุขสำราญ. พุทธศาสนา พระสงฆ์กับวิถีชีวิตสังคมไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
ประชาชน, ๒๕๒๗.

สมเด็จพระสังฆราช ญาณสังวร. **หลักพระพุทธศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๕.
กรุงเทพมหานคร

: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

_____ . **หัวใจพระพุทธศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๔๑.

สวิง บุญเจิม, อาจารย์. **ตำรามรดกอีสาน.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์
อีสานออฟเซตการพิมพ์, พ.ศ. ๒๕๓๖.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์, ดร. **เพื่อความสุข.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๓๗.

สุภาพรรณ ณ บางช้างและคณะ. **การประยุกต์หลักพุทธธรรมมาใช้ในการพัฒนาชนบท.**

กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

เสนาะ ผดุงนัทร. **พระพุทธศาสนากับสังคมไทย.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา,
๒๕๓๖.

วสิน อินทสระ. **หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
เจริญกิจ. ๒๕๒๕.

_____ . **จริยศาสตร์.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เจริญกิจ. ๒๕๒๕.

อ.อรุโณทัย. **ธรรมะกับการเมือง.** งานค้นคว้าธรรมะและชีวิตท่านพุทธทาส ชุดที่ ๒
เล่มที่

๓ วาระฉลอง ๑๐๐ ปี ท่านพุทธทาส พุทธศักราช ๒๕๔๕. กรุงเทพฯ

:

สุภาพใจ, ๒๕๔๖.

(๓) บทความ :

ณัฐกานต์ ลิ้มสถาพร. “วัฒนธรรมโลกาภิวัตน์”, สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์, ปีที่ ๔๕ ฉบับที่
๔๑, (๗ -๑๓ - มีนาคม ๒๕๔๖) : ๕๕.

พระเทพวรคุณ, (สมาน สุเมโธ). “การฝังขุมทรัพย์คือบุญ”, แสงอีสาน. ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๗
(ธันวาคม ๒๕๔๖ - กุมภาพันธ์ ๒๕๔๗) : ๔๓ - ๔๔.

_____ . “ความฉลาด ๓ อย่าง”, แสงอีสาน. ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๗ (ธันวาคม ๒๕๔๖ -

กุมภาพันธ์ ๒๕๔๗) : ๒๒.

_____ . “พระสงฆ์สุปฏิปันโน”, แสงอีสาน. ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๗ (ธันวาคม ๒๕๔๖ -

กุมภาพันธ์ ๒๕๔๗) : ๕๘

_____ . “มงคลธรรมนำชีวิตสู่ความเจริญ”, แสงอีสาน. ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๕ (มิถุนายน - สิงหาคม ๒๕๔๗) : ๑๕ - ๒๐.

_____ . “อบรมจิตใจดีมีสุขทุกที”, แสงอีสาน. ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๗ (ธันวาคม ๒๕๔๖ -

กุมภาพันธ์ ๒๕๔๗) : ๖๒.

พิชัย ชาญรุ่งโรจน์. “ข่าวการศึกษา”, เดลินิวส์. ๔ มิถุนายน ๒๕๔๗ : ๓๓.

สรวมณห์ สิทธิสมาน. “เพื่อนบ้าน”, สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์, ปีที่ ๔๕ ฉบับที่ ๔๓, (๒๑ - ๒๗ มีนาคม ๒๕๔๖) : ๒๘.

หนังสือพิมพ์เดลินิวส์. ฉบับวันที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๔๗ หน้า ๑, ๑๘.

หนังสือพิมพ์เดลินิวส์. ฉบับวันที่ ๕ มิถุนายน ๒๕๔๗ หน้า ๑, ๑๐.

หนังสือพิมพ์มติชน. ฉบับวันที่ ๑๘ มิถุนายน ๒๕๔๗ หน้า ๑๖ หน้าข่าวหน้า ๑.

(๓) วิทยานิพนธ์ :

กุสุมา ชัยวินิตย์. “ศาสนาชาวบ้านในวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสาน”, วิทยานิพนธ์ปริญญา

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. ภาควิชาไทยคดีศึกษา. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๓๑.

นางสาวนงเยาว์ หนูไชยะ ณ กาพลินธุ์. การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องมัจฉาภิภูฐานใน พระพุทธศาสนาเถรวาท. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชา พระพุทธศาสนา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระครูปลัดนิตี โสภณสีโล, (แสนตัน). สมณศักดิ์พระสงฆ์กับสถานภาพทางสังคม.

ศึกษากรณีพระราชวรานุวัตร (สมาน สุเมโธ). วิทยานิพนธ์ ศึกษาศาสตร์
มหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๒.

พระประเสริฐ ชุตินฺธโร, (สุนทรวัฒน์). การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องไสยศาสตร์กับ
พุทธศาสตร์. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาปรัชญา.
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระมหาไฉน ประกอบผล. การศึกษาหลักพุทธจริยธรรมเรื่องหน้าที่ของบุตรธิดาต่อ
บิดา

มารดา : กรณีศึกษานักเรียนโรงเรียนปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี.

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔.

พระมหาเดชศักดิ์ ธีรปญฺโญ, (โพธิชัย). จริยศึกษาเพื่อพัฒนาจริยธรรมแก่นักเรียนตาม
หลัก

สอนทางพระพุทธศาสนา. วิทยานิพนธ์นิพนธ์ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

๒๕๔๓.

พระมหาทวีป กตปญฺโญ, (หนูด้วง). ศึกษาวิเคราะห์งานปลูกฝังจริยธรรมของปัญญา
นันท

เกี่ยวกับเยาวชนและผู้อยู่ในมัชฌิมวัย. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต
มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๘.

พระมหาบุญเพียร ปุณฺณวิริโย, (แก้ววงษ์น้อย). แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมใน
สถาบันครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์
มหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระมหาบุญเรือน ปภงฺกโร, (พิลาพันธ์). การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องเมตตาในพุทธ
ปรัชญาเถรวาท. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาปรัชญา.
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระมหาประทีป พรหมสิทธิ์. การศึกษาเชิงปรัชญาเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง. วิทยานิพนธ์
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๕.

พระมหาประหยัด ปญฺญาโว, (สุนนท์). “จริยธรรมที่ปรากฏในคำกลอน”, วิทยานิพนธ์
ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. มหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระมหาปรม โสภาโส, (กองคำ). ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาของชาวพุทธไทยในปัจจุบัน.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

,

๒๕๔๑.

พระมหาสุภชัย ปิยธมฺมชโย, (ติวปี่). การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพุทธจริยศาสตร์กับ
โทษ

ประหารชีวิต. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาปรัชญา.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระมหาสมควร ธมฺมธีโร, (สายงาม). บทบาทผู้ปกครองในการอบรมศีลธรรมและ
จริยธรรม

แก่เด็กเล็กก่อนเกณฑ์ของศูนย์พัฒนาเด็กเล็กก่อนเกณฑ์ วัดพรหมสุวรรณ

สามัคคี เขตบางแค กรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.

สาขา

วิชาธรรมนิเทศ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระมหาสมชาย เกิดแก้ว. พระพุทธศาสนาในสังคมที่เปลี่ยนแปลง : ศึกษาเปรียบเทียบ
การ

ตักบาตรของพุทธศาสนิกชน ในเขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร และ

อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหา

บัณฑิต

สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ. มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗.

พระมหาสินสมุทร พลจันทร์. ความเชื่อเรื่องบุญ - บาปในพระพุทธศาสนาของนักเรียน
ชั้น

มัธยมศึกษาตอนปลายในจังหวัดเลย. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. สาขา

วิชาจิตวิทยาการศึกษา. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๔.

พระมหาสุชิน สุชีโว, (สมบุญสุข). การศึกษาวิเคราะห์เรื่องหลักการสงเคราะห์ญาติใน

พระพุทธศาสนาเถรวาท.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.

สาขาวิชา

- พระพุทธรศาสนา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
 พระมหาสำรวย ญาณส่วโร, (พินดอน). “การศึกษาเรื่องผลกระทบจากการล่วงละเมิดศีล
 ข้อที่๕ ที่มีต่อสังคมไทย”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต.**
 สาขาวิชาพระพุทธรศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
 พระมหาวิชาญ สุวิชาโน, (บัวบาน). **ศึกษากระบวนการฝึกอบรมบุคลากรทางพระพุทธรศาสนา
 ของ**
พระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทโท). วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.
 สาขาวิชาพระพุทธรศาสนา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
 ๒๕๔๖.
 พระสมพงษ์ ดิกขมโม, (ราชเจริญ). **ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องมุตาวาทในพุทธ
 ปรัชญา**
เถรวาท. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาปรัชญา.
 มหาวิทยาลัย
 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
 พระอุบล กตปุญโญ, (แก้ววงษ์ล้อม). **การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของศีลที่มีต่อสังคมไทย.**
 วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาพระพุทธรศาสนา.
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.
 แม่ชีดวงพร คำหอมกุล. **การศึกษาวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์ในชั้นมปัทฐกถา.**
 วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาพระพุทธรศาสนา. มหาวิทยาลัย
 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
 สุธรรม ธีรภัทรธำรง. **การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทและกิจกรรมของวัดและพระสงฆ์ที่มี
 ต่อ**
การส่งเสริมสถานภาพของเด็กวัดในสังคมไทย. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร
 มหาบัณฑิต. สาขา วิชาศาสนาเปรียบเทียบ. มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗.
 อรทัย ท้าวสัน. “การศึกษาเปรียบเทียบวิธีปฏิบัติกรรมฐานแบบวัดอโศการามกับวัด
 พระธรรมกาย”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต.** สาขาวิชา
 ศาสนา
 เปรียบเทียบ. มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๑.

(๔) บทสัมภาษณ์ :**ก. กลุ่มพระสงฆ์**

๑. พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ). เจ้าคณะภาค ๘. สัมภาษณ์ ๒๘ กันยายน ๒๕๔๖.
๒. พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ). เจ้าคณะภาค ๘. สัมภาษณ์ ๑๐ ธันวาคม ๒๕๔๖.
๓. พระครูวิเวกธรรมคุณ. เจ้าคณะตำบลในเมือง. สัมภาษณ์ ๑๑ ธันวาคม ๒๕๔๖.
๔. พระมหาวิฑูว์ส กตเมธี. เลขานุการเจ้าคณะภาค ๘. สัมภาษณ์ ๑๐ ธันวาคม ๒๕๔๖.
๕. พระมหาเจริญ พุทธิสารโ. อาจารย์พิเศษมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน.

สัมภาษณ์ ๑๓ ธันวาคม ๒๕๔๖.

ข. กลุ่มคฤหัสถ์

๑. แม่สลับ กมลพุทธ. ชาวบ้านพระคือ. สัมภาษณ์ ๔ กันยายน ๒๕๔๗.
๒. แม่ฉลวย ศรีวิษา. ชาวบ้านพระคือ. สัมภาษณ์ ๔ กันยายน ๒๕๔๗.
๓. แม่บาง บุญผา. ชาวบ้านพระคือ. สัมภาษณ์ ๔ กันยายน ๒๕๔๗.
๔. พ่อประยูร ศรีวิษา. ชาวบ้านพระคือ. สัมภาษณ์ ๔ กันยายน ๒๕๔๗.
๕. แม่เข็มทอง จำปานา. ชาวบ้านพระคือ. สัมภาษณ์ ๔ กันยายน ๒๕๔๗.
๖. พ่อทองนาค จำปานา. ชาวบ้านพระคือ. สัมภาษณ์ ๔ กันยายน ๒๕๔๗.
๗. พ่อเริงศักดิ์ แต่งชัยภูมิ. ชาวบ้านเลิงเปือย. สัมภาษณ์ ๕ กันยายน ๒๕๔๗.
๘. พ่อไสว จันทนนท์. ข้าราชการเกษียณอายุ. สัมภาษณ์ ๕ กันยายน ๒๕๔๗.
๙. แม่ทองม้วน จันทนนท์. ชาวบ้านเลิงเปือย. สัมภาษณ์ ๕ กันยายน ๒๕๔๗.
๑๐. แม่หนูพร แต่งชัยภูมิ. ชาวบ้านเลิงเปือย. สัมภาษณ์ ๕ กันยายน ๒๕๔๗.
๑๑. พ่ออ่อนสา รุ่งเทิน. ชาวบ้านเลิงเปือย. สัมภาษณ์ ๖ กันยายน ๒๕๔๗.
๑๒. พ่อศักดิ์ชัย ฐาปานุตร. ชาวบ้านเลิงเปือย. สัมภาษณ์ ๖ กันยายน ๒๕๔๗.

๑๓. แม่สายใจ แก้วเขียว. ชาวบ้านหนองใหญ่. สัมภาษณ์ ๗ กันยายน ๒๕๔๗.
๑๔. พ่อขุนนาค เวียงเพิ่ม. ธุรกิจส่วนตัว. สัมภาษณ์ ๗ กันยายน ๒๕๔๗.
๑๕. แม่มะลิ เวียงเพิ่ม. ชุมชนซอยธารทิพย์. สัมภาษณ์ ๘ กันยายน ๒๕๔๗.
๑๖. พ่อจันทา แก่นพรหม. ข้าราชการเกษียณอายุ. สัมภาษณ์ ๘ กันยายน ๒๕๔๗.
๑๗. ร.ต.ต.สุพจน์ ศรีชัย. ข้าราชการเกษียณอายุ. สัมภาษณ์ ๘ กันยายน ๒๕๔๗.
๑๘. ค.ต.วิฑิตย์ จันทร์โฮง. ข้าราชการตำรวจ. สัมภาษณ์ ๑๐ กันยายน ๒๕๔๗.
๑๙. พ่อประยูร นามวงษ์. ข้าราชการครู. สัมภาษณ์ ๑๑ กันยายน ๒๕๔๗.
- ๒๐.แม่ใบ คอนทางพา. ชาวชุมชนเรือนจำ. สัมภาษณ์ ๑๒ กันยายน ๒๕๔๗.
- ๒๑.พ่อศักดิ์ราย ไวโสภา. ข้าราชการเกษียณอายุ. สัมภาษณ์ ๑๓ กันยายน ๒๕๔๗.
๒๒. แม่อารีย์ แก่นบุญดี. ชาวชุมชนซอยเรือนจำ. สัมภาษณ์ ๑๓ กันยายน ๒๕๔๗.
๒๓. พ่อชาดก ภัคดี. ชาวชุมชนซอยเรือนจำ. สัมภาษณ์ ๑๔ กันยายน ๒๕๔๗.
๒๔. คุณครูกฤษณา ศรีชัย. ข้าราชการครู. สัมภาษณ์ ๑๕ กันยายน ๒๕๔๗.
๒๕. คุณแม่แก้ว ศิริภักดิ์. ชาวชุมชนซอยเรือนจำ. สัมภาษณ์ ๑๖ กันยายน ๒๕๔๗.
๒๖. คุณแม่เจริญ ธนเพชร. ชาวชุมชนซอยเรือนจำ. สัมภาษณ์ ๑๖ กันยายน ๒๕๔๗.

ภาคผนวก ก.
ภาพประกอบประวัติชีวิต

พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ ป.ธ.๕)
เจ้าคณะภาค ๕ (ธรรมยุต)
เจ้าอาวาสวัดป่าแสงอรุณ ตำบลพระลับ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

ภาคผนวก ก.

ประวัติและผลงานของพระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ)

๑. ความนำ

พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ ป.ธ.๕) พระราชาคณะชั้นเทพ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในราชทินนาม พระเทพวรคุณ

พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ ป.ธ.๕) เป็นพระเถระรูปหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือสังกัดคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ที่ทรงคุณความสามารถ บำเพ็ญคุณประโยชน์ต่อประเทศไทยทั้งต่อฝ่ายศาสนจักร และอาณาจักร เป็นที่นับถือของพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป

๒. ชาตภูมิ

พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ ป.ธ.๕) เดิมชื่อ สมาน นามสกุล อุบลพิทักษ์ บิดาชื่อนายไพล นามสกุล อุบลพิทักษ์ มารดาชื่อ นางอ่อน นามสกุล ศรีสุทัศน์ มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน ๕ คน คือ

๑. นายสุุดใจ อุบลพิทักษ์ (ถึงแก่กรรม)
๒. นางจันทร์ศรี โหจันทร์
๓. นายประสิทธิ์ อุบลพิทักษ์
๔. นายสวัสดิ์ อุบลพิทักษ์
๕. พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ ป.ธ.๕)

๓. ชีวิตเยาว์วัย

พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) เกิดวันศุกร์ที่ ๒๓ เดือน พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๘ แรม ๔ ค่ำเดือน ๑๒ ปีระกา ที่บ้านเลขที่ ๑๐๕ บ้านเลิงเปือย หมู่ที่ ๕ ตำบลพระลับ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ครอบครัว ประกอบอาชีพทำไร่ทำนา บิดามีพื้นเพ จังหวัดอุบลราชธานี มารดาเดิมเป็นชาวสระบุรี ได้สมรสกับมารดาที่จังหวัดขอนแก่น หลังมารดาได้อพยพ ย้ายครอบครัวติดตามนายทา นางบุคดา ศรีสุทัศน์จากจังหวัดสระบุรีมาอยู่ที่บ้านพระค้อ ตำบลพระลับ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น เมื่ออายุประมาณ ๑๓ ปี และได้ย้ายมาอยู่ที่ บ้านเลขที่ ๑๐๕ บ้านเลิงเปือย ตำบลพระลับ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ส่วนมารดาของท่านเป็นบุตรคนที่ ๓ ของนายทา และนางบุคดา ศรีสุทัศน์ มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน ๖ คน เป็นหญิงทั้งนั้นมีชีวิตอยู่ ๑ คน ถึงแก่กรรมแล้ว ๕ คน มีพี่น้องร่วมมารดาเดียวกัน และต่างบิดา ๓ คน ได้ถึงแก่กรรมทั้งหมดแล้ว มารดาของท่านเกิดที่บ้านเกาะเชียงหวาย ตำบลบ้านลำ อำเภอหนองแวง จังหวัดสระบุรีเป็นผู้รับภาระอันหนักด้วยการเลี้ยงดูลูก ๆ และครอบครัว ตั้งแต่อายุ ๔๐ ปี เพราะนายไหลผู้เป็นสามีได้ถึงแก่กรรมลงได้ทั้งภาระทั้งหมดให้มารดาแต่เพียงผู้เดียว ในขณะที่มีอายุได้ประมาณ ๑ ปีครึ่ง สืบเนื่องจากเป็นบุตรคนสุดท้องการดำเนินชีวิตมักได้รับการเอาใจเป็นพิเศษมากกว่าลูกทุกคนจะได้รับสิทธิพิเศษเรื่อง อาหารการกิน เครื่องใช้จากพี่สาว พี่ชายและคุณตาอยู่เสมอ

พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ ป.ธ.๕) ได้กล่าวไว้ในหนังสืออนุสรณ์ เมื่อครั้งทำฌาปนกิจของแม่อ่อน อุบลพิทักษ์ว่า "ข้าพเจ้าเจริญเติบโตในท่ามกลางความอ้างว้างว่าหว่เพราะขาดพ่อมาตั้งแต่เด็ก แต่ยังโชคดีที่มีคุณตาคอยให้กำลังใจ และคอยแนะนำให้รู้จักไหว้พระสวดมนต์ แผ่เมตตาตั้งแต่เล็ก ๆ มักจะพาสวดมนต์แผ่เมตตาก่อนนอนทุกคืนในวันพระ อีกไม่นานคุณตาก็ได้จากครอบครัวไปโดยไม่มีวันกลับในขณะที่กำลังเรียนหนังสืออยู่ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๒ การเลี้ยงดูการเติบโตของเด็กชายสมานทำให้มีอุปนิสัยเป็นเด็กอยู่ในโอวาทและมีความใกล้ชิดกับผู้ใหญ่โดยเฉพาะคุณตาและญาติร่วมบ้านเนื่องจากเป็นเด็กไม่ชอบการเรียนรู้ จึงมีผลการศึกษาในระดับดีมาตลอดจนสำเร็จการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่

๔. การศึกษาในวัยเด็ก

เมื่อมีอายุครบที่จะเข้ารับการศึกษาภาคบังคับได้รับการศึกษาเล่าเรียนระดับประถมศึกษาในโรงเรียนพระศรีวิทยาการ ตำบลพระลับ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่นในปี พ.ศ. ๒๔๕๗ ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๑ และปี พ.ศ. ๒๕๐๑ ได้สำเร็จการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ ด้วยผลการศึกษาในระดับดีแต่เนื่องจากฐานะทางครอบครัวจึงไม่ได้ศึกษาในระดับมัธยมศึกษา หลังจากนั้นเด็กชายสมาน อุบลพิทักษ์ได้ช่วยมารดาประกอบอาชีพทำไร่ทำนา ๑ ปี ตามวิถีชีวิตของชาวชนบททั่วไปและเนื่องจากอุปนิสัยเข้าวัดทุกวันธัมมัสสนาเพื่อสวดมนต์กับคุณตาขณะที่มีชีวิตได้เกิดศรัทธาที่จะบรรพชาในพระพุทธศาสนา แต่มารดามักจะบอกเสมอว่ายังเด็ก และเกรงว่าจะอดทนต่อข้อวัตรปฏิบัติไม่ได้จึงได้ผ่อนผันตลอดมาจนต่อมามีญาติร่วมบ้านมาขอรับให้บวชแก่น นางอ่อนผู้เป็นแม่จึงอนุญาตให้บวชเป็นสามเณรในที่สุด พ.ศ. ๒๕๐๐ ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนพระศรีวิทยาการ ตำบลพระลับ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

๕. การศึกษาในพระพุทธศาสนา

พ.ศ. ๒๕๐๒ นักธรรมชั้นตรี ในสำนักศาสนศึกษาวัดป่าชัยวัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๐๓ นักธรรมชั้นโท ในสำนักศาสนศึกษาวัดป่าชัยวันตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๐๔ นักธรรมชั้นเอก ในสำนักศาสนศึกษาวัดป่าชัยวัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๐๗ เปรียญธรรม ๓ ประโยค ในสำนักศาสนศึกษาวัดป่าชัยวัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๐๘ เปรียญธรรม ๔ ประโยค ในสำนักศาสนศึกษาวัดป่าชัยวัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๐๙ เปรียญธรรม ๕ ประโยค ในสำนักศาสนศึกษาวัดป่าชัยวัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๑๐ ประโยคพิเศษครุฑมุต กระทรวงศึกษาธิการ

พ.ศ. ๒๕๑๐ เปรียญธรรม ๖ ประโยค ในสำนักศาสนศึกษาวัดป่าชัยวัน
ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๑๒ ประกาศนียบัตรพิเศษการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ

พ.ศ. ๒๕๑๓ เปรียญธรรม ๗ ประโยคในสำนักศาสนศึกษาวัดป่าชัยวัน
ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๑๔ เปรียญธรรม ๘ ประโยค ในสำนักศาสนศึกษาวัดป่าชัยวัน
ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๑๗ เปรียญธรรม ๙ ประโยค ในสำนักศาสนศึกษา วัดนรนาถสุ
นทรวิหาราม แขวงเทเวศร์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

๖. การบรรพชาเป็นสามเณร

การบวชเป็นเครื่องผูกพันของชาวไทยไว้กับวัด กับพระพุทธศาสนาและชุมชน
ของตน เมื่อบวชบุคคลมีโอกาสร่วมในชีวิตสังคมที่กว้างขวางขึ้น ได้อยู่ร่วมกับผู้บวชด้วยกัน
ที่มาจากตระกูลและฐานะต่าง ๆ กันได้เกี่ยวข้องกับสมาคมนักบวชที่วัด ซึ่งมีฐานะและวัยต่าง ๆ
กับตน เด็กชายสมาน อุบลพิทักษ์ เมื่อเรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ และช่วยมารดาทำไร
ทำนา ๑ ปี เมื่อวันศุกร์ที่ ๑๘ เดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๒ ตรงกับขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๘ ที่
วัดศรีจันทร์ ตำบลในเมืองอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น โดยมีพระวินัยสุนทรเมธี เป็นพระ
อุปัชฌาย์ อดีตเจ้าอาวาสวัดศรีจันทร์ และเจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น ธรรมยุต(มรณภาพแล้ว)
เนื่องจากมีเจ้าภาพมาขอร้องให้บรรพชาแก่น้องทั้งที่มารดาต้องการเป็นเจ้าภาพจัดหาเครื่อง
บรรพชาเอง แต่มารดาเห็นใจคนอื่น จึงยอมให้เด็กชายสมาน อุบลพิทักษ์ได้บรรพชาเป็น
ที่สุด ก่อนเข้าพรรษาเพียง ๔ วัน ใน พ.ศ. ๒๕๐๒ เมื่อบรรพชาแล้วได้เข้าจำพรรษาที่วัดป่า
แสงอรุณบ้านเลิงเปือย ตำบลพระลับ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น เพื่อศึกษาเล่าเรียนพระ
ปริยัติธรรมแผนกบาลีนกธรรม และได้อุปฌาย์เป็นกัจจวินในข้อปฏิบัติที่พึงกระทำ

เมื่อสามเณรสมาน ได้ศึกษาเล่าเรียนสำเร็จนกธรรมชั้นเอก และเป็นเปรียญธรรม
พระเถระได้มอบหมายให้ทำหน้าที่เป็นครูสอนพระปริยัติธรรม ให้เทศนาสั่งสอนประชาชน
พุทธศาสนิกชนจนมีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ จึงได้ขอรับการอุปสมบทในพัทธสีมาวัดศรี

จันทร์ (พระอารามหลวง) จังหวัดขอนแก่น โดยมีแม่อ่อน อุบลพิทักษ์ผู้เป็นมารดาและคณะ ศรัทธาวัดป่าชัยวัน จังหวัดขอนแก่น ที่จำพรรษาาร่วมกันเป็นเจ้าภาพในการอุปสมบทโดย การนำของนายเขียน สุนทรพิทักษ์

๗. อุปสมบท

ตามประเพณีของชาวไทยกำหนดให้ชายไทยที่มีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ ได้รับการบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา เนื่องจากเป็นผู้ที่บรรลุนิติภาวะแล้ว และกำลังเป็นผู้ใหญ่มีใจคอหนักแน่นอดทนต่อความหิวกระหาย และอยู่ในภาวะที่สามารถสังเกตเห็นถึงประโยชน์แห่งการบรรพชาอุปสมบทได้สามารถบังคับตนเองให้ประพฤติปฏิบัติตนอย่างปราศจากความกังวลห่วงใย รวมทั้งอาจจะสามารถหลุดพ้นจากกิเลส ซึ่งเป็นเหตุก่อทุกข์และอาจจะสามารถปฏิบัติตนเพื่อประโยชน์แห่งผู้อื่นได้เต็มที่

สามเณรสมาน อุบลพิทักษ์ เมื่อมีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ จึงได้อุปสมบทเมื่อวันที่ ๑๒ เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๘ ตรงกับแรม ๔ ค่ำ เดือน ๑๒ ที่พัทธสีมาวัดศรีจันทร์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น โดยมีพระพิศาลสารคุณ (ตำแหน่งในขณะนั้น) เจ้าอาวาสวัดศรีจันทร์และเจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น ฝ่ายธรรมยุต เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูศรีธรรมมาลังการ เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระมหาศรี ชันตยาภโม เป็นพระอนุสาวนาจารย์ ได้รับฉายาว่า "สุเมโธ" แปลว่า ผู้มีปัญญาดี หลังจากได้รับการอุปสมบทแล้วได้ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนเพิ่มเติมวุฒิด้านพระปริยัติธรรม แผนกภาษาบาลี ด้วยความความตั้งใจ มีไหวพริบจดจำ และซักถามเมื่อเกิดความสงสัยจนได้ประสบความสำเร็จในการสอบทุกครั้ง มีวิทยฐานะที่ได้รับจากการศึกษาเล่าเรียนในแต่ละปีการศึกษา และนอกจากการศึกษาแล้วยังได้ช่วยเหลือกิจการตามที่พระเถระได้มอบหมายให้เป็นธุระผู้ดูแล

๘. สมณศักดิ์

สมณศักดิ์เป็นอิสริยยศแห่งพระสงฆ์ ซึ่งองค์พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทาน เพื่อเป็นเครื่องสักการะตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชเป็นยอดแห่งสมณศักดิ์ทั้งหมด เพราะเป็น

ตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายกทรงปกครองสงฆ์ไทยและสงฆ์อื่น สมณศักดิ์เป็นผลแห่งความดี เพราะทรงพระราชทานแก่พระสงฆ์ผู้ทรงคุณวุฒิมีวิชาสามารถมีศีลาจารวัตรดีงาม ปฏิบัติงานในหน้าที่ในทางปกครองคณะสงฆ์ โดยความเรียบร้อยสมควรได้รับการยกย่อง สมณศักดิ์แต่ละชั้นมีสุพรรณบัฏหรือฉันทบัตร หรือสัญญาบัตรและพัดยศเป็นเครื่องหมาย หรือเป็นเครื่องแสดงชั้นแห่งอิสริยยศนั้น ๆ โดยท่านได้รับพระราชทานตำแหน่งทางการปกครองคณะสงฆ์โดยลำดับ ดังนี้

พ.ศ. ๒๕๒๔ พระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ พระศรีปริยัติเวที

พ.ศ. ๒๕๓๕ พระราชาคณะชั้นราช ที่ พระราชวรานุวัตร

พ.ศ. ๒๕๔๑ พระราชาคณะชั้นเทพ ที่ พระเทพวรคุณ

๕. ตำแหน่งทางการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๐๕ ครูสอนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี วัดศรีจันทร์ ขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๑๐ ก่อตั้งสำนักเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม - บาลี วัดป่าชัยวัน
ขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๑๔ ครูสอนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม-บาลี วัดป่าแสงอรุณ
ขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๑๕ ครูสอนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม-บาลี วัดนรนาถสุนทริการาม

กรุงเทพมหานคร

พ.ศ. ๒๕๑๖ กรรมการ ตรวจสอบประโยชน์ธรรมสนามหลวง

พ.ศ. ๒๕๑๗ กรรมการ แผนกตำรากรมการศึกษานานาชาติ วัดบวรนิเวศวิหาร
กรุงเทพมหานคร

พ.ศ. ๒๕๑๘ - ๒๕๒๑ ครูสอนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ศูนย์ศึกษาบาลี
อีสานธรรมยุต วัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี

พ.ศ. ๒๕๒๖ ครูสอนพระปริยัติธรรม สำนักศาสนศึกษาวัดป่าแสงอรุณ
ขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๒๘ เจ้าสำนักศาสนศึกษาดีเด่นวัดป่าแสงอรุณ ขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๒๑ กรรมการ ประชุมตรวจประโยชน์นักธรรมชั้นตรี สนามหลวง
คณะสงฆ์ภาค ๘ - ๙ - ๑๐ - ๑๑ (ธรรมยุต)

พ.ศ. ๒๕๓๘ - ๒๕๔๐ รองอธิการบดี สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตอีสาน

พ.ศ. ๒๕๔๑ รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขต
อีสาน

พ.ศ. ๒๕๔๒ กรรมการ ฝ่ายศาสนศึกษา ของมหาเถรสมาคม

๑๐. ตำแหน่งทางการปกครอง

พ.ศ. ๒๕๐๘ เลขานุการ พระสุนทรธรรมภาณ เจ้าอาวาสวัดป่าชัยวัน

พ.ศ. ๒๕๑๓ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดป่าชัยวัน จังหวัดขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๒๑ เจ้าอาวาสวัดป่าแสงอรุณ

พ.ศ. ๒๕๒๒ รองเจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น (ธรรมยุต)

พ.ศ. ๒๕๒๕ รักษาการแทนเจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น (ธรรมยุต)

พ.ศ. ๒๕๓๐ - ๒๕๓๗ เจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น (ธรรมยุต)

พ.ศ. ๒๕๓๐ อนุกรรมการคณะธรรมยุต (ติดต่อกัน ๑๒ สมัย)

พ.ศ. ๒๕๓๒ เป็นพระอุปัชฌายะวิสามัญ โดย สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช เสด็จประทานตั้ง ณ วัดป่าแสงอรุณ ขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๓๗ รองเจ้าคณะภาค ๘ (ธรรมยุต)

พ.ศ. ๒๕๔๑ เจ้าคณะภาค ๘ (ธรรมยุต)

พ.ศ. ๒๕๔๒ ที่ปรึกษา อนุกรรมการคณะธรรมยุต

พ.ศ. ๒๕๔๒ ผู้อำนวยการ ศูนย์พัฒนาจิตเฉลิมพระเกียรติวัดป่าแสงอรุณ
ขอนแก่น

๑๑. ตำแหน่งหน้าที่การงานพิเศษ

- วิทยากร อบรมประจำค่ายลูกเสือแก่นนคร จังหวัดขอนแก่น
- เลขานุการวารสารดอกบัว ของคณะสงฆ์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ธรรมยุต)
- มนตรีบรรพ ไครงการหมู่บ้านบรรพ จังหวัดขอนแก่น
- อาจารย์พิเศษ บรรยายหลักสูตรพระพุทธศาสนา ระดับปริญญาตรี ปริญญาโท มหาวิทยาลัยขอนแก่น

- วิทยากร ของกรมการศาสนา (เป็นครั้งคราว)
- รองประธาน มูลนิธิคณะสงฆ์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- ประธาน กองทุนผู้ปฏิบัติธรรมวัดป่าแสงอรุณ ขอนแก่น
- กรรมการศึกษา การศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดขอนแก่น
- กรรมการพิเศษ วินิจฉัยข้อกรณีแก้ปัญหาคารปกครองคณะสงฆ์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ธรรมยุต)

- ประธานริเริ่มประชุมสังฆอุโบสถสามัคคีคณะสงฆ์จังหวัดขอนแก่น เริ่มมาตั้งแต่ปี ๒๕๑๘ ถึงปัจจุบัน

- ประธานริเริ่มฟื้นฟูประเพณี ให้เหมาะสมกับเหตุการณ์ในปัจจุบัน เริ่มมาตั้งแต่ปี

๒๕๑๘ ถึงปัจจุบัน

- ประธาน มูลนิธิวัดป่าแสงอรุณ

- ประธาน ทุนนิธิพัฒนาชาวไร่ชาวนาราชาวันวัตร วัดป่าแสงอรุณ ขอนแก่น

๑๓. ผลงานที่ปรากฏ

พระเทพวรคุณ ได้ศึกษาหลักธรรมทางศาสนาจนสำเร็จเปรียญธรรม ๕ ประโยค และได้ศึกษาค้นคว้าคติธรรมคำสอนทางศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเพื่อนำไปใช้ในการเผยแผ่ จนเป็นที่รู้จักและทำให้ประชาชนทั่วไปเกิดความเข้าใจและปฏิบัติตาม

หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา โดยที่พระเทพวรคุณได้ประยุกต์หลักธรรมคำให้เหมาะสมต่อการดำเนินชีวิตตามแบบวิถีชาวบ้านของภาคอีสาน จนทำให้ประชาชนรวมตัวเข้าประพฤติปฏิบัติธรรมในวัดป่าแสงอรุณ ทุกวันพระ ๘ ค่ำและ ๑๕ ค่ำ ตลอดพรรษาของทุกปี และประชาชนทั่วไปนิยมนิมนต์พระเทพวรคุณไปแสดงพระธรรมเทศนา หรือปาฐกถาธรรม ในสถานที่ต่าง ๆ ทั่วไป ทุกส่วนราชการ พ่อค้า ประชาชน ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือให้การยอมรับและยกย่องพระเทพวรคุณว่าเป็น “เพชรน้ำหนึ่ง” ของอีสาน ผลงานที่ปรากฏของพระเทพวรคุณ มีดังต่อไปนี้

๑๓.๑ งานเขียน หนังสือบทความ – บรรยายอบรมประชาชน

- แนวคิดทางธรรมวิถีชีวิตใหม่ (พิมพ์แจก)
- สมาธิกับชีวิตประจำวัน (พิมพ์แจก)
- อานิสงส์การปฏิบัติธรรม
- สังคมวุ่นวายเพราะอบายมุข
- กฎแห่งกรรม
- ความเพียรต้องเรียนและปฏิบัติอย่างพระมหาชนก
- ปีใหม่สุขใจด้วยธรรมะ
- หลักธรรมสำหรับเยาวชน

๑๓.๒ หนังสือประเภทต่าง ๆ เช่น

- นานาชีวิต
- ทางรอดของชาวพุทธ
- เขียนประจำในคอลัมน์ “นานาชีวิต” ลงในหนังสือวารสารดอกบัว วารสารของพระสังฆาธิการภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ธรรมยุต)

- อดีตชาติเป็นชาย หลังตายเกิดเป็นหญิง
- บทเรียนจากชีวิตจริง ชุด ๑ - ๒

ภาคผนวก ข.

ภาพกิจกรรมปฏิบัติศาสนกิจเผยแผ่พุทธธรรม

พระธรรมเทศนา

เรื่องการฟังขุมทรัพย์คือบุญ

แสดงโดย พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ ป.ธ.๕)

เจ้าคณะภาค๙ (ธรรมยุต) วัดป่าแสงอรุณ ต.พระลับ อ.เมือง จ.ขอนแก่น

เนื่องในงานผูกพัทธสีมา ปิดทอง ฝังลูกนิมิต
ณ วัดป่าศรีฐานใน บ้านศรีฐาน ตำบลศรีฐาน อำเภอป่าดิว จังหวัดยโสธร
วันเสาร์ที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๔

ภาคผนวก ข.

ภาพกิจกรรมปฏิบัติศาสนกิจเผยแผ่พุทธธรรม

พระธรรมเทศนา

เรื่อง พระสงฆ์สุปฏิปันโน

แสดงโดย พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ ป.ธ.๙)

เจ้าคณะภาค ๕ (ธรรมยุต) วัดป่าแสงอรุณ ต.พระลับ อ.เมือง จ.ขอนแก่น

ในพิธีทำบุญฉลองอายุครบ ๗๗ ปี เป็นกรณีพิเศษ

พระเดชพระคุณฯ พระวิสุทธิญาณเถร (หลวงปู่สมชาย ฐิตวิริโย) ประธานสงฆ์วัดเขาสุกิม
 ณ วัดฐิตวิริยาราม (วัดป่าม่วง) สาขาวัดเขาสุกิม ตำบลจันทาร อำเภोजังหาร จังหวัดร้อยเอ็ด
 วันที่ ๓๐ - ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๕

ภาคผนวก ข.

ภาพกิจกรรมปฏิบัติศาสนกิจเผยแผ่พุทธธรรม

พระธรรมเทศนา

เรื่อง ความฉลาด ๓ อย่าง

แสดงโดย พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ ป.ธ.๕)

เจ้าคณะภาค๙ (ธรรมยุต) วัดป่าแสงอรุณ ต.พระลับ อ.เมือง จ.ขอนแก่น

เนื่องในการทำบุญฉลองอายุครบ ๗๖ ปี พระธรรมโสภณ (โกศล สิรินุชโร ป.ธ.๔)
ณ วัดสุทธิจินดา พระอารามหลวง ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น
วันอาทิตย์ที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๓

ภาคผนวก ค.

ตัวอย่างแบบสัมภาษณ์

ใช้สัมภาษณ์กลุ่มประชากรตัวอย่าง ได้แก่ พระสงฆ์ และคฤหัสถ์ ในพื้นที่ คือ

(๑)

วัดป่าแสงอรุณ ตำบลพระลับ (๒) วัดวิเวกธรรม ตำบลในเมือง (๓) บ้านพระค้อ, บ้านหนองใหญ่, บ้านเลิงเปือย ตำบลพระลับ (๔) ชุมชนซอยเรอนจำ, ชุมชนซอยธารทิพย์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

ตอนที่ ๑ ข้อมูลส่วนตัวผู้ให้สัมภาษณ์

๑. ชื่อนามสกุล.....อายุ.....ปี
๒. เพศ
๓. การศึกษาเรียนจบชั้นสูงสุด คือ
๔. อาชีพ
๕. รายได้ของสมาชิกในครอบครัวทุกคนรวมประมาณ.....บาท/เดือน (เฉพาะคฤหัสถ์)

ตอนที่ ๒ การพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางของพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑. ท่านรักษาศีล ๕ - ๘ แล้ว เป็นอุปสรรคต่อการดำเนินชีวิตหรือไม่ ? เพราะเหตุใด?
.....
.....
.....
๒. ท่านประพฤติตามหลักเบญจธรรมหรือไม่? และมีผลปรากฏเป็นอย่างไร?
.....

.....

.....

๓. ท่านทราบถึงโทษของการไม่รักษาศีล ๕ และศีล ๘ ต่อตนเองและสังคมหรือไม่ ? และให้โทษอย่างไรอย่างไร?

.....
.....
.....

๔. ท่านได้ใช้หลักสังคหวัตถุ ๔ อย่างไร ? ในการอยู่ร่วมกับสังคม และให้ผลดีอย่างไร?

.....
.....

๕. ท่านมีวิธีการ หลีกเลียง ป้องกันจากอบายมุข ๖ อย่าง ที่มีอยู่มากในสังคมปัจจุบันเพื่อป้องกันตนเองไม่ให้ลุ่มหลงมัวเมาตกเป็นเหยื่อ ได้อย่างไร ?

.....
.....

๖. ตัณhamิโทษอย่างไร ? ต่อการดำเนินชีวิตอย่างปกติสุขในสังคม ? ท่านบรรเทาตัณหาอย่างไร ?

.....
.....

๗. ท่านทราบความสำคัญของสมาธิหรือไม่ ? และท่านใช้สมาธิในการทำงานประจำวันอย่างไร ?

.....
.....

๘. ท่านทราบความสำคัญของปัญญาหรือไม่ ? และท่านปฏิบัติตนอย่างไร ? เพื่อให้เกิดปัญญา

ในการทำกิจกรรมประจำวัน

.....
.....

ตอนที่ ๓ การพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางของพระพุทธคุณ (สมาน สุเมโธ)

๑. ท่านได้ปฏิบัติตนตามแนวทางใดของพระพุทธคุณมากที่สุดในการพัฒนาตนเอง ?

.....
.....

๒. ท่านคิดว่าการปฏิบัติตามแนวทางของพระเทพวรคุณ ช่วยให้คุณแก้ไขปัญหาในชีวิตประจำวันของท่านได้อย่างไร ?

.....
.....
.....

๓. ท่านเคยไปฝึกนั่งสมาธิเจริญภาวนาที่วัดป่าแสงอรุณ โดยมีพระเทพวรคุณ พาฝึกฝนอบรมนำปฏิบัติหรือไม่ ? และปฏิบัติแล้วได้ผลเป็นอย่างไร ?.....

.....
.....

๔. ท่านได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระเทพวรคุณแล้ว สามารถแก้ปัญหในด้านเศรษฐกิจได้อย่างไร ? และมีวิธีการอย่างไรบ้าง?.....

.....
.....

๕. ในฐานะที่ท่านเป็นบิดามารดาผู้ปกครองบุตรธิดา ท่านได้ปลูกฝังจิตสำนึกตามแนวทางของพระเทพวรคุณอย่างไร ? และได้ผลอย่างไร?.....

.....
.....

๖. ท่านได้ส่งเสริมด้านการศึกษาแก่บุตรธิดา ซึ่งเป็นเยาวชนของชาติตามแนวทางของพระเทพวรคุณอย่างไร?

.....
.....

๗. ท่านได้ดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาทอย่างไรบ้างในแต่ละวัน ?

.....
.....

๘. ท่านได้ดำเนินชีวิตอย่างไรให้มีความสุขตามแนวทางของพระเทพวรคุณ ?

.....
.....

.....
๙. ท่านเชื่อเรื่องกรรมและกฎแห่งกรรมหรือไม่ ? และเพราะเหตุใด ?.....
.....

.....
๑๐. ท่านเข้าใจเรื่องหลักสังสารวัฏ คือ การเวียนว่ายตายเกิดหรือไม่ ? และเข้าใจว่าอย่างไร ?
เมื่อเข้าใจแล้วมีผลต่อจิตใจและความประพฤติอย่างไร ?.....
.....

.....
๑๑.ท่านทราบโทษของการไม่พัฒนาตนตามหลักพุทธธรรมหรือไม่ ? เพราะเหตุใด?.....
.....

.....
๑๒.ท่านทราบประโยชน์ของการพัฒนาตนตามหลักพุทธธรรมหรือไม่ ? เพราะเหตุใด?
.....
.....

ตอนที่ ๔ ผลการพัฒนาคุณภาพชีวิตของพระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ)

สัมภพณ์เกี่ยวกับผลในด้านกายภาพที่มีต่อสังคมและชุมชน และผลในด้านจิตใจและ
ปัญญาที่มีต่อสังคมและชุมชน มีตัวอย่างแบบสัมภพณ์ ดังต่อไปนี้

๑. พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) ได้อบรมสั่งสอนให้ท่านฟังตนเองและครอบครัว
อย่างไร?
.....
.....

๒. ท่านได้ทำหน้าที่ในฐานะบิดามารดาอย่างไรบ้าง ? ที่ท่านฟังจากพระเทพวรคุณ (สมาน
สุเมโธ) ?
.....
.....

.....
๓. ท่านปฏิบัติตนต่อครอบครัวอย่างไร และให้ผลอย่างไร เมื่อได้รับการพัฒนาตนเองแล้ว?
.....
.....

๔. พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) ได้นำประชาชนในพื้นที่อนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นอีสานหรือไม่ ? อย่างไร ?

.....
.....

๕. ท่านได้เข้าร่วมกิจกรรมทางประเพณีท้องถิ่นอีสาน เช่น การสวดสรภัญญะ หรือไม่ และพระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) ส่งเสริมอย่างไรบ้าง ?

.....
.....

๖. พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) ได้นำประชาชนในพื้นที่ให้การช่วยเหลือกันอย่างไร ? เช่น การบริจาคสิ่งของ โค กระบือ เป็นอย่างไร ?

.....
.....

๗. ด้านองค์กรสงฆ์และชุมชน ท่านได้พัฒนาอย่างไร ? และได้ผลอย่างไร?

.....
.....

๘. พระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) ผลที่ได้จากการพัฒนาในด้านจิตใจและปัญญาที่มีต่อสังคมและชุมชน ในด้านต่างๆ เป็นอย่างไร ทั้งด้านความรู้ ปรัชญา ศาสนา และการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น ?

.....
.....
.....
.....
.....

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระมหาสมชาย สิริจินโท (ห่านนท์)
- เกิด : วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๑๑
- สถานที่เกิด : บ้านเลขที่ ๕๒ หมู่ ๓ บ้านโนนเขวา ต.คอนหัน อ.เมือง จ.ขอนแก่น ๔๐๐๐๐
- ภูมิลำเนาปัจจุบัน : บ้านเลขที่ ๑๘๑ หมู่ ๔ วัดวิเวกธรรม ต.ในเมือง อ.เมือง จ.ขอนแก่น ๔๐๐๐๐
- อุปสมบท : วันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ.๒๕๓๑
- การศึกษา : นักธรรมเอก,เปรียญธรรม ๔ ประโยค, ศาสนศาสตรบัณฑิต (ศน.บ.) สาขาวิชามนุษยศาสตร์ เอกภาษาอังกฤษ รุ่นที่ ๔๘ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๔
- เข้าศึกษา : มิถุนายน ๒๕๔๕
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดวิเวกธรรม ต.ในเมือง อ.เมือง จ.ขอนแก่น ๔๐๐๐๐
- ประสบการณ์ : -เป็นครูสอน พระปริยัติธรรมแผนกสามัญที่
- โรงเรียน

จันทรังษีวิทยาวัดศรีจันทร์ขอนแก่น ๒๕๓๔ -

๒๕๓๗

-ครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมที่วัดป่าชัยวัน อำเภอเมือง

ขอนแก่น และที่วัดวิเวกธรรม อำเภอเมือง จังหวัด

ขอนแก่น ๒๕๓๐ - ๒๕๔๗

- เป็นครูสอนชั้นประถมศึกษาโรงเรียนเด็กพิเศษขอนแก่น
ต. ศีลา อ. เมือง จ.ขอนแก่น ภาคการศึกษา
ที่ ๑/๒๕๔๖
- เป็นครูสอนชั้นประถมศึกษา โรงเรียนบ้านน้ำเกลือ
โนนสว่าง ต.ตำราญ อ.เมือง จ.ขอนแก่น ภาคการ
ศึกษาที่ ๑/๒๕๔๗